

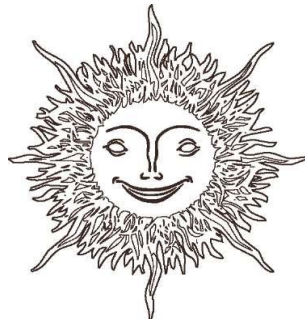

Βουλή των Αντιπροσώπων

Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου

*Πόρισμα της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής
για το Φάκελο της Κύπρου, που εγκρίθηκε από την ολομέλεια
της Βουλής των Αντιπροσώπων στις 17 Μαρτίου 2011.*

CYPRVS AETERNA

**Έκδοση Βουλής των Αντιπροσώπων
Εκδοτική επιμέλεια**

Ανθή Τοφαρή
Φλώρα Φλουρέντζου
Συλβάννα Βανέζου
Νατάσα Χαραλάμπους
Συνεργασία: Ελένη Ηλιάδη

Σχεδιασμός έκδοσης
Άντια-Μαρία Χριστοφόρου

Εκτύπωση
Κυβερνητικό Τυπογραφείο

©2011 Βουλή των Αντιπροσώπων
Λεωφόρος Τζαβάλ Νεχρού
1402 Λευκωσία
τηλ.: 22 407300, φαξ: 22 673066
e-mail: vouli@parliament.cy
website: www.parliament.cy

ISBN 978-9963-39-022-9

Περιεχόμενα

Πρόλογος Προέδρου Βουλής των Αντιπροσώπων

Σημείωμα του προέδρου της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου

Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων για το Φάκελο της Κύπρου

ΠΟΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΦΑΚΕΛΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Μέρος Πρώτο

A. Εισαγωγή

B. Τα κυριότερα υπό διερεύνηση γεγονότα της περιόδου 1967 - 1974

Γ. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Δ. Τα υπό διερεύνηση γεγονότα

E. Ο ρόλος των διαφόρων δυνάμεων

ΣΤ. Συμπεράσματα

Μέρος Δεύτερο

Παραρτήματα

Παράρτημα I	Επιστολή Γεώργιου Λαδά, Προέδρου Βουλής των Αντιπροσώπων, προς Πρόεδρο Βουλής των Ελλήνων Ιωάννη Αλευρά (1981), ψήφισμα Βουλής (1982) και όροι εντολής της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου (1989)
Παράρτημα II	Γνωμάτευση Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας (1989)
Παράρτημα III	Οικονομικός απολογισμός της επιτροπής για την περίοδο 2007 - 2010
Παράρτημα IV	<ol style="list-style-type: none"> 1. Μνημόνιο συνεργασίας Βουλής-Πανεπιστημίου Κύπρου και συμφωνία παράτασης της ισχύος του 2. Μνημόνιο συνεργασίας Βουλής και Ρολάνδου Κατσιαούνη, επιστημονικού συμβούλου 3. Μνημόνιο συνεργασίας Βουλής και Σπύρου Κέττηρου, επιστημονικού συνεργάτη
Παράρτημα V	<ol style="list-style-type: none"> 1. Αλφαβητικός κατάλογος προσώπων που κατέθεσαν ενώπιον της επιτροπής 2. Αλφαβητικός κατάλογος προσώπων που κλήθηκαν και δεν παρέστησαν ενώπιον της επιτροπής
Παράρτημα VI	Συνεδρίες επιτροπής κατά την περίοδο 2006 - 2011
Παράρτημα VII	Κατάλογος DVD που παραδόθηκαν στην επιτροπή από το Σπύρο Κέττηρο
Παράρτημα VIII	Κατάλογος βιβλίων που κατατέθηκαν στην επιτροπή κατά την περίοδο 1999 - 2011

Παράρτημα ΙΧ	Επιστολή Προέδρου Μακαρίου προς στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη
Παράρτημα Χ	Έντυπο σήματος για έναρξη του πραξικοπήματος
Παράρτημα ΧΙ	Χειρόγραφο κείμενο του διαγγέλματος του Προέδρου Μακαρίου από τον Ελεύθερο Ραδιοφωνικό Σταθμό Πάφου "Διάγγελμα" του Νίκου Σαμψών
Παράρτημα ΧΙΙ	Ομιλία του Προέδρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ
Παράρτημα ΧΙV	<ol style="list-style-type: none"> 1. Κατάλογος των Ελληνοκυπρίων αγνοουμένων 2. Κατάλογος 126 προσώπων των οποίων οι υποθέσεις δεν έχουν κατατεθεί στη ΔΕΑ 3. Κατάλογος Ελλαδιτών πεσόντων 4. Κατάλογος Ελληνοκυπρίων πεσόντων κατά ή συνεπεία της τουρκικής εισβολής 5. Κατάλογοι πεσόντων αντιστασιακών, πεσόντων, πεσόντων θυμάτων και Ελλαδιτών πεσόντων κατά το πραξικόπημα
Παράρτημα ΧV	Χάρτης Κύπρου-Εισβολή 1974

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Πρόλογος

Το δίδυμο έγκλημα του 1974, το προδοτικό πραξικόπημα και η βάρβαρη τουρκική εισβολή, έχει προκαλέσει ανεπούλωτες πληγές και έχει στιγματίσει την παραπέρα πορεία της Κύπρου και του λαού της. Είχε ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη σύγχρονη τραγωδία για τον κυπριακό ελληνισμό, για ολόκληρο τον ελληνισμό. Ανεξίτηλα παραμένουν στη μνήμη τα γεγονότα εκείνης της τραγικής περιόδου.

Η Βουλή των Αντιπροσώπων με ψήφισμά της τον Απρίλιο του 1982 ζήτησε το άνοιγμα του Φακέλου της Κύπρου, με στόχο να γνωσθεί όλη η ιστορική αλήθεια γύρω από το δίδυμο έγκλημα του 1974. Η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου, ύστερα από μια περιπετειώδη και πολύ μακρά πορεία, ολοκλήρωσε την προσπάθεια για διερεύνηση των γεγονότων και καταγραφή των αιτίων και των αιτιατών που οδήγησαν στο διπλό έγκλημα τον Ιανουάριο του 2011.

Στις 17 Μαρτίου 2011 το πόρισμα της επιτροπής παρουσιάστηκε στην ολομέλεια της Βουλής, όπου και εγκρίθηκε.

Με το πόρισμα η Βουλή των Αντιπροσώπων εκπλήρωσε ένα καθήκον: να φωτίσει όσο γίνεται περισσότερο διάφορες πτυχές της πρόσφατης τραγικής και σκοτεινής συνάμα περιόδου της κυπριακής ιστορίας. Φυσικά, το πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου δεν αποτελεί ούτε δικαστική απόφαση ούτε ετυμηγορία της ιστορίας. Πρόκειται για συλλογή στοιχείων, μαρτυριών και πληροφοριών γύρω από τη μεγάλη προδοσία του 1974 και τα όσα επακολούθησαν.

Παρά τις δυσκολίες, το πόρισμα περιλαμβάνει αρκετά και σημαντικά στοιχεία. Στοιχεία και μαρτυρίες που υποδεικνύουν ηθικούς και φυσικούς αυτουργούς, συνεργούς και συνενόχους. Το πόρισμα απαντά σε πολλά ερωτήματα. Άλλα παραμένουν αναπάντητα. Φωτίζει ένα μεγάλο μέρος της αλήθειας, όχι ολόκληρη, όχι όλα τα κομμάτια της. Τα συμπεράσματα και οι διαπιστώσεις είναι ωστόσο ξεκάθαρα. Η Βουλή των Αντιπροσώπων με το άνοιγμα του Φακέλου της Κύπρου, όπως αποκλήθηκε η όλη προσπάθεια, δεν αποσκοπεί σε ανάξηση πληγών και παθών του παρελθόντος. Στόχος της είναι να φωτιστεί όσο γίνεται περισσότερο η τραγική και σκοτεινή εκείνη περίοδος, προκειμένου ο λαός μας να είναι σε θέση να οδηγηθεί σε εθνική αυτογνωσία.

Η ιστορία θα κρίνει τα γεγονότα, θα κρίνει και το συγκεκριμένο πόρισμα. Η ιστορία εξάλλου δεν μπορεί να παραχαραχθεί. Η συλλογική μνήμη έχει ήδη αποφανθεί, στη βάση αρκετών γεγονότων και μαρτυριών, πολλά από τα οποία βρούν.

Το πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου ουσιαστικά επιβεβαιώνει τη μεγάλη προδοσία σε βάρος της Κύπρου και του λαού της.

Άξιοι επαίνου και συγχαρητηρίων είναι όσοι εργάστηκαν για το σκοπό αυτό. Οι βουλευτές μέλη της επιτροπής, οι αρμόδιες υπηρεσίες της Βουλής και οι συνεργάτες της έχουν παραδώσει στον κυπριακό λαό και γενικότερα στον ελληνισμό μια σημαντική ιστορική και πολιτική εργασία, που προσφέρεται για καλύτερη ανάγνωση και κατανόηση της πιο μαύρης σελίδας της πρόσφατης ιστορίας της Κύπρου, καθώς και για διδαχή και φρονηματισμό.

Μάριος Καρογιάν
Πρόεδρος Βουλής των Αντιπροσώπων

Σημείωμα του προέδρου της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου

Το κείμενο του πορίσματος για το Φάκελο της Κύπρου όπως έχει εγκριθεί από την ολομέλεια της Βουλής των Αντιπροσώπων, στις 17 Μαρτίου 2011, αποτελεί το επιστέγασμα μιας δύσκολης και επίπονης προσπάθειας, η οποία ξεκίνησε το 1982, αλλά εισήλθε στην ουσιαστική της φάση τον Ιούνιο του 2006.

Η όλη προσπάθεια λόγω του περιεχομένου της ήταν πλούσια σε εμπειρίες, αλλά και συναισθηματική φόρτιση. Η εργασία αυτή, με τη μορφή της λήψης τόσο μεγάλου αριθμού μαρτυριών, τη συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κύπρου και τη συστηματική μελέτη κρατικών αρχείων, αποτελεί καινοτόμο προσπάθεια του κυπριακού κοινοβουλίου.

Τα μέλη της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου, οι γραμματείς της, οι στενογράφοι, το προσωπικό της μηχανογράφησης και της τεχνικής υποστήριξης των εργασιών της, οι κοινοβουλευτικοί συνεργάτες και το υπόλοιπο προσωπικό της Βουλής, αλλά και οι επιστημονικοί συνεργάτες με αίσθημα ιστορικής ευθύνης προσεγγίσαμε το θέμα με τη μεγαλύτερη δυνατή αντικειμενικότητα.

Σκοπός της προσπάθειας ήταν η διερεύνηση και καταγραφή των αιτιών και των αιτιατών που οδήγησαν στην προδοσία του 1974 και στη μεγαλύτερη τραγωδία της σύγχρονης κυπριακής ιστορίας. Εκτιμώ ότι η έγκριση και έκδοση του πορίσματος δε θα πρέπει να αποτελέσει το τέρμα της διαδρομής, αλλά την αρχή μιας νέας πορείας, έτσι ώστε το πλούσιο υλικό που έχει συγκεντρωθεί από την επιτροπή να τεθεί στη διάθεση της επιστημονικής και πανεπιστημιακής κοινότητας για περαιτέρω μελέτη και έρευνα, με στόχο η καταγραφή της ιστορίας να στηρίζεται στην επιστημονική τεκμηρίωση. Περαιτέρω, το υλικό αυτό θα πρέπει να τεθεί στη διάθεση κάθε πολίτη που θέλει να γνωρίσει την ιστορία του τόπου του.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς όλους όσους βοήθησαν με οποιοδήποτε τρόπο στην επιτυχή ολοκλήρωση των εργασιών της επιτροπής.

Δρ Μαρίνος Σιζόπουλος
πρόεδρος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής
για το Φάκελο της Κύπρου

Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων για το Φάκελο της Κύπρου

ΕΠΕΙΔΗ η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου έλαβε εντολή από το σώμα το 1989, η οποία ανανεώθηκε και επιβεβαιώθηκε κατά τις επόμενες βουλευτικές περιόδους μέχρι και την παρούσα.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου, στα πλαίσια των όρων εντολής που πήρε από το σώμα, επαναδραστηριοποιήθηκε από τον Ιούνιο του 2006, με σκοπό την ολοκλήρωση του έργου της αναφορικά με:

- τις συνθήκες και τα γεγονότα που σχετίζονται με την ετοιμασία, την οργάνωση, την εκτέλεση και τη συμμετοχή στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974 και την καθ' οιονδήποτε τρόπο στήριξη της πραξικοπηματικής κυβέρνησης, καθώς και τη συμμετοχή σε δραστηριότητες που είχαν στόχο την κατάργηση της έννομης τάξης,
- τη διερεύνηση όλων των στοιχείων που σχετίζονται με την εισβολή, τις ευθύνες και παραλείψεις,
- τη διερεύνηση του ρόλου χωρών και υπηρεσιών, μεθόδων και ατόμων με σκοπό τον καταμερισμό πολιτικών ευθυνών.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ για την υλοποίηση της πιο πάνω εντολής της η επιτροπή συγκέντρωσε αρχαιακό υλικό από την Κύπρο και το εξωτερικό, έλαβε μαρτυρικό υλικό από την κατάθεση ενώπιόν της προσώπων τα οποία είχαν ρόλο ή γνώση γεγονότων της υπό διερεύνηση περιόδου, συγκέντρωσε συναφές οπτικοακουστικό υλικό, αποδελτίωσε και ψηφιοποίησε τον κυπριακό τύπο εκείνης της περιόδου, εντόπισε, συνέλεξε και μελέτησε σχετικά έγγραφα από ιδιώτες, από κρατικές αρχές ή οποιαδήποτε άλλη πηγή και συγκέντρωσε βιβλία το περιεχόμενο των οποίων αφορά τα γεγονότα της υπό διερεύνηση περιόδου.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ για τη συγκέντρωση μεγάλου μέρους του υλικού αυτού η επιτροπή συνεργάστηκε με το Πανεπιστήμιο Κύπρου, με το οποίο συνήψε Μνημόνιο Συνεργασίας, καθώς και με άλλους επιστημονικούς συνεργάτες.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ η επιτροπή για τη συλλογή όλου του προαναφερθέντος υλικού ακολούθησε, με βάση την εντολή της ολομέλειας του σώματος, συγκεκριμένη διαδικασία και μεθοδολογία.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ το πιο πάνω υλικό φυλάττεται σε ειδικό αρχείο της Βουλής με τη μορφή έγγραφου, οπτικοακουστικού, ψηφιακού ή/και ηλεκτρονικού υλικού.

ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου, στα πλαίσια των όρων εντολής της, έχοντας ολοκληρώσει την έρευνα της υπό διερεύνηση περιόδου έχει συντάξει πόρισμα του οποίου στόχος δεν είναι ο καταμερισμός ποινικών ευθυνών.

ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ η Βουλή των Αντιπροσώπων,

Στη βάση των όρων εντολής της οποίας διεξήχθη το όλο έργο από την επιτροπή,

Αποφασίζει ως ακολούθως:

1. Θεωρεί ότι η διαδικασία και μεθοδολογία της λήψης του υλικού, σε όποια μορφή και εάν είναι καταγεγραμμένο, περιλαμβανομένης της κατάθεσης μαρτυρικού υλικού, αλλά και ο τρόπος εξασφάλισης και συλλογής του καλύπτονται από κοινοβουλευτικό προνόμιο.

2. Αναγνωρίζει ότι το έργο που έχει διεκπεραιώσει η επιτροπή συνιστά έργο μεγάλης ιστορικής και πολιτικής αξίας, αλλά και σημαντική συνεισφορά για τις παρούσες και τις επόμενες γενιές.
3. Υιοθετεί το περιεχόμενο και τα συμπεράσματα του πορίσματος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου στο σύνολό τους.
4. Θέτει το πόρισμα και το αρχειακό υλικό στη διάθεση ιστορικών, μελετητών και ολόκληρου του κυπριακού λαού με τρόπο που η ίδια η Βουλή θα καθορίσει.

Κατατέθηκε από την Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου. Εγκρίθηκε με 32 ψήφους υπέρ (ΑΚΕΛ-Αριστερά-Νέες Δυνάμεις, Δημοκρατικό Κόμμα, Κίνημα Σοσιαλδημοκρατών ΕΔΕΚ, Κίνημα Οικολόγων Περιβαλλοντιστών) και 15 ψήφους εναντίον (Δημοκρατικός Συναγερμός και Ευρωπαϊκό Κόμμα).

17 Μαρτίου 2011

***Πόρισμα της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής
για το Φάκελο της Κύπρου***

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορικό εγγραφής και συζήτησης του θέματος

Για σκοπούς ιστορικής αναφοράς η πρώτη απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων για το άνοιγμα του Φακέλου της Κύπρου καταγράφεται σε ψήφισμα το οποίο εγκρίθηκε στις 22 Απριλίου 1982, μετά από σχετική συζήτηση που προηγήθηκε στο Κεφάλαιο Τέταρτο. Την εγγραφή του θέματος ζήτησαν οι βουλευτές του ΔΗΚΟ Αλέξης Γαλανός και Ρήνα Κατσελλή.

Το θέμα επανήλθε για συζήτηση και σύσταση της επιτροπής με επιστολές που κατέθεσαν στον Πρόεδρο του σώματος το ΣΚ ΕΔΕΚ (22.2.1986, 17.6.1987) και το ΔΗΚΟ (25.2.1986, 28.8.1997). Όλα τα κόμματα τάχθηκαν υπέρ του ανοίγματος του Φακέλου της Κύπρου και της σύστασης κοινοβουλευτικής επιτροπής για τη διερεύνηση των γεγονότων τα οποία έλαβαν χώρα πριν, κατά και μετά το πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή.

Με απόφασή της η Βουλή των Αντιπροσώπων στις 30 Ιανουαρίου 1989 αποφάσισε τη σύσταση Εξεταστικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου με σύνθεση και όρους εντολής που εμφανίζονται στο σχετικό σημείωμα (Παράρτημα Ι).

Με βάση τους όρους εντολής της, η επιτροπή θα έχει την ευθύνη να διερευνήσει γεγονότα τα οποία έλαβαν χώρα στην πατρίδα μας και τα οποία οδήγησαν στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου και την τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου 1974 και να συγκεντρώσει και να αξιολογήσει στοιχεία της κυπριακής τραγωδίας, που επικράτησε να ονομάζονται "Φάκελος της Κύπρου".

Στις 23 Φεβρουαρίου 1989 οι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι των κομμάτων είχαν συνάντηση με το Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας από τον οποίο ζήτησαν να απαντήσει σε διάφορα νομικά ερωτήματα αναφορικά με την επιτροπή. Σχετικές γνωματεύσεις επισυνάπτονται (Παράρτημα ΙΙ).

Σημειώνεται ότι η επιτροπή στα αρχικά στάδια λειτουργίας της ήταν ad hoc επιτροπή και στις 10 Οκτωβρίου 2002 έγινε μόνιμη. Η λειτουργία της επιτροπής διακρίνεται σε τρεις περιόδους:

1. Πρώτη περίοδος λειτουργίας (2.4.1999 - 16.4.2001). Η σύνθεση της επιτροπής ανακοινώθηκε στις 2 Απριλίου 1999. Τα μέλη της επιτροπής σε σύσκεψη με τον Πρόεδρο του σώματος στις 29 Ιουλίου 1999 υπέδειξαν ομόφωνα για πρόεδρό της τον Τ. Χατζηδημητρίου. Επίσημα η επιτροπή καταρτίστηκε σε σώμα στην πρώτη της συνεδρία την 21^η Οκτωβρίου 1999. Η επιτροπή αποτελείτο από τους ακόλουθους βουλευτές:

Τάκης Χατζηδημητρίου (ΣΚ ΕΔΕΚ), πρόεδρος Αριστοφάνης

Γεωργίου (ΑΚΕΛ-Αριστερά-Νέες Δυνάμεις)

Σωκράτης Χάσικος (ΔΗΣΥ) (Μετά την υπουργοποίησή του αντικαταστάθηκε από τον Ευάγγελο Σαμμούτα.)

Νίκος Κλεάνθους (ΔΗΚΟ)

Ανδρούλα Βασιλείου (ΕΔΗ).

2. Δεύτερη περίοδος λειτουργίας (1.6.2001 - 10.4.2006). Η επιτροπή αποτελείτο από τους ακόλουθους βουλευτές:

Δώρος Θεοδώρου (ΚΣ ΕΔΕΚ), πρόεδρος

Αριστοφάνης Γεωργίου (ΑΚΕΛ-Αριστερά-Νέες Δυνάμεις)

Ελένη Θεοχάρους (ΔΗΣΥ)

Ζαχαρίας Κουλίας (ΔΗΚΟ).

Από την 1^η Μαρτίου 2003 και μέχρι τις 10 Απριλίου 2006, μετά την υπουργοποίηση του προέδρου της, η επιτροπή παρέμεινε χωρίς πρόεδρο και ουσιαστικά ανενεργή.

- 3.** Τρίτη περίοδος λειτουργίας (8.6.2006 - 14.4.2011). Στις 8 Ιουνίου 2006 η Επιτροπή Επιλογής καθόρισε τη νέα σύνθεσή της. Η επιτροπή αποτελείτο από τους ακόλουθους βουλευτές:

Μαρίνος Σιζόπουλος (ΚΣ ΕΔΕΚ), πρόεδρος
Αριστοφάνης Γεωργίου (ΑΚΕΛ-Αριστερά-Νέες Δυνάμεις)
Γεώργιος Γεωργίου (ΔΗΣΥ)
Ζαχαρίας Κουλίας (ΔΗΚΟ).

Στις 15 Ιουλίου 2006 η επιτροπή πραγματοποίησε συνάντηση με τον Πρόεδρο της Βουλής Δημήτρη Χριστόφια στην οποία παρευρίσκονταν επίσης ο γενικός διευθυντής της Βουλής Κωστάκης Χριστοφόρου και η αναπλ. διευθύντρια της Υπηρεσίας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Ελένη Ηλιάδη. Στη συνάντηση καθορίστηκαν οι όροι εντολής της επιτροπής.

Οι όροι περιλάμβαναν τα εξής:

- 1.** Η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου αναλαμβάνει την ευθύνη για τη διερεύνηση των γεγονότων τα οποία διαδραματίστηκαν τη χρονική περίοδο που καλύπτεται μεταξύ του Ιανουαρίου 1967 και του Δεκεμβρίου 1974 και τα οποία οδήγησαν στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου και στην τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου και της 14^{ης} Αυγούστου 1974. Το υλικό που θα συγκεντρωθεί θα χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία αρχείου στη Βουλή, το οποίο θα αποτυπώνει όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά τα διαδραματισθέντα γεγονότα.
- 2.** Για τη διερεύνηση των γεγονότων αποφασίστηκαν τα εξής:
  - α.** Λήψη καταθέσεων από πρόσωπα τα οποία είχαν ενεργό συμμετοχή στα γεγονότα της επίμαχης περιόδου, όπως π.χ. πολιτικοί, στρατιωτικοί, κρατικοί αξιωματούχοι ή υπάλληλοι, καθώς και από οποιοδήποτε πολίτη της Κυπριακής Δημοκρατίας ο οποίος μπορεί να καταθέσει στοιχεία (προφορικά ή εγγράφως) τα οποία να συνδράμουν στην παραπάνω προσπάθεια. Οι καταθέσεις θα λαμβάνονται στο χώρο της Βουλής από τα μέλη της επιτροπής και το περιεχόμενο τους θα είναι απόρρητο.
  - β.** Συλλογή εγγράφων από υπουργεία και υπηρεσίες της Κύπρου (ΓΕΕΦ, ΚΥΠ, Υπουργείο Εξωτερικών κ.ά.), από ιδιώτες ή άλλες προσβάσιμες πηγές (Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου).
  - γ.** Μελέτη του αρχειακού υλικού που υπάρχει στη Βουλή των Ελλήνων ή ενδεχομένως και σε άλλες υπηρεσίες (εφόσον παραχωρηθεί η σχετική άδεια) για την καταγραφή στοιχείων.
  - δ.** Συλλογή εγγράφων από τρίτες χώρες (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία/ΕΣΣΔ).
  - ε.** Συγκέντρωση οπτικοακουστικού υλικού το οποίο φυλάσσεται στο ΡΙΚ ή σε άλλους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς ή και σε άλλες πηγές.
  - στ.** Συλλογή δημοσιευμάτων από τον ημερήσιο και εβδομαδιαίο τύπο της Κύπρου και, εφόσον κριθεί αναγκαίο, της Ελλάδας ή και άλλων χωρών.
  - ζ.** Συλλογή βιβλίων που αναφέρονται στα γεγονότα της υπό διερεύνηση περιόδου.
- 3.** Το παραπάνω υλικό θα καταλογογραφηθεί, θα αρχειοθετηθεί και θα φυλάσσεται σε χώρο που θα αποφασίσει η Βουλή.

4. Για την υλοποίηση της αποστολής της η επιτροπή θα μπορεί να συνάπτει μνημόνια συνεργασίας με ιδρύματα ή και άτομα τόσο στην Κύπρο όσο και στο εξωτερικό.
5. Το υλικό που θα συγκεντρωθεί θα είναι απόρρητο για όσο χρόνο η Βουλή θα αποφασίσει. Τα πνευματικά δικαιώματα του υλικού ανήκουν στη Βουλή. Η πρόσβαση σε αυτά ιστορικών, ερευνητών ή άλλων προσώπων θα είναι δυνατή μετά από έγκριση της Βουλής.
6. Δηλώσεις ή ανακοινώσεις (στον τύπο ή άλλης μορφής) κατά τη διάρκεια των εργασιών της επιτροπής θα γίνονται από τον Πρόεδρο της Βουλής, τον πρόεδρο της επιτροπής ή άλλο πρόσωπο το οποίο θα εξουσιοδοτηθεί για το σκοπό αυτό.
7. Με την ολοκλήρωση των εργασιών της η επιτροπή θα ετοιμάσει πόρισμα στο οποίο θα αναφέρεται το σύνολο των δραστηριοτήτων της και το οποίο θα παρουσιασθεί στην ολομέλεια του σώματος. Θα κοινοποιηθεί επίσης όπου η Βουλή θα αποφασίσει. Το πόρισμα ΔΕ θα αναφέρεται σε πολιτικές ή ποινικές ευθύνες.
8. Οι εργασίες της επιτροπής θα καταβληθεί προσπάθεια να ολοκληρωθούν μέχρι το Δεκέμβριο του 2010.

Ακόμα αποφασίσθηκε να εγκριθεί ειδικός προϋπολογισμός για την επιτροπή ύψους £150.000 για τα πρώτα 3 χρόνια λειτουργίας της (£50.000 για κάθε χρόνο). Λεπτομερής απολογισμός για τον τρόπο διάθεσης του προϋπολογισμού της επιτροπής ετοιμάσθηκε από την Υπηρεσία Οικονομικής Διαχείρισης της Βουλής και επισυνάπτεται (Παράρτημα III).

Τα έτη 2007 και 2008 εγκρίθηκε για τις ανάγκες της επιτροπής το ποσό των £50.000 και των €85.000, αντίστοιχα. Το 2009, πέραν των €85.000, εγκρίθηκε συμπληρωματικός προϋπολογισμός €35.000 και για το 2010 το ποσό του εγκεκριμένου προϋπολογισμού ανήλθε στις €120.000. Ο λόγος της αύξησης του προϋπολογισμού για τα έτη 2009 και 2010 οφείλετο στην πρόσθετη ευθύνη που ανέλαβε η επιτροπή για την ψηφιοποίηση του συγκεντρωθέντος υλικού και την ετοιμασία λογισμικού προγράμματος. Οι αναλυτικές οικονομικές καταστάσεις όπως αυτές τηρήθηκαν από την Υπηρεσία Οικονομικής Διαχείρισης της Βουλής επισυνάπτονται (Παράρτημα III).

Τέλος, ο Πρόεδρος της Βουλής ανέλαβε την ευθύνη σε συνεργασία με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να εξασφαλίσει:

- έγκριση για ελεύθερη πρόσβαση της επιτροπής στα κρατικά αρχεία και
- έγκριση για πρόσβαση στο υλικό που συνέλεξε η αντίστοιχη επιτροπή που συστάθηκε από τη Βουλή των Ελλήνων την περίοδο 1986 - 1988.

Τη γραμματεία της επιτροπής αποτελούσαν οι:

- Ελένη Ηλιάδη, Πρώτη Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών,
- Ανδρέας Νεοφύτου, Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Α', και
- Γεωργία Πέτρου, Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών, η οποία ορίσθηκε μέλος της γραμματείας το Σεπτέμβριο του 2010.

Ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας Τάσος Παπαδόπουλος έδωσε οδηγίες στα διάφορα κυβερνητικά τμήματα να παράσχουν πλήρη υποστήριξη στις εργασίες της επιτροπής και να θέσουν στη διάθεσή της το αρχειακό τους υλικό. Στα πλαίσια της παραπάνω οδηγίας στις 13 Δεκεμβρίου 2006 πραγματοποιήθηκε στη Βουλή ειδική συνεδρία της επιτροπής στην οποία παρέστησαν οι ακόλουθοι:

Σοφοκλής Σοφοκλέους, Υπουργός Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως,
Νίκος Συμεωνίδης, Υπουργός Άμυνας,
Κωνσταντίνος Μπισμπίκας, Αρχηγός ΓΕΕΦ,
Κωστάκης Χριστοφόρου, γενικός διευθυντής της Βουλής,
Άντης Τρυφωνίδης, γενικός διευθυντής Υπουργείου Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως,
Αλέξανδρος Ζήνων, αναπλ. γενικός διευθυντής Υπουργείου Εξωτερικών,
Ε. Παρπαρίνου, διευθύντρια Κρατικού Αρχείου,
Μιχάλης Χατζηδημητρίου, διευθυντής Τμήματος Φυλακών,
Μιχάλης Παρέλλης, εκπρόσωπος Υπουργείου Εσωτερικών,
Γιώργος Καζαμίας, αναπλ. καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου,
Ρολάνδος Κατσιαούνης, ερευνητής, συνεργάτης της επιτροπής.

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίας οι παρευρισκόμενοι ενημερώθηκαν για τους όρους εντολής της επιτροπής και επιπρόσθετα:

- συμφωνήθηκε να προσφερθεί στην επιτροπή κάθε δυνατή διευκόλυνση και πρόσβαση στα αρχεία των υπουργείων και των κρατικών υπηρεσιών και
- ορίσθηκε από την κάθε υπηρεσία σύνδεσμος για τις επαφές με την επιτροπή ως εξής:
  - ΓΕΕΦ αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Φυτιρής,
  - Υπουργείο Άμυνας αντισυνταγματάρχης (ΠΖ) Σοφούλης Παναγιώτου,
  - ΚΥΠ Αντώνης Αντωνίου,
  - Υπουργείο Εξωτερικών Ευαγόρας Βρυωνίδης.

Το διήμερο 25 - 26 Ιουλίου 2006 ο πρόεδρος της επιτροπής, συνοδευόμενος από το λειτουργό της Βουλής Ανδρέα Νεοφύτου, επισκέφθηκε την Αθήνα και είχε συναντήσεις με τους:

- Παναγιώτη Καμένο, πρόεδρο της Επιτροπής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων της Βουλής των Ελλήνων, ο οποίος εκπροσωπούσε την Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων Άννα Ψαρούδα Μπενάκη,
- Απόστολο Κακλαμάνη, πρώην Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων,
- Χάρη Καστανίδη, κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο του ΠΑΣΟΚ,

τους οποίους ενημέρωσε για την απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων να ενεργοποιήσει την Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου και να ζητήσει τη συνδρομή τους για πρόσβαση στο μαρτυρικό υλικό που συγκέντρωσε η αντίστοιχη επιτροπή του ελληνικού κοινοβουλίου. Για το σκοπό αυτό είχε αποσταλεί σχετική επιστολή στη Βουλή των Ελλήνων με την οποία είχε διαβιβασθεί και επίσημα το σχετικό αίτημα. Το αίτημα τέθηκε ακόμα τόσο στον Έλληνα Πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή όσο και στους Προέδρους της Βουλής των Ελλήνων Α. Μπενάκη και Δ. Σιούφα. Μέχρι και τον Οκτώβριο του 2009, όταν Πρωθυπουργός της χώρας ήταν ο Κ. Καραμανλής, δεν υπήρξε απάντηση στο σχετικό αίτημα το οποίο είχε διαβιβασθεί.

Στις 5 Μαρτίου 2010 ο πρόεδρος της επιτροπής είχε συνάντηση στην Αθήνα με τον Έλληνα Υπουργό Εθνικής Άμυνας Ευάγγελο Βενιζέλο, τον οποίο ενημέρωσε για την πορεία των εργασιών της επιτροπής. Ακόμα αιτήθηκε από τον Έλληνα υπουργό τη συνδρομή του, ώστε η επιτροπή να έχει πρόσβαση, για να μελετήσει το αρχείο της ΑΣΔΑΚ, το οποίο παραδόθηκε στο ΓΕΣ τον Ιανουάριο του 1968 με την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας και το οποίο φυλάσσεται στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, καθώς και τις εκθέσεις τις οποίες είχαν υποβάλει οι 400 περίπου Ελλαδίτες αξιωματικοί που υπηρετούσαν στην Κύπρο την περίοδο του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής. Για τα ανωτέρω έχει διαβιβασθεί και σχετική επιστολή.

Ταυτόχρονα, στις 24 Μαρτίου 2010 εστάλη επιστολή στον Πρωθυπουργό της Ελλάδας Γεώργιο Παπανδρέου και στον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων Φίλιππο Πετσάλνικο, στην οποία επαναλαμβάνονταν το αίτημα για παραχώρηση πρόσβασης και μελέτης του υλικού που είχε συγκεντρώσει η αντίστοιχη επιτροπή, καθώς και προς τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Ευάγγελο Βενιζέλο και τον Αναπληρωτή Υπουργό Εξωτερικών Δημήτρη Δρούτσα για την παραχώρηση ανάλογης άδειας για μελέτη συγκεκριμένου υλικού το οποίο έχει εντοπισθεί ότι φυλάσσεται στο αρχείο των υπουργείων τους.

Όπως διαπιστώνεται από σχετικά έγγραφα της Βουλής των Αντιπροσώπων, το θέμα της πρόσβασης στο υλικό που συγκέντρωσε η Βουλή των Ελλήνων κατά τη διάρκεια των εργασιών της αντίστοιχης επιτροπής τέθηκε πολλές φορές στο παρελθόν. Συγκεκριμένα, αναφέρονται τα ακόλουθα:

- Τον Αύγουστο του 1997 ο γενικός διευθυντής της Βουλής, ενεργώντας στα πλαίσια οδηγιών που έλαβε από τον Πρόεδρο της Βουλής, είχε προβεί σε ενέργειες προς τον ομόλογο του στο ελληνικό κοινοβούλιο για παραχώρηση αντιγράφου του υλικού.
- Στις 5 Σεπτεμβρίου 1997 ο Πρόεδρος της Βουλής απέστειλε επιστολή στον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων επαναθέτοντας το θέμα.
- Όπως διαβιβάσθηκε προφορικά στη Βουλή από το γενικό γραμματέα της Βουλής των Ελλήνων, η μη παραχώρηση του σχετικού υλικού στηρίζεται σε απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης ότι το σχετικό αρχείο είναι τεράστιο και σε αυτό περιέχονται απόρρητα έγγραφα τα οποία δε δόθηκαν ποτέ σε κανέναν. Την απόφαση μπορεί να διαφοροποιήσει μόνο η ελληνική κυβέρνηση, εφόσον κρίνει ότι τα πράγματα παρουσιάζονται σήμερα διαφορετικά.

Υπογραφή μνημονίων συνεργασίας

Το Μάρτιο του 2007 υπογράφηκαν τα μνημόνια συνεργασίας με:

- το Πανεπιστήμιο Κύπρου (Παράρτημα IV/1) (με τη λήξη της συνεργασίας στις 28 Φεβρουαρίου 2010 το σχετικό μνημόνιο ανανεώθηκε με παράταση της συνεργασίας μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 2010) και
- το Ρολάνδο Κατσιαούνη (Παράρτημα IV/2).

Το Πανεπιστήμιο Κύπρου στις 2 Απριλίου 2007 όρισε ως Ερευνητική Ομάδα (ΕΟ) τους:

1. Πέτρο Παπαπολυβίου, αναπληρωτή καθηγητή ιστορίας,
2. Γιώργο Καζαμία, αναπληρωτή καθηγητή ιστορίας,
3. Μαρία Παναγιώτου, υποψήφια διδάκτορα (2.4.2007 - 31.12.2010),
4. Χρίστο Κυριακίδη, υποψήφιο διδάκτορα (2.4.2007 - 29.2.2008), ο οποίος αντικαταστάθηκε από την
5. Κωνσταντίνα Κωνσταντίνου, υποψήφια διδάκτορα (3.3.2008 - 30.9.2008), η οποία στο τέλος αντικαταστάθηκε από την
6. Ευαγγελία Ματθοπούλου, υποψήφια διδάκτορα (2.10.2008 - 31.12.2010),
7. Χαράλαμπο Αλεξάνδρου, υποψήφιο διδάκτορα (15.4.2009 - 31.12.2010), ο οποίος προστέθηκε ως μέλος της ΕΟ λόγω αυξημένων αναγκών.

Στις 3 Οκτωβρίου 2008 υπεγράφη Μνημόνιο Συνεργασίας διάρκειας 3 μηνών (1.10.2008 - 31.12.2008) με το δημοσιογράφο Σπύρο Κέττηρο, ο οποίος ανέλαβε να συγκεντρώσει

το οπτικοακουστικό υλικό που υπήρχε στο Αρχείο του ΡΙΚ ή και σε άλλους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς και αφορούσε τα γεγονότα τα οποία διερευνούσε η επιτροπή (Παράρτημα IV/3).

Διαδικασία λήψης καταθέσεων

1. Η λήψη των καταθέσεων επραγματοποιείται στη Βουλή κατά τη διάρκεια ειδικής συνεδρίας κεκλεισμένων των θυρών. Το περιεχόμενο των καταθέσεων ήταν απόρρητο. Στους προσκεκλημένους δινόταν η δυνατότητα, εάν και εφόσον το επιθυμούσαν, να αναφερθούν σε γεγονότα ή στοιχεία ή και ονόματα εμπλεκόμενων προσώπων με γραπτό κείμενο το οποίο θα τοποθετούσαν σε ειδικό φάκελο ο οποίος θα σφραγιζόταν, θα τον μονογραφούσε ο πρόεδρος της επιτροπής και θα ανοιγόταν σε ημερομηνία που ο μάρτυρας θα καθόριζε. Χρήση αυτού του δικαιώματος έκανε μόνο ο μάρτυρας Σπ. Παπαγεωργίου και αφορούσε την κατάθεση δύο εγγράφων.

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της επιτροπής δεν υπήρξε διαρροή του περιεχομένου των καταθέσεων, γεγονός το οποίο αποδεικνύει το υψηλό αίσθημα ευθύνης το οποίο επέδειξαν όλα τα εμπλεκόμενα στη λειτουργία της επιτροπής πρόσωπα.

2. Στις συνεδρίες, εκτός από τον πρόεδρο και τους βουλευτές μέλη της επιτροπής, παρευρίσκονταν οι Ελένη Ηλιάδη, Πρώτη Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών, Ανδρέας Νεοφύτου, Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Α', Γεωργία Πέτρου, Γραμματέας Κοινοβουλευτικών Επιτροπών (από το Σεπτέμβριο του 2010), οι στενογράφοι της Βουλής, ο χειριστής του ηλεκτρονικού υπολογιστή και οι κοινοβουλευτικοί συνεργάτες των βουλευτών μελών της επιτροπής.
3. Η κάθε κατάθεση, για σκοπούς ασφάλειας, αλλά και αποφυγής οποιωνδήποτε μελλοντικών παρεμβάσεων και αλλοίωσης του περιεχομένου της, τηρήθηκε και φυλάσσεται σε πέντε διαφορετικές μορφές:
  - α. στενογραφημένο κείμενο,
  - β. αποστενογραφημένο κείμενο,
  - γ. ηλεκτρονική μορφή,
  - δ. ηχογραφημένη μορφή στις κασέτες των στενογράφων,
  - ε. ηχογραφημένη μορφή σε ψηφιακό δίσκο ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Όλες οι μορφές είναι αριθμημένες και μονογραφημένες από τον πρόεδρο της επιτροπής. Σημειώνεται ότι τα αποσπάσματα των καταθέσεων παρατίθενται στο πόρισμα με κάθε επιφύλαξη από την επιτροπή λόγω της πιθανής υποκειμενικότητας που μπορεί να τις χαρακτηρίζει.

4. Οι μάρτυρες κλήθηκαν μετά από προσωπική προφορική επικοινωνία του προέδρου ή μέλους της επιτροπής. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, πριν από την κλήτευσή τους, ενημερώνονταν από τον πρόεδρο ή τα μέλη της επιτροπής (οι πλείστοι σε κατ' ιδίαν συνάντηση) για τους λόγους της κλήτευσής τους, καθώς και για τους όρους εντολής της επιτροπής. Αυτά επαναλαμβάνονταν και κατά την έναρξη της συνεδρίας.
5. Για τον κάθε προσκεκλημένο τηρήθηκε ξεχωριστός φάκελος, ο οποίος περιλαμβάνει τις διάφορες μορφές της κατάθεσης, την πρόσκληση σύγκλησης της συνεδρίας, καθώς και τυχόν έγγραφα τα οποία έχουν κατατεθεί και σχετικά δημοσιεύματα (αν υπήρξαν) στον τύπο.

6. Η κατάσταση των προσώπων που κλήθηκαν και κατέθεσαν (εξετάσθηκαν) ενώπιον της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου (με αλφαβητική σειρά) περιλαμβάνεται στο Παράρτημα V/1.
7. Αριθμός προσώπων αρνήθηκε να προσέλθει ενώπιον της επιτροπής για κατάθεση (Παράρτημα V/2). Η επιτροπή, παρά την εξουσία που είχε να κλητεύσει τα συγκεκριμένα άτομα, με βάση το σχετικό νόμο και τον κανονισμό της Βουλής, με υποχρέωση αυτά να παρευρεθούν και να καταθέσουν, το απέφυγε. Θεώρησε ότι οι μάρτυρες θα έπρεπε να προσέλθουν αυτόβουλα μετά την κοινοποίηση της πρόσκλησης και τη σχετική ενημέρωση που είχαν για τον τρόπο λειτουργίας της επιτροπής.
8. Η επιτροπή απέφυγε να καλέσει για κατάθεση υπηκόους άλλων χωρών και περιορίστηκε για ευνόητους λόγους μόνο σε Κυπρίους υπηκόους. Εξαιρέση αποτέλεσαν οι ακόλουθοι:
  - α. Ο τέως βασιλιάς των Ελλήνων Κωνσταντίνος. Η επιτροπή εκτίμησε ότι η κατάθεσή του θα μπορούσε να φωτίσει σημαντικές πτυχές των γεγονότων που διερευνούσε, δεδομένου ότι πιθανόν να είναι κάτοχος πληροφοριών ή και λεπτομερειών που θα τη βοηθούσαν στην τεκμηρίωση διάφορων εκδοχών. Η κατάθεση λήφθηκε από την επιτροπή στο Λονδίνο, στις 10 Δεκεμβρίου 2009, όπου ταξίδευσε ειδικά για αυτό το σκοπό.
  - β. Ο Αλέξανδρος Σημαιοφορίδης, ο οποίος την περίοδο 1969 - 1974 υπηρέτησε με το βαθμό του λοχαγού ως προϊστάμενος του κλιμακίου της ελληνικής ΚΥΠ στην Κερύνεια. Είχε συλληφθεί από τα τουρκικά στρατεύματα στις 23 Ιουλίου 1974 και στη συνέχεια είχε ανταλλαγή με Τούρκους αιχμαλώτους.

Συνεδρίες της επιτροπής

Για τις συνεδρίες που αφορούσαν διαδικαστικά θέματα τηρήθηκαν πρακτικά από τη γραμματεία της επιτροπής.

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 188 συνεδρίες. Από αυτές οι 40 αφορούσαν συζήτηση διαδικαστικών θεμάτων και οι υπόλοιπες αφορούσαν τη λήψη καταθέσεων. Συγκεκριμένα:

1. κλήθηκαν και κατέθεσαν συνολικά 155 άτομα,
2. ο συνολικός χρόνος των συνεδριάσεων ανήλθε στις 448 ώρες,
3. τηρήθηκαν συνολικά περίπου 20 000 σελίδες πρακτικών που αφορούν τις καταθέσεις των μαρτύρων.

Αναλυτική κατάσταση των παραπάνω κατά κοινοβουλευτική σύνοδο επισυνάπτεται στο Παράρτημα VI.

Κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της επιτροπής (1999 - 2001) πραγματοποιήθηκαν συνολικά 22 συνεδρίες για λήψη καταθέσεων και προσήλθαν ενώπιόν της 19 μάρτυρες.

Για σκοπούς αποφυγής, αλλά και ελέγχου τυχόν διαρροών σχετικά με το περιεχόμενο των συνεδριάσεων, με εξαίρεση τις πρώτες συνεδριάσεις, η επιτροπή αποφάσισε να μην επιτρέψει την αντικατάσταση μέλους της από άλλο συνάδελφο βουλευτή της ίδιας κομματικής ομάδας σε περίπτωση κωλύματος του μέλους. Ακόμα, δεν επέτρεψε σε συναδέλφους βουλευτές μη μέλη της επιτροπής να παρακολουθούν τις συνεδριάσεις.

Τα μέλη της επιτροπής εκφράζουν την ευαρέσκεια και την πλήρη ικανοποίησή τους για την εξαιρετική βοήθεια που είχαν από τους γραμματείς των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών, τις στενογράφους, τον τεχνικό που είχε την επιμέλεια της ηχογράφησης των καταθέσεων, το Τμήμα Υπηρεσιών Πληροφορικής, καθώς και τη διεύθυνση της Βουλής. Όλοι τους επέδειξαν υψηλό αίσθημα ευθύνης και οι επιδόσεις τους βαθμολογούνται με άριστα. Η συμβολή τους στην ομαλή λειτουργία της επιτροπής, καθώς και στο έργο που έχει επιτελεσθεί μέσα σε δύσκολες συνθήκες είναι σημαντική.

Μελέτη αρχείων - Συλλογή εγγράφων

1. Αρχείο Εθνικής Φρουράς

Το αρχείο το οποίο τηρείται στη Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς (ΔΙΕΦ) μελετήθηκε από την ΕΟ του πανεπιστημίου την περίοδο από την 31^η Αυγούστου 2007 μέχρι τις 7 Αυγούστου 2009. Η μελέτη αφορούσε έγγραφα που είχαν τηρηθεί από το ΓΕΕΦ, τις διάφορες διοικήσεις, καθώς και μονάδες της ΕΦ και κυρίως αυτές που είχαν ενεργό εμπλοκή στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974 και κατά τη διάρκεια των 2 φάσεων της τουρκικής εισβολής, της 20^{ης} Ιουλίου και της 14^{ης} Αυγούστου 1974. Η ΕΟ του Πανεπιστημίου Κύπρου κατά τη μελέτη του αρχείου αποδελτίωσε 571 φακέλους και πέραν των 50 000 εγγράφων. Τελικά ψηφιοποιήθηκαν και λήφθηκαν 30 000 έγγραφα συνολικού αριθμού πέραν των 50 000 σελίδων.

Θα πρέπει να σημειωθεί η εξαιρετική συνεργασία που υπήρξε τόσο με τον τέως Αρχηγό ΓΕΕΦ υποστράτηγο Κωνσταντίνο Μπισμπίκα όσο και με το σύνδεσμο του ΓΕΕΦ με την επιτροπή αντιπλοίαρχο Κωνσταντίνο Φυτιρή, το διευθυντή της ΔΙΕΦ αντισυνταγματάρχη (ΠΖ) Σοφούλη Παναγιώτου, καθώς και με το προσωπικό που υπηρετούσε στη ΔΙΕΦ.

Σημαντική βοήθεια στο έργο της επιτροπής προσέφερε και ο Υπουργός Άμυνας Κώστας Παπακώστας.

2. Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ)

Το αρχείο μελετήθηκε την περίοδο από τις 2 Ιουνίου 2009 μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 2010. Από τη μελέτη εντοπίστηκαν και λήφθηκαν σε ψηφιοποιημένη μορφή έγγραφα συνολικού αριθμού πέραν των 69 000 και των 130 000 σελίδων.

3. Αρχείο Αρχηγείου Αστυνομικής Δύναμης Κύπρου

Η μελέτη του αρχείου άρχισε στις 10 Ιουνίου 2010 και ολοκληρώθηκε στις 27 Οκτωβρίου 2010. Από αυτό παραλήφθηκαν σε ψηφιοποιημένη μορφή περίπου 13 000 έγγραφα συνολικού αριθμού περίπου 30 000 σελίδων.

4. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου

Το αρχείο μελετήθηκε κατά την περίοδο από τις 25 Ιουνίου μέχρι τις 13 Ιουλίου 2007. Στο αρχείο εντοπίστηκαν έγγραφα τα οποία αφορούσαν την εκκλησιαστική κρίση του 1973. Παραλήφθηκαν 2 566 ψηφιοποιημένα έγγραφα συνολικού αριθμού πέραν των 5 000 σελίδων.

5. Αρχείο Πρεσβείας της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Αθήνα

Η μελέτη έγινε την περίοδο από τις 6 μέχρι τις 11 Ιουλίου 2008. Δεν έχει εντοπισθεί υλικό ιδιαίτερης αξίας για τους σκοπούς της επιτροπής. Παραλήφθηκαν έγγραφα που περιέχουν κυρίως μαρτυρίες αναφορικά με κακοποιήσεις Ελληνοκυπρίων κατά τη διάρκεια της εισβολής συνολικού αριθμού περίπου 800 εγγράφων.

6. Αρχείο Υπάτης Αρμοστείας της Κυπριακής Δημοκρατίας στο Λονδίνο

Η μελέτη του αρχείου πραγματοποιήθηκε στις 18 Νοεμβρίου 2008. Δεν έχει εντοπισθεί υλικό ιδιαίτερης αξίας.

7. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών

Η μελέτη του αρχείου πραγματοποιήθηκε την περίοδο Σεπτεμβρίου - Δεκεμβρίου 2010.

8. Βρετανικά αρχεία

Αυτά μελετήθηκαν σε τρεις χρονικές φάσεις: στο διάστημα από τις 25 Νοεμβρίου μέχρι την 1^η Δεκεμβρίου 2007, από τις 16 Νοεμβρίου μέχρι τις 23 Νοεμβρίου 2008 και από τις 28 Ιανουαρίου μέχρι τις 7 Φεβρουαρίου 2009. Παραλήφθηκαν περίπου 12 500 αποχαρακτηρισμένα έγγραφα συνολικού αριθμού πέραν των 25 000 σελίδων. Πρόσθετο αρχειακό υλικό συγκεντρώθηκε από την ΕΟ του Πανεπιστημίου Κύπρου με έξοδα του ιδρύματος. Επίσης έχει παραληφθεί αριθμός φακέλων, προϊόν της προσωπικής έρευνας του καθηγητή Γιώργου Καζαμία στο χρονικό διάστημα 2005 - 2007.

9. Αρχεία ΗΠΑ

Από διάφορες πηγές έχει παραληφθεί αριθμός εγγράφων τα οποία προέρχονται κυρίως από το Υπουργείο Εξωτερικών και αφορούν πρακτικά συσκέψεων, καθώς και αλληλογραφία με τις πρεσβείες των ΗΠΑ.

10. Δικογραφίες

Στις 15 Ιανουαρίου 2009 η επιτροπή είχε συνάντηση με τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Δικαστηρίου Πέτρο Αρτέμη, στον οποίο τέθηκε το αίτημα να παραδοθούν στην επιτροπή αντίγραφα των πρακτικών δικών που έχουν σχέση με τα διερευνώμενα από την επιτροπή γεγονότα και κατατέθηκε κατάλογος. Για τον ίδιο σκοπό στις 11 Νοεμβρίου 2009 πραγματοποιήθηκε συνεδρία στην οποία παρευρέθηκαν η διευθύντρια του Κρατικού Αρχείου και εκπρόσωπος του Ανωτάτου Δικαστηρίου με στόχο τη ρύθμιση της διαδικασίας μελέτης και παραλαβής από το Κρατικό Αρχείο υλικού που αφορά δικογραφίες. Η έρευνα για τη συγκέντρωση του υλικού πραγματοποιήθηκε από τις 7 Απριλίου μέχρι τις 3 Αυγούστου 2010. Το υλικό το οποίο παραδόθηκε στην επιτροπή ανέρχεται περίπου σε 1 900 έγγραφα.

11. Αρχείο της Εξεταστικής των Πραγμάτων Επιτροπής για το Φάκελο της Κύπρου της Βουλής των Ελλήνων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν παραχωρήθηκε άδεια πρόσβασης για μελέτη ή για παραλαβή εγγράφων από το αρχείο αυτό, όμως η επιτροπή με συγκεκριμένες ενέργειες έχει παραλάβει από διάφορες πηγές αριθμό σημαντικών καταθέσεων και εγγράφων, όπως και δημοσιεύσεις οι οποίες έχουν κυκλοφορήσει και δεν έχουν διαψευστεί ως προς το περιεχόμενό τους.

12. Αρχείο Γεώργιου Γρίβα (της περιόδου 1971 - 1974)

Η επιτροπή εντόπισε το συγκεκριμένο αρχείο και είχε προβεί σε συζητήσεις με τα άτομα που το κατείχαν με στόχο την παραχώρησή του στη Βουλή. Αρχικά υπήρξε θετική ανταπόκριση. Στη συνέχεια όμως υπήρξε άρνηση παραχώρησής του. Η επιλεκτική και αποσπασματική παράθεση τμημάτων του αρχείου στην επιτροπή δεν της επιτρέπει να προβεί σε αντικειμενική αξιολόγηση του περιεχομένου, έτσι ώστε να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα.

13. Ιδιωτικά αρχεία

Ο δημοσιογράφος-ιστορικός Α. Παυλίδης παρέδωσε στην επιτροπή το σύνολο του αρχείου το οποίο διέθετε και που χρησιμοποίησε για τη συγγραφή του βιβλίου "Φάκελος Κύπρου - Άκρως Απόρρητον".

14. Κατάλογοι οι οποίοι περιλαμβάνουν τους νεκρούς του πραξικοπήματος και της εισβολής και αγνοουμένους της εισβολής (Παράρτημα XIV).

Συλλογή οπτικοακουστικού υλικού

Κύρια πηγή συλλογής του υλικού αποτέλεσε το Αρχείο του ΡΙΚ. Ο έκτακτος συνεργάτης της επιτροπής την περίοδο Οκτωβρίου - Δεκεμβρίου 2008 δημοσιογράφος Σπύρος Κέττηρος συνέλεξε το υλικό το οποίο εμφανίζεται στο επισυναπτόμενο παράρτημα (Παράρτημα VII).

Βιβλιογραφία/Αποδελτίωση τύπου της περιόδου 1967 - 1974

Η επιτροπή συγκέντρωσε αριθμό βιβλίων το περιεχόμενο των οποίων αναφέρεται στα γεγονότα τα οποία επισκοπούσε. Αριθμός των βιβλίων κατατέθηκε στην επιτροπή από τους μάρτυρες οι οποίοι κλήθηκαν και κατέθεσαν ενώπιόν της. Ο συνολικός αριθμός των βιβλίων τα οποία έχει συγκεντρώσει η επιτροπή παρατίθεται στο Παράρτημα VIII. Επιπρόσθετα, η επιτροπή έχει αποδελτίώσει και ψηφιοποιήσει τις ημερήσιες και εβδομαδιαίες εφημερίδες οι οποίες κυκλοφορούσαν την περίοδο 1967 - 1974.

B. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΥΠΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1967-1974

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της η επιτροπή επικέντρωσε τις προσπάθειές της στη διεξοδική κατά το δυνατό διερεύνηση των παρακάτω γεγονότων της επισκοπούμενης περιόδου τα οποία θεωρήθηκαν ως τα πλέον σημαντικά. Φυσικά, κατά τη διάρκεια των εργασιών της, εάν και εφόσον προέκυπταν πληροφορίες για πρόσθετα γεγονότα, κατέβαλλε προσπάθεια για συγκέντρωση σχετικού υλικού ή και στοιχείων, π.χ. κινητοποίηση μονάδων της ΕΦ (32^α ΜΚ, 286 ΜΤΠ) κατά τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου το Μάρτιο του 1970.

Τα κυριότερα γεγονότα τα οποία διερευνήθηκαν ήσαν τα ακόλουθα:

- Οι συνομιλίες στον Έβρο μεταξύ της χούντας και της κυβέρνησης της Τουρκίας.
- Η στρατιωτική επιχείρηση της ΕΦ εναντίον των θέσεων των Τουρκοκυπρίων στα χωριά Κοφίνου και Άγιος Θεόδωρος το Νοέμβριο του 1967.
- Η αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας.
- Οι προεδρικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1968.
- Η άφιξη και η δραστηριότητα στην Κύπρο του Αλέκου Παναγούλη.
- Η ίδρυση και η δράση του Εθνικού Μετώπου.
- Η δολοφονική απόπειρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στις 8 Μαρτίου 1970.
- Η δολοφονία του Π. Γιωρκάτζη στις 15 Μαρτίου 1970.
- Η άφιξη στην Κύπρο του Γεώργιου Γρίβα τον Αύγουστο του 1971 και η ίδρυση της ΕΟΚΑ Β'.

- Η ματαίωση του σχεδίου διενέργειας πραξικοπήματος στις 15 Φεβρουαρίου 1972.
- Η συνάντηση Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και Γ. Γρίβα στις 26 Μαρτίου 1972.
- Η εκκλησιαστική κρίση του 1972 - 1973.
- Ο θάνατος του Γ. Γρίβα στις 27 Ιανουαρίου 1974.
- Το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974.
- Η τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου και της 14^{ης} Αυγούστου 1974.

Στην περιγραφή των κυριότερων γεγονότων δεν περιλαμβάνονται θέματα τα οποία αφορούσαν την εσωτερική κατάσταση, καθώς και γεγονότα που συνέβησαν την περίοδο 1971 - 1974, όπως π.χ. πολιτικές δολοφονίες και επιμέρους επιχειρήσεις από ένοπλες ομάδες. Τα γεγονότα αυτά περιλαμβάνονται στο υλικό το οποίο φυλάσσεται στη Βουλή και αναφέρεται σε δικογραφίες, καταθέσεις που περιέχονται στο Αρχείο του Αρχηγείου Αστυνομίας, καθώς και σε έγγραφα τα οποία περιλαμβάνονται στο Αρχείο της ΚΥΠ.

Για κάποια θέματα όπως η παράδοση του αεροδρομίου Λευκωσίας στα ΗΕ, καθώς και για τις συνομιλίες της Γενεύης υπάρχει πλήρης βιβλιογραφική κάλυψη με στοιχεία τα οποία περιλαμβάνονται στο Αρχείο της Βουλής και προέρχονται από υλικό το οποίο έχει παραληφθεί από ξένα αρχεία και κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας.

Γ. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Στις 4 Ιουνίου 1878 ο Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παραχώρησε έναντι ενοικίου την Κύπρο στη Μεγάλη Βρετανία, αφού παρέμεινε κάτω από την τουρκική κυριαρχία για 308 χρόνια (1570 - 1878).

Από τα πρώτα χρόνια της αγγλοκρατίας η πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία έθεταν με υπομνήματα, ψηφίσματα και συλλαλητήρια το αίτημα για ένωση με την Ελλάδα. Η απάντηση που δινόταν από το Λονδίνο ήταν "το ζήτημα είναι κλειστό" ή (μέχρι το 1914) ότι η Κύπρος ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και δεν μπορούσε η Βρετανία να αποφασίσει για την τύχη της.

Το 1907 κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο ο Υφυπουργός Αποικιών της Βρετανίας Ουίνστον Τσώρτσιλ είχε δηλώσει: "Είναι απόλυτα φυσικό ο Κυπριακός λαός που είναι Ελληνικής καταγωγής να έχει σαν ιδανικό την ενσωμάτωσή του με την μητέρα πατρίδα του. Και είναι φυσικό να επιδιώκει με πάθος την πραγμάτωση αυτού του ιδανικού".

Στις 5 Νοεμβρίου 1914 η Βρετανία, εκμεταλλευόμενη την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας, προσάρτησε την Κύπρο ακυρώνοντας τη Συνθήκη του 1878.

Στις 17 Οκτωβρίου 1915 ο Υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας Έντουαρντ Γκρέι πρότεινε στην Ελλάδα να της παραχωρήσει την Κύπρο, "εάν θα έβγαινε αμέσως στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων". Τελικά η προσφορά δεν έγινε αποδεκτή από την τότε ελληνική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη.

Στις 13 Μαΐου 1919 ο Βρετανός Πρωθυπουργός Λόιντ Τζορτζ δήλωσε στο "Συμβούλιο των Τεσσάρων" που επεξεργαζόταν τη Συμφωνία των Βερσαλλιών:

"Πρόθεσή μου είναι να δώσω επίσης στην Ελλάδα τη νήσο Κύπρο. Όσον αφορά τους Τούρκους δεν έχω κανενός είδους ενδιασμό απέναντί τους. Αυτοί δεν έχουν κανένα δικαίωμα σε μια χώρα την οποία μετέτρεψαν σε έρημο".

Το 1920 η Τουρκία ως ηττημένη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου υπέγραψε τη Συνθήκη των Σεβρών. Συμφωνά με αυτήν, παραιτείτο από όλα τα δικαιώματα και όλους τους τίτλους κυριότητας της στην Κύπρο, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα την προσάρτηση του νησιού από τη Βρετανία.

Η συνθήκη αυτή επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια από τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923. Η Κύπρος υπαγόταν πλέον στην "κατοχή και διοίκηση" της Βρετανίας. Σύμφωνα με τη συνθήκη, η Τουρκία "απεμπολούσε κάθε δικαίωμα και κάθε τίτλο, οποιασδήποτε φύσης, πάνω σε έδαφος που βρισκόταν πέρα από τα σύνορά της". Με τη συμφωνία τα σύνορά της είχαν καθορισθεί με ακρίβεια και αναγνωριζόταν η προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανία.

Με το βασιλικό διάταγμα της 10^{ης} Μαρτίου 1925 η Κύπρος ανακηρύχθηκε Αποικία του Στέμματος.

Η καταψήφιση από τους Έλληνες βουλευτές νομοθεσίας για δασμολόγιο και η επιβολή του με διάταγμα του κυβερνήτη θεωρήθηκε καταπάτηση των κοινοβουλευτικών θεσμών για ακόμα μία φορά. Αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για τις λαϊκές κινητοποιήσεις της 21^{ης} Οκτωβρίου 1931. Σύντομα όμως πήραν τη μορφή της εξέγερσης με αίτημα την ένωση με την Ελλάδα. Ο Μητροπολίτης Κιτίου κήρυξε την ένωση με την Ελλάδα και την ανυπακοή στις βρετανικές αρχές. Οι κινητοποιήσεις κράτησαν πέντε μέρες. Οι διαδηλωτές περικύκλωσαν και έκαψαν το Κυβερνείο. Ακολούθησε η προκήρυξη του νόμου για έκτακτα μέτρα από τις βρετανικές αρχές. Συνελήφθησαν και φυλακίσθηκαν πέραν των 1 000 ατόμων, εκτοπίστηκαν πολλοί προύχοντες και θρησκευτικοί ηγέτες, το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου κηρύχθηκε παράνομο και η ηγεσία του συνελήφθη και εξορίσθηκε, απαγορεύτηκε η διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας και η έπαρση της ελληνικής σημαίας και επιβλήθηκε στο λαό η καταβολή του ποσού για την ανοικοδόμηση του Κυβερνείου. Το καθεστώς των έκτακτων μέτρων κράτησε 8 χρόνια.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου μεγάλος αριθμός Κυπρίων κατατάχθηκε εθελοντικά στο βρετανικό στρατό και πολέμησε σε διάφορα πολεμικά μέτωπα, κυρίως στη Μέση Ανατολή, τη Βόρειο Αφρική και την Ιταλία. Επιπρόσθετα, σημαντικός αριθμός είχε καταταχθεί στον Ελληνικό Στρατό, υπηρέτησε σε μονάδες στο ελληνοαλβανικό μέτωπο και στη συνέχεια έλαβε μέρος στον αγώνα του ελληνικού λαού εναντίον της γερμανικής ναζιστικής κατοχής συμμετέχοντας σε διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις.

Τα αρνητικά αποτελέσματα του εμφύλιου πολέμου στην Ελλάδα και το διχαστικό κλίμα που είχε επικρατήσει σημάδεψαν την πολιτική ζωή της χώρας στα χρόνια που ακολούθησαν. Το κλίμα αυτό, όπως ήταν φυσικό, σταδιακά επιχειρήθηκε να μεταφερθεί και στην Κύπρο, λαμβάνοντας ανησυχητικές διαστάσεις κατά την περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας στην Ελλάδα.

Μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου το Μάιο του 1948 οι Βρετανοί πρότειναν νέο σχέδιο συντάγματος, το οποίο παραχωρούσε στους Κυπρίους μια μορφή διοικητικής αυτονομίας, τους στερούσε όμως το δικαίωμα της άμεσης εφαρμογής της αυτοδιάθεσης. Το σχέδιο αυτό υποβλήθηκε στα πλαίσια της Διασκεπτικής Συνέλευσης του 1947 - 1948 και απορρίφθηκε από τον κυπριακό λαό.

Το 1948 έμελλε να αποτελέσει χρόνο σταθμό για τις μελλοντικές εξελίξεις στο Κυπριακό. Το χρόνο αυτό εκλέχθηκε Μητροπολίτης Κιτίου ο Μακάριος Γ' και τον Οκτώβριο του 1950 Αρχιεπίσκοπος. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος εξελίχθηκε σε ηγέτη και εθνάρχη των Ελλήνων της Κύπρου και σημάδεψε την ιστορία της κατά τρόπο καθοριστικό για τα επόμενα 30 χρόνια.

Στις 15 Ιανουαρίου 1950 διοργανώνεται παγκύπριο δημοψήφισμα για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Από τους 224 747 που είχαν δικαίωμα ψήφου υπέγραψαν υπέρ της ένωσης 215 108 (ποσοστό 95,7%), ανάμεσά τους και μεμονωμένοι Τουρκοκύπριοι. Εναντίον της ένωσης υπέγραψαν 57 άτομα.

Μετά το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950 επιχειρείται για πρώτη φορά το 1953 από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο η εγγραφή για συζήτηση του Κυπριακού στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε να στηρίξει την προσφυγή.

Το 1954 με τη σύμφωνη γνώμη και τις πιέσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου η ελληνική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Παπάγου κατέθεσε την πρώτη προσφυγή για το Κυπριακό στη Γενική Συνέλευση των ΗΕ. Στο ψήφισμα που είχε εκδοθεί, αν και αναγνωρίζεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, στην ουσία υιοθετούνται οι θέσεις της Βρετανίας.

Την 1^η Απριλίου 1955 αρχίζει επίσημα ο ένοπλος απελευθερωτικός αντιαποικιακός αγώνας της ΕΟΚΑ με στόχο την αυτοδιάθεση-ένωση. Πολιτικός αρχηγός του αγώνα ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και στρατιωτικός ο Γεώργιος Γρίβας Διγενής. Κατά τη διάρκεια του τετράχρονου αγώνα, ο οποίος έλαβε παλλαϊκό χαρακτήρα, υπήρξαν στιγμές απaráμιλλης ανδρείας και ηρωισμού, που προκάλεσαν διεθνή θαυμασμό. Ο αγώνας έληξε με τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.

Το Σεπτέμβριο του 1955, μετά από πρόσκληση της Μεγάλης Βρετανίας, η Ελλάδα και η Τουρκία έλαβαν μέρος σε Τριμερή Διάσκεψη για το Κυπριακό στο Λονδίνο. Ήταν η πρώτη επίσημη εμπλοκή της Τουρκίας στο Κυπριακό μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923. Η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη διπλωματική επιτυχία της Τουρκίας και ταυτόχρονα μεγάλη διπλωματική αποτυχία για την Ελλάδα. Για την πραγματοποίηση της διάσκεψης ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε εκφράσει σοβαρές διαφωνίες. Τη διάσκεψη ακολούθησε όργιο βιαιοπραγιών από τον τουρκικό όχλο σε βάρος των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Τις βιαιοπραγίες, όπως έχει αποδειχθεί, οργάνωσε και καθοδήγησε το τουρκικό κράτος στα πλαίσια της πολιτικής του για εθνικό ξεκαθάρισμα και αφομοίωση ή εξαφάνιση όλων των μειονοτήτων.

Την ίδια περίοδο (1956) η τουρκική κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Αντνάν Μεντερές ανέθεσε στον καθηγητή συνταγματικού δικαίου Νιχάτ Ερίμ την εκπόνηση σχεδίου για την επανάκτηση της Κύπρου. Οι δύο σχετικές εκθέσεις υποβλήθηκαν με ημερομηνίες 22 Νοεμβρίου και 12 Δεκεμβρίου 1956, αντίστοιχα.

Το σχέδιο περιλάμβανε τις παρακάτω πέντε βασικές αρχές:

1. Οι διεκδικήσεις στην Κύπρο θα πρέπει να στηρίζονται σε πολιτικούς λόγους χωρίς να διαταράσσονται οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία.
2. Στο νησί υπάρχουν δύο διαφορετικές εθνικές κοινότητες, η καθεμιά από τις οποίες έχει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Η λύση θα αποφασισθεί με ξεχωριστά δημοψηφίσματα.
3. Η αρχή της αυτοδιάθεσης θα πρέπει να εφαρμοσθεί με τη μετακίνηση ελληνικού πληθυσμού, ώστε να υπάγεται στη διοίκηση της επιθυμίας του, αλλά και να μην καταπατούνται τα δικαιώματα της τουρκικής κοινότητας που είναι μειοψηφία και να διασφαλίζεται επίσης η ασφάλεια της Τουρκίας.
4. Η Τουρκία θα πρέπει να καθορίσει την προσφορότερη μορφή διχοτόμησης, λαμβάνοντας υπόψη τα οικονομικά και στρατιωτικά της συμφέροντα, καθώς και τα συμφέροντα των Τουρκοκυπρίων. Στην ασφάλεια της περιοχής που θα παραχωρηθεί στους Ρωμιούς της Κύπρου θα πρέπει να συμμετέχει και η Τουρκία, γιατί το θέμα σχετίζεται τόσο με την ασφάλεια της ίδιας όσο και με αυτήν της Μέσης Ανατολής.

5. Πρέπει να επιδιωχθεί η ελεύθερη μετάβαση Τούρκων στην Κύπρο. Υπό την προϋπόθεση ότι θα λάβουμε τα μέτρα μας, το σύνολο του τουρκικού πληθυσμού μπορεί να αυξηθεί στο ποσοστό που ανερχόταν επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε δε θα ανησυχούμε για την έκβαση του δημοψηφίσματος που θα γίνει είτε για τον καθορισμό του συνόλου της νήσου είτε για τη διχοτόμηση.

Το Μάρτιο του 1957 επισημοποιείται η εμπλοκή των ΗΠΑ στο Κυπριακό. Στις αμερικανοβρετανικές συνομιλίες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις Βερμούδες (20.3.1957 - 24.3.1957) συμφωνήθηκαν τα παρακάτω για το ζήτημα της Κύπρου:

1. Οι ΗΠΑ θα υποστήριζαν τη δράση της Αγγλίας στην Αθήνα.
2. Το Κυπριακό θα αντιμετωπιζόταν στο εξής στα πλαίσια του NATO.
3. Οι διαπραγματεύσεις στο Κυπριακό έπρεπε να προσανατολιστούν σε μια απευθείας συμφωνία ανάμεσα στην Τουρκία και την Ελλάδα (Ε.Ν. Τσελέπηρ, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, σελ. 100-103).

Το Φεβρουάριο του 1959 οι κυβερνήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ελλάδας και της Τουρκίας προσυπέγραψαν στη Ζυρίχη τη συμφωνία παραχώρησης ανεξαρτησίας στην Κύπρο. Η συμφωνία επαναβεβαιώθηκε στο Λονδίνο το Φεβρουάριο του 1959 με τη συμμετοχή και των εκπροσώπων της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας της Κύπρου. Με την υπογραφή των συμφωνιών διαφώνησαν οι εκπρόσωποι του ΑΚΕΛ, ο Τάσσος Παπαδόπουλος, ο Βάσος Λυσσαρίδης, καθώς και οι Κλεάνθης Γεωργιάδης και Γλαύκος Χρίστης από την Κερύνεια.

Η συμφωνία περιλάμβανε:

1. το κείμενο συμφωνίας (Συνθήκη Εγκαθίδρυσης),
2. τη Συνθήκη Εγγυήσεως,
3. τη Συνθήκη Συμμαχίας και
4. μία συμφωνία κυρίων μεταξύ των Κ. Καραμανλή και Α. Μεντερές, το περιεχόμενο της οποίας δε δόθηκε ποτέ στη δημοσιότητα και η ύπαρξη της οποίας ήταν εν πολλοίς άγνωστη.

Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας (το οποίο δεν τέθηκε στη δοκιμασία της λαϊκής έγκρισης και επικύρωσης) τέθηκε σε εφαρμογή στις 16 Αυγούστου 1960, επίσημη ημέρα ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Οι πρώτες εκλογές για την ανάδειξη Προέδρου και Αντιπροέδρου πραγματοποιήθηκαν στις 13 Δεκεμβρίου 1959. Εξελέγησαν από την ελληνοκυπριακή κοινότητα Πρόεδρος ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος με ποσοστό 67,8% και από την τουρκοκυπριακή κοινότητα Αντιπρόεδρος ο Φαζίλ Κουτσιούκ.

Οι πρώτες βουλευτικές εκλογές για την εκλογή των 35 Ελληνοκυπρίων και των 15 Τουρκοκυπρίων βουλευτών πραγματοποιήθηκαν την 31^η Ιουλίου 1960.

Η Κυπριακή Δημοκρατία αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο κράτος από το σύνολο των χωρών και έγινε αποδεκτή ως πλήρες μέλος του ΟΗΕ. Το 1961 με επίσημη δήλωση του Προέδρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προσχώρησε στο Κίνημα των Αδεσμεύτων.

Το Νοέμβριο του 1963 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος υπέβαλε στον Αντιπρόεδρο Φ. Κουτσιούκ έγγραφο προς συζήτηση με το οποίο πρότεινε στην τουρκοκυπριακή κοινότητα την αναθεώρηση 13 άρθρων του συντάγματος, ώστε η λειτουργία της νεαρής Δημοκρατίας να καταστεί πλέον εύρυθμη. Οι προτάσεις είχαν κοινοποιηθεί και στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις.

Τις προτάσεις απέρριψε η Τουρκία στις 6 Δεκεμβρίου 1963 χωρίς να προηγηθεί οποιαδήποτε συζήτηση. Ακολούθησε η απόρριψή τους και από την τουρκοκυπριακή κοινότητα.

Στις 23 Δεκεμβρίου 1963 ξέσπασε η τουρκοκυπριακή ένοπλη ανταρσία. Οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί αποχώρησαν από την κυβέρνηση και οι Τουρκοκύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι από τη δημόσια υπηρεσία. Υπό την ένοπλη βία των ανδρών της τρομοκρατικής τουρκοκυπριακής οργάνωσης ΤΜΤ, ηγέτης της οποίας ήταν ο Ραούφ Ντενκτάς, οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι του νησιού μετακινήθηκαν και συγκεντρώθηκαν σε συγκεκριμένες περιοχές όπου σχηματίστηκαν αμιγείς θύλακες, στους οποίους δεν επιτρεπόταν η είσοδος Ελληνοκυπρίων ούτε και η άσκηση ελέγχου από τη νόμιμη κυβέρνηση.

Με τη βοήθεια αξιωματικών του Τουρκικού Στρατού οι Τουρκοκύπριοι προέβησαν στη συγκρότηση ένοπλων τμημάτων και προχώρησαν στην κατασκευή οχυρωματικών έργων. Παράλληλα, η Τουρκία προέβη στην κρυφή αποστολή οπλισμού στους Τουρκοκυπρίους, καθώς και στρατιωτικών για την ενίσχυση των ένοπλων τμημάτων τους. Από τις πληροφορίες τις οποίες είχαν συγκεντρώσει οι αρχές ασφαλείας του κράτους κατά το 1964 υπήρχαν περίπου 1 000 Τούρκοι αξιωματικοί και στρατιώτες στους τουρκοκυπριακούς θύλακες.

Το Μάρτιο του 1964 οι Τουρκοκύπριοι προχώρησαν στη σύσταση της Γενικής Επιτροπής, η οποία τέθηκε υπό την ηγεσία του Αντιπροέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Φ. Κουτσιούκ και ανέλαβε παράνομα και αυθαίρετα την άσκηση νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας.

Τον ίδιο μήνα με το υπ' αριθμόν 186/4 Ψήφισμά του το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αναγνώρισε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και την κυβέρνησή του ως τους νόμιμους εκπροσώπους και συνεχιστές της Κυπριακής Δημοκρατίας, ανεξάρτητα από την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων.

Τον Ιούνιο του 1964 συγκροτήθηκε η Εθνική Φρουρά (ΕΦ) η οποία στελεχώθηκε με Ελλαδίτες αξιωματικούς, καθώς και Ελληνοκυπρίους αξιωματικούς και άνδρες που υπηρετούσαν στον Κυπριακό Στρατό. Το σύνολο των υπηρετούντων στην ΕΦ το 1974 ανήρχετο σε περίπου 15 000 άνδρες.

Η αποστολή της Ελληνικής Μεραρχίας

Την ίδια περίοδο (1964) με απόφαση του Πρωθυπουργού της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου εγκαταστάθηκε σταδιακά στην Κύπρο η Ελληνική Μεραρχία "για να προστατεύσει το νησί από ενδεχόμενη υλοποίηση από την Τουρκία της απόφασης για εισβολή". Η Μεραρχία αριθμούσε περίπου 8 500 άνδρες (3 Συντάγματα Πεζικού, 2 Μοίρες Καταδρομών, 2 ίλες αρμάτων (η μία αποτελείτο από 17 άρματα Μ47 και η άλλη από 17 άρματα Μ24). Επιπλέον, η ΕΛΔΥΚ αριθμούσε 1 200 άνδρες (3 Τάγματα Πεζικού).

Η αποστολή της Μεραρχίας έγινε σταδιακά. Η πρώτη αποστολή έφθασε στην Κύπρο στις 7 Μαΐου 1964 και ολοκληρώθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1964. Η Μεραρχία είχε δύναμη πυρός σώματος στρατού. Τα τμήματα τα οποία τη συγκροτούσαν στα διάφορα έγγραφα και αναφορές αναφέρονται και ως "καμουφλαρισμένες δυνάμεις". Η ηγεσία της Μεραρχίας ανατέθηκε στο διοικητή της ΕΛΔΥΚ ταξίαρχο Περίδη και οι υπόλοιπες στρατιωτικές δυνάμεις συγκροτούσαν τη Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου (ΣΔΙΚ) και είχαν διοικητή τον αντιστράτηγο Γ. Καραγιάννη.

Η δυαδική στρατιωτική αρχή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στο Γ. Γρίβα και τον αντιστράτηγο Γ. Καραγιάννη, αλλά και στον Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη.

Σε επιστολή του προς τον Έλληνα Πρωθυπουργό στις 30 Ιουνίου 1964 (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 73-74) ο στρατηγός Γρίβας αναφέρει σχετικά: "Δεν δύναμαι να πιστεύσω ότι υπάρχουν στρατιωτικοί λόγοι υπαγορεύσαντες την λήψιν των μέτρων τούτων και την δημιουργίαν του εξαμβλώματος αυτού τον αρμοδιοτήτων των διοικήσεων εις μίαν νήσον ευρισκομένην υπό την απειλήν εισβολής και δι' ων δεν γνωρίζει τις ποίος είναι ο υπεύθυνος διά την άμυναν, διότι υπάρχουν δύο Διοικήσεις έχουσαι εκάστη ιδίαν αποστολήν και μεταξύ των οποίων ουδεμία συνεργασία υπάρχει".

Με την παραπάνω επιστολή του ο Γ. Γρίβας θέτει και ορισμένα σοβαρά ερωτήματα προς τον Έλληνα Πρωθυπουργό, όπως:

1. "Αι αφιχθείσαι εξ Ελλάδος μονάδες, [...] σταθμεύσασαι ουχί βάσει πιθανών αποστολών των δι' εχθρικήν απόβασιν, αλλά μόνον προς τον σκοπόν της άνέτου διαβιώσεώς των. Μήπως υπάρχει άλλη αποστολή των μονάδων τούτων, και εάν υπάρχει πώς δεν την γνωρίζει ο στρατηγός Καραγιάννης, υπεύθυνος διά την άμυναν της νήσου;"
2. "Εάν την νύκτα της 27-28 τρέχ. εγένετο Τουρκική απόβασιν εν Κύπρω, ως ειδοποιήθημεν, πώς και πού θα έδρων αι δυνάμεις αύται, τελείως αποπροσανατόλιστοι, αφού ουδεμία επαφή επετεύχθη μεταξύ τούτων και του Στρατηγού Καραγιάννη; Εκτός εάν υπάρχουν δύο σχέδια και δύο αρχηγοί, αι δε δυνάμεις εξ Ελλάδος προορίζονται δι' άλλον σκοπόν άγνωστον εις ημάς".

Εξάλλου, σε επιστολή του στις 30 Ιουνίου 1964 προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο διοικητής της ΕΦ αντιστράτηγος Γ. Καραγιάννης (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 75), σε σχέση με το πρόβλημα που προέκυψε με τη διοίκηση της Ελληνικής Μεραρχίας, αναφέρει:

"Η δημιουργηθείσα κατάστασις εις την νήσον είναι στρατιωτικώς απαράδεκτος, διότι δύο διοικήσεις Μεγάλων Μονάδων ευρισκόμεναι εν αυτή προς τον αυτόν σκοπόν, ουδεμίαν επιχειρησιακήν επαφήν έχουσιν, έχει δε δημιουργηθή η εντύπωσις ότι ο μεταξύ των δεσμός είναι χαλαρός.

Η εντύπωσίς μου είναι ότι ο υποφαινόμενος Διοικητής Σ.Δ.Ι.Κ. (Στρατιωτική Διοίκησης Κύπρου) αντιστράτηγος Καραγιάννης Γεώργιος δεν εμπνέει εμπιστοσύνην προς το Γ.Ε.Ε.Α., όστις έχει επιφορτισθή με το βαρύν καθήκον της αμύνης Κύπρου".

Τέλος, σε επιστολή του (21.6.1964) προς τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης της Ελλάδας Πέτρο Γαρουφαλιά ο Π. Γιωρκάτζης επισημαίνει τα προβλήματα που προκύπτουν από την απόφαση για ανάθεση της διοίκησης στο διοικητή της ΕΛΔΥΚ και όχι στο διοικητή της ΣΔΙΚ, καθώς και το γεγονός ότι ικανός αριθμός των τμημάτων της Μεραρχίας συγκεντρώθηκαν στην περιοχή Λευκωσίας και δεν υπήρξε ικανοποιητική διασπορά σύμφωνα με τις ανάγκες άμυνας και απόκρουσης τουρκικής εισβολής (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 19-20).

Ενισχυτικό των παραπάνω υπονοιών περί ενδεχόμενης και άλλης επιχειρησιακής αποστολής της Μεραρχίας, πέραν της αντιμετώπισης τουρκικής εισβολής, είναι και το απόρρητο τηλεγράφημα (477), το οποίο απέστειλε ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζ. Μπολ στις 22 Αυγούστου 1964 στον Ντιν Άτσεσον με κοινοποίηση στις πρεσβείες των ΗΠΑ στην Αθήνα και το Λονδίνο. Αναφέρει σχετικά: "Το αρχηγείο της CAS μάς ενημέρωσε ότι ο ελληνικός στρατός διαθέτει την ισχύ στο νησί για να κανονίσει το Μακάριο, αν δοθεί η εντολή. Έτσι το μπαλάκι της απόφασης ρίχνεται πίσω στην Αθήνα και πιστεύω ότι πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι αυτή είναι και η δική μας αντίληψη της κατάστασης". Επιπρόσθετα, αναφέρει: "Μετά την ανάγνωση των τηλεγραφημάτων απόψε, διαφαίνεται ότι ο Μακάριος έχει το επάνω χέρι στη σχέση με την ελληνική κυβέρνηση. Σύμφωνα με όλα τα δεδομένα, η Αθήνα φοβάται να κινηθεί εναντίον

του, εκτός και αν ο στρατηγός Γρίβας είναι διατεθειμένος να αναλάβει αυτή την ευθύνη. Αυτό υποδηλώνει ότι θα πρέπει να κινηθούμε προς την κατεύθυνση επηρεασμού του στρατηγού Γρίβα, κάτι που δεν κάναμε ακόμη".

Τελικά, για την επίλυση του προβλήματος που προέκυψε και την επίτευξη στρατιωτικού συντονισμού συστάθηκε η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Αμύνης Κύπρου (ΑΣΔΑΚ), η οποία αποτελείτο από τις ελληνικές και ελληνοκυπριακές δυνάμεις που βρίσκονταν στην Κύπρο. Διοικητής της ΑΣΔΑΚ ανέλαβε ο Γεώργιος Γρίβας Διγενής, ο οποίος είχε αφιχθεί μυστικά στην Κύπρο στις 10 Ιουνίου 1964. Οι δυνάμεις όμως της Μεραρχίας θα ετίθεντο υπό τη διοίκηση και τις διαταγές του μόνο σε περίπτωση τουρκικής εισβολής.

Σε έκθεσή του προς το ΓΕΕΘΑ (21.6.1964) ο αντιστράτηγος Δ. Γεωργιάδης (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 21-37) μετά από επίσκεψη στην Κύπρο συνόψισε το σχεδιασμό των επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση εχθρικής ενέργειας ως εξής:

"Η εκκαθάριση των Τ/Κ εστιών θα εκτελεσθή διά των ως ανωτέρω αναφερομένων δυνάμεων της Ε. Φ. ΚΥΠΡΟΥ με ελαφράν ενίσχυσιν διά καμουφλαρισμένων δυνάμεων. Η συντριβή της αποβάσεως διά του όγκου των καμουφλαρισμένων Ελληνικών δυνάμεων της Ε. Φ., της Ελληνικής Αεροπορίας και του Ναυτικού".

Από τη μελέτη της παραπάνω έκθεσης συνάγεται το συμπέρασμα ότι η επιχειρησιακή βαρύτητα θα έπρεπε να δοθεί στην αντιμετώπιση της αποβατικής ενέργειας.

Επιπρόσθετα, στην έκθεσή του ο αντιστράτηγος Δ. Γεωργιάδης επισημαίνει την ανάγκη να εγκατασταθεί σύστημα προειδοποίησης διά επικείμενη τυχόν απόβαση, ώστε να μπορεί να επισημαίνει τον απόπλου των αποβατικών σκαφών από την Τουρκία και να είναι δυνατή η προετοιμασία αντιμετώπισης τουλάχιστον 2 ώρες προτού πλησιάσουν τις ακτές της Κύπρου.

Για την υλοποίηση αυτής της προϋπόθεσης εισηγήθηκε τα παρακάτω:

1. Σύστημα ραντάρ, το οποίο να χειρίζεται έμπειρο προσωπικό.
2. Μηχανοκίνητα εξοπλισμένα μέσα, τα οποία να ελέγχουν διά νυκτερινών περιπολιών σε ικανό βάθος το θαλάσσιο χώρο.
3. Τορπιλακάτους και άλλα ευέλικτα μαχητικά σκάφη επιφανείας, υποβρύχια και άλλα μέσα.
4. Ναρκοθέτηση του θαλάσσιου χώρου για προσβολή και αποδιοργάνωση των αποβατικών σχηματισμών.
5. Έγκαιρη επέμβαση της Αεροπορίας για διάλυση του αποβατικού σχηματισμού.
6. Άμεση ναρκοθέτηση επικίνδυνων αρματικών ακτών διά ναρκοζωνών, βαλλομένων διά αντιαρματικών όπλων, πολυβόλων και πυροβόλων, διά την πρόκληση σοβαρών ζημιών σε άρματα του εχθρού τα οποία θα αποβιβασθούν από τα μεταφερόμενα αυτά αποβατικά σκάφη.
7. Ανάπτυξη λογικού ποσοστού ημετέρων αρμάτων τύπου M47 για την τελική συντριβή των εχθρικών αρμάτων.

Τον Αύγουστο του 1964, με αφορμή τις ένοπλες συγκρούσεις που προκλήθηκαν στην περιοχή Μανσούρας-Κοκκίνων, η Τουρκία απείλησε και πάλι με απόβαση στην Κύπρο και η Τουρκική Πολεμική Αεροπορία προέβη σε βομβαρδισμούς στην περιοχή κάνοντας χρήση απαγορευμένων βομβών τύπου ναπάλμ.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο η επιτροπή να προβεί στην παρακάτω διευκρίνιση: Σε πολλές περιπτώσεις από διάφορες πλευρές έχει επιχειρηθεί να κατηγορηθεί ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ότι αθέτησε υπόσχεση προς τον Έλληνα Πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου αναφορικά με την κήρυξη της ένωσης με την Ελλάδα, η οποία είχε συμφωνηθεί από κοινού. Για τη δικαιολόγηση αυτής της εικασίας προβάλλεται η δήλωση του Έλληνα Πρωθυπουργού: "Άλλα συμφωνούμε και άλλα πράττετε". Από τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή της η επιτροπή προκύπτει το εξής:

Η συμφωνία Αθήνας-Αευκωσίας αφορούσε την αποφυγή εμπλοκής της ΕΦ σε οποιεσδήποτε στρατιωτικές επιχειρήσεις χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της ελληνικής κυβέρνησης. Μετά την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μανσούρα τον Αύγουστο του 1964 ο Έλληνας Πρωθυπουργός διαβίβασε μέσω του Υπουργού Εξωτερικών Κωστόπουλου, στις 8 Αυγούστου 1964, μήνυμα στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, το στρατηγό Γ. Γρίβα και τους αντιστράτηγους Δ. Γεωργιάδη και Γ. Καραγιάννη, στο οποίο ανέφερε: "Εκφράζομεν βαθυτάτην λύπην, διότι όλοι αι συμφωνίαί μας αποβαίνουν εις μάτην. Άλλα συμφωνούμεν και άλλα πράττετε, επακολουθούν δε δυσμενέσταται συνέπειαι [...]". Το μήνυμα επέδωσε στους παραλήπτες ο Έλληνας πρέσβης στη Λευκωσία Δελιβάνης.

Σε απαντητικό μήνυμα προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ο Έλληνας πρέσβης ανέφερε ότι οι δύο αντιστράτηγοι Γεωργιάδης και Καραγιάννης τού "προσέθεσαν μετ' εμφάσεως ότι δεν είχαν παραλείψει τηρήσει ενήμερον Γ.Ε.ΕΘ.Α., παρά του οποίου ουδεμίαν αντίθετον οδηγίαν έλαβον" (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 107-120).

Σχέδιο Άτσεσον

Τον Ιούλιο του 1964 πραγματοποιήθηκαν στη Γενεύη συναντήσεις αντιπροσωπιών της Ελλάδας και της Τουρκίας για διευθέτηση του Κυπριακού. Των συνομιλιών προηγήθηκε η επίσκεψη στις ΗΠΑ του Έλληνα Πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου (24.6.1964 - 28.6.1964).

Στο επίκεντρο των συνομιλιών τόσο με τον Αμερικανό Πρόεδρο Λ. Τζόνσον όσο και με τους άλλους Αμερικανούς αξιωματούχους ήταν το Κυπριακό και η διαδικασία διευθέτησής του.

Από τα πρακτικά των συναντήσεων τα οποία τήρησε η ελληνική αντιπροσωπία (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 44-67) προκύπτει το εξής:

Σταθερή θέση των ΗΠΑ ήταν η απομάκρυνση του Κυπριακού από τα πλαίσια των ΗΕ και η ενδονατοϊκή διευθέτησή του με μυστικές συνομιλίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο Καμπ Ντέιβιντ, υπό την εποπτεία των ΗΠΑ. Τη θέση αυτή απέρριψε σθεναρά ο Έλληνας Πρωθυπουργός, ο οποίος επέμενε η διαδικασία να βρίσκεται εντός των πλαισίων των ΗΕ υπό την ευθύνη του εκπροσώπου του. Η όποια συμμετοχή των ΗΠΑ να είναι επικουρική, εφόσον τη ζητήσουν τα ΗΕ. Ακόμα, η Ελλάδα απέρριψε τις απευθείας συζητήσεις με την Τουρκία. Αντιπρότεινε εκ του σύνεγγυς συνομιλίες και η συνάντηση των εκπροσώπων των δύο χωρών να πραγματοποιηθεί μόνο εφόσον η Τουρκία μετακινηθεί από τη θέση της και προκύψουν σοβαρές πιθανότητες σύγκλισης.

Από την πλευρά των ΗΠΑ υπήρξε εμφανής εκβιασμός για την αποδοχή της πρότασής τους κινδυνολογώντας ότι, σε περίπτωση απόρριψης, δεν επρόκειτο να αποτρέψουν την Τουρκία από την πραγματοποίηση εισβολής στην Κύπρο, όπως έπραξαν στις αρχές Ιουνίου του 1964. Σε περίπτωση πολέμου μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας δήλωσαν ότι δεν έχουν πρόθεση παρέμβασης. Η θέση των ΗΠΑ συνοψίσθηκε στην εξής διατύπωση: "Οι ΗΠΑ θα πράξουν παν το δυνατόν, για να αποθαρρύνουν τουρκική ενέργεια, αλλά δεν θα την παρεμποδίσουν δυναμικά".

Τέλος, οι ΗΠΑ ξεκαθάρισαν ότι η λύση η οποία θα εξευρεθεί θα πρέπει να διασφαλίζει την ασφάλεια της Τουρκίας. Ταυτόχρονα όμως να μην αποτελεί πλήρη νίκη είτε της Τουρκίας είτε της Ελλάδας.

Δύο εβδομάδες μετά την επίσκεψη Γ. Παπανδρέου στις ΗΠΑ, τον Ιούλιο του 1964, διεξήχθησαν στη Γενεύη οι συνομιλίες ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, με στόχο την "εκτόνωση της κρίσης" που προκλήθηκε λόγω της τουρκοκυπριακής ανταρσίας του Δεκεμβρίου του 1963 και της αποχώρησης των Τουρκοκυπρίων υπουργών από την κυβέρνηση, καθώς και τις απειλές της Τουρκίας για εισβολή στην Κύπρο. Στόχος των συνομιλιών ήταν "η επίλυση του κυπριακού προβλήματος". Στις συνομιλίες ρόλο μεσολαβητή είχαν αναλάβει εκ μέρους του ΟΗΕ ο Σακχάρι Τουομιόγια και των ΗΠΑ ο Ντιν Άτσεσον, τέως Υπουργός Εξωτερικών.

Όπως προκύπτει από έκθεση που συνέταξε ο εκπρόσωπος της Ελλάδας στις συνομιλίες πρέσβης Δημήτρης Νικολαρεΐζης (14.7.1964), στις συνομιλίες από πλευράς Άτσεσον τέθηκαν κατά προτεραιότητα ζητήματα τα οποία είχαν σχέση με την ασφάλεια της Τουρκίας και δευτερευόντως με τα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων. Συγκεκριμένα, η έκθεση αναφέρει:

"Την Τουρκία ευλόγως ανησυχεί μελλοντική τύχη Κύπρου. Διότι από βορρά συνορεύει με Σοβιετική Ένωση, εις ευρωπαϊκόν ηπειρωτικόν τμήμα της με Βουλγαρία και εν συνεχεία με Ελλάδα, η οποία διά συνόρων Έβρου και σειράς ελληνικών νήσων κυκλώνει Μικρασιατική ακτή Τουρκίας. Κύκλωσις θα συνεπληρούτο εάν εις Ελλάδα περιήρχετο και Κύπρος, η οποία θα απετέλει νέαν σφήνα προς κατεύθυνση κόλπου Αλεξανδρέττας. Τούτο Τουρκία δεν δύναται δεχθή λόγω ανταγωνισμού και συχνών συρράξεων διά των οποίων διήλθον σχέσεις δύο γειτόνων Εθνών".

Σχέδιο Άτσεσον 1

Στη διάρκεια των συνομιλιών ο Άτσεσον υπέβαλε το πρώτο σχέδιο λύσης του Κυπριακού, το οποίο μεταξύ άλλων προέβλεπε τα εξής:

1. Σε αντάλλαγμα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, η Ελλάδα θα προέβαινε σε ορισμένες παραχωρήσεις προς την Τουρκία σύμφωνα με τις παρακάτω εισηγήσεις:
  - α. Παραχώρηση τμήματος της Κύπρου προς την Τουρκία με πλήρη κυριαρχία.
  - β. Το τμήμα αυτό θα εχρησιμοποιείτο από την Τουρκία ως στρατιωτική βάση με δικαίωμα να αναπτύσσει σε αυτό στρατεύματα ξηράς, θάλασσας και αέρος,
  - γ. Ο χώρος αυτός ουσιαστικά έπρεπε να είναι μεγάλος, για να μπορεί να αναπτύσσεται οικοδόμηση εγκαταστάσεων και για τη διεξαγωγή στρατιωτικών ασκήσεων και επιχειρήσεων,
  - δ. Ως τέτοιος χώρος προτάθηκε η χερσόνησος της Καρπασίας.
2. Καθορισμός ειδικών περιοχών οι οποίες θα περιλάμβαναν τουρκοκυπριακή πλειοψηφία και οι οποίες θα απολάμβαναν ειδικού διοικητικού καθεστώτος με ευρείας έκτασης αρμοδιότητες. Το συντονισμό των αρμοδιοτήτων θα αναλάμβανε Κεντρική Τουρκοκυπριακή Διοίκηση, η οποία θα είχε την έδρα της στο τουρκοκυπριακό τμήμα της Λευκωσίας.
3. Οι ειδικές εγγυήσεις των μειονοτικών δικαιωμάτων θα εξασφαλιζόνταν σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης.

Σχέδιο Άτσεσον 2

Ως αποτέλεσμα της απόρριψης του πρώτου σχεδίου από την ελληνική κυβέρνηση, ο Άτσεσον υπέβαλε δεύτερο συμβιβαστικό σχέδιο, οι κυριότερες πρόνοιες του οποίου ήσαν οι ακόλουθες:

1. Η περιοχή για την τουρκική στρατιωτική βάση θα παρεχωρείτο έναντι ενοικίου, π.χ. για 50 χρόνια.
2. Η περιοχή θα ήταν μικρότερης έκτασης και η γραμμή διαχωρισμού της θα καθοριζετο στη βάση στρατιωτικών συζητήσεων, μετά από μελέτη από τον Υπατο Αρχηγό των Συμμαχικών Δυνάμεων της Ευρώπης.
3. Αντί των τουρκοκυπριακών γεωγραφικών διοικητικών περιοχών οι δυο από τις έξι επαρχίες της Κύπρου θα διοικούνταν μόνιμα από Τουρκοκυπρίους επάρχους και θα ήσαν αυτές οι οποίες θα περιλάμβαναν ουσιώδη τουρκοκυπριακό πληθυσμό.
4. Η Κεντρική Τουρκοκυπριακή Διοίκηση θα αντικαθίστατο από υψηλό επίσημο, ο οποίος θα ευρίσκετο υπό τον Έλληνα Γενικό Διοικητή, ο οποίος θα επλαισιώνετο από προσωπικό και θα ασχολείτο με την παρακολούθηση της εφαρμογής των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων.

Τελικό Σχέδιο Άτσεσον

Η συνέχιση των συνομιλιών και η μη αποδοχή του σχεδίου 2 από την Ελλάδα και την Τουρκία οδήγησαν τον Άτσεσον στην υποβολή του τελικού του σχεδίου, το οποίο αποτελείτο από 15 σημεία. Σ' αυτά περιλαμβάνονταν τα ακόλουθα:

- Άμεση ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας.
- Ορίζετο ως υπουργός ο Γενικός Διοικητής ο οποίος θα ήταν μέλος της ελληνικής κυβέρνησης.
- Η βάση προς την Τουρκία θα εκμισθώνετο για 50 χρόνια και η έκτασή της δε θα υπερέβαινε το 4,5% του εδάφους της Κύπρου. Τα κυριότερα ελληνικά χωριά θα εξαιρούντο της περιοχής και στην υπό εκμίσθωση περιοχή αναγνωριζετο η ελληνική κυριαρχία.
- Οι επαρχίες της Κύπρου δε θα υπερέβαιναν τις οκτώ και σε δύο από αυτές θα διορίζονταν Τουρκοκύπριοι έπαρχοι.
- Εδημιουργείτο θέση Συμβούλου επί Μουσουλμανικών Υποθέσεων.
- Για τους Τουρκοκυπρίους καθοριζετο ειδικό μειονοτικό καθεστώς ανάλογο με αυτό της δυτικής Θράκης.
- Μόνιμα εγκατεστημένος στην Κύπρο εκπρόσωπος του ΟΗΕ θα επέβλεπε την εφαρμογή του μειονοτικού καθεστώτος.
- Αναγνώριση στην Ελλάδα και την Τουρκία του δικαιώματος ατομικών προσφυγών, βάσει της Σύμβασης της Ρώμης για τα δικαιώματα του ανθρώπου.
- Εδημιουργείτο κοινό αμυντικό όργανο Ελλάδας και Τουρκίας για συνεργασία στο στρατιωτικό, πολιτικό και τουριστικό τομέα.
- Η Τουρκία θα αναλάμβανε την υποχρέωση να δεχθεί την επανεγκατάσταση των απελαθέντων από την Κωνσταντινούπολη και άλλες τουρκικές πόλεις Ελλήνων, καθώς και να τηρήσει τις διεθνείς της υποχρεώσεις για την Ίμβρο και την Τένεδο.

Στις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν στη Γενεύη η κυπριακή κυβέρνηση δεν είχε συμμετοχή και φαίνεται να μην είχε και οποιαδήποτε επίσημη ενημέρωση για όλα τα παραπάνω.

Σε δηλώσεις του στην Αθήνα στις 30 Ιουλίου 1964 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ανέφερε σχετικά:

"Δεν δύναμαι να αποκρύψω το γεγονός ότι αυτόκλητοι μεσολαβηταί ανέπτυξαν προσφάτως εις τα παρασκήνια της Γενεύης έντονον δραστηριότητα προς εκτροχιασμό του Κυπριακού εκ της ακολουθητέας γραμμής, συνεχίζονται δε εις ετέρους κύκλους προσπάθειαι προς μετατόπισιν του προβλήματος εκ της διεθνούς βάσεώς του. Αισθάνομαι βαθυτάτην ικανοποίησιν διότι τα σχέδια ταύτα προσέκρουσαν επί της σταθεράς αντιστάσεως της Ελληνικής κυβερνήσεως" (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 231).

Σε αντίθεση με τη σταθερή θέση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου έναντι των συζητήσεων στη Γενεύη και των σχεδίων που είχαν υποβληθεί από τον Άτσεσον, από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης φαίνεται ότι υπήρξαν παλινδρομήσεις. Η αρχική θέση ήταν αρνητική. Στη συνέχεια φαίνεται ότι ο Έλληνας Πρωθυπουργός διαφοροποίησε τη θέση του, από την οποία εκπορεύεται και η περίφημη δήλωσή του "όταν σου χαρίζουν μία πολυκατοικία, μπορείς να δώσεις ένα διαμέρισμα", για να διατυπώσει αργότερα την τελική του θέση με τη φράση "Η Ελλάς ουδέν ζητεί, διατί να δώσει; Η Τουρκία ουδέν δίδει, διατί να πάρει;" (Α. Παυλίδης, *Φάκελος Κύπρου - Άκρως Απόρρητον*, σελ. 54).

Ενδεικτικό της ελληνικής στάσης είναι το απόρρητο τηλεγράφημα (347), το οποίο απέστειλε στις 22 Αυγούστου 1964 ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Τζ. Μπολ στον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα για δράση, με κοινοποίηση στον Άτσεσον και τις πρεσβείες των ΗΠΑ στην Άγκυρα και το Λονδίνο, και το οποίο αναφέρει: "Δεν μπορούμε να δεχθούμε την αμφιταλάντευση της ελληνικής κυβέρνησης και πρέπει να τους το ξεκαθαρίσετε αυτό [...]. Χρησιμοποιούμε κάθε δυνατό μέσο, ώστε να συμφωνήσει η Τουρκία και δεν μπορούμε να αποδεχθούμε οποιοσδήποτε δεύτερες σκέψεις από ελληνικής πλευράς, σε αυτή τη φάση. Γι' αυτό και κατά την επόμενη συνάντησή σου με τον Παπανδρέου, εισηγούμαι να του μεταφέρεις το βαθύτατο αίσθημα έκπληξης της Ουάσινγκτον από την υπαναχώρησή του. Πρέπει να διατηρήσεις την πίεση στο μέγιστο επίπεδο, ωστόσο επιτύχουμε με όλη αυτή τη δουλειά".

Σε μεταγενέστερες δηλώσεις του ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 10 Φεβρουαρίου 1966 ανέφερε σχετικά για το Σχέδιο Άτσεσον:

"Η Τουρκία απέρριψε την πρότασιν, διότι ήθελεν κυριαρχίαν, η οποία ισοδυναμεί προς διχοτόμησιν. Και ο Μακάριος επίσης την απέρριπτε, διότι ήθελεν Ένωσιν άνευ όρων. Τοιουτοτρόπως εματαιώθη η πρότασις.

Αναγράφεται επίσης ότι το σχέδιον Άτσεσον δεν είχαν ανακοινωθεί επισήμως εις τον Αρχ. Μακάριον. Τούτο είναι αληθές. Και δεν ανακοινώθη ακριβώς διότι δεν είχε γίνει αποδεκτόν από την ελληνικήν κυβέρνησιν. Εάν είχε γίνει αποδεκτόν, βεβαίως θα ανακοινούτο" (Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967*, τόμ. Β, σελ. 239-240).

Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς, Υπουργός Εθνικής Αμύνης το 1964, είχε αναφέρει στις 11 Φεβρουαρίου 1966 σχετικά με το παραπάνω θέμα τα εξής:

"Δεν είχα μεταβεί εις Κύπρον, διά να βολιδοσκοπήσω τον Αρχιεπίσκοπον Μακάριον, ως προς την αποδοχήν του σχεδίου Άτσεσον, ως κακώς κατά κόρον ανεγράφη.

Ο Αρχιεπίσκοπος γνωρίζει καλύτερον παντός άλλου εάν του ανεκοίνωσα ποτέ το σχέδιον Άτσεσον ή άλλον παρόμοιον.

[...] έκτασις 200 - 300 τετρ. μιλίων δεν αποτελεί στρατιωτικήν βάση, η συνήθης έκτασις των οποίων κυμαίνεται μεταξύ 40 - 60 τετρ. μιλίων, αλλά συγκαλυμμένην διχοτόμησιν και ότι η Καρπασία, ως διαμόρφωσις εδάφους, καθιστά δυσχερεστάτην την στρατιωτικήν αποβολήν των Τούρκων, εάν αρνηθούν ούτοι να αναχωρήσουν μετά την λήξιν της εκμισθώσεως.

Ο Γ. Παπανδρέου εύρεν ορθάς τας απόψεις μου, τας υιοθέτησε και έσπευσε κατεπειγόντως να δώσει οδηγίασ απορριπτικάς της προτάσεως. Ο ατυχής Τουομιόγια, ευρεθείς προ αρνητικών απαντήσεων Ελλάδος και Τουρκίας και προ υπαναχωρήσεων, ενώ είχε πιστεύσει εις την λύσιν τελικώς του κυπριακού προβλήματος, επλήρωσε με την ζώήν του την περιπέτειαν εκείνην" (Σπ. Παπαγεωργίου, Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967, τόμ. Β, σελ. 240-241).

Ο τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 56-58) ανέφερε στην επιτροπή ότι σε επίσκεψη την οποία είχε πραγματοποιήσει στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1964 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος τόσο ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου όσο και ο ίδιος σε πολύωρες συναντήσεις προσπάθησαν να τον πείσουν να αποδεχθεί το Σχέδιο Άτσεσον. Ο Αρχιεπίσκοπος πρόβαλε σθεναρή άρνηση. Ο Πρωθυπουργός απέτυχε να τον πείσει. Ο τέως βασιλιάς ανέφερε ότι ο ίδιος κατόρθωσε να αποσπάσει καταρχάς τη συγκατάθεση του Μακαρίου, ο οποίος του ανέφερε: "Αν επιμένετε θα το αποδεχθώ. Ακούστε κάτι, εγώ το δέχομαι τώρα. Σας το λέω αυτή τη στιγμή". Στη συνέχεια όμως ο Μακάριος το απέρριψε, δεδομένης και της απάντησης του Προέδρου των ΗΠΑ Τζόνσον στο τηλεγράφημα που του απέστειλε για ενημέρωση σχετικά με την ελληνική θέση επί του σχεδίου: "I don't understand why the Turkish base cannot be allocated in perpetuity" [Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί η τουρκική βάση (η Καρπασία) να μην μπορεί να μείνει μόνιμα (εννοεί στην Τουρκία)].

Ο Κ. Μητσοτάκης σε επιστολή του στην εφημερίδα των Αθηνών "Τα Νέα", στις 14 Ιουλίου 2009, ανέφερε ότι το Υπουργικό Συμβούλιο στην Ελλάδα ομόφωνα είχε αποδεχθεί το Σχέδιο Άτσεσον.

Η εμπλοκή των ΗΠΑ στις συνομιλίες αποσκοπούσε στην εξεύρεση λύσης εντός των νατοϊκών πλαισίων, με προφανή στόχο αφενός μεν να μη διαταράσσονται οι σχέσεις ανάμεσα σε δύο χώρες μέλη (Ελλάδα και Τουρκία), ικανοποιώντας ταυτόχρονα αλλά προσωρινά τα αιτήματα και των δύο, αφετέρου δε την απομάκρυνση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ώστε να αποτραπεί μία ενδεχόμενη αύξηση της σοβιετικής επιρροής στην Κύπρο.

Σε τηλεγράφημα στην πρεσβεία των Αθηνών (ημερομηνίας 22.8.1964, αρ. 347) ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών δίνει οδηγίες στον πρέσβη της χώρας του για το πώς θα δράσει, ώστε να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να αποδεχθεί το Σχέδιο Άτσεσον. Επιπρόσθετα, αναφέρει: "Μια ταχεία λύση μέσω της αμερικανικής πρότασης είναι η μόνη δίοδος που παραμένει ανοικτή στην προσπάθεια αποτροπής κομμουνιστικοποίησης της Κύπρου [...]".

Φαίνεται ότι η βασική φιλοσοφία του Σχεδίου Άτσεσον, που ήταν η διχοτόμηση, παρέμεινε η κύρια επιλογή των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, καθώς και των συζητήσεων που ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και αφορούσαν την επίλυση του Κυπριακού.

Οι πραγματικές προθέσεις του Άτσεσον επιβεβαιώθηκαν στη συνέχεια από τον ίδιο, όταν τον Οκτώβριο του 1966 δήλωσε: "Η καλύτερη λύση για το πρόβλημα της Κύπρου είναι η διχοτόμηση. Και σας λέγω πως, αν είχα στη διάθεσή μου τον έκτο στόλο, θα μπορούσα να το λύσω ακόμα και αύριο [...]".

Επιπρόσθετα, σε άκρως απόρρητη αναφορά ο τότε Υπουργός Εθνικής Αμύνης της Ελλάδας Πέτρος Γαρουφαλιάς αναφέρει σχετικά:

"Αντιθέτως την Αμερικνή ενδιαφέρει κυρίως ο τερματισμός της εκκρεμότητος διά την αποκατάστασιν της ενότητος των συμμάχων της του ΝΑΤΟ και η εξασφάλισις της Κύπρου από τυχόν έλεγχο της Ρωσσίας. Την ολοκληρωτικήν άλλωστε Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα με εκμίσθωσιν ως βάσεως εις τους Τούρκους της περιοχής της Καρπασίας εδέχθη αμέσως η Αμερικνή διά του δευτέρου σχεδίου Άτσεσον" (Σπ. Παπαγεωργίου, Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959 - 1967, τόμ. Β, σελ. 240-287).

Δ. ΤΑ ΥΠΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Συνομιλίες του Έβρου

Μετά την παραίτηση του Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου στις 15 Ιουλίου 1965 λόγω απώλειας της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, συνεπεία της αποστασίας αριθμού βουλευτών του κόμματός του, και μέχρι του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967 πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις συνομιλίες μεταξύ αντιπροσωπιών των Υπουργείων Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας για την επίλυση του Κυπριακού.

Δεν υπάρχει πληροφόρηση, αλλά ούτε και οποιαδήποτε στοιχεία βρίσκονται στη διάθεση της επιτροπής από τα οποία να προκύπτει ότι η κυπριακή κυβέρνηση και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ήσαν ενήμεροι για το περιεχόμενο των συνομιλιών ούτε και αν οι θέσεις που πρότεινε η ελληνική αντιπροσωπία στις συνομιλίες ήταν αποτέλεσμα διαβουλεύσεων με την κυπριακή κυβέρνηση και ετύγχαναν της έγκρισής της.

Σε άκρως απόρρητο σημείωμα του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών αναφέρεται ότι σε σύσκεψη η οποία πραγματοποιήθηκε στο υπουργείο στις 11 Αυγούστου 1966 υπό την προεδρία του Πρωθυπουργού και με τη συμμετοχή των Ι. Τούμπα (Υπουργός Εξωτερικών) και Κ. Μητσοτάκη (Υπουργός Συντονισμού) καθορίστηκαν ως βασικές διαπραγματευτικές θέσεις της ελληνικής πλευράς οι κάτωθι:

- Η προβολή του επιχειρήματος ότι η λύση της ανεξαρτησίας είναι ασύμφορος για την Τουρκία.
- Η Ελλάδα να συζητήσει μόνο τη λύση της ένωσης.
- Να μην αποκλεισθεί η σταδιακή πραγματοποίηση της ένωσης με την προϋπόθεση ότι οι φάσεις εφαρμογής της θα συμφωνηθούν εκ των προτέρων.
- Να επιχειρηθεί να εκμαιευθεί το αντάλλαγμα με το οποίο θα ικανοποιηθεί το τουρκικό γόητρο για την επίτευξη της συμφωνίας.

Όπως αναφέρεται, οι προθέσεις της Ελλάδας ήταν η παραχώρηση στην Τουρκία με τη μορφή της μίσθωσης ή της κυριαρχίας στρατιωτικής βάσης. Ως τέτοια υποδεικνυόταν η βρετανική βάση της Δεκέλειας. Δεν αναφέρεται και δεν έχει εντοπισθεί πουθενά αν η Μεγάλη Βρετανία είχε βολιδοσκοπηθεί για αυτό και ποια ήταν η άποψή της.

Επιπρόσθετα, στις 17 Δεκεμβρίου 1966 ο Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Ι. Τούμπα, συνοδευόμενος από τους πρέσβεις Γ. Χριστόπουλο, Βύρωνα Θεοδωρόπουλο και Ευστάθιο Λαγάκο, είχε μυστική συνάντηση με τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Τσαγλαγιαγκιλ και τους συνεργάτες του στην οικία του Ζακ Πολίτη στο Παρίσι.

Σύμφωνα με το πρακτικό των συνομιλιών, το οποίο τήρησε η ελληνική αντιπροσωπία, η Ελλάδα καθόρισε τη θέση της ως εξής σε σχέση με την επίλυση του Κυπριακού:

"Πιστεύομεν ανενδοιάστως άτι η μόνη διαρκής λύσις η κατοχυρούσα πλήρως και μακροπροθέσμως την ειρήνην είναι η Ένωσις. Άλλως τε η διατήρησις μιας ανεξαρτήτου Κύπρου ενέχει τον κίνδυνον εκτροπής ταύτης εκτός των ορίων του ελευθέρου κόσμου και πιθανώς δημιουργίας νέας Κούβας, ήτοι εστίας μεγίστης ανωμαλίας εις Ανατολικήν Μεσόγειον, της οποίας πρώτος στόχος θα ήτο ασφαλώς η Τουρκία".

Από την πλευρά του ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών ανέφερε:

"Λύσεις είναι δύο: Ένωσις ή διχοτόμησις. Πάσα άλλη λύσις δεν είναι διαρκής. Αλλά τα σημερινά δεδομένα δεν επιτρέπουν ούτε Ένωσιν, ούτε διχοτόμησιν. Προς αποτροπήν των εκ της ανεξαρτησίας κινδύνων, θα έδει να αφαιρεθῆ ἡ εξωτερική κυριαρχία ἀπὸ τὴν Κύπρον καὶ νὰ ἀναληφθῆ αὐτὴ ὑπὸ μικτῆς ἐλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς κατ' ἀναλογίαν τῶν πληθυσμῶν".

Από έγγραφα τα οποία κατέχει η επιτροπή προκύπτει ότι υπάρχει πρακτικό των συνομιλιών το οποίο συμφώνησαν και προσυπέγραψαν οι δύο υπουργοί στις 17 Δεκεμβρίου 1966. Το σημείο 2 των πρακτικών αναφέρει:

"Οἱ δύο ὑπουργοὶ συμφώνησαν ὅτι ἡ βᾶσις τῆς Δεκελείας θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν στρατηγικὴν ἀσφάλειαν τῆς Τουρκίας. Ὁ Τούρκος Ὑπουργὸς ἐγνώρισεν ὅτι τὸ μόνον παραδεκτὸν διὰ τὴν Τουρκίαν καθεστῶς, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν λόγω βᾶσιν, θὰ ἦτο ἡ μεταβίβασις τῆς πλήρους ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Τουρκίαν".

Συνέχεια στις παραπάνω προσπάθειες επεδίωξε να δώσει και το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών, το οποίο είχε προκύψει από το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, με τις συνομιλίες τις οποίες είχε συγκαλέσει στον Έβρο.

Των συνομιλιών μεταξύ της χούντας και της τουρκικής κυβέρνησης στην Αλεξανδρούπολη και την Κεσάνη προηγήθηκε η επίσκεψη στην Κύπρο του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου (υπό την ιδιότητα του Υπουργού Προεδρίας) για συνομιλίες με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Δεν είναι γνωστό το ακριβές περιεχόμενο των συνομιλιών των δύο ανδρών.

Οι συνομιλίες στον Έβρο πραγματοποιήθηκαν με πρωτοβουλία της χούντας χωρίς προκαθορισμένη ημερήσια διάταξη, αλλά και χωρίς προετοιμασία, όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο των συζητήσεων. Έλαβαν χώρα την 9^η και τη 10^η Σεπτεμβρίου 1967. Το μοναδικό θέμα ήταν η επίλυση του Κυπριακού. Δεν είναι γνωστό αν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος έλαβε γνώση των προθέσεων της χούντας κατά την επίσκεψη του Γ. Παπαδόπουλου, αλλά και των προτάσεων τις οποίες η Ελλάδα είχε καταθέσει στις συνομιλίες.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων ο Κ. Κόλλιας ανέφερε ότι ο Μακάριος δεν είχε ενημερωθεί, γιατί ήταν υπέρ της ανεξαρτησίας της Κύπρου, και ότι υπήρχε καχυποψία στο πρόσωπό του λόγω των καθημερινών εκθέσεων που υπέβαλλε εναντίον του ο Γρίβας, προσθέτοντας: *"Ὅμως, τὸ θέμα δεν τὸ ἀνακοινώσαμε οὔτε στὸν Μακάριο τότε. Ἐγὼ ἀπλῶς ἐγνωστοποίησα καὶ ἐνημέρωσα τὸν Μακάριο ὅτι θὰ γίνεῖ μίᾳ συνάντησις ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ. Δεν γνωρίζω τὰς διαθέσεις καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Μακαρίου".* Σε σχετική ερώτηση που του υπέβαλε ο πρόεδρος της επιτροπής αν για την προετοιμασία της συνάντησης είχε συνεργασία με το Μακάριο, ο Κ. Κόλλιας απάντησε: *"Ὀχι, διότι ὁ Μακάριος τότε ἐνδιαφερόταν πολὺ γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Κύπρου [...]"* (κατάθεση 26.2.1987, σελ. 28-29).

Άγνοια τόσο για τις προθέσεις όσο και για τις προτάσεις της χούντας κατά τη διάρκεια των συνομιλιών του Έβρου δήλωσε στην επιτροπή και ο τέως βασιλιάς των Ελλήνων Κωνσταντίνος (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 106). Αντίθετα, ο Κ. Κόλλιας στην κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων ανέφερε σχετικά: *"Συνεφώνησε καὶ ὁ Βασιλεὺς ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ οὐοίου ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι συσκέψεις εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπο τοῦ χειρισμοῦ"* (κατάθεση 26.2.1987, σελ. 75).

Σύμφωνα με τα πρακτικά τα οποία τηρήθηκαν στη σύσκεψη, προκύπτουν τα παρακάτω. Η επιτροπή έχει στην κατοχή της τόσο τα πρακτικά τα οποία τήρησε η ελληνική αντιπροσωπία όσο και τα αντίστοιχα που τήρησε η τουρκική. Από τον έλεγχο των δύο πρακτικών προκύπτει ταύτιση στη διατύπωση των θέσεων των δύο πλευρών κατά τη διάρκεια των συζητήσεων.

Την ελληνική αντιπροσωπία αποτελούσαν οι ακόλουθοι:

Κ. Κόλλιας, Πρόεδρος της τότε στρατιωτικής κυβέρνησης,

Γρ. Σπαντιδάκης, Αντιπρόεδρος,

Π. Οικονόμου-Γκούρας, Υπουργός Εξωτερικών,

Γ. Παπαδόπουλος, Υπουργός Προεδρίας,

Γ. Χριστόπουλος, Υφυπουργός Εξωτερικών,

Δελιβάνης και Θεοδωρόπουλος, πρεσβευτές,

Κωττάκης και Λαγάκος, σύμβουλοι,

Ι. Αλεξάνδρου, συνταγματάρχη, σύμβουλος, διερμηνέας.

Επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπίας ήσαν οι Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, Πρωθυπουργός, και Ι. Τσαγλαγιαγκίλ, Υπουργός Εξωτερικών. Επιπλέον, συμμετείχαν οι ακόλουθοι:

Ζεκί Κουνεράλπ, γενικός γραμματέας Υπουργείου Εξωτερικών (πρακτικογράφος),

Ιλτέρ Τουρκμέν και Τουράν Τουλούι, πρεσβευτές,

Μουαμμέρ Εκονόμ, Αντνάν Μπουλάκ και Οκτάι Ιστζέν, σύμβουλοι,

Σουάτ Μπιλγκέ, καθηγητής διεθνούς δικαίου, νομικός σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών, Συνταγματάρχη Τάνσου (πιθανόν ο Ισμαήλ).

Όπως προκύπτει από τα πρακτικά, η ελληνική αντιπροσωπία επανέφερε την προηγούμενη χρονολογικά πρόταση (1966) για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με αντάλλαγμα την παραχώρηση της βάσης της Δεκέλειας στην Τουρκία υπό τη μορφή της εκμίσθωσης, χωρίς να αποκλείει και την παραχώρηση στην Τουρκία καθεστώτος πλήρους κυριαρχίας. Η δικαιολογία κατάλυσης της κυπριακής ανεξαρτησίας με την προώθηση της παραπάνω πρότασης ήταν η αποτροπή προσχώρησης της Κύπρου στο "σιδηρούν παραπέτασμα".

Κατά τη δεύτερη μέρα των συζητήσεων (10.9.1967) ο Τούρκος Πρωθυπουργός, απαντώντας στις ελληνικές προτάσεις, ανέφερε (χωρίς να διαψευσθεί) ότι σε προηγηθείσες συνομιλίες μεταξύ των δύο χωρών ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών Ι. Τούμπας ανέφερε στον Ι. Τσαγλαγιαγκίλ ότι επί αρνήσεως του Μακαρίου να αποδεχθεί την προτεινόμενη λύση υπήρχε τρόπος να πεισθεί, δεδομένου, όπως είχε δηλώσει, *"η Ελλάς είναι σήμερα ντε φάκτο δύναμις εν Κύπρω"* και *"ο Μακάριος έχει μόνον πολιτική εξουσία"* (σελ. 3 των πρακτικών).

Σύμφωνα με τα πρακτικά της συνάντησης, η τουρκική αντιπροσωπία συνόψισε τις θέσεις της για μελλοντική λύση του Κυπριακού στα εξής:

1. Διασφάλιση των στρατηγικών συμφερόντων της Τουρκίας. Η όποια συμφωνία θα πρέπει να παρέχει συγκεκριμένες εγγυήσεις.
2. Διασφάλιση πολιτικής ισορροπίας την οποία καθιέρωσαν οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα τόσο των δύο κοινοτήτων όσο και της Ελλάδας και της Τουρκίας.
3. Συγκεκριμένες εγγυήσεις για τη διασφάλιση της τουρκοκυπριακής κοινότητας.
4. Αναγνώριση χωριστής προσωπικότητας στην τουρκοκυπριακή κοινότητα.
5. Συμμετοχή της τουρκοκυπριακής κοινότητας στη διοίκηση της νήσου.
6. Διασφάλιση της τοπικής αυτοδιοίκησης των Τουρκοκυπρίων.

7. Το μελλοντικό καθεστώς της νήσου θα είναι καθεστώς που δε θα μπορεί να παραβιασθεί.
8. Λήψη μέτρων που να διασφαλίζουν το οικονομικό μέλλον των Τουρκοκυπρίων.
9. Επίτευξη των παραπάνω με τη μεταβολή της Κύπρου σε ομοσπονδία με γεωγραφική βάση. Θα αποτελείται από δυο επαρχίες, την ελληνική και την τουρκική. Η καθεμιά θα έχει εσωτερική αυτονομία, νομοθετική, διοικητική και δικαστική εξουσία.
10. Οι βρετανικές βάσεις, οι οποίες θα εγκαταλειφθούν, θα περιέλθουν ανά μία στην κατοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας.
11. Ελλάδα και Τουρκία θα διατηρούν στην Κύπρο ισοδύναμες στρατιωτικές δυνάμεις σε αριθμό στρατιωτών και οπλισμού.

Ο Ντεμιρέλ τόνισε ότι το σύνταγμα του 1960 προέβλεπε ομοσπονδία βασιζόμενη επί των ατόμων. Λόγω της σημερινής κατάστασης, για να αποφευχθούν στο μέλλον οι ίδιες εξελίξεις, θα πρέπει να μεταβληθεί σε ομοσπονδία με γεωγραφική βάση.

Επιπρόσθετα, η τουρκική αντιπροσωπία δήλωσε πως, αν στόχος της Ελλάδας ήταν η κατάργηση της ανεξαρτησίας της Κύπρου, τότε η λύση θα ήταν η συγκυριαρχία Ελλάδας και Τουρκίας. Σε αυτή την περίπτωση οι Ελληνοκύπριοι θα ελάμβαναν την ελληνική ιθαγένεια και οι Τουρκοκύπριοι την τουρκική.

Τόσο από τα πρακτικά των συναντήσεων όσο και από τις καταθέσεις στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων ατόμων τα οποία παρευρίσκονταν στη σύσκεψη (Κόλλιας, Σπαντιδάκης, Λαγάκος) επιβεβαιώνεται ότι σε καμιά περίπτωση η τουρκική αντιπροσωπία δεν έθεσε θέμα αποχώρησης της Ελληνικής Μερραρχίας.

Οι συνομιλίες έληξαν χωρίς να υπάρξει συμφωνία.

Σημειώνεται επίσης το γεγονός ότι το Μάιο του 1967 επισκέφθηκε τον τότε Πρωθυπουργό της χούντας Κ. Κόλλια για συνομιλίες ο Ρ. Νίξον, μέτεπειτα Πρόεδρος των ΗΠΑ (1968 -1974), ο οποίος την περίοδο εκείνη εκτελούσε χρέη νομικού συμβούλου της τουρκικής κυβέρνησης (κατάθεση Κ. Κόλλια, 26.2.1987, σελ. 113).

Στρατιωτική επιχείρηση εκκαθάρισης του τουρκοκυπριακού θύλακα Κοφίνου-Αγίου Θεοδώρου

Την 31^η Οκτωβρίου 1967 συνελήφθη ο Ραούφ Ντενκτάς στην ακτή της Καρπασίας, μεταξύ Αγίου Θεοδώρου Καρπασίας και Βοκολίδας, όταν προσπάθησε ανεπιτυχώς να αποβιβασθεί στην τουρκοκυπριακή συνοικία της Λάρνακας (αποφυλακίσθηκε στις 12 Νοεμβρίου και απελάθηκε στην Τουρκία). Στο ταξίδι της παράνομης εισόδου του συνοδευόταν από άλλα δύο άτομα, τους Νετζάτ Οσμάν Κονούκ και Ερόλ Ιμπραχίμ. Και οι τρεις ήσαν ένοπλοι. Ήταν η τρίτη προσπάθεια παράνομης επιστροφής του Ντενκτάς στην Κύπρο μετά το 1964. Η πρώτη ήταν λίγο πριν από τα γεγονότα στη Μανσούρα-Κόκκινα και η δεύτερη το 1966, όταν δεν έγινε κατορθωτή η προσάραξη στην ακτή του καϊκιού που τον μετέφερε. Η προσπάθεια άφιξης του Ντενκτάς στην Κύπρο ενδεχομένως να μην ήταν άσχετη με τις συχνές αποκοπές της οδικής αρτηρίας Λευκωσίας-Λεμεσού, την ένταση των τουρκοκυπριακών προκλήσεων στην περιοχή της Κοφίνου και με τα γεγονότα τα οποία ακολούθησαν.

Τόσο ο Ντενκτάς (όπως προκύπτει από την κατάθεσή του κατά τη σύλληψή του) όσο και άλλοι κύκλοι των Τουρκοκυπρίων θεωρούσαν ότι η παρουσία των 12 000 ανδρών του Ελληνικού

Στρατού επέβαλλαν ντε φάκτο την ένωση με την Ελλάδα. Γι' αυτό και φαίνεται ότι εκτίμησαν ότι ο μόνος τρόπος ανατροπής των δεδομένων που δημιούργησε η παρουσία της Ελληνικής Μεραρχίας ήταν η πρόκληση μικρής έκτασης ένοπλης σύγκρουσης που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κάτω από την πίεση της απειλής για εισβολή για την απομάκρυνση της Μεραρχίας από την Κύπρο. Στη βάση αυτής της εκτίμησης είναι δυνατό να δικαιολογηθούν οι συνεχείς προκλήσεις των Τουρκοκυπρίων στην περιοχή Κοφίνου-Αγίου Θεοδώρου. Ο στρατιωτικός διοικητής των Τουρκοκυπρίων στην περιοχή ήταν ο κύριος υπεύθυνος για τις προκλήσεις και ελάμβανε οδηγίες από την Άγκυρα.

Η στρατιωτική επιχείρηση κατάληψης των θέσεων των Τουρκοκυπρίων στα χωριά Κοφίνου και Άγιος Θεόδωρος πραγματοποιήθηκε στις 15 Νοεμβρίου 1967.

Η επιχείρηση είχε στόχο την εκκαθάριση των ένοπλων ομάδων των Τουρκοκυπρίων που είχαν εγκατασταθεί στα δύο χωριά και τη διάλυση του θύλακα.

Οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν την ηγεσία της ΑΣΔΑΚ στη λήψη της απόφασης για τη διενέργεια της επιχείρησης δεν είναι πλήρως επιβεβαιωμένοι. Αυτό το οποίο έχει επιβεβαιωθεί είναι πως το σχέδιο της επιχείρησης είχε υποβληθεί για έγκριση στο Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) της Ελλάδας, το οποίο, αφού το διαμόρφωσε στην τελική του μορφή, το επέστρεψε στην ΑΣΔΑΚ (καταθέσεις Κώστα Αχιλλείδη, 24.9.2008, σελ. 39-41, Γιώργου Αγγελίδη, 11.9.2008, σελ. 18-19).

Σύμφωνα με τις καταθέσεις αξιωματικών της ΕΦ που έλαβαν μέρος στην επιχείρηση, η διαταγή για την έναρξή της δόθηκε από το ΓΕΣ.

Από τις αναφορές και τις περιγραφές μαρτύρων που προσήλθαν και κατέθεσαν στην επιτροπή προέκυψαν διάφορες εκδοχές για τους λόγους που οδήγησαν τελικά την ΕΦ στη διενέργεια της επιχείρησης. Από τις εκδοχές, όπως καταγράφονται στη συνέχεια, δεν αποκλείεται να ισχύουν και πέραν της μίας.

Πρώτη εκδοχή

Αναφέρει ότι η εκκαθάριση του θύλακα ήταν επιθυμία του στρατηγού Γ. Γρίβα, αρχηγού της ΑΣΔΑΚ, καθώς και της λοιπής στρατιωτικής ηγεσίας. Οι λόγοι που επέβαλλαν την πραγματοποίηση της επιχείρησης ήσαν στρατιωτικοί. Δεδομένου ότι μέχρι τα νότια παράλια της Κύπρου δεν υπήρχε ελληνοκυπριακό χωριό, θα μπορούσε η περιοχή να αξιοποιηθεί από τους Τουρκοκυπρίους ενόπλους, για να δημιουργηθεί θύλακας ο οποίος να χρησιμοποιηθεί ως χώρος υποδοχής στρατιωτικού προσωπικού και οπλισμού από την Τουρκία, με στόχο την προώθησή τους στη συνέχεια στους υπόλοιπους τουρκοκυπριακούς θύλακες. Η παραπάνω άποψη, σύμφωνα με τον Τ. Παπαδόπουλο, υποστηρίχθηκε από το στρατηγό Γρίβα σε σύσκεψη που έλαβε χώρα στο Προεδρικό Μέγαρο υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, στην παρουσία του ιδίου, άλλων υπουργών και της τότε στρατιωτικής ηγεσίας της Κύπρου, η οποία είχε συγκληθεί, για να δοθεί η έγκριση για τη διενέργεια της επιχείρησης. Ο στρατηγός Γρίβας είχε μάλιστα υποστηρίξει ότι είχε την έγκριση και της Ελλάδας, παρά την άποψη που είχε εκφράσει ο Αρχιεπίσκοπος ότι η δική του πληροφόρηση ήταν πως η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε την πραγματοποίηση τέτοιας επιχείρησης (κατάθεση 25.6.2008, σελ. 9, 20).

Ο διευθυντής του Γραφείου του Προέδρου της Δημοκρατίας Χάρης Βωβίδης επιβεβαίωσε ότι και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος συμμεριζόταν τις παραπάνω ανησυχίες και απόψεις του Γ. Γρίβα (κατάθεση 23.9.2009, σελ. 35).

Σύμφωνα με τις καταθέσεις παρευρισκομένων στη σύσκεψη στο Προεδρικό, οι τελικές οδηγίες του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προς τη στρατιωτική ηγεσία ήσαν συγκεκριμένες: Η ΕΦ να περικυκλώσει την περιοχή, για να μη δημιουργηθεί καντόνι, αλλά να μην εισέλθει στην κατοικημένη

περιοχή και να μην πυροβολήσει, εκτός αν υπάρξουν πυροβολισμοί μέσα από την Κοφίνου (κατάθεση Γλ. Κληρίδη, 25.4.2007, σελ. 13). Η επιχείρηση εκκαθάρισης θα επραγματοποιείτο, μόνον εφόσον υπήρχε σοβαρή πρόκληση από την πλευρά των Τουρκοκυπρίων (κατάθεση Τ. Παπαδόπουλου, 25.6.2008, σελ. 28, 29) και κατ' αυτή να ληφθούν μέτρα, ώστε να μην είναι εμφανής η συμμετοχή της ΕΦ και να μη χρησιμοποιηθούν ελληνικά στρατεύματα (κατάθεση Γλ. Κληρίδη, 25.4.2007, σελ. 13).

Ενισχυτικό στοιχείο αυτής της εκδοχής ήταν και η παρουσία του στρατηγού Γρίβα στην περιοχή των επιχειρήσεων, τις οποίες μάλιστα και διηύθυνε. Της επιχείρησης προηγήθηκε επίσκεψη του Γ. Γρίβα και συνάντηση με τους Τουρκοκυπρίους, καθώς και πραγματοποίηση στρατιωτικής σύσκεψης της οποίας προήδρευσε (Άντρος Παυλίδης, *Φάκελος Κύπρου - Άκρως Απόρρητον*, τόμ. 1, σελ. 128, εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1983).

Δεύτερη εκδοχή

Αναφέρει ότι η αποχώρηση της Μεραρχίας ήταν ειλημμένη απόφαση της χούντας. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την απόφαση δεν είναι απόλυτα επιβεβαιωμένοι. Συμπεραίνεται ότι στην προσπάθειά της να ανακτήσει και να διατηρήσει τον πλήρη έλεγχο στο εσωτερικό της χώρας φοβόταν ότι ένα σημαντικό τμήμα του στρατού το οποίο βρισκόταν στην Κύπρο θα μπορούσε να ήταν εκτός ελέγχου και να ενεργήσει ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας.

Ο δεύτερος και πιθανότερος λόγος αφορά ενδεχόμενη απόφαση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ για οριστική διευθέτηση του Κυπριακού στη βάση του Σχεδίου Άτσεσον, το οποίο είχε απορριφθεί. Για την υλοποίηση του σχεδίου θα έπρεπε να αποχωρήσει η Ελληνική Μεραρχία, για να προωθηθεί το σχέδιο της μερικής και ελεγχόμενης ένοπλης σύρραξης Ελλάδας-Τουρκίας, ώστε να δικαιολογηθεί η λύση της διπλής ένωσης και ο πλήρης νατοϊκός έλεγχος, σχέδιο το οποίο τελικά επιχειρήθηκε να εφαρμοσθεί το 1974. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται και από τα παρακάτω γεγονότα:

- Την επιχειρούμενη παράνομη άφιξη του Ρ. Ντενκτάς στην επαρχία Λάρνακας.
- Τις συστηματικές προκλήσεις των Τουρκοκυπρίων στο θύλακα Κοφίνου-Αγίου Θεοδώρου, οι οποίες υποκινούνταν από την Τουρκία.
- Το σχέδιο της επιχείρησης εκκαθάρισης εγκρίθηκε από το ΓΕΣ.
- Η τελική διαταγή για την έναρξη των επιχειρήσεων δόθηκε από το ΓΕΣ.
- Την ευκολία με την οποία η χούντα (χωρίς ουσιαστική διαπραγμάτευση) αποδέχθηκε να αποσύρει τη Μεραρχία.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων ο Κ. Κόλλιας ανέφερε: "Η συνάντηση κορυφής απέτυχε (συνομιλίες Έβρου). Μετά την αποτυχία της οι Τούρκοι απεφάσισαν δυναμική λύση του κυπριακού. Γι' αυτό δημιούργησαν τον θύλακα", εννοεί της Κοφίνου, "για να μας προκαλέσουν δηλαδή, γι' αυτό έγιναν τα επεισόδια αυτά" (κατάθεση 26.2.1987, σελ. 152).

Τρίτη εκδοχή

Οι τουρκοκυπριακές προκλήσεις στην περιοχή των δύο χωριών αξιοποιήθηκαν από αξιωματικούς επιτελείς στο ΓΕΣ οι οποίοι ήσαν φιλικά προσκείμενοι στον τέως βασιλιά Κωνσταντίνο και ενέκριναν την έναρξη των επιχειρήσεων, ώστε να προκληθεί αναταραχή και να διευκολυνθεί η διενέργεια του βασιλικού στρατιωτικού κινήματος, το οποίο πραγματοποιήθηκε

στις 13 Δεκεμβρίου 1967. Προς επιβεβαίωση αναφέρεται ότι πρωταγωνιστικό ρόλο στην πραγματοποίηση της επιχείρησης είχε διαδραματίσει ο στρατηγός Γρηγόρης Σπαντιδάκης, Υπουργός Εθνικής Αμύνης της χούντας, ο οποίος εμφανιζόταν ως συνεργάτης του τέως βασιλιά. Το κίνημα, όπως είναι γνωστό, απέτυχε στην εφαρμογή του και ο τέως βασιλιάς κατέφυγε στη Ρώμη.

Ο τέως βασιλιάς στην κατάθεσή του στην επιτροπή απέρριψε αυτό τον ισχυρισμό, τονίζοντας ότι ο ίδιος πληροφορήθηκε για την έναρξη των επιχειρήσεων εκ των υστέρων.

Αναφορικά με τις επιχειρήσεις, δήλωσε ότι μετά την ενημέρωση που είχε το απόγευμα της ημέρας έναρξης των επιχειρήσεων ακολούθησε σύσκεψη με τη στρατιωτική ηγεσία στο ΓΕΕΘΑ στην παρουσία και του Γ. Παπαδόπουλου. Όπως ανέφερε στην επιτροπή, αφού έτυχε της σχετικής ενημέρωσης από τους επιτελείς, επισήμανε τους κινδύνους που δημιουργεί η κατάσταση από ενδεχόμενη υλοποίηση της απειλής της Τουρκίας για εισβολή στην Κύπρο. Απαίτησε την άμεση αποχώρηση των δυνάμεων της ΕΦ από τα δύο χωριά και ταυτόχρονα ενημέρωσε σχετικά τον πρέσβη των ΗΠΑ στην Αθήνα (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 110-111).

Αναφορικά με το ρόλο του στρατηγού Σπαντιδάκη, δήλωσε ότι τόσο αυτός όσο και ο Κ. Κομπόκης έπαψαν να είναι άτομα της εμπιστοσύνης και του περίγυρου του από την επιβολή του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου. Άφησε μάλιστα αιχμές για τη στάση τους έναντί του τόσο κατά την εκδήλωση του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου όσο και για γεγονότα τα οποία ακολούθησαν (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 77-79).

Τέλος, παρά το γεγονός ότι η προετοιμασία για την πραγματοποίηση του βασιλικού κινήματος για την ανατροπή της χούντας άρχισε μερικούς μήνες πριν, η απόφαση για την πραγματοποίησή του λήφθηκε πολύ αργότερα, μετά την ολοκλήρωση της επιχείρησης στην Κοφίνου. Ανέφερε ακόμα ότι η πραγματοποίησή του ήταν προγραμματισμένη για μεταγενέστερο χρόνο. Επισπεύσθηκε όμως μετά από εισήγηση των συνεργατών του, για να αξιοποιηθεί η επιφυλακή στην οποία βρίσκονταν οι ένοπλες δυνάμεις της Ελλάδας μετά τα γεγονότα της Κοφίνου και αυτό, για να μην απαιτηθεί η επιλεκτική διανομή οπλισμού στις φιλικές προς αυτόν μονάδες οι οποίες θα λάμβαναν μέρος στο κίνημα, ενέργεια η οποία ενδεχομένως θα προκαλούσε υποψίες (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 143-148).

Τέταρτη εκδοχή

Τόσο από μάρτυρες όσο και από άλλες πηγές προβλήθηκε η εκδοχή ότι η επιχείρηση ήταν αποτέλεσμα προσχεδιασμένης ενέργειας (προβοκάτσιας) την οποία διενήργησαν άτομα προσκείμενα στον τότε Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη. Κατά το Γλ. Κληρίδη, γιατί ήθελε να προκαλέσει ένταση (κατάθεση 25.4.2007, σελ. 14).

Σε επαφή που είχε ο πρόεδρος της επιτροπής το άτομο το οποίο φέρεται να πραγματοποίησε την επιχείρηση-προβοκάτσια επιβεβαίωσε την πραγματοποίησή της μετά από εντολή που έλαβε από Ελλαδίτες αξιωματικούς στην παρουσία του τότε Υπουργού Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη. Η μυστική συνάντηση πραγματοποιήθηκε σε διαμέρισμα στη Λευκωσία και σε αυτή παρευρίσκονταν εκτός του Υπουργού Εσωτερικών και Αμύνης και τρεις Ελλαδίτες (άγνωστοι σε αυτόν), οι δύο με πολιτική περιβολή και ο τρίτος με στρατιωτική στολή και με διακριτικά του βαθμού του συνταγματάρχη. Αφού του υπέδειξαν τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να ενεργήσει, του τόνισαν ότι η πραγματοποίηση της επιχείρησης ήταν αναγκαία, για να κηρυχθεί η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Σε κατ' ιδίαν ερώτηση προς τον υπουργό αν αυτό ήταν σε γνώση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, αυτός του απάντησε με υπεκφυγή: "Εσύ πήγαινε και είναι εντάξει".

Το ενδεχόμενο η εκδοχή αυτή να αποτέλεσε την κύρια αιτία έναρξης των επιχειρήσεων παρουσιάζει κατά την άποψη της επιτροπής σοβαρές αδυναμίες, δεδομένου ότι η πρόκληση

(προβοκάτσια) πραγματοποιήθηκε τα χαράματα της 15^{ης} Νοεμβρίου και η διαταγή έναρξης της επιχείρησης δόθηκε νωρίς το απόγευμα της ίδιας ημέρας. Ακόμα, ο σχεδιασμός και η προετοιμασία της επιχείρησης έλαβαν χώρα αρκετές βδομάδες πριν από τις 15 Νοεμβρίου, ενώ η συγκέντρωση των δυνάμεων της ΕΦ πραγματοποιήθηκε 7 - 8 μέρες πριν από την έναρξη της επιχείρησης (κατάθεση Γιώργου Αγγελίδη, 11.9.2008, σελ. 25).

Κατά καιρούς δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η όλη επιχείρηση έγινε με την υπόδειξη ή την ανοχή του Μακαρίου και αποσκοπούσε στην απομάκρυνση του Γ. Γρίβα και της Ελληνικής Μεραρχίας από την Κύπρο. Τόσο η ροή των γεγονότων όσο και τα στοιχεία τα οποία κατέχει η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου διαψεύδουν αυτή την εκδοχή.

Στην κατάθεσή του ο Τάσος Παπαδόπουλος (25.6.2008, σελ. 13) ανέφερε: "[...] η επιχείρηση ξεκίνησε με εισήγηση του Γρίβα και όχι ως σχεδιασμός του Μακαρίου, για να πετύχει αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας".

Πέρα από τους δύο προαναφερθέντες μάρτυρες πρώην Προέδρους της Δημοκρατίας, η επιτροπή προσκάλεσε για κατάθεση τους Κύπριους αξιωματικούς της ΕΦ Κώστα Αχιλλείδη, Γιώργο Αγγελίδη και Ανδρέα Βελετινά, οι οποίοι έλαβαν μέρος στην επιχείρηση και οι οποίοι αναφέρθηκαν στον τρόπο εκτέλεσης της επιχείρησης.

Σε επιστολή του, την οποία κατέχει η επιτροπή, προς Έλληνα υπουργό (προφανώς τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης), με ημερομηνία 17 Νοεμβρίου 1967, ο τότε Υπουργός Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζης μεταξύ άλλων ανέφερε και τα εξής:

"Βασικόν συμπέρασμά μου είναι ότι αθελήτως παρεσύρθητε και πάλιν υπό της εδώ στρατιωτικής ηγεσίας, η οποία εδημιούργησε την όλην κατάστασιν διά να επιδειχθή αφενός και διά να εκθέση, ως αφελώς ενόμιζε, την Κυπριακήν Κυβέρνησιν αφετέρου.

Η Κυπριακή Κυβέρνησις είχεν σοβαράς επιφυλάξεις ως προς τον χρόνον της αναλήψεως της επιχειρήσεως. Ιδιαίτέρως επιφυλακτικός ήτο ο Μακαριώτατος, ο οποίος ενώπιόν μου εξέφρασεν επίσης αμφιβολίας ως προς τον χρόνον αναλήψεως αυτής. Δυστυχώς, όμως, η στρατιωτική ηγεσία ήτο τόσοσ ανένδοτος, ώστε δεν ηδυνάμεθα να πράξωμεν διαφορετικά. Αύτη εκαλύπτετο όπισθεν ιδικής σας εγκρίσεως, την οποία επιμόνως προέβαλλε, με κίνδυνον να εμφανισθώμεν και πάλιν ως προδόται από των στηλών του τύπου της πολιτικολογούσης στρατιωτικής ηγεσίας.

Από της πρώτης ημέρας προέβλεψα ότι ο Γρίβας θα διεξήγε την επιχείρησιν, καθότι διακατείχετο από την μανία να εμφανισθή ως ο καταπολεμήσας τους Τούρκους και σωτήρ των Ελληνοκυπρίων, καθ' ον χρόνον ημείς είχομεν προ ολίγου μόνον συμβιβασθή μετ' αυτών, απολύσαντες τον ηγέτην των Ραούφ Ντενκτάς".

Η επιτροπή, με βάση τα όσα τέθηκαν ενώπιόν της, τα όσα επακολούθησαν με την αποστολή Σάυρους Βανς, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ενήργησε η χούντα για την ανάκληση της Μεραρχίας, εκτιμά ότι τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή. Παράλληλα, αξιοποιήθηκε η επιθυμία της τότε στρατιωτικής ηγεσίας για εκκαθάριση του θύλακα, επιθυμία η οποία δεν αποκλείεται να είχε καλλιεργηθεί εντέχνως (πρώτη εκδοχή) από Ελλαδίτες αξιωματικούς κατ' εντολή της στρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας.

Για τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών εκτέλεσης της επιχείρησης, πέρα από τις προκλήσεις των Τουρκοκυπρίων, απαιτείτο και μία αφορμή για περαιτέρω όξυνση της κατάστασης. Αυτή επιχειρήθηκε να δοθεί με την προώθηση της τέταρτης εκδοχής καθ' υπόδειξη Ελλαδιτών αξιωματικών οι οποίοι προφανώς ενεργούσαν σύμφωνα με τις εντολές του ΓΕΣ και ενδεχομένως εν γνώσει της τότε στρατιωτικής ηγεσίας της Κύπρου.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων (28.4.1987) ο Γρ. Σπαντιδάκης, Υπουργός Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης της χούντας, ανέφερε σχετικά με το ρόλο του στρατηγού Γρίβα στην επιχείρηση:

"Ο Γρίβας προφανώς από τις περιπολίες, οιστρηλατούμενος από την επιθυμία να εξαλείψει αυτή την περιοχή την τουρκική, που είναι Μαρί, Κοφίνου, Αγ. Θεόδωροι [...]. Φαίνεται ότι από κει παρεσύρθη [...]. Από την άλλη μεριά, όπως είχε εκδηλώσει στο παρελθόν, μήπως κατηγορηθεί ότι δεν βοηθά. Εν τη επιθυμία του προφανώς, σας είπα προκαταβολικώς, του να εξαλείψει όλο το θύλακα, που δεν ήταν θύλακας, να δείξει ότι προσέφερε ακόμα μία πολεμική υπηρεσία επιτυχία κατά των Τούρκων, μήπως ήθελε να δημιουργήσει θέματα στον Μακάριο; Και αυτό ίσως [...]" [Νέτας Βίκτωρ (επιμ.), Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, "Ελευθεροτυπία" (Ιστορικά), Αθήνα, Ιούλιος 2010, σελ. 150, 152].

Η Εξεταστική των Πραγμάτων Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για το Φάκελο της Κύπρου αναφέρει στο πόρισμά της (σελ. 67) σχετικά με την επιχείρηση στην Κοφίνου:

"Αναμφισβήτητα προκύπτει από μαρτυρικές καταθέσεις ότι τα γεγονότα τα σχεδίασαν και τα προκάλεσαν η χούντα της Αθήνας και σε καμιά περίπτωση ο Μακάριος".

Στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Χριστόδουλος Βενιαμίν, έπαρχος Λεμεσού τότε, ανέφερε:

"Εγώ πιστεύω ότι αναλύοντας τα γεγονότα η Κοφίνου ήταν οργανωμένη, με σκοπό να φύγει η Μεραρχία" (κατάθεση 25.7.2007, σελ. 4).

Στην έκθεσή του προς το Συμβούλιο Ασφαλείας ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Ου Θαντ καταλήγει: *"Αυτή η συμπλοκή ήταν αποτέλεσμα μιας επίθεσης η οποία σχεδιάστηκε, προετοιμάστηκε από το στρατηγό Γρίβα πάνω σε ευρύτατο μέτωπο χρησιμοποιώντας βαριά όπλα και τεθωρακισμένα οχήματα. Ο Εράλπ (ο Τούρκος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ) μού διαβίβασε σοβαρή ανησυχία της τουρκικής κυβέρνησης απειλώντας με επέμβαση".*

Η αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας

Στις 17 Νοεμβρίου 1967 ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Ι. Τσαγλαγιαγκιλ επέδωσε στον Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα Δελιβάνη διακοίνωση με βασικά αιτήματα την άμεση απομάκρυνση από την Κύπρο της Ελληνικής Μεραρχίας και του στρατηγού Γρίβα. Η χούντα στις 18 Νοεμβρίου 1967 ανακάλεσε το Γρίβα στην Αθήνα με πρόσχημα τη διεξαγωγή συνομιλιών και τον έθεσε υπό περιορισμό.

Η Ελληνική Μεραρχία, ανεξάρτητα από τους λόγους οι οποίοι οδήγησαν στην αποστολή και την εγκατάστασή της στην Κύπρο, εφόσον θα αξιοποιείτο για την προστασία της Κύπρου από ξένες επιβουλές, αναμφισβήτητα αποτελούσε ισχυρό παράγοντα για την άμυνα της Κύπρου και δύναμη αποτροπής οποιασδήποτε εχθρικής ενέργειας για εισβολή στο νησί.

Αμέσως μετά τα γεγονότα της Κοφίνου-Αγίου Θεοδώρου συνεπεία των τουρκικών αντιδράσεων και απειλών για εισβολή στην Κύπρο, οι ΗΠΑ ανέλαβαν μεσολαβητική προσπάθεια με προσωπικό απεσταλμένο του Προέδρου Τζόνσον το Σάουρους Βανς για εκτόνωση της κρίσης. Ο Βανς πραγματοποίησε επισκέψεις στην Άγκυρα, την Αθήνα και τη Λευκωσία. Στόχος του Αμερικανού απεσταλμένου φαίνεται ότι ήταν η αποτροπή έντασης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία και η ικανοποίηση του τουρκικού αιτήματος για αμυντική αποδυνάμωση της Κύπρου με την απομάκρυνση της Μεραρχίας και τη διάλυση της ΕΦ.

Ο Βανς αρχικά επισκέφθηκε την Άγκυρα. Στη συνέχεια κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα μετέφερε τις τουρκικές απαιτήσεις, μεταξύ των οποίων ήταν και η ανάκληση της Μεραρχίας,

επισείοντας τον κίνδυνο ελληνοτουρκικής σύγκρουσης συνεπεία τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και επισημαίνοντας την αδυναμία των ΗΠΑ να την αποτρέψουν, καθώς και τον (ανύπαρκτο) κίνδυνο βουλγαρικής εισβολής στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων ο Κ. Κόλλιας ανέφερε ότι δεν υπήρξε καμιά διαπραγμάτευση για την αποχώρηση της Μεραρχίας, γιατί η παρουσία της στην Κύπρο έγινε κατά παράβαση των συμφωνιών της Ζυρίχης και άρα ήταν παράνομη. Ανέφερε ακόμα ότι ο Σ. Βανς πίεζε φορτικά για την αποχώρηση της Μεραρχίας, για να αποφευχθεί ο ελληνοτουρκικός πόλεμος. Επιπρόσθετα, ανέφερε ότι την απόφαση για αποχώρηση της Μεραρχίας έλαβε το "Μικρό Υπουργικό Συμβούλιο", το οποίο αποτελούσαν ο ίδιος και οι Σπαντιδάκης, Μακαρέζος, Παπαδόπουλος και Παττακός. Ο βασιλιάς δεν έλαβε μέρος, έλαβε όμως γνώση για την απόφαση εκ των υστέρων (κατάθεση 26.2.1987, σελ. 18, 73, 77-78, 127).

Επιπλέον, στην κατάθεσή του ο Κ. Κόλλιας ανέφερε ότι, απ' ό,τι γνωρίζει, ποτέ η Τουρκία δεν είχε διαμαρτυρηθεί για την παρουσία της Ελληνικής Μεραρχίας στην Κύπρο και ούτε ποτέ του είχε ζητηθεί η ανάκλησή της. Για πρώτη φορά τέθηκε το θέμα από το Βανς (κατάθεση 26.2.1987, σελ. 130).

Η κυβέρνηση της χούντας έκανε αποδεκτό το τουρκικό αίτημα για ανάκληση της Μεραρχίας και στις 29 Νοεμβρίου 1967 ανακοίνωσε την απόφασή της, χωρίς να προηγηθεί οποιασδήποτε μορφής διαβούλευση με την κυπριακή κυβέρνηση.

Την απόφαση ανακοίνωσε ο Υπουργός Εξωτερικών Π. Πιπινέλης, ο οποίος είχε αναλάβει καθήκοντα στις 20 Νοεμβρίου 1967, δηλαδή πέντε μέρες μετά την επιχείρηση εκκαθάρισης του θύλακα Κοφίνου-Αγίου Θεοδώρου. Η ανάληψη του υπουργείου από τον Π. Πιπινέλη ήταν προσωπική επιλογή του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων στις 28 Απριλίου 1987 ο Γρ. Σπαντιδάκης, Υπουργός Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης της χούντας, ανέφερε σχετικά: "Μόλις παρέλαβε υπουργός", ο Π. Πιπινέλης -παρέλαβε στις 20 Νοεμβρίου- "στις 22 δήλωσε ότι η Ελλάς θα εξετάσει τα θέματα μετά μεγάλης σοβαρότητας. Ακριβώς κατάλαβα εγώ, για να μιλάει έτσι ο υπουργός, έβλεπα ότι οι προθέσεις του δεν είναι πολύ ευχάριστες. Δηλαδή ότι πάει να απαλλαγεί από την υπόθεση [...] [Νέτας Βίκτωρ (επιμ.), Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, "Ελευθεροτυπία" (Ιστορικά), Αθήνα, Ιούλιος 2010, σελ. 150, 152].

Στη συνέχεια ο Σάουρος Βανς επισκέφθηκε τη Λευκωσία μεταφέροντας αίτημα που περιλάμβανε δέκα σημεία προς αποδοχή, ανάμεσα στα οποία ήταν και η διάλυση της ΕΦ. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και η κυπριακή κυβέρνηση απέρριψαν το σχετικό αίτημα στο μέρος που αφορούσε την Κύπρο.

Σύμφωνα με τον Τ. Παπαδόπουλο (κατάθεση 25.6.2008, σελ. 14), ο οποίος παρευρισκόταν στη συνάντηση με το Σ. Βανς, το κείμενο με τα δέκα σημεία που είχε προσκομίσει στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και αφορούσε τις απαιτήσεις της Τουρκίας ήταν ήδη υπογραμμένο από τον ίδιο και τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης της Ελλάδας.

Ο τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος ανέφερε στην επιτροπή ότι ο τότε Υπουργός Εξωτερικών Π. Πιπινέλης τού ζήτησε να επικοινωνήσει με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, για να δεχθεί τους όρους του Βανς (κατάθεση 10.12.2009, σελ. 137).

Η κυπριακή κυβέρνηση παράλληλα επιχείρησε να πείσει τη χούντα να απορρίψει τους όρους της διακοίνωσης Τσαλαγιαγκιλ. Σε συναντήσεις που είχε ο πρέσβης Νίκος Κρανιδιώτης με τον Π. Πιπινέλη (25.11.1967 - 26.11.1967) ζήτησε πλην της απόρριψης των τουρκικών όρων την παραμονή της Μεραρχίας και την ενίσχυση της άμυνας της Κύπρου με πρόσθετες δυνάμεις και οπλισμό.

Στην κατάθεσή του ο τέως Πρόεδρος Τ. Παπαδόπουλος ανέφερε ότι σε κατ' ιδίαν συνομιλία που είχε με το Βανς, σε κάποιο διάλειμμα της συνεδρίας στο Προεδρικό, του ανέφερε σχετικά με τη μεσολαβητική του προσπάθεια ότι αυτή του επιφύλασσε μία μοναδική εμπειρία στη ζωή του σε σχέση με τη στάση της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η τουρκική κυβέρνηση τον είχε ταλαιπωρήσει 7 ώρες, μέχρι να του επιδώσει τις προτάσεις της. Αντίθετα, η ελληνική κυβέρνηση τον εξέπληξε ευχάριστα, γιατί σε σύντομο διάστημα και χωρίς δυσκολία αποδέχτηκε το αίτημα για απόσυρση της Μεραρχίας και υπέγραψε τη συμφωνία (κατάθεση Τ. Παπαδόπουλου, 25.6.2008, σελ. 15, 23).

Η απόφαση της χούντας να προβεί στην απομάκρυνση της Μεραρχίας μπορεί να οφείλεται είτε σε συμμαχικές παρεμβάσεις είτε στο φόβο μήπως ένα σημαντικό τμήμα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων το οποίο βρίσκεται εκτός ελληνικής επικράτειας δεν ελέγχεται αποτελεσματικά και το οποίο ενδεχομένως θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για αποσταθεροποίηση του καθεστώτος. Η επίσημη όμως εκδοχή ήταν η αποκατάσταση της νομιμότητας με βάση της συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, η οποία είχε διαταραχθεί με τη δήθεν παράνομη μεταφορά της Μεραρχίας.

Ανεξάρτητα από τους πραγματικούς λόγους, η αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας είχε ως αποτέλεσμα:

- την αποδυνάμωση των αμυντικών ικανοτήτων της Κύπρου και κατ' επέκταση την αύξηση των πιθανοτήτων επιτυχίας επιθετικής ενέργειας από την πλευρά της Τουρκίας, καθώς και
- τον επηρεασμό του ηθικού των δύο πλευρών, θετικά για την τουρκική πλευρά (Τουρκία και Τουρκοκύπριοι), αρνητικά για τους Ελληνοκυπρίους.

Τελικά το Δεκέμβριο του 1967 άρχισε η σταδιακή αποχώρηση των τμημάτων της Ελληνικής Μεραρχίας και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1968. Με την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας διαλύθηκε και η ΑΣΔΑΚ. Ο στρατηγός Γρίβας είχε ήδη ανακληθεί από την Κύπρο στις 18 Νοεμβρίου 1967.

Για σκοπούς ιστορικής αναφοράς η ανάκληση της Μεραρχίας αποφασίσθηκε από την τότε κυβέρνηση της χούντας με Πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Κόλλια, Υπουργό Εξωτερικών τον Π. Πιπινέλη, Υπουργό Εθνικής Αμύνης τον αντιστράτηγο Γρ. Σπαντιδάκη, Υφυπουργό Εθνικής Αμύνης το Γ. Ζωιτάκη και Υπουργό Προεδρίας τον αρχηγό του πραξικοπήματος Γ. Παπαδόπουλο. Επιτελάρχης του ΓΕΕΦ κατά την επίμαχη περίοδο των γεγονότων της Κοφίνου και της αποχώρησης της Μεραρχίας ήταν ο Γρ. Μπονάνος.

Σε διάφορες κατά καιρούς αναφορές προβλήθηκε η άποψη ότι ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και η κυπριακή κυβέρνηση είχαν συγκατατεθεί στην αποχώρηση της Μεραρχίας. Αυτό δε φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Πέραν των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, στην Εξεταστική των Πραγμάτων Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για το Φάκελο της Κύπρου διάφοροι μάρτυρες κατέθεσαν τα εξής για την αποχώρηση της Μεραρχίας:

Κωνσταντίνος Κόλλιας (26.2.1987, σελ. 170-171): Ανέφερε ότι από την πλευρά του Μακαρίου δεν υπήρχε εκπεφρασμένη γνώμη για την απόσυρση της Μεραρχίας.

Αθανάσιος Σκλαβενίτης (15.7.1986, σελ. 17): Ανέφερε ότι τη διαταγή έδωσε το τότε Επιτελείο Εθνικής Αμύνης.

Αριστείδης Παλαΐνης (13.11.1986, σελ. 119, 121): Ανέφερε ότι η επίσημη δικαιολογία της ανάκλησης της Μεραρχίας ήταν ότι εξασθενεί σε σημαντικό βαθμό την άμυνα της Ελλάδας. Δέχθηκε όμως ότι παρασκηνιακώς ασκήθηκαν πιέσεις στην τότε κυβέρνηση από τους Τούρκους, ίσως και από τους Αμερικανούς.

Ευστάθιος Λαγάκος (9.2.1986, σελ. 86-88): Ανέφερε ότι όλοι (ΗΠΑ, Καναδάς, Αγγλία) συνιστούσαν στην τότε ανυπόληπτη βέβαια κυβέρνηση της Ελλάδος να δεχθεί τους τουρκικούς όρους και να αποσύρει τη Μεραρχία.

Φαίδων Γκιζίκης (24.2.1987, σελ. 135): Ανέφερε ότι δεν ξέρει υπό ποιες συνθήκες ο Παπαδόπουλος αποφάσισε να ανακαλέσει τη Μεραρχία και ότι ίσως να δέχθηκε πιέσεις.

Κωνσταντίνος Παναγιωτάκος (28.4.1987, σελ. 73): Ανέφερε ότι νομίζει πως η Μεραρχία έφυγε κατόπιν τουρκικής πίεσεως. Δεν την έδωσε ο Μακάριος.

Συνταγματάρχης Ιωάννης Αλεξάνδρου (σύμβουλος στις συναντήσεις του Έβρου, 3.12.1986, σελ. 139-140, 152): Ανέφερε ότι νομίζει πως η απόσυρση της Μεραρχίας οφείλεται σε ξένο δάκτυλο. Δεν ξέρει ποιοι πίεσαν τον Παπαδόπουλο. Η αποχώρηση έγινε, για να εξυπηρετήσει, να εξευμενίσει κάποιους ξένους. Έτσι πιστεύει.

Επιπρόσθετα, στις καταθέσεις τους προς την επιτροπή ανέφεραν:

Τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος (10.12.2009, σελ. 126): "Για το συγκεκριμένο θέμα της Μεραρχίας δεν μου είπαν τίποτα, εκτός όταν αποφάσισαν να το κάνουν. Και τότε τους είπα ότι αυτό είναι τρέλα, αλλά αυτοί ήταν αποφασισμένοι να το κάνουν, λόγω της τεράστιας πίεσης που υπήρχε από την Τουρκία και από τον Βανς".

Κροίσος Χριστοδουλίδης (5.5.2010, σελ. 28): "Αυτό που δήλωσε ο Μακάριος είναι ότι όσον αφορά την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης είναι θέμα που την αφορά, δεν είναι θέμα που αφορά εμένα και δεν κρίνω. Όσον αφορά αυτά που αφορούν εμάς ως κυπριακή κυβέρνηση για τη διάλυση της Εθνικής Φρουράς δεν την αποδέχομαι".

Η εκτίμηση της Εξεταστικής των Πραγμάτων Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων είναι ότι για την ανάκληση αυτής της δύναμης δε ζητήθηκε η έγκριση, αλλά ούτε καν η γνώμη της κυπριακής κυβέρνησης, η οποία πίστευε ότι η παρουσία της Ελληνικής Μεραρχίας στην Κύπρο ήταν αναγκαία για την άμυνά της και ακόμη ότι αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα για κάθε σκέψη εχθρικής αποβατικής ενέργειας (*Πόρισμα Βουλής των Ελλήνων, σελ. 53*).

Οι προεδρικές εκλογές του 1968

Η αναφορά στις προεδρικές εκλογές του 1968 κρίνεται αναγκαία, καθότι το γεγονός αυτό συνδέεται με την εκκλησιαστική κρίση η οποία εμφανίσθηκε στη συνέχεια, αλλά και γιατί ήταν η πρώτη προσπάθεια συγκρότησης οργανωμένης πολιτικής αντιπολίτευσης στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Αντιπολίτευση η οποία αξιοποιήθηκε στη συνέχεια από τη χούντα, για να αποδυναμωθεί και να αποσταθεροποιηθεί ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και η κυπριακή κυβέρνηση.

Στις 25 Φεβρουαρίου 1968 πραγματοποιήθηκαν οι δεύτερες προεδρικές εκλογές από την ανεξαρτησία της Κύπρου. Μετά τα γεγονότα της Κοφίνου και την αποχώρηση από την Κύπρο του στρατηγού Γρίβα και της Ελληνικής Μεραρχίας ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος θέλησε να ανανεώσει τη λαϊκή εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του. Την ίδια εποχή (Ιανουάριος 1968) είχε εξαγγείλει την πολιτική του εφικτού έναντι του ευκταίου, πολιτική η οποία συνάντησε τη σθεναρή άρνηση και αντίδραση της γριβικής παράταξης.

Υποψήφιοι για την προεδρία ήσαν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και ο δρ Τάκης Ευδόκας, ο οποίος παρουσιάσθηκε ως ο υποψήφιος-εκπρόσωπος της γριβικής παράταξης. Οι διαδικασίες επιλογής του Τ. Ευδόκα άρχισαν την επομένη της συνεδρίας της Ιεράς Συνόδου στις 25 Ιανουαρίου 1968, όπου οι τρεις μητροπολίτες είχαν θέσει θέμα διαχωρισμού των καθηκόντων του Μακαρίου και παραίτησής του από την προεδρία.

Της υπόδειξης του Τ. Ευδόκα προηγήθηκαν συσκέψεις παραγόντων της παράταξης, οι οποίες όμως παρουσίασαν δυστοκία στην ανεύρεση υποψηφίου. Πριν από την αποδοχή της υποψηφιότητας ο Ευδόκας πραγματοποίησε επίσκεψη στην Αθήνα και είχε συνάντηση με το Γ. Γρίβα.

Αντίστοιχα, τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο είχαν υποστηρίξει οι διάφορες οργανώσεις που συγκροτούσαν παλαιότερα το ΕΔΜΑ, αυτή δε τη φορά και το ΑΚΕΛ.

Οι κύριες θέσεις των δύο υποψηφίων και των υποστηρικτών τους αφορούσαν το εθνικό θέμα.

Η πλευρά του Τ. Ευδόκα τασσόταν ανεπιφύλακτα υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα κατηγορώντας το Μακάριο για την υπογραφή των συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου, καθώς και τη διακήρυξή του για διαχωρισμό του εφικτού από το ευκαίριο το Γενάρη του 1968. Ακόμα, υποστήριξε ότι η υποψηφιότητα του Τ. Ευδόκα αποτελούσε μορφή έκφρασης εναντίον του μονοκομματισμού. Όμως άκρως αποκαλυπτική για το ποιοι ήσαν υπέρ και ποιοι ήσαν κατά των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου είναι σχετική επιστολή την οποία είχε αποστείλει ο Τ. Παπαδόπουλος το Φεβρουάριο του 1959 προς το Γ. Γρίβα.

Αντίστοιχα, η πλευρά του Μακαρίου απαντούσε ότι η ένωση διέρχεται μέσα από την ακηδεμόνευτη ανεξαρτησία και ότι η επίλυση του Κυπριακού θα πρέπει να προέλθει μέσα από τις διαδικασίες και τις διακηρύξεις του ΟΗΕ. Ακόμα, θεωρούσε τις εκλογές ως μέσο λαϊκής επικύρωσης των θέσεων του Μακαρίου και των χειρισμών του στο Κυπριακό.

Η προεκλογική περίοδος, αν και σύντομη, σημαδεύτηκε από διάφορα έκτροπα από τους οπαδούς και των δύο πλευρών. Δύο όμως από αυτά θεωρούνται ως τα πλέον σοβαρά.

Το πρώτο έκτροπο ήταν τα επεισόδια τα οποία προκλήθηκαν κατά την προεκλογική συγκέντρωση του Τ. Ευδόκα στις 23 Φεβρουαρίου 1968 στην πλατεία Ηπείρου (Αγαλμα Σολωμού) στη Λευκωσία. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι υποστηρικτές του Ευδόκα μεγιστοποίησαν την έκταση των επεισοδίων για σκοπούς πολιτικής εκμετάλλευσης επιρρίπτοντας την ευθύνη άμεσα στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, η πρόκληση και μόνο των επεισοδίων αποτέλεσε κηλίδα για τους δημοκρατικούς θεσμούς. Η ανεπαρκής επιτήρηση της συγκέντρωσης από τις δυνάμεις ασφαλείας επισύρει ευθύνες στον πολιτικό τους προϊστάμενο, τον Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη, ο οποίος μάλιστα παρακολουθούσε την ομιλία του Τ. Ευδόκα από το μπαλκόνι παρακείμενου κτιρίου. Η εμπλοκή σε αυτά ανδρών της Αστυνομικής Δύναμης, ανεξαρτήτως κινήτρων ή και των υποκινήτων, έπρεπε να καταδικασθεί. Οι δε συμμετέχοντες σε αυτά αστυνομικοί και πολίτες έπρεπε να τιμωρηθούν, για να υπάρξει αποκατάσταση του αισθήματος δικαίου και δικαιοσύνης.

Το δεύτερο έκτροπο αφορούσε το δικαιολογημένο παράπονο των υποστηρικτών του Ευδόκα για το γεγονός ότι το κρατικό ραδιόφωνο απέφυγε να καλύψει με επάρκεια τις προεκλογικές δραστηριότητες των υποψηφίων και αρνήθηκε να παραχωρήσει βήμα στους υποψηφίους, ενέργεια η οποία σαφώς και απέβαινε σε βάρος του Τ. Ευδόκα. Αντίθετα, οι υποστηρικτές του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προέβαλλαν το επιχείρημα ότι αυτό συνέβη, για να αποφευχθεί η προεκλογική ένταση και η αχρείαση υπό τις συνθήκες της εποχής διαίρεση του λαού.

Χαρακτηριστικό ήταν το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα. Το μικρό ποσοστό αποχής σε συνδυασμό με το υψηλό ποσοστό (95,5%) με το οποίο ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε επανεκλεγεί Πρόεδρος αποτελούσαν ένδειξη της ισχυρής λαϊκής στήριξης της οποίας τύγχανε, αλλά και της έγκρισης των χειρισμών του στο εθνικό θέμα. Ο ανθυποψήφιος του έλαβε ποσοστό 3,7%.

Μετά τις εκλογές και τη μεσολάβηση του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ Ου Θαντ, άρχισαν οι διακοινοτικές συνομιλίες με στόχο την επίλυση του κυπριακού προβλήματος.

Ως συνομιλητές ορίσθηκαν ο Γλ. Κληρίδης και ο Ρ. Ντενκτάς, ο οποίος μερικούς μήνες προηγουμένως, τον Οκτώβριο του 1967, είχε επιχειρήσει να εισέλθει παράνομα στην Κύπρο από την Τουρκία, στην οποία είχε καταφύγει το 1964, συνελήφθη στην ακτή της Καρπασίας παρά το χωριό Άγιος Θεόδωρος και απελάθηκε.

Η πρώτη συνάντηση των διακοινοτικών συνομιλιών έγινε στη Βηρυτό τον Ιούνιο του 1968 και οι συνομιλίες συνεχίστηκαν στη Λευκωσία στο ξενοδοχείο "Λήδρα Πάλλας".

Το κεφάλαιο των συνομιλιών η επιτροπή δε θεωρεί σκόπιμο να το αναπτύξει σε έκταση, παρά το γεγονός ότι προκάλεσε αντιπαραθέσεις ανάμεσα στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και τη χούντα, σε μερικές δε περιπτώσεις ιδιαίτερα έντονες, γιατί δεν παρουσιάζει άμεση σύνδεση με τους λόγους που οδήγησαν στο πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή. Στο αρχείο που διατηρεί η επιτροπή υπάρχουν στοιχεία, όπως μέρος της αλληλογραφίας που ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε ανταλλάξει με τον τότε δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο, καθώς και τα πρακτικά συσκέψεων που είχαν πραγματοποιηθεί στην Αθήνα με επίκεντρο τις προτάσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς στις συνομιλίες.

Η άφιξη και η δράση του Αλέκου Παναγούλη στην Κύπρο

Παρά το ότι η άφιξη, η παραμονή στην Κύπρο και η μεταγενέστερη δραστηριότητα του Αλέκου Παναγούλη δε φαινόταν εκ πρώτης όψεως να έχει ιδιαίτερη σημασία για τις εργασίες της επιτροπής, καθώς και διασύνδεση με τα υπό διερεύνηση γεγονότα, εντούτοις η σε βάθος διερεύνηση των παραμέτρων, καθώς και των λεπτομερειών της υπόθεσης απέδειξε ακριβώς το αντίθετο. Τελικά φαίνεται ότι αποτέλεσε κομβικό γεγονός στις μεταγενέστερες εξελίξεις εκείνης της περιόδου. Μοιραίο γεγονός φαίνεται να αποτέλεσε η γνωριμία του Α. Παναγούλη με τον τότε Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη και η συνεργασία την οποία ανέπτυξαν στη συνέχεια.

Όπως είναι γνωστό, ο Α. Παναγούλης έφθασε στην Κύπρο στις 15 Ιουνίου 1967 χρησιμοποιώντας το διαβατήριο του Χ. Ζόππου από τη Γεροσκήπου, στο σπίτι του οποίου διέμενε τις πρώτες ημέρες της άφιξής του. Παρέμεινε στην Κύπρο μέχρι τις 28 Ιανουαρίου του 1968, οπότε και αναχώρησε αεροπορικώς για τη Βηρυτό.

Αμέσως μετά τον εντοπισμό του στην Κύπρο από τις ελληνικές μυστικές υπηρεσίες σε συνεργασία με τις αντίστοιχες κυπριακές, υπήρξε προσπάθεια σύλληψής του. Οι πιέσεις οι οποίες ασκήθηκαν στις κυπριακές αρχές ήσαν έντονες και συστηματικές.

Στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Α. Παναγιώτου ανέφερε ότι σε συνάντηση που είχε με τον Π. Γιωρκάτζη μετά από αίτημα του τελευταίου τού ζήτησε να πείσει τον Παναγούλη να παραδοθεί ή να τον παραδώσει ο ίδιος ή να πει πού βρίσκεται, για να τον συλλάβουν. Ακόμα, ο υπουργός τού είχε εξηγήσει ότι έχουν απαυδήσει από την πίεση που ασκείτο σε αυτούς από την Ελλάδα, για να τον συλλάβουν και να τους τον παραδώσουν, ώστε να τελειώσει αυτό το κεφάλαιο (κατάθεση Α. Παναγιώτου, 10.12.2008, σελ. 39).

Κατά την παραμονή του στην Κύπρο ο Αλέκος Παναγούλης είχε φιλοξενηθεί από μέλη της Επιτροπής για την Αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα (ΕΑΔΕ). Παράλληλα, γίνονταν συζητήσεις και σχεδιασμοί για την οργάνωση αντιστασιακών ομάδων στην Ελλάδα και την εκδήλωση ένοπλης δράσης με την υποστήριξη και τη συνδρομή Κυπρίων φίλων του. Για το σκοπό αυτό έτυχε εκπαίδευσης στη χρήση εκρηκτικών.

Σε άκρως απόρρητη επτασέλιδη έκθεσή του ο Χριστόδουλος Βενιαμίν, γενικός διευθυντής του Υπουργείου Εξωτερικών τότε, ημερομηνίας 16 Σεπτεμβρίου 1968, αναφέρει σχετικά:

"Ο Παναγούλης έκαμε την πρώτηην εμφάνισίν του εις Λευκωσίαν εις μίαν των συνεδριάσεων της Επιτροπής διά την Αποκατάστασιν της Δημοκρατίας εις την Ελλάδα, συνοδευόμενος υπό του εκ Λευκωσίας Ανδρέα Χριστοδουλίδη, φοιτητού της Νομικής εις Αθήνας.

Ο Παναγούλης παρευρέθη εις αρκετάς συνεδριάσεις χωρίς οιονδήποτε μέλος της Επιτροπής να γνωρίζη την ταυτότητά του, συσταθείς υπό του Χριστοδουλίδη ως Γιώργος".

Καταλήγοντας η έκθεση, στα συμπεράσματα μεταξύ άλλων αναφέρει:

"Φαίνεται ότι ο Παναγιώτου ήτο το πρόσωπον το οποίον έπαιζε τον πρωτεύοντα ρόλον εις την όλην υπόθεσιν Παναγούλη μετά την άφιξίν του εκ Πάφου εις Λευκωσίαν. Υπό Παναγιώτου και Λυσσαρίδη εξεπαιδεύθη ο Παναγούλης εις την κατασκευήν πλαστικών βομβών, χρήσιν όπλων και κατασκευήν κρησφυγέτων".

Μετά την αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας του Α. Παναγούλη τα μέλη της ΕΑΔΕ προσπάθησαν να τον φυγαδεύσουν στο εξωτερικό, για να αποφύγει τη σύλληψη (κατάθεση Α. Χριστοδουλίδη, 28.1.2009, σελ. 14, κατάθεση Τ. Χατζηδημητρίου, 7.1.2009, σελ. 70-71). Με παρέμβαση του Β. Λυσσαρίδη ο Πρόεδρος Μακάριος έδωσε εντολή στον Υπουργό Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη να του παραχωρήσει ταξιδιωτικό έγγραφο (πάσο), για να αναχωρήσει από την Κύπρο. Τελικά ο Υπουργός Εσωτερικών μετά από συνάντηση με τον Παναγούλη τού παραχώρησε διαβατήριο.

Κατά την αναχώρησή του από την Κύπρο ο Α. Παναγούλης χρησιμοποίησε διαβατήριο της Κυπριακής Δημοκρατίας (αριθμός διαβατηρίου Α-01402) με το όνομα "Μάριος Ανδρέου", το οποίο εκδόθηκε στις 27 Ιανουαρίου 1967 με εντολή του Υπουργού Εσωτερικών.

Σε σχετικό χειρόγραφο σημείωμα του Υπουργού Εσωτερικών, ημερομηνίας 27 Ιανουαρίου 1968, προς τον Α. Ρήγα (η επιτροπή κατέχει αντίγραφο του σημειώματος) αναφέρεται επί λέξει:

"Εις κ. Ρήγαν. Παρακαλώ να φροντίσης όπως εκδοθή διαβατήριον εις τον καταζητούμενον Αλέξ. Παναγούλην τον οποίον και θα σου στείλη εις το γραφείον σου ο γιατρός Λυσσαρίδης. Έδωσε προς τούτο οδηγίες ο Μακαριώτατος ο οποίος επέμενε, παρ' όλον ότι του εξήγησα περί τίνος προσώπου πρόκειται. Ισχυρίζεται ότι διά του τρόπου τούτου θα τον "ξεφορτωθούμεν".

Ο Α. Παναγούλης επισκέφθηκε και δεύτερη φορά την Κύπρο στις 29 Ιουνίου 1968 προερχόμενος από τη Βηρυτό, χρησιμοποιώντας ελληνικό πλαστό διαβατήριο με το όνομα "Αντώνιος Καραπέτρος", και αναχώρησε στις 11 Ιουλίου 1968 για τη Ρώμη.

Κατά τη διάρκεια της δίκης που πραγματοποιήθηκε στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών (μέρος των πρακτικών της δίκης βρίσκεται στην κατοχή της επιτροπής), η οποία και άρχισε στις 4 Νοεμβρίου 1968, ο Πηλίτσας, στέλεχος της ελληνικής ΚΥΠ (πρακτικά δίκης, σελ. 7, 8) ανέφερε:

"Βραδύτερον μετά την δολοφονικήν απόπειραν διαπιστούται ότι η οργάνωσις αυτή είναι η Ελληνική Αντίστασις και εξαρτάται απ' ευθείας από την οργάνωσιν της Ρώμης της οποίας αρχηγοί είναι ο Ανδρέας Παπανδρέου, ο Νικολαΐδης, διαπιστούται δε και ανάμιξις του υπουργού της Κύπρου Γιωρκάτζη".

"Η υπηρεσία μου [...] ενεργεί έρευνας εις τον χώρον της Κύπρου και διαπιστώνει ότι το στρατιωτικόν υλικόν διά την δολοφονικήν απόπειραν της Ελλάδος έχει αποσταλή από την Κύπρο, έχει αποσταλή από τον Υπουργόν Εσωτερικών κ. Γιωρκάτζη".

Οι στενές σχέσεις που ανέπτυξε με τον τότε Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη, η προμήθεια στον Α. Παναγούλη εκρηκτικών, τα οποία είχαν αποσταλεί στην Αθήνα με το

διπλωματικό σάκο του Υπουργείου Εξωτερικών και είχαν παραληφθεί από την κυπριακή πρεσβεία, καθώς και η αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου και η σύλληψη του Παναγιώλη οδήγησαν στα ακόλουθα:

- Σε περαιτέρω δραματική επιδείνωση των σχέσεων της χούντας με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και την κυπριακή κυβέρνηση.
- Σε παύση του Π. Γιωρκάτζη από την υπουργική του θέση. Η παραίτηση του υπουργού έγινε την 1^η Νοεμβρίου 1968, μετά από υπόδειξη του Αρχιεπισκόπου (Νίτσα Χριστοδούλου, *ΜΑΚΑΡΙΟΣ ένα προσωπικό ημερολόγιο*, σελ. 14).
- Σε σύγκρουση των δύο ανδρών, οι συνέπειες της οποίας ήταν ιδιαίτερα αρνητικές, όπως αποδεικνύεται από τα γεγονότα τα οποία επακολούθησαν.

Η ίδρυση και η δράση του Εθνικού Μετώπου

Τα όσα θα αναφερθούν για την ίδρυση και δράση του Εθνικού Μετώπου (ΕΜ) προέρχονται από στοιχεία και πληροφορίες που περιλαμβάνονται:

- σε αρχειακές πηγές (Αρχείο ΚΥΠ, βρετανικά κρατικά αρχεία, Αρχείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου),
- σε δημοσιεύματα εφημερίδων της εποχής,
- στις δικογραφίες των μελών του ΕΜ,
- στο βιβλίο του Ά. Παυλίδη "Φάκελος Κύπρου - Άκρωσ Απώρητον", σελ. 212-266, και
- στις καταθέσεις ηγετικών στελεχών της οργάνωσης στην επιτροπή.

Το ΕΜ εμφανίστηκε και δραστηριοποιήθηκε το Μάρτιο του 1969. Οι διεργασίες συγκρότησής του άρχισαν στα μέσα του 1968. Ως πρώτος αρχηγός και εμπνευστής φέρεται ο Χριστάκης Τρυφωνίδης από τη Λεμεσό με βοηθό τον Ανδρέα Ευθυμίου.

Σύμφωνα με την κατάθεση του Ναπολέοντα Χριστοφή, ο Μιχαλάκης Ρωσσίδης ήταν ο συναρχηγός. Ακόμη, πιθανολογείται ότι η ενέργεια συγκρότησης της οργάνωσης ήταν σε γνώση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, λόγω των σχέσεών του με το Χρ. Τρυφωνίδη. Η εμπλοκή του ονόματος του Αρχιεπισκόπου φαίνεται να λειτούργησε θετικά στην ένταξη στην οργάνωση και φιλομακαριακών στοιχείων. Επιπλέον, η οργάνωση φιλοδοξούσε να αποτελέσει το αντίβαρο στη δραστηριότητα των οργανωμένων οπαδών του Π. Γιωρκάτζη.

Ο Παναγιώτης Ρωσσίδης ανέφερε ότι, όταν τον προσέγγισε ο Χρ. Τρυφωνίδης μαζί με τον αδελφό του, για να ενταχθούν στην οργάνωση, τους ανέφερε ότι ο στόχος ήταν να πείσουν το Μακάριο, ώστε να αλλάξει την πολιτική του, να στραφεί προς την ένωση. Σε καμιά περίπτωση δεν τους ανέφερε ότι η οργάνωση συγκροτείται με εντολές του Αρχιεπισκόπου (κατάθεση 22.9.2010, σελ. 12 και 22).

Στην κατάθεσή του ο Μ. Καλογερόπουλος ανέφερε ότι στα αρχικά στάδια ήταν και αυτός μέλος του Εθνικού Μετώπου, όπως και ο Κροίσος Χριστοδουλίδης. Σε συνάντηση που είχε το καλοκαίρι του 1969, ο Π. Γιωρκάτζης τού είχε εκμυστηρευτεί ότι ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος του ζήτησε να συνεργασθούν, για να διαλύσουν το ΕΜ. Ο ίδιος μάλιστα, όπως ανέφερε, είχε διευθετήσει συνάντηση Τρυφωνίδη-Γιωρκάτζη, η οποία πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του

πρώτου στη Λεμεσό και στην οποία ήταν παρών (κατάθεση Μ. Καλογερόπουλου, 26.9.2007, σελ. 56, 63-65).

Αναφορικά με την προέλευση του οπλισμού της οργάνωσης υπάρχουν αντιφατικές αναφορές. Οι Κώστας Παπαδούρης (κατάθεση 30.6.2010, σελ. 21) και Παναγιώτης Ρωσιίδης (κατάθεση 22.9.2010, σελ. 24) ανέφεραν ότι αυτός προερχόταν από όπλα που κάποιοι κατείχαν από τον αγώνα της ΕΟΚΑ ή το 1964, καθώς και από επιχειρήσεις υφαρπαγής από αστυνομικά όργανα. Αντίθετα, ο Ν. Χριστοφή ανέφερε ότι 40 περίπου όπλα δόθηκαν στην οργάνωση από τον υπασπιστή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Α. Πουλίτσα. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώθηκε και από τον Α. Γαστριώτη και ο χρόνος παράδοσης προσδιορίστηκε στα τέλη του 1969. Ο Α. Ευθυμίου ανέφερε ότι η ΕΦ διέθεσε τις αποθήκες οπλισμού της (π.χ. στην Κυπερούντα) στην οργάνωση για εξοπλισμό προς διενέργεια των διάφορων επιχειρήσεων. Τέλος, οπλισμός παραλήφθηκε με καταδρομική επιχείρηση και από αποθήκη επιστράτευσης της ΕΦ στο Όμοδος.

Όμως τόσο από τη μελέτη εγγράφων της οργάνωσης όσο και από την όλη της δράση φαίνεται ότι δεν υπήρχαν ξεκαθαρισμένοι στόχοι. Η προέλευση των στελεχών της ήταν ανομοιογενής και η γραμμή της παρουσίαζε σύγχυση. Αυτό οδήγησε σε εσωτερικές συγκρούσεις, αντιπαραθέσεις και τελικά σε διάσπαση και διάλυση.

Ο Ανδρέας Ευθυμίου στην κατάθεσή του ανέφερε ότι ο ίδιος εκτελούσε χρέη οδηγού του Χρ. Τρυφωνίδη και ότι σε αρκετές περιπτώσεις πριν και μετά την ίδρυση της οργάνωσης τον είχε μεταφέρει σε συναντήσεις που είχε με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Το περιεχόμενο των συζητήσεων δεν είναι γνωστό. Δεν αποκλείεται ο Μακάριος να γνώριζε τους φανερούς πολιτικούς στόχους της οργάνωσης. Δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε αν γνώριζε και τη μεθοδολογία και την πρακτική την οποία θα ακολουθούσε.

Η εκδοχή η οποία προβάλλεται από διάφορους κύκλους ότι η οργάνωση ιδρύθηκε με την έγκριση και την υποστήριξη του Μακαρίου φαίνεται να παρουσιάζει αδύνατα σημεία. Όμως υπάρχουν μαρτυρίες και ενδείξεις για την εμπλοκή του υπασπιστή του Α. Πουλίτσα, ο οποίος φαίνεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις ενεργούσε εν αγνοία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και με καθοδήγηση κατά πάσαν πιθανότητα κύκλων της ελληνικής χούντας, όπως στην περίπτωση:

- εμπλοκής του στην απόπειρα δολοφονίας του Μακαρίου στις 8 Μαρτίου 1970, καθώς και στα γεγονότα που είχαν διαδραματισθεί σε σχέση με τον Π. Γιωρκάτζη τις μέρες πριν από τη δολοφονία του τελευταίου στις 15 Μαρτίου 1970,
- ανάπτυξης στενών σχέσεων τόσο με το Δ. Παπαποστόλου όσο και με τους αξιωματικούς του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ,
- ύπαρξης μαρτυριών ότι την ίδια περίοδο προσπαθούσε να διαπιστώσει αν το αυτοκίνητο του Προέδρου ήταν αλεξίσφαιρο, καθώς και να εξασφαλίσει τα τεχνικά χαρακτηριστικά του ελικοπτερου από το εγχειρίδιο, πράγμα που δεν κατόρθωσε, λόγω της άρνησης του χειριστή του ελικοπτερου Ζ. Παπαδογιάννη να του το παραδώσει.

Με βάση τα παραπάνω, μπορεί κανείς να συμπεράνει τι κρυβόταν πίσω από την ίδρυση και τη δράση της οργάνωσης και ποιοι ήσαν οι πραγματικοί σκοποί της.

Σύμφωνα με τον Κώστα Παπαδούρη, το Φεβρουάριο του 1970 μετά τη διάσπαση της οργάνωσης και την ίδρυση του Ιερού Λόχου, σε συνάντηση με το Δ. Παπαποστόλου ο τελευταίος τον διαβεβαίωσε ότι ο Μιχαλάκης Ρωσιίδης "είναι εντάξει" και άρα μπορούν να του έχουν εμπιστοσύνη. Ακόμη, σε νέα συνάντηση η οποία είχε πραγματοποιηθεί μερικές μέρες πριν από την επιχείρηση εναντίον του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Λεμεσού με το Δ. Παπαποστόλου ή πιθανόν με κάποιο άλλο Ελλαδίτη αξιωματικό ειπώθηκε ότι, όταν δημιουργηθεί κάποια έκρυθμη κατάσταση, "θα επέμβει ο στρατός" (κατάθεση 30.6.2010, σελ. 35, 43).

Η οργάνωση τύγγανε υποστήριξης και οικονομικής αρωγής από γνωστά φανατικά αντιμακαριακά στοιχεία, όπως ο Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος. Στην κατάθεσή του ο Κώστας Παπαδούρης ανέφερε ότι μετά τη σύλληψη των στελεχών του ΕΜ στη Λεμεσό οι οικογένειές τους έτυχαν οικονομικής αρωγής από το Μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο. Μεγάλος αριθμός στελεχών ήσαν γνωστά άτομα με αντιμακαριακή δράση και στάση.

Ο Π. Ρωσσίδης ανέφερε ότι στη συνάντηση που είχε μαζί με τον αδελφό του Μιχαλάκη με το Χρ. Τρυφωνίδη, για να ενταχθούν στο ΕΜ, δεν τους αναφέρθηκε ότι ο Μακάριος γνώριζε ή είχε οποιαδήποτε εμπλοκή στην ίδρυσή του. Πρόσθεσε δε ότι ο βασικός λόγος για τη διάσπαση της οργάνωσης και τη διαγραφή της ομάδας Τρυφωνίδη ήταν αποτέλεσμα της διαπίστωσης ότι αυτή δε λειτουργούσε αντιμακαριακά.

Το κλιμάκιο της Λευκωσίας φέρεται να είχε στενές σχέσεις με Ελλαδίτες αξιωματικούς της ΕΦ. Στο σχέδιο πραξικοπήματος **ΕΡΜΗΣ** (λεπτομέρειες αναφέρονται σε άλλο κεφάλαιο) αναφέρεται η οργάνωση ως μέρος των δυνάμεων που θα συμμετείχαν για την επιβολή και σταθεροποίηση του πραξικοπήματος μετά τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.

Η κυκλοφορία της ιδρυτικής διακήρυξης του ΕΜ την 1^η Μαρτίου 1969 συνέπεσε με τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του τότε Αρχηγού Αστυνομίας Κύπρου Χαράλαμπου Χασάπη. Αν και η οργάνωση δεν ανέλαβε την ευθύνη για την απόπειρα, εντούτοις οι υποψίες στρέφονταν εναντίον μελών του ΕΜ.

Απώτερος δεδηλωμένος στόχος του ΕΜ ήταν η ένωση με την Ελλάδα. Παράλληλα, η εξυγίανση της δημόσιας υπηρεσίας και η απομάκρυνση υψηλά ιστάμενων προσώπων τα οποία η οργάνωση θεωρούσε ότι παρεξέτρεπαν τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο από το στόχο της ένωσης. Ιδιαίτερες κατηγορίες ότι δρούσαν υπόγεια με σκοπό την ικανοποίηση των πολιτικών τους φιλοδοξιών εκτοξεύονταν εναντίον των Γλ. Κληρίδη, Π. Γιωρκάτζη και Τ. Παπαδόπουλου. Επιμέρους στόχοι, όπως αυτοί αναφέρονται σε προκηρύξεις της οργάνωσης, ήταν η διασφάλιση του ελληνικού χαρακτήρα του νησιού, η διατήρηση υψηλού φρονήματος στο λαό, η επιθυμία για ένωση, καθώς και η πραγματική εθνική ελευθερία.

Σε ανακοίνωση που κυκλοφόρησε στις 13 Μαρτίου 1970 η οργάνωση ανέφερε μεταξύ άλλων και τα εξής: "Πολλάκις έχομεν κατηγορήσει τον Αρχηγόν της Κυπριακής Κυβερνήσεως ως τον αίτιον διά την αποπλάνησιν του λαού και εκτροπήν Τούτου από την γραμμήν της ΕΝΩΣΕΩΣ".

Σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, η οποία είχε δημοσιευθεί στην εφημερίδα "Πατρίς" στις 25 Οκτωβρίου 1971, ο Χρ. Τρυφωνίδης κατήγγελλε τον Αρχιεπίσκοπο ότι, ενώ αφόριζε ως παράνομη οργάνωση το ΕΜ, είχε πολύωρη συνάντηση με στέλεχός του, από το οποίο ζήτησε κατάλογο ονομάτων για διορισμό σε υπουργικές θέσεις και έδωσε διαβεβαιώσεις για εξυγίανση της δημόσιας υπηρεσίας και του Υπουργικού Συμβουλίου. Σε καμία όμως περίπτωση στην επιστολή δεν αναφέρεται ότι η οργάνωση ιδρύθηκε εν γνώσει ή με την παρότρυνση του Αρχιεπισκόπου. Εάν όντως αυτό είχε συμβεί ανάμεσα στα πολλά που ο Χρ. Τρυφωνίδης καταμαρτυρούσε στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στη συγκεκριμένη επιστολή, ασφαλώς και θα ανέφερε και αυτό, που θα ήταν και το πλέον σημαντικό και συνάμα επιβαρυντικό στοιχείο.

Η οργάνωση είχε στρατιωτική δομή και παρά την προσπάθεια επέκτασης σε ολόκληρη την Κύπρο, από τα στοιχεία που υπάρχουν, διαπιστώνεται ότι κύρια περιοχή δράσης της ήταν η Λεμεσός και σε μικρότερο βαθμό η Λευκωσία. Η οργάνωση διαιρείτο σε τομείς, την αρχηγία των οποίων είχαν οι τομεάρχες. Κάθε τομέας διαιρείτο επίσης σε ομάδες, την αρχηγία των οποίων είχαν οι ομαδάρχες. Η κάθε ομάδα είχε συγκεκριμένο αριθμό μελών. Η εσωτερική επικοινωνία γινόταν με συνδέσμους και τα μέλη έφεραν ψευδώνυμα.

Περί τα τέλη Ιανουαρίου με αρχές Φεβρουαρίου του 1970 η συνεχιζόμενη αντιπαράθεση ανάμεσα στα μέλη της οργάνωσης οδήγησε στη διάσπαση. Η μία ομάδα με αρχηγό το Μιχαλάκη Ρωσσίδη πρότεινε πιο δυναμική δράση, σε αντίθεση με τη δεύτερη, στην οποία περιλαμβάνεται και ο Χρ. Τρυφωνίδης, που υποστήριζε πιο μετριοπαθή και ήπια δράση. Η πρώτη τελικά απέπεμψε τη δεύτερη με την κατηγορία ότι προσπαθούσε να δημιουργήσει κατετανάτο και αναρχία στην οργάνωση, καθώς και ότι στις τάξεις της περιλάμβανε πράκτορες του Μακαρίου, με τον οποίο συμφώνησε την επίτευξη εκεχειρίας. Ακόμη, τα μέλη της κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τους εχθρούς του ΕΜ και ότι έλαβαν υποσχέσεις για ικανοποίηση προσωπικών τους συμφερόντων (είχε κυκλοφορήσει η φήμη περί υπουργοποίησης του Χρ. Τρυφωνίδη, εάν συμβάλει στην παρέκκλιση του ΕΜ από τους αρχικούς του στόχους).

Από την πρώτη ομάδα προήλθε η δημιουργία δύο νέων κλιμακίων, της Εθνικής Αντίστασης και του Ιερού Λόχου.

Η Εθνική Αντίσταση ιδρύθηκε από την ηγεσία του ΕΜ στη Λευκωσία με αρχηγό το Μ. Ρωσσίδη. Σύμφωνα με φυλλάδιο που κυκλοφόρησε, ο σκοπός της ήταν η εθνική αποκατάσταση της Κύπρου και η ένωση με την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, εκτόξευε κατηγορίες εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.

Ο Ιερός Λόχος ήταν το κλιμάκιο του νέου ΕΜ με κύριο τομέα δράσης την επαρχία Λεμεσού και αρχηγό το Σταύρο Παπουή. Στόχος η πραγματοποίηση δυναμικών ενεργειών, ώστε να εξαναγκασθεί η κυβέρνηση να ακολουθήσει το δρόμο της ένωσης. Ακόμη, ως στόχος είχε τεθεί η διασφάλιση των εθνικών παραδόσεων και η χάραξη της ορθής οδού των πεπρωμένων της φυλής, βαδίζοντας στο δρόμο που χάραξε ο Διγενής. Οι δύο ομάδες, όπως κατατέθηκε στην επιτροπή, είχαν πραγματοποιήσει σειρά επαφών με στόχο το συντονισμό των ενεργειών τους. Όμως φαίνεται ότι μεταξύ τους υπήρχε κλίμα επιφύλαξης και καχυποψίας, γι' αυτό και οι επαφές είχαν καταλήξει στην απόφαση η δράση του κάθε τμήματος της οργάνωσης να είναι αυτόνομη αλλά συμπληρωματική.

Η επιδρομή και η κατάληψη του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Λεμεσού και η κλοπή του οπλισμού ήταν μέρος ευρύτερου σχεδίου που θα εφαρμοζόταν σε όλες τις επαρχιακές αστυνομικές διευθύνσεις. Τελικά υλοποιήθηκε μόνο στη Λεμεσό. Ήταν η πρώτη δυναμική ενέργεια του Ιερού Λόχου, που έμελλε να είναι και η τελευταία, γιατί στάθηκε η αφορμή για την εξάρθρωση της οργάνωσης, τη σύλληψη των στελεχών της και την προσαγωγή τους ενώπιον της δικαιοσύνης.

Ταυτόχρονα με την επιδρομή, μέλη της οργάνωσης συνέλαβαν το Χρ. Τρυφωνίδη και επεχείρησαν ανεπιτυχώς να συλλάβουν και τον Α. Ευθυμίου.

Την επιχείρηση ανακάλυψης του κλαπέντος οπλισμού, καθώς και σύλληψης των μελών της οργάνωσης που έλαβαν μέρος παρακολουθούσε αυτοπροσώπως ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο οποίος είχε μεταβεί στην Αστυνομική Διεύθυνση Λεμεσού.

Ο κύκλος δράσης της οργάνωσης έκλεισε με την προσαγωγή στο δικαστήριο των συλληφθέντων και την καταδίκη τους. Αποφυλακίσθηκαν στις 19 Ιανουαρίου 1971 με χάρη που απένειμε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος λόγω της ονομαστικής του εορτής. Σημαντικός αριθμός από τα μέλη του ΕΜ στη συνέχεια εντάχθηκε στην ΕΟΚΑ Β'.

Εκτίμηση της επιτροπής είναι πως πίσω από την ίδρυση και τη δράση του ΕΜ βρίσκονταν κύκλοι της ελληνικής χούντας με κύριους συντονιστές και καθοδηγητές τους Δ. Παπαποστόλου και Α. Πουλίτσα. Στόχος η πρόκληση εσωτερικών συγκρούσεων μεταξύ οπαδών και αντιπάλων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και η δημιουργία συνθηκών που να δικαιολογούν στρατιωτική επέμβαση. Αυτό συνάγεται από τα εξής γεγονότα:

- Ενώ η οργάνωση εμφανιζόταν ως δήθεν φιλομακαριακή, στις προκηρύξεις της στρεφόταν εναντίον στενών συνεργατών του Αρχιεπισκόπου, όπως οι Γλ. Κληρίδης, Π. Γιωρκάτζης, Τ. Παπαδόπουλος.
- Η προέλευση των στελεχών της ήταν ανομοιογενής και η γραμμή της παρουσίαζε σύγχυση. Την ίδια στιγμή φιλοξενούσε στις τάξεις της γνωστά αντιμακαριακά στοιχεία και είχε συνεργασία με γνωστούς αντιμακαριακούς κύκλους (π.χ. Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος).
- Η παραχώρηση οπλισμού από τον υπασπιστή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Α. Πουλίτσα (πιθανότατα εν αγνοία του) ερμηνευόταν ως "υποστήριξη" του Προέδρου προς την οργάνωση, όμως ο οπλισμός τελικά κατέληξε σε αντιμακαριακά στοιχεία.
- Η αναφορά της οργάνωσης στο σχέδιο ΕΡΜΗΣ και η αξιοποίησή της για σκοπούς σταθεροποίησης και επιβολής του πραξικοπήματος το οποίο θα επραγματοποιείτο μετά τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στις 8 Μαρτίου 1970.

Στην αρκετά αποκαλυπτική κατάθεσή του στην επιτροπή ο Ν. Χριστοφής ανέφερε ότι σε συνάντηση που είχε τον Ιούνιο του 1970 με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στον Άγιο Γεώργιο Αλαμάνου τού είχε πει: *"[...] Πρέπει να ξέρετε ότι είμαι ο άνθρωπος που θέλω να συνδέσω το όνομά μου με την ένωση, αλλά δυστυχώς δεν μπορεί να γίνει τίποτε. Και όπως πάτε, με το πνεύμα που πάτε, τούτο τον τόπο θα τον μοιράσετε"* (κατάθεση 15.9.2010, σελ. 38-39).

Η δολοφονική απόπειρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου το Μάρτιο του 1970

Η απόπειρα δολοφονίας του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στις 8 Μαρτίου 1970 δεν ήταν ένα στιγμιαίο ή έστω μεμονωμένο περιστατικό. Αποτέλεσε την αποκορύφωση σειράς από δολοφονικές απόπειρες, η διενέργεια των οποίων άρχισε τον Ιανουάριο του 1970.

Η περίοδος αυτή συμπίπτει με την παρουσία στην Κύπρο του Δημήτρη Παπαποστόλου ως διοικητή των Δυνάμεων Καταδρομών, έμπιστου και στενού συνεργάτη του ισχυρού άνδρα της χούντας των Αθηνών Δημήτρη Ιωαννίδη.

Η πρώτη από τις δολοφονικές απόπειρες είχε προγραμματισθεί να γίνει στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 1970 κατά την επιστροφή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου από το ταξίδι του στην Κένυα. Επίδοξος εκτελεστής ήταν ο Αδάμος Χαρίτωνος. Όπως κατέθεσε ο ίδιος στην επιτροπή, είχε συνάντηση με το Δ. Παπαποστόλου, ο οποίος τον προμήθευσε με πιστόλι. Σε στιχομυθία που είχαν οι δύο άνδρες ο Παπαποστόλου τού υπέδειξε σε περίπτωση σύλληψής του να πει ότι ήταν εντεταλμένος από το Γιωρκάτζη για τη δολοφονία (Αδάμου Χαρίτωνος, *Εξομολόγηση*, Λευκωσία 1985, σελ. 30). Σε παρατήρηση ότι δε τον γνωρίζει, ο Παπαποστόλου τον καθυσήχασε λέγοντάς του να μην ανησυχεί, γιατί αυτός (δηλαδή ο Γιωρκάτζης) ούτως ή άλλως δε θα ζει, για να διαμαρτυρηθεί, εννοώντας ότι θα εκτελεσθεί (κατάθεση Αντωνάκη Σολομώντος, 4.2.2009, σελ. 30, κατάθεση Ανδρέα Παναγιώτου, 2.1.2009, σελ. 90). Η απόπειρα τελικά ματαιώθηκε μετά από παρέμβαση του Τάκη Ευδόκα, ο οποίος είχε πληροφορηθεί το σχεδιασμό της απόπειρας δολοφονίας και κάλεσε τον επίδοξο εκτελεστή να επιστρέψει επειγόντως στην Κύπρο, όπως και έγινε.

Οι απόπειρες που ακολούθησαν για διάφορους λόγους δεν ολοκληρώθηκαν, παρά το γεγονός ότι στις πλείστες από αυτές στήθηκαν ενέδρες.

Από τις δικαιολογίες που προβλήθηκαν από τους εκτελεστές, καθώς και τους λόγους που είχαν οδηγήσει στη ματαίωσή τους, ο Δ. Παπαποστόλου φαίνεται να διέγινωσεν απροθυμία για τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Γι' αυτό και προέτρεπε τους εκτελεστές απλώς να

πυροβολήσουν εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, έστω και αν δεν πληγεί, αρκεί να υπάρξει απόπειρα ανεξαρτήτως αποτελέσματος, όπως έχει κατατεθεί στην επιτροπή. Ακόμη, σύμφωνα με κατάθεση μέλους της ομάδας των εκτελεστών, η απόφαση να πληγεί ο Αρχιεπίσκοπος εντός του ελικοπτέρου ήταν επιλογή του Δ. Παπαποστόλου (Αδάμου Χαρίτωνος, *Εξομολόγηση*, Λευκωσία 1985, σελ. 39). Φέρεται μάλιστα να ανέφερε "θέλω να δω αυτόν τον τράγο να πέφτει από ψηλά και να καίγεται". Ήθελε η ενέργεια να έχει θεαματικότητα και δραματικότητα.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες ατόμων τα οποία συμμετείχαν στις απόπειρες, αυτές συντονίζονταν από το διοικητή των Δυνάμεων Καταδρομών Δ. Παπαποστόλου και τον τέως Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη. Ο οπλισμός που χρησιμοποιήθηκε για τις απόπειρες διατέθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης. Η ομάδα των εκτελεστών της απόπειρας αποτελείτο από άνδρες της απόλυτης εμπιστοσύνης των δύο ανδρών και η ευθύνη σχεδιασμού της απόπειρας είχε ανατεθεί στους Κ. Ιωαννίδη, Α. Σολομώντος και Α. Χαρίτωνος (κατάθεση Αντωνάκη Σολομώντος, 4.2.2009, σελ. 24).

Όπως αναφέρθηκε στην επιτροπή, ο Π. Γιωρκάτζης μετά από κάθε ματαιώση απόπειρας έδειχνε ανακουφισμένος, αλλά σε σύντομο χρονικό διάστημα (ημερών) ζητούσε επανάληψη της απόπειρας (κατάθεση Αντωνάκη Σολομώντος, 4.2.2009, σελ. 32). Ενωρίς το βράδυ της παραμονής της απόπειρας της 8^{ης} Μαρτίου 1970 κατά του Μακαρίου την ομάδα των εκτελεστών είχε επισκεφθεί και ο Π. Γιωρκάτζης (Αδάμου Χαρίτωνος, *Εξομολόγηση*, Λευκωσία 1985, σελ. 40).

Σειρά στοιχείων επιβεβαιώνουν το ρόλο που διαδραμάτισε ο Δ. Παπαποστόλου στην οργάνωση και την απόπειρα. Την παραμονή της απόπειρας (7.3.1970) ανέφερε στον Αδάμο Χαρίτωνος: *"Μην ανησυχείτε τίποτε. Και αν ακόμη το ελικόπτερο δεν συντριβεί και γλυτώσει, η ενέργεια θα έχει δραματικότητα και θεαματικότητα. Οι Μακαριακοί πιστεύω θα δημιουργήσουν αντίποινα, θα επικρατήσει χαώδης κατάσταση και έτσι μου δίνεται η ευκαιρία να επέμβω και να βάλω τα πράγματα στη θέση τους"*. Επιπρόσθετα, τη μέρα της απόπειρας είχε αναλάβει ειδική αποστολή: θα παρέμενε στο σπίτι του σε κοντινή απόσταση από την Αρχιεπισκοπή και μετά την εκδήλωση της απόπειρας θα μετέβαινε στο χώρο της πτώσης του ελικοπτέρου. Εάν ο Μακάριος δεν ήταν νεκρός, θα του έριχνε τη χαριστική βολή (Αδάμου Χαρίτωνος, *Εξομολόγηση*, Λευκωσία 1985, σελ. 40, 42).

Ενήμερος των σχεδίων δολοφονίας (ίσως και ένας εκ των σχεδιαστών) ήταν και ο υπασπιστής του Προέδρου Μακαρίου Αθανάσιος Πουλίτσας, ο οποίος, σύμφωνα με καταθέσεις ατόμων του περίγυρου του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, είχε στενές επαφές τόσο με το Δ. Παπαποστόλου όσο και το διευθυντή του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ. Μάλιστα, φέρεται σε προγενέστερο της απόπειρας χρόνο να επιχειρήσει να εξακριβώσει αν το προεδρικό αυτοκίνητο ήταν αλεξίσφαιρο. Ακόμη, επίμονα ζητούσε να παραλάβει το εγχειρίδιο με τα τεχνικά χαρακτηριστικά του προεδρικού ελικοπτέρου. Τους μήνες που προηγήθηκαν της απόπειρας απέφευγε να συνοδεύει τον Αρχιεπίσκοπο εντός του ελικοπτέρου, προβάλλοντας διάφορες δικαιολογίες. Το ίδιο συνέβη και κατά την ημέρα της απόπειρας, αφού ο Αρχιεπίσκοπος είχε επιβιβασθεί στο ελικόπτερο με συνεπιβάτη μόνο το χειριστή του, τον Ελλαδίτη αξιωματικό Ζαχαρία Παπαδογιάννη.

Παραμονές της απόπειρας μεταφέρθηκε στον Αρχιεπίσκοπο, αλλά και την προεδρική φρουρά πληροφορία ότι επρόκειτο να γίνει απόπειρα δολοφονίας του στο Μαχαιρά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η προεδρική φρουρά να μεταβεί στο Μαχαιρά. Το πρωί της Κυριακής κατά την αναχώρηση του Αρχιεπισκόπου από την Αρχιεπισκοπή δεν είχαν ληφθεί ιδιαίτερα μέτρα ασφαλείας. Ως εκ τούτου, το έργο των εκτελεστών ήταν πολύ πιο εύκολο. Απόδειξη τούτου η κατασκήνωση της μιας εκ των δύο ομάδων στην ταράτσα της Σεβερείου Βιβλιοθήκης αρκετές ώρες πριν από την απόπειρα, χωρίς να γίνει αντιληπτή. Όπως ανέφερε ο Αντωνάκης Σολομώντος, σε συνάντηση που είχε με το Δ. Παπαποστόλου τον ενημέρωσε ότι την ημέρα

της απόπειρας θα φροντίσει να μην υπάρχει αστυνομική φρουρά στην Αρχιεπισκοπή και να βρουν τρόπο να πυροβολήσουν το ελικόπτερο (κατάθεση Αντωνάκη Σολομώντος, 4.2.2009, σελ. 32).

Η αποτυχία της απόπειρας και η σύλληψη των 4 από τα 8 μέλη της ομάδας των εκτελεστών αποκάλυψε αμέσως αυτούς που κρύβονταν πίσω από αυτήν. Η βδομάδα που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από σοβαρά και κρίσιμα γεγονότα, τα οποία τελικά οδήγησαν στη δολοφονία του Π. Γιωρκάτζη.

Η απόπειρα δολοφονίας φαίνεται να αποτελούσε μέρος ευρύτερου σχεδίου, το οποίο περιλάμβανε:

- τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου,
- τη δολοφονία του τέως Υπουργού Εσωτερικών και Αμύνης Π. Γιωρκάτζη ή/και άλλων πολιτικών προσώπων,
- την πρόκληση συνθηκών εμφύλιας αντιπαράθεσης με επίρριψη των ευθυνών για την έναρξη της εκατέρωθεν και
- την επέμβαση του στρατού και την ανάληψη της εξουσίας για δήθεν αποφυγή του εμφύλιου σπαραγμού.

Επιπρόσθετα, από μαρτυρίες, αλλά και έγγραφα που περιήλθαν στην κατοχή της επιτροπής προκύπτει ότι το Γενάρη του 1970 ο Δ. Παπαποστόλου είχε εκπονήσει σχέδιο πραξικοπήματος με κωδική ονομασία ΕΡΜΗΣ.

Το άκρως απόρρητο έγγραφο της Διοίκησης Καταδρομών φέρει ημερομηνία 27 Ιανουαρίου 1970 και αναφέρει σχετικά: *"Δυνάμεις καταδρομών θα προελάσουν από 282330 Μαΐου εν τη κατευθύνσει ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ, με τελικόν ΑΝ.ΣΚ. την πόλιν ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ, και επιδίωξαν καταλήψεως ταύτης αναιμάκτως"*. Η επιχείρηση θα επραγματοποιείτο από μία Μοίρα Καταδρομών (6 λόχοι) υποστηριζόμενη από Λόχο Μοίρας Καταδρομών, τμήματα Πεζικού, δύο Διμοιρίες Διαβιβάσεων και τον 791 ΛΓΜ (Λόχος Γενικών Μεταφορών). Τα τμήματα Πεζικού θα υποβοηθούσαν την επιχείρηση από τις τέσσερις κατευθύνσεις (ανατολικά, δυτικά, βόρεια, νότια) με δυνάμεις που αποτελούσαν ένα τάγμα ανά κατεύθυνση.

Στο βιβλίο του "Πολιτικά εγκλήματα, Άγνωστες ιστορικές πτυχές 1960-1978" ο Φανής Δημητρίου αναφέρει ότι ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος του απέστειλε επιστολή στην οποία του υποδείκνυε ότι ο αξιωματικός της ΕΦ που παρέδωσε το σχέδιο στον Π. Γιωρκάτζη τού είχε αποκαλύψει ότι το συγκεκριμένο έγγραφο ήταν πλαστό και δεν είχε λόγους να το αμφισβητήσει. (Φανής Δημητρίου, *Πολιτικά εγκλήματα, Άγνωστες ιστορικές πτυχές 1960-1978*, Λευκωσία 2007, σελ. 306-307).

Στην κατάθεσή του στην επιτροπή, ο εν λόγω αξιωματικός της ΕΦ ανέφερε ότι το συγκεκριμένο σχέδιο αποτελείτο από διάφορα τμήματα, άλλα χειρόγραφα και άλλα δακτυλογραφημένα, και ότι ο ίδιος τα δακτυλογράφησε και τα ενοποίησε. Επιβεβαίωσε μάλιστα ότι ο γραφικός χαρακτήρας της αναγραφής των λέξεων ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ στην πρώτη σελίδα του εγγράφου είναι ο δικός του. Παρέδωσε το σχέδιο στον Π. Γιωρκάτζη. Δύο φωτοτυπημένα αντίγραφα του σχεδίου ετοίμασε κατ' εντολή του Π. Γιωρκάτζη ο Κ. Πατατάκος, ο οποίος και επιβεβαίωσε στην κατάθεσή του το παραπάνω γεγονός (κατάθεση Κίκη Χαννίδη, 21.1.2009).

Το γεγονός ότι στο σχετικό έγγραφο η ΑΤΗΚ αναφέρεται ως ΟΤΕ (ΣΙΤΑ) πιθανόν να είναι ενισχυτικό στοιχείο ότι ο συντάκτης του σχεδίου ήταν Ελλαδίτης αξιωματικός. Αντίγραφο του συγκεκριμένου σχεδίου βρίσκεται στην κατοχή της επιτροπής.

Σύμφωνα με κατάθεση εθνοφρουρού ο οποίος υπηρετούσε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην 32^α ΜΚ (1^η Μοίρα όπως αναγράφεται στο σχέδιο), η οποία στάθμευε στον Άγιο Χρυσόστομο (η ευρύτερη περιοχή είναι γνωστή με το όνομα "Αετοφωλιά"), το πρωί της ημέρας της απόπειρας (8 Μαρτίου 1970), οι καταδρομείς χρεώθηκαν πυρομαχικά και, αφού έγινε διανομή ξηράς τροφής, η μονάδα κινήθηκε ένοπλη προς τη Λευκωσία. Παρά τον κυκλοφοριακό κόμβο της Μιας Μηλιάς η στρατιωτική φάλαγγα σταμάτησε για 30 με 40 λεπτά, αναμένοντας προφανώς το αποτέλεσμα της απόπειρας και τη διαταγή για την υλοποίηση του σχεδίου. Μετά την πληροφωρία για την αποτυχία της απόπειρας, αφού οι αξιωματικοί διαβουλευθήκαν μεταξύ τους με εμφανή τα στοιχεία της έντασης στις κινήσεις και ενέργειές τους, δόθηκε διαταγή για επιστροφή της μονάδας στο στρατόπεδο. Κατά την επιστροφή σε ερώτηση του εθνοφρουρού ο λοχαγός του αποκάλυψε τις προθέσεις και τους λόγους κινητοποίησης της μοίρας, ότι δηλαδή αυτή έγινε στα πλαίσια πραγματοποίησης πραξικοπήματος. Ακόμη, στη συνέχεια κυκλοφόρησε στη μοίρα η πληροφορία ότι η αποστολή που θα εκτελούσε ήταν η κατάληψη του Προεδρικού. Όπως επίσης έχει αναφέρει στην επιτροπή, ο Δ. Παπαπροστόλου επισκεπτόταν την 32^α ΜΚ πολύ συχνά, δύο με τρεις φορές τη βδομάδα, κυρίως βραδινές ώρες (κατάθεση Παναγιώτη Ιωάννου, 8.4.2009, σελ. 6-7 και 9-10).

Παρόμοια κινητοποίηση την ίδια ακριβώς χρονική στιγμή παρατηρήθηκε και από το 286 ΜΤΠ (Μηχανοκίνητο Τάγμα Πεζικού), το οποίο έδρευε στη Λακατάμια (νότια κατεύθυνση). Σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία που δόθηκε στην επιτροπή από εθνοφρουρό που υπηρετούσε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην ανωτέρω μονάδα της ΕΦ, το πρωί της 8^{ης} Μαρτίου 1970 η μονάδα τέθηκε σε συναγερμό. Οι οπλίτες με πλήρη εξάρτυση είχαν επιβιβασθεί στα τεθωρακισμένα οχήματα. Εξήλθαν του στρατοπέδου και παρατάχθηκαν σε φάλαγγα. Παρέμειναν για κάποιο χρονικό διάστημα και στη συνέχεια έληξε ο συναγερμός και επανήλθαν στο στρατόπεδο. Τις βδομάδες που είχαν προηγηθεί αυτού του γεγονότος είχαν πραγματοποιηθεί συχνόι συναγερμοί μικρότερης έκτασης, που αποσκοπούσαν στην ταχεία κινητοποίηση της μονάδας, όμως σε καμία των περιπτώσεων δεν είχαν εξέλθει του στρατοπέδου και οι συναγερμοί δεν είχαν πραγματοποιηθεί ημέρα Κυριακή (κατάθεση Πάμπου Χαραλάμπους, 7.1.2010, σελ. 11-13).

Τελικά για την απόπειρα δολοφονίας του Αρχιεπισκόπου συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν 4 άτομα, οι Αδάμος Χαρίτωνος, Αντωνάκης Γεναγρίτης, Αντωνάκης Σολομώντος και Γεώργιος Ταλιαδώρος.

Οι δύο πρώτοι την 28^η Οκτωβρίου 1972 απέδρασαν από τις Κεντρικές Φυλακές όπου εκρατούντο. Στο σχεδιασμό, αλλά και στην υλοποίηση της απόδρασης συμμετείχαν και Ελλαδίτες αξιωματικοί της ΕΦ. Αυτό προκύπτει από τηλεφωνική συνομιλία (είχε υποκλαπεί από την ΚΥΠ), την οποία είχαν στις 9 Οκτωβρίου 1972 ο συνταγματάρχης Τσαγγαγιάννης και ο Πάρης Κατσανάκης. Για την απόδραση χρησιμοποιήθηκαν και στρατιώτες φιλικά προσκείμενοι στο Γ. Γρίβα και την ΕΟΚΑ Β' και οι οποίοι υπηρετούσαν στην περιοχή των Κεντρικών Φυλακών. Παρ' όλα αυτά, δε φαίνεται να είχαν ληφθεί ιδιαίτερα μέτρα ασφάλειας στις Κεντρικές Φυλακές για αποτροπή της απόδρασης.

Η δολοφονία του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη το Μάρτιο του 1970

Τα σημαντικότερα γεγονότα της βδομάδας από 9 έως 15 Μαρτίου 1970 ήσαν τα ακόλουθα:

- Η προσπάθεια του Π. Γιωρκάτζη να συναντηθεί με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Η προσπάθεια απέτυχε λόγω της άρνησης του Αρχιεπισκόπου να τον συναντήσει. Πιθανολογείται ότι ο Α. Πουλίτσας είχε διαδραματίσει ρόλο σε αυτή την απόφαση του Αρχιεπισκόπου, για να αποτραπεί η γνωστοποίηση λεπτομερειών της απόπειρας, καθώς και η αποκάλυψη των προσώπων που εμπλέκονταν σε αυτήν ως οργανωτές και καθοδηγητές της.

- Η καταδίκη του Π. Γιωρκάτζη από το Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας για κατοχή δυο πιστολιών μετά από ένταλμα έρευνας της αστυνομίας.
- Στις 13 Μαρτίου 1970 ο Π. Γιωρκάτζης επιχείρησε να αναχωρήσει για τη Βηρυτό. Η προσπάθεια απέτυχε λόγω παρέμβασης προς τη διεύθυνση του αεροδρομίου, η οποία έδωσε εντολή στο αεροπλάνο που είχε τροχοδρομήσει απογείωση να επιστρέψει στο χώρο στάθμευσης και να αποβιβασθεί ο Π. Γιωρκάτζης. Η πληροφορία για αναχώρηση του Π. Γιωρκάτζη δόθηκε στο διευθυντή του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ Παντελή Λαλαούνη από άτομο εντεταλμένο προς το σκοπό αυτό που βρισκόταν στο χώρο του αεροδρομίου (κατάθεση Στέλιου Δρυμιώτη, 14.1.2009, σελ. 11-16). Στη συνέχεια η πληροφορία διαβιβάστηκε προς τον Α. Πουλίτσα, ο οποίος εκ μέρους του Προέδρου Μακαρίου έκανε την παρέμβαση προς τη διεύθυνση του αεροδρομίου. Φαίνεται ότι με το διευθυντή του αεροδρομίου Μιχαλάκη Πατσαλίδη συνομίλησε και ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος (κατάθεση Κυριάκου Πατατάκου, 5.11.2008, σελ. 25). Στις 13 Μαρτίου 1970 και ώρα 13.00 και 13.05 είχαν εκδοθεί δύο διαταγές από το Αρχηγείο Αστυνομίας με τις οποίες κατόπιν εντολής του Μακαρίου είχε απαγορευτεί η έξοδος από την Κύπρο του Π. Γιωρκάτζη (αρ. σήματος 405).
- Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια αναχώρησης από την Κύπρο, ο Π. Γιωρκάτζης επιχείρησε να συναντηθεί ξανά με το Δ. Παπαποστόλου, τον οποίο συνάντησε το βράδυ της 13^{ης} Μαρτίου 1970. Η συνάντηση ήταν μικρής διάρκειας, γιατί ο Δ. Παπαποστόλου διαπίστωσε ότι ο Π. Γιωρκάτζης δεν ήταν μόνος, όπως είχε συμφωνηθεί, αλλά τον συνόδευαν από απόσταση άλλα πρόσωπα. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κυριάκου Πατατάκου που τον συνόδευε, την πραγματοποίηση της συνάντησης επιδίωξε ο Π. Γιωρκάτζης. Όπως του είχε αναφέρει, ήταν σίγουρο ότι θα πραγματοποιούσαν πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου, αλλά, για να το έκαναν, θα εκτελούσαν πολιτικά πρόσωπα, ώστε να προκαλέσουν αναταραχή και ανασφάλεια, και αυτός θα παρουσιαζόταν ότι επιχειρούσε να τους σώσει (κατάθεση Κυριάκου Πατατάκου, 5.11.2008, σελ. 35-38).
- Την επομένη καθορίστηκε νέα συνάντηση, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί ο Δ. Παπαποστόλου διαπίστωσε και πάλι ότι το Γιωρκάτζη συνόδευαν από απόσταση άλλα άτομα.
- Νέα συνάντηση των δύο ανδρών καθορίστηκε για το βράδυ της 15^{ης} Μαρτίου 1970, όπου και δολοφονήθηκε ο Γιωρκάτζης. Ο Κ. Πατατάκος στην κατάθεσή του στην επιτροπή ανέφερε ότι ο Γιωρκάτζης τού είπε, πριν τον αποβιβάσει από το αυτοκίνητο, ότι θα σταματήσει, μόνο εάν στο σημείο συνάντησης βρίσκεται ο Δ. Παπαποστόλου. Βεβαιώνει ότι πριν από το άκουσμα των πυροβολισμών το αυτοκίνητο είχε σταματήσει. Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι ο Δ. Παπαποστόλου ήταν στο σημείο της συνάντησης (κατάθεση Κυριάκου Πατατάκου, 5.11.2008, σελ. 45-47). Αυτό που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί κατά τρόπο απόλυτο είναι αν αυτός ήταν ένας από τους εκτελεστές ή απλώς ήταν παρών στη δολοφονία. Εξάλλου, στο γλέκο που φορούσε ο Π. Γιωρκάτζης βρέθηκε σημείωμα με το τηλέφωνο του Δ. Παπαποστόλου, το οποίο, σύμφωνα με μαρτυρία, συμβουλευτήκε, για να επικοινωνήσει με το άτομο που θα συναντούσε για επιβεβαίωση της συνάντησης μερικά λεπτά πριν από την αναχώρησή του.
- Ο Ανδρέας Μάτσης ανέφερε στην επιτροπή ότι την ημέρα της δολοφονίας του Π. Γιωρκάτζη κατά τη διάρκεια συνεδρίας της Επιτροπής της Ένωσης Αγωνιστών Λευκωσίας κάποιος τηλεφώνησε στα γραφεία της οργάνωσης και με καθαρή ελλαδική προφορά είπε "το Γιωρκάτζη τον δολοφόνησαν οι Παπαποστόλου και Πουλίτσας" (κατάθεση 13.1.2010, σελ. 14).
- Επιπρόσθετα, τη νύκτα της δολοφονίας ο διευθυντής του 2^{ου} ΕΓ/ΓΕΕΦ Παντελής Λαλαούνης έδωσε εντολή σε στρατιώτες να προσέχουν για σκοπούς ασφάλειας το σπίτι στο οποίο διέμενε η οικογένειά του, φοβούμενος για φασαρίες τις οποίες θα προκαλούσαν οι οπαδοί του Γιωρκάτζη (κατάθεση Στέλιου Δρυμιώτη, 14.1.2009, σελ. 17-18).

Σύμφωνα με αναφορά ατόμου που γνώριζε πολύ καλά το Δ. Παπαποστόλου, επέλεγε τα σημεία συνάντησης με διάφορα πρόσωπα να βρίσκονται κοντά σε στρατόπεδα των Καταδρομών. Παρουσιαζόταν πάντοτε με στρατιωτική στολή, για να μπορεί να δημιουργεί άλλοθι.

Επιπρόσθετα, προς την επιτροπή έχουν αναφερθεί και τα ακόλουθα:

- Η γνωριμία του Π. Γιωρκάτζη με τον Παπαποστόλου έγινε με τη μεσολάβηση Κύπριου αξιωματικού του Ελληνικού Στρατού, που υπηρετούσε στις Δυνάμεις Καταδρομών, και χρονικά τοποθετείται στο δεύτερο ήμισυ του 1969 (κατάθεση Αντωνάκη Σολομώντος, 4.2.2009, σελ. 29).
- Ο Π. Γιωρκάτζης μιλούσε με κολακευτικά λόγια για τον Παπαποστόλου και είχε συχνή επικοινωνία μαζί του, καθώς και συχνές συναντήσεις (κατάθεση Ανδρέα Παναγιώτου, 2.1.2009, σελ. 79). Όταν επικοινωνούσε στο γραφείο του στη Διοίκηση Καταδρομών, χρησιμοποιούσε άλλο όνομα (κατάθεση Α. Σκαρπάρη, 18.2.2009).
- Ο Π. Γιωρκάτζης είχε βεβαιωθεί ότι η δολοφονία του Μακαρίου ήταν θέμα χρόνου, γι' αυτό και εκτιμούσε ότι, εάν είχε στενή επαφή με τον Παπαποστόλου, θα μπορούσε να αξιοποιήσει τη νέα κατάσταση που θα προέκυπτε. Μάλιστα, σε κάποιες των περιπτώσεων εξέφρασε αμφιβολίες για την πραγματοποίηση των βουλευτικών εκλογών του Ιουλίου του 1970 (κατάθεση Α. Παναγιώτου, 2.1.2009, σελ. 83, 86-87).

Η απροθυμία επιβεβαίωσης (πέρα από τις ισχυρές υποψίες) των ηθικών αυτουργών, αλλά και των εκτελεστών της δολοφονίας του Π. Γιωρκάτζη, καθώς και η μη προσαγωγή του Παπαποστόλου για ανάκριση μετά τα στοιχεία που προέκυψαν θεωρούνται από την επιτροπή ως αρνητική εξέλιξη, η οποία πιθανόν να εξέθρεψε μεταγενέστερα γεγονότα.

Η πλήρης διαλεύκανση των δύο γεγονότων, καθώς και η επιβεβαίωση του ρόλου του Παπαποστόλου και όλων όσοι κρύβονταν πίσω από αυτόν θα έδινε τη δυνατότητα επαγρύπνησης του λαού, αλλά και αποτροπής του αχρείαστου διχασμού που προέκυψε αμέσως μετά τη δολοφονία του Π. Γιωρκάτζη. Μάλιστα, το γεγονός αυτό έδωσε τη δυνατότητα σε διάφορους κύκλους να ισχυρίζονται ότι στη δολοφονία έλαβε μέρος και άτομο του στενού περιβάλλοντος του Αρχιεπισκόπου, όμως από το σύνολο των στοιχείων που κατέχει η επιτροπή αυτός ο ισχυρισμός δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Η άφιξη του Γεώργιου Γρίβα Διγενή στην Κύπρο - Η ίδρυση και δράση της ΕΟΚΑ Β'

Την απόφασή του για άφιξη στην Κύπρο ο Γ. Γρίβας την είχε λάβει σύμφωνα με τον Κροίσο Χριστοδουλίδη το 1969, με τον οποίο επικοινωνούσε με ειδικό κρυπτογραφικό κώδικα που του είχε κοινοποιήσει (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 5.5.2010, σελ. 65-67).

Σύμφωνα πάντα με την κατάθεση του Κροίσου Χριστοδουλίδη, το σίγουρο είναι ότι η δράση του στην Κύπρο δε θα ήταν πολιτική, αλλά θα εκινείτο περισσότερο στο πλαίσιο μυστικής στρατιωτικής οργάνωσης. Είχε ζητήσει την ετοιμασία μυστικού κρησφύγετου στο οποίο θα διέμενε. Η αναχώρησή του από την Αθήνα δε θα γινόταν από την κανονική οδό, θα επραγματοποιείτο μυστικά με πλοiάριο, το οποίο θα κατάπλεε στην Κύπρο, σε περιοχή την οποία θα γνώριζαν μόνο μερικά άτομα που θα αποτελούσαν την ομάδα παραλαβής του.

Το πλοiάριο με το οποίο θα έφθανε μυστικά στην Κύπρο φρόντισε να εξασφαλίσει ο εφοπλιστής Α. Ποταμιάνος, όπως ακριβώς είχε συμβεί και κατά τη μυστική του άφιξη στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1964. Αναχώρησε από το Πόρτο Χέλι στις 28 Αυγούστου 1971 με προορισμό την Κύπρο. Στο ταξίδι προς την Κύπρο το Γ. Γρίβα συνόδευε ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, ο οποίος

επέστρεψε στην Ελλάδα με το ίδιο πλοιάριο (κατάθεση Κροΐσου Χριστοδουλίδη, 5.5.2010, σελ. 100). Το ακριβές σημείο άφιξης δεν είχε εκ των προτέρων ανακοινωθεί. Τις λεπτομέρειες άφιξης, καθώς και το ακριβές σημείο αποβίβασης μετέφερε μερικές μέρες προηγουμένως ο στενός συνεργάτης του Γρίβα Σπ. Παπαγεωργίου, όπως ανέφερε ο ίδιος στην επιτροπή (κατάθεση 30.5.2007). Αυτή την εκδοχή την απέρριψαν άλλα στελέχη της οργάνωσης, μεταξύ των οποίων και ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, ο οποίος ήταν και ο επικεφαλής της ομάδας παραλαβής στον κόλπο Πισσουρίου. Η άφιξη έγινε τη νύκτα της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1971 με καθυστέρηση δύο ημερών λόγω θαλασσοταραχής. Μετά την παραλαβή ο Γ. Γρίβας είχε μεταφερθεί στη Λεμεσό. Μέλη της ομάδας παραλαβής στον κόλπο Πισσουρίου εκτός από το Λευτέρη Παπαδόπουλο ήταν και οι Κώστας Παπασταύρου και Στέλιος Στυλιανού.

Την εποχή εκείνη οι πληροφορίες ανέφεραν ότι η αναχώρησή του από την οικία στην οποία διέμενε στην Αθήνα δεν ήταν σε γνώση της χούντας και ότι δεν είχε γίνει αντιληπτή από τους φρουρούς του. Παρ' όλ' αυτά, τα ακόλουθα στοιχεία θέτουν σε αμφισβήτηση την εκδοχή αυτή:

Πρώτον, τις προθέσεις του στρατηγού γνώριζαν οι Α. Ποταμιάνος, Κ. Μαστροκόλιας και τα αδέρφια Σκλαβενίτη (Γιάννης και Αθανάσιος), άτομα τα οποία, όπως έχει επιβεβαιωθεί, ήταν έμπιστοι συνεργάτες του δικτάτορα Δ. Ιωαννίδη (καταθέσεις Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 58-59, Ελένης Γεωργιάδου, 12.11.2008, σελ. 36). Τα παραπάνω πρόσωπα ήταν στενοί και έμπιστοι συνεργάτες του Γ. Γρίβα (κατάθεση Σταύρου Σταύρου-Σύρου, 17.6.2009, σελ. 94-98).

Τα παραπάνω άτομα φαίνεται ότι είχαν αναλάβει την οργάνωση και την προετοιμασία της αναχώρησής του από την Αθήνα. Ως εκ τούτου, είναι απίθανο η χούντα (τουλάχιστον η ομάδα Δ. Ιωαννίδη) να αγνοούσε αυτούς τους σχεδιασμούς. Εάν δεν τους κατήυθνε και τους υποκινούσε μέσα από το ελεγχόμενο στενό περιβάλλον του στρατηγού, το ολιγότερο τους γνώριζε.

Ο Αθανάσιος Σκλαβενίτης μετά το θάνατο του Γρίβα ανέλαβε για κάποια περίοδο την ηγεσία της ΕΟΚΑ Β', την οποία και καθοδηγούσε από την Αθήνα. Η άφιξή του στην Κύπρο μετά τη φυγάδευση του Καρούσου δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί η κυπριακή κυβέρνηση είχε πληροφορηθεί τα τεκταινόμενα και ως εκ τούτου αυτή δεν ήταν δυνατή. Η ανάληψη της ηγεσίας είχε συνοδευτεί και με την υπόσχεση να καλύψει τις ανάγκες της οργάνωσης σε οπλισμό και χρήματα (κατάθεση Κροΐσου Χριστοδουλίδη). Με την εκδήλωση του πραξικοπήματος, το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου έφθασε στην Κύπρο με ειδική πτήση και στις 16 Ιουλίου ανέλαβε καθήκοντα στο 2^ο ΕΓ του ΓΕΕΦ.

Ο άλλος στενός συνεργάτης του Γρίβα Κοσμάς Μαστροκόλιας το Μάρτιο του 1974 απελάθηκε από την Κύπρο με απόφαση της κυβέρνησης, λόγω της ύποπτης δραστηριότητας την οποία ανέπτυξε στην Κύπρο, καθώς και της εμπλοκής του στην επιχείρηση απομάκρυνσης του Γ. Καρούσου.

Η επιτροπή δεν έχει γνώση αν και κατά πόσο τους σχεδιασμούς του Γ. Γρίβα γνώριζε και ο πρώην σωματοφύλακός του Αριστείδης Παλαΐνης, ο οποίος ήταν μέλος της ομάδας των έμπιστων αξιωματικών του δικτάτορα Δ. Ιωαννίδη.

Δεύτερον, σύμφωνα με μαρτυρίες προς την επιτροπή, κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα υπήρξε σταδιακή μείωση των μελών της αστυνομικής φρουράς στην οικία του Γρίβα στο Χαλάνδρι, γεγονός που ενισχύει την άποψη της διευκόλυνσης της προγραμματισμένης φυγής του.

Τρίτον, αμέσως μετά την άφιξή του στην Κύπρο ο Γ. Γρίβας έτυχε άμεσης υποστήριξης από τους Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν τόσο στην ΕΦ όσο και στην ΕΛΔΥΚ, όπως μάλιστα με λεπτομέρειες θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Δεν είναι δυνατή η επιβεβαίωση αν και σε ποιο βαθμό ο Γ. Γρίβας γνώριζε τις παραπάνω σχέσεις των συνεργατών του. Λογικά θα έπρεπε, εάν όχι στο σύνολό τους, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος τους να τις γνώριζε.

Κάποιοι από τους μάρτυρες οι οποίοι έχουν προσέλθει για κατάθεση στην επιτροπή προέβησαν ως λόγους της καθόδου του Γ. Γρίβα στην Κύπρο:

- την πρόθεσή του να συνεργασθεί με το Μακάριο για ανατροπή της χούντας και στη συνέχεια να προωθήσουν από κοινού το στόχο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα (κατάθεση Κροΐσου Χριστοδουλίδη, 5.5.2010, σελ. 68-69),
- τους κινδύνους που ελλόχευαν για την Κύπρο και την εθνική της υπόθεση που προέρχονταν από την τουρκική επεκτατική πολιτική και τις απειλές για εισβολή και διχοτόμηση του νησιού, που συχνά-πυκνά εκτόξευε η εκάστοτε τουρκική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, και
- την ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και την ανάληψη της εξουσίας, για να προωθήσει την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα (κατάθεση Σπύρου Παπαγεωργίου, 30.5.2007).

Από τα στοιχεία τα οποία η επιτροπή φρόντισε να συλλέξει, καθώς και από τις μαρτυρίες που έλαβε αναφορικά με τις παραπάνω υποθέσεις προκύπτουν τα εξής:

Σε ανακοίνωσή του ο Γ. Γρίβας στις 8 Απριλίου 1970 υποστήριξε: "[...] Η ενότης εν Κύπρω θα έλθει, μόνον όταν αποχωρήσει της πολιτικής σκηνής ο κ. Μακάριος και οι καθ' οιονδήποτε τρόπο υποβοηθήσαντες αυτόν εις τον διχασμόν, προς δημιουργίαν Μακαριακού κράτους και τον καταποντισμόν του ενωτικού αγώνος [...]"

Στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Κροΐσος Χριστοδουλίδης (5.5.2010, σελ. 135) ανέφερε ότι σε κατ' ιδίαν συνάντηση που είχε με το Γ. Γρίβα τού είπε ότι επ' ουδενί δε ζητά την εξόντωση του Μακαρίου, "απλώς, αν χρειαστεί διά λόγους εθνικού θέματος και μόνον, πιθανόν να τον ανατρέψω, για να τον κάνω στην άκρη και να βάλω την κατάσταση την οποία εγώ θέλω για προσανατολισμό του εθνικού θέματος στην ορθή του θέση".

Σε άκρως απόρρητο σημείωμα το οποίο συνέταξε ο Άγγελος Χωραφάς Πληρεξούσιος Υπουργός Β', με ημερομηνία 2 Νοεμβρίου 1971 (δηλαδή δύο μήνες μετά την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο), το οποίο αναφερόταν στη "θέση της Ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι της δραστηριότητας του Στρατηγού Γρίβα και των οπαδών του" καταγράφονται μεταξύ άλλων και τα εξής:

"Σε περίπτωση αποκηρύξεως της κινήσεώς του", δηλαδή του Γ. Γρίβα, "εκ μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως θα αποδυναμώση την θέσιν των γριβικών και θα περιορίση, ούτω, τας πιθανότητας ανατροπής της Κυπριακής Κυβερνήσεως η οποία θα ηδύνατο να οδηγήση εις εσωτερικάς περιπετείας".

"Είναι πράγματι ακριβές ότι μία δήλωσις, οσονδήποτε ανωδύνως και αν συνταχθή, θα εξασθενήση την θέσιν των γριβικών, θα ενισχύση την Κυπριακήν Κυβέρνησιν και θα περιορίση τας πιθανότητας δυναμικών ενεργειών εναντίον της τελευταίας".

"Οπωσδήποτε, υπό αυτάς τας συνθήκας, θα απετέλει τουλάχιστον περίεργον ενέργειαν μία δήλωσις αποβλέπουσα κατ' ουσίαν εις ενίσχυσιν του κυπριακού κατεστημένου".

Το σημείωμα Χωραφά απαντά κατά τρόπο πειστικό στο ερώτημα κατά πόσο η χούντα γνώριζε την κάθοδο του Γ. Γρίβα στην Κύπρο, καθώς και ποιοι ήταν οι λόγοι που η δράση του θα αξιοποιείτο για την προώθηση των δικών της σχεδιασμών.

Εντός του 1969 ο στρατηγός Γρίβας είχε δώσει οδηγίες για στρατολόγηση ανδρών και σύσταση ένοπλων ομάδων. Στόχος η δημιουργία οργάνωσης με στρατιωτική δομή η οποία να είναι σε θέση να εκτελεί στρατιωτικές επιχειρήσεις. Πριν από την άφιξή του στην Κύπρο η οργάνωση αριθμούσε περί τους 560 ένοπλους άνδρες, καθώς και αρκετούς πληροφοριοδότες σε υπουργεία και διάφορες υπηρεσίες του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Την ευθύνη στρατολόγησης και εξοπλισμού των ανδρών ανέλαβε ο Κροίσος Χριστοδουλίδης, σύμφωνα με την κατάθεσή του στην επιτροπή (κατάθεση 5.5.2010, σελ. 69-75).

Στα τέλη του 1971 είχε ήδη συσταθεί η ΕΟΚΑ Β' με δομή μυστικής στρατιωτικής οργάνωσης, καθώς και η Επιτροπή Συντονισμού Ενωτικού Αγώνα (ΕΣΕΑ), η οποία αποτελούσε την πολιτική της έκφραση.

Πριν από την άφιξή του στην Κύπρο ο Γ. Γρίβας είχε προτείνει στον Α. Ποταμιάνο, ο οποίος και αποδέχθηκε, την εργοδότηση στις επιχειρήσεις του στον Πειραιά ατόμου το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως σύνδεσμος μεταφοράς αλληλογραφίας προς το Σωκράτη Ηλιάδη, καθώς και στενού συνεργάτη του Γ. Γρίβα στη Λεμεσό, ο οποίος προφανώς εκτελούσε χρέη συνδέσμου με τον αρχηγό του μετά την άφιξή του στην Κύπρο. Οι Α. Ποταμιάνος και Κ. Μαστροκόλιας ήσαν τα πρόσωπα τα οποία παρέδιδαν και παραλάμβαναν την αλληλογραφία στον Πειραιά. Αριθμός εργαζομένων στο αεροδρόμιο Αθηνών ήσαν μνημένοι και, όποτε χρειαζόταν, προσέφεραν διευκολύνσεις στον κομιστή της αλληλογραφίας (κατάθεση Ελένης Γεωργιάδου, 12.11.2008, σελ. 6-9, 12-14).

Κύριος παραλήπτης της αλληλογραφίας, αλλά και της αποστολής χρημάτων από την Ελλάδα φέρεται ο Σωκράτης Ηλιάδης, ο οποίος σύμφωνα με τον Κίκη Κωνσταντίνου ήταν και ο ταμίας της ΕΟΚΑ Β' (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 21).

Αναφορικά με την προέλευση της χρηματοδότησης της ΕΟΚΑ Β', ο Κροίσος Χριστοδουλίδης ανέφερε στην επιτροπή:

"[...] ξέρω όμως αργότερα ότι ερχόντουσαν χρήματα από την Ελλάδα, διότι έτυχε εγώ να είμαι ο τελευταίος υπεύθυνος της οργανώσεως και ήξερα ότι κάθε μήνα έφθανε κάποιο ποσό, το οποίο είχα υποχρέωση να το διανέμω, για να πληρωθούν οι οικογένειες των ανθρώπων οι οποίοι ήσαν στην παρανομία, ήσαν αντάρτες και καταζητούμενοι.

"[...] ανέλαβε η Ελληνική κυβέρνηση, τώρα δεν ξέρω ποιος της Ελληνικής κυβερνήσεως είχε την ευθύνη, απλούστατα ερχόντουσαν λεφτά μέσω του Σκλαβενίτη (Αθανάσιου). Τώρα από πού ήταν η πηγή του ποσού αυτού δεν ξέρω" (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 24-25).

Οι παρακάτω πληροφορίες προέρχονται από υποκλοπές τηλεφωνικών συνδιαλέξεων που πραγματοποίησε η ΚΥΠ/Κ και οι οποίες δόθηκαν στην επιτροπή:

Την 30ή Ιανουαρίου 1973 ο Ποταμιάνος παρακαλεί το Σ. Ηλιάδη να διαβιβάσει προς το Γρίβα το μήνυμα ότι οι επιστολές και τα χρήματα θα του αποσταλούν μέσω του Κ. Μαστροκόλια.

Την 31^η Οκτωβρίου 1973 ο Ποταμιάνος δίδει διαβεβαίωση στο Σ. Ηλιάδη ότι το θέμα των χρημάτων θα διευθετηθεί και θα αποσταλούν μέσω του Μ.Χ., που βρίσκεται στην Αθήνα.

Την 1^η Νοεμβρίου 1973 ο Σ. Ηλιάδης διατυπώνει παράπονα προς τον Α. Ποταμιάνο για τη στασιμότητα που παρουσιάζει η υπόθεση των χρημάτων και λαμβάνει και πάλι την υπόσχεση ότι θα σταλούν με πρόσωπο που βρίσκεται κοντά του, στο γραφείο του.

Το Νοέμβριο του 1973 ο Σωκράτης Ηλιάδης ερωτά τον Ποταμιάνο αν πήρε από την Αμερική τις προμήθειες των τριακοσίων χιλιάδων δραχμών και αυτός απαντά καταφατικά.

Ο Σ. Ηλιάδης σε τηλεφωνική επικοινωνία του με τον Ποταμιάνο στις 25 Φεβρουαρίου 1974 του αναφέρει ότι έφθασαν τα λεφτά στην ΜΠΑΡΚΛΕΪΣ και ότι προχωρούν κανονικά και με ταχύτητα για το σκοπό.

Το 1972 η ΕΟΚΑ Β' προέβη στην αγορά οπλισμού ο οποίος είχε εισαχθεί παράνομα στην Κύπρο. Η αγορά έγινε από το Λίβανο μετά από σχετική επαφή με Λιβάνιο έμπορο αρμενικής καταγωγής. Αρχικά ο εκπρόσωπος της οργάνωσης προσέγγισε Ισραηλίτες, οι οποίοι όμως διακριτικά αρνήθηκαν. Η καταβολή των χρημάτων για την αγορά του οπλισμού της ΕΟΚΑ Β' έγινε από το Σωκράτη Ηλιάδη, ο οποίος πραγματοποίησε ταξίδι στη Βηρυτό ειδικά για αυτό το σκοπό. Τη μεταφορά του οπλισμού ανέλαβε ομάδα της οργάνωσης, την οποία αποτελούσαν οι Κίκη Κωνσταντίνου (επικεφαλής), Ανδρέας Ππουρής, Κώστας Παπαδούρης και Γεώργιος Χαραλάμπους. Η εκφόρτωση του οπλισμού έγινε στην παραλία του Αγίου Γεωργίου Αλαμάνου περί τη 15^η Αυγούστου 1972. Επικεφαλής της ομάδας παραλαβής του οπλισμού ήταν ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (καταθέσεις Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 10, 16-18, και Κώστα Παπαδούρη, 30.6.2010, 7.7.2010).

Τα καταζητούμενα μέλη της ΕΟΚΑ Β' λάμβαναν για σκοπούς βιοπορισμού μισθό, τον οποίο κατέβαλλε ο Σωκράτης Ηλιάδης (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 5.5.2010, σελ. 144). Μηνιαίο μισθό λάμβαναν από το Σ. Ηλιάδη και άλλα ανώτατα στελέχη της οργάνωσης.

Διανομή χρημάτων σε διάφορα σωματεία και οργανώσεις προσκείμενες στη χούντα και την ΕΟΚΑ Β' της περιοχής Λευκωσίας γινόταν και από το 2^ο ΕΓ της ΙΙΙ ΑΤΔ την περίοδο κατά την οποία διοικητής ήταν ο Μ. Γεωργίτσος (κατάθεση Χάρη Παττίχη, 2.12.2009, σελ. 11).

Επιπροσθέτως των παραπάνω, ο στενός συνεργάτης του Γ. Γρίβα Σπύρος Παπαγεωργίου κατέθεσε στην επιτροπή αλληλογραφία μεταξύ του στρατηγού και του ισχυρού ανδρός του στρατιωτικού καθεστώτος των Αθηνών Δ. Ιωαννίδη τον Οκτώβριο του 1973, η οποία αποκαλύπτει ότι υπήρχε τακτική επικοινωνία και συντονισμός δράσης. Μάλιστα, ο Γ. Γρίβας παραπονείται στην επιστολή του ότι δεν έτυχε της βοήθειας που χρειαζόταν, για να επιτύχει τους στόχους του. Σε απαντητική του επιστολή ο Δ. Ιωαννίδης, η οποία είχε παραληφθεί στις 3 Νοεμβρίου 1973, τον προέτρεπε να κάνει υπομονή, γιατί σύντομα θα συντελούνταν αλλαγές και η βοήθεια θα ήταν δεδομένη. Η αναφορά στην επιστολή "ελπίζω σύντομα έως 10 Νοεμβρίου και εκ νέου μετά 2 Δεκεμβρίου θα ενισχυθούμε σημαντικά" φαίνεται να μην ήταν άσχετη με τη σχεδιαζόμενη ανατροπή του Γ. Παπαδόπουλου και την ανάληψη της εξουσίας από τη σκληροπυρηνική ομάδα του Δ. Ιωαννίδη.

Ο Κροίσος Χριστοδουλίδης ανέφερε ότι δεν έτυχε να δει σχέδιο το οποίο να είχε εκπονήσει ο Γ. Γρίβας ή συνεργάτες του για ανατροπή της χούντας, αλλά ούτε και ήταν αποδέκτης τέτοιου σχεδίου (κατάθεση 5.5.2010, σελ. 111).

Κατά τη διάρκεια των τριάντι χρόνων δράσης της οργάνωσης υπό την αρχηγία του Γ. Γρίβα είχε εκπονηθεί αριθμός σχεδίων επιχειρήσεων, τα οποία βρίσκονται στην κατοχή της επιτροπής.

Στις 19 Δεκεμβρίου 1971 η ΕΟΚΑ Β' κυκλοφόρησε απόρρητο έγγραφο με το κωδικό όνομα "**Επιχείρησης ΣΦΕΝΔΟΝΗ**", το οποίο εκπονήθηκε με οδηγίες του Γ. Γρίβα (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ) και αφορούσε επιχείρηση κατάληψης του Αρχηγείου Αστυνομίας, του Λόχου Αστυνομίας ο οποίος έδρευε πλησίον του Αρχηγείου και του ΡΙΚ Η εκπόνηση έλαβε χώρα, προτού πραγματοποιηθεί οποιαδήποτε συνάντηση με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, ώστε να διαπιστωθούν οι προθέσεις του.

Το σχέδιο πραξικοπήματος **ΑΠΟΛΛΩΝ**, από στοιχεία τα οποία κατέχει η επιτροπή, φαίνεται ότι διαμορφώθηκε σε διάφορες φάσεις και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Την τελική επιμέλεια είχε ο Γρίβας, ο οποίος και θα ηγείτο της εφαρμογής του. Το τελικό κείμενο ήταν πολυσέλιδο και παρουσίαζε εξειδίκευση εκτέλεσης ανά επαρχία, πλην της Κερύνειας.

Σύμφωνα με τον Κροίσο Χριστοδουλίδη, ο πρώτος συγγραφέας το σχέδιο ΑΠΟΛΛΩΝ ήταν ο ίδιος, κατόπιν εντολών του Γ. Γρίβα το 1968. Το σχέδιο αυτό υπέστη συμπληρώσεις μετά το 1971, με βάση τα νέα δεδομένα τα οποία είχαν δημιουργηθεί. Στην τελική διαμόρφωση του σχεδίου επί ΕΟΚΑ Β' συνέβαλαν εκτός από το Γ. Γρίβα και οι Γ. Καρούσος και Σταύρος Σταύρου- Σύρος. Η οδηγία που είχε ο Κροίσος Χριστοδουλίδης από το Γ. Γρίβα ήταν:

"Κυοφορείται αντεθνική λύση του κυπριακού προβλήματος, φτιάξε μου ένα μηχανισμό μέσα στις ένοπλες δυνάμεις, στην αστυνομία και τον κυβερνητικό μηχανισμό της Κύπρου, έναν τέτοιο που να είμεθα εις θέσιν να καταλάβουμε την αρχή, εάν παραστεί ανάγκη" (κατάθεση 19.5.2010, σελ. 66-69).

Η πρώτη έκδοση του σχεδίου επί ΕΟΚΑ Β' φέρει ημερομηνία 27 Μαρτίου 1972 και υποβλήθηκε από το Γ. Καρούσο (ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ) προς το Γ. Γρίβα (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ). Ως στόχοι προσβολής είχαν καθορισθεί το Προεδρικό, η Αρχιεπισκοπή, το αεροδρόμιο Λευκωσίας, η Cyta, το Αρχηγείο Αστυνομίας-ΡΙΚ, αστυνομικοί σταθμοί στη Λευκωσία κ.α.

Η δεύτερη έκδοση φέρει ημερομηνία 14 Ιουνίου 1972 και υπογραφή του Γ. Καρούσου (ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ). Αποστολή της επιχείρησης, όπως αναφέρεται, είναι *"η κατάλυσις της εξουσίας του Μακαρίου και η ανάληψις αυτής υφ' ημών"*.

Η τρίτη έκδοση του σχεδίου ΑΠΟΛΛΩΝ φέρει ημερομηνία 25 Φεβρουαρίου 1973 και αφορά επιχείρηση κατάλυσης των αρχών και κατάληψης της εξουσίας. Το σχέδιο αποκαλύφθηκε κατά τη σύλληψη του Σταύρου Σταύρου-Σύρου στη Λεμεσό στις 9 Αυγούστου 1973.

Στο χειρόγραφο προσχέδιο για τον τομέα της Λεμεσού (ΟΥΡΑΝΟΣ), με ημερομηνία 25 Φεβρουαρίου 1973, πρέπει να έγιναν διορθώσεις από Ελλαδίτη αξιωματικό, γιατί σε κάποιο σημείο η λέξη ΣΥΤΑ διορθώνεται με τη λέξη ΣΙΤΑ. Δεν είναι δυνατό να προέβη σε τέτοια διόρθωση Κύπριος, ο οποίος είναι γνώστης της έννοιας της λέξης. Σημειώνεται ότι η ίδια διατύπωση υπάρχει και στο σχέδιο ΕΡΜΗΣ, το οποίο είχε εκπονηθεί το Γενάρη του 1970 από το Δ. Παπαποστόλου.

Στις 2 Μαρτίου 1973 ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ) εκπόνησε το σχέδιο **ΓΡΟΝΘΟΣ**. Σκοπός του σχεδίου ήταν ο καθορισμός των μέτρων και της διαδικασίας επιβολής αντιποίνων κατά συλλήψεων-απαγωγών και κακοποιήσεων στελεχών και μελών της ΕΟΚΑ Β' από την αστυνομία και άλλες αντίπαλες ομάδες.

Το σχέδιο δράσης **ΑΝΤΑΠΟΔΟΣΙΣ** εκπονήθηκε από το Γ. Καρούσο (ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ) και φέρει ημερομηνία 8 Απριλίου 1973. Η εφαρμογή του σχεδίου αποσκοπούσε στην *"ασφάλεια των εν τη πρωτεύουση ημετέρων από παρανόμους ενεργείας των παρακρατικών και η άμεσος αντίδρασις δι' ανταποδόσεως των προσβολών των"*. Το σχέδιο αποτελείτο από σειρά μικροεπιχειρήσεων ανταπόδοσης ενεργειών, οι οποίες θα διενεργούνταν μόνο κατόπιν διαταγής.

Στον επισυναπτόμενο στο σχέδιο πίνακα ως ενέργειες αναφέρονται:

- απαγωγές προσώπων (Παπαϊωάννου, Λυσσαρίδη, Τομπάζου, Λοϊζιά),
- τοποθέτηση εκρηκτικών (Υπουργείο Παιδείας),
- καταστροφή εγκαταστάσεων ("Ο Φιλελεύθερος", "Χαραυγή"),
- προσβολή συγκεντρωμένων προσώπων στην πολυκατοικία Λυσσαρίδη.

Στις 11 Μαρτίου 1973 ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ) εκπόνησε το σχέδιο **ΤΥΦΩΝ**. Αυτό αφορούσε τον καθορισμό συγκεκριμένων μεθόδων ενέργειας και αποστολών, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο αντίπαλος θα ήθελε να εντοπίσει, εγκλωβίσει, συλλάβει ή απειλήσει από

θέση ισχύος διά εξοντώσεως ηγετικά στελέχη και καταζητούμενους της ΕΟΚΑ Β'. Στον επισυναπτόμενο στο σχέδιο κατάλογο αναφέρονται τα ονόματα των ατόμων που οι άνδρες της ΕΟΚΑ Β' θα συλλάμβαναν.

Στις 11 Ιουλίου 1973 ο Γ. Γρίβας (ΑΕ/2) συνέταξε Γενικό Σχέδιο Ενέργειας με την κωδική ονομασία **ΝΙΚΗ**. Σκοπός του σχεδίου η κατάληψη της εξουσίας διά την επαναφορά και λύση του Κυπριακού εντός των πλαισίων της αυτοδιάθεσης. Για την εκτέλεση του σχεδίου προβλεπόταν η συμμετοχή και τμημάτων της ΕΦ (Ουλαμός Τ/Θ και Ουλαμός Αρμάτων).

Στις 23 Ιουλίου 1973 ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (ΚΟΝΔΥΛΗΣ) κυκλοφόρησε έγγραφο με στοιχεία που αφορούσαν την άσκηση **ΕΞΠΡΕΣ ΕΝΑ**. Η άσκηση αποσκοπούσε στον έλεγχο της κατάστασης Γενικής Επιφυλακής και Δράσης του δικτύου αγγελιαφόρων της οργάνωσης και βεβαίωση της λειτουργικότητας και αποδοτικότητάς της με ταυτόχρονη εκπαίδευση του προσωπικού στην ανάληψη σοβαρών καθηκόντων. Η άσκηση προγραμματίστηκε να εκτελεσθεί την Πέμπτη 27 Ιουλίου 1973.

Το σχέδιο **ΚΕΡΑΥΝΟΣ** (άγνωστος ο συγγραφέας και άγνωστη η ημερομηνία έκδοσης) αφορούσε ενέργεια κατάληψης του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Λεμεσού.

Σε έγγραφο της οργάνωσης τα οποία κατέχει η επιτροπή αναφέρεται και το σχέδιο επιχείρησης **ΑΛΩΠΗΕ**, το οποίο όμως δε βρίσκεται στην κατοχή της επιτροπής.

Σημειώνεται ότι την αυθεντικότητα των σχεδίων ΝΙΚΗ, ΓΡΟΝΘΟΣ, ΤΥΦΩΝ και ΒΡΟΝΤΗ επιβεβαίωσε στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (κατάθεση 17 Ιουνίου 2009, σελ. 126-132).

Κρίση στις σχέσεις Λευκωσίας-Αθηνών - Παραλαβή τσεχοσλοβακικού οπλισμού

Από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας οι σχέσεις Λευκωσίας-Αθηνών ταλανίζονταν από το ζήτημα ποιος θα έχει το προβάδισμα ή τον τελευταίο λόγο στη διαχείριση του Κυπριακού. Αυτό αποτέλεσε σε πολλές περιπτώσεις πρόβλημα και οδήγησε σε ένταση των σχέσεων. Η Αθήνα φέροντας τον τίτλο του εθνικού κέντρου ήθελε να έχει τον αποφασιστικό ρόλο στο Κυπριακό, υποστηρίζοντας ότι τα τεκταινόμενα στην Κύπρο θα μπορούσε να είχαν επιπτώσεις στον ευρύτερο ελληνισμό. Από την άλλη, η Λευκωσία υποστήριζε ότι αποτελούσε μεν κομμάτι του ελληνισμού, αλλά ταυτόχρονα ήταν ανεξάρτητο κράτος με χωριστές πολιτειακές δομές. Αποδεχόταν τη συνεννόηση και το συντονισμό με την Αθήνα, επιφύλασσε όμως στον εαυτό της το δικαίωμα να έχει τον τελευταίο λόγο.

Στο πλαίσιο των παραπάνω αντιλήψεων η Αθήνα ακόμα και μετά την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας επιδίωξε για τους δικούς της λόγους να έχει, αν ήταν δυνατό, τον πλήρη έλεγχο της ΕΦ, για να μπορεί να ελέγχει και το Μακάριο.

Από την άλλη, ο Μακάριος σε μια προσπάθεια ενδυνάμωσης της θέσης του επιχείρησε να ενισχύσει την Αστυνομική Δύναμη, στην οποία ασκούσε μεγαλύτερο έλεγχο. Σε δύο περιπτώσεις προχώρησε στην εισαγωγή τσεχοσλοβακικού οπλισμού. Αν και οι δύο περιπτώσεις παρουσιάζουν κοινά σημεία, εντούτοις δεν είναι ταυτόσημες.

Το 1966 έγινε η πρώτη εισαγωγή οπλισμού με στόχο την αντικατάσταση και εκσυγχρονισμό του οπλισμού της αστυνομίας και ειδικότερα του τμήματος (το πρώτο Εφεδρικό Σώμα) που είχε την αποστολή να αντιμετωπίσει τις τουρκικές ενέργειες. Ο οπλισμός αυτός περιλάμβανε, εκτός από ελαφρά αυτόματα, οπλοπολυβόλα, καθώς και τεθωρακισμένα οχήματα. Η άφιξη και παραλαβή αποκαλύφθηκε συνεπεία ενός μικροατυχήματος κατά την εκφόρτωση των κιβωτίων.

Αρχικά αντέδρασαν ο στρατηγός Γρίβας και η ελληνική κυβέρνηση και απαιτήσαν ο οπλισμός να τεθεί υπό τον έλεγχο της Μεραρχίας. Στη συνέχεια αντέδρασε και η Τουρκία, η οποία απείλησε να διακόψει τον ελληνοτουρκικό διάλογο που είχε αρχίσει με στόχο την επίλυση του Κυπριακού.

Τελικά η κυπριακή κυβέρνηση, μετά την απειλή της ελληνικής κυβέρνησης να διακόψει τις διπλωματικές σχέσεις με τη Λευκωσία (15.12.1966), υπέκυψε στις πιέσεις και αποδέχθηκε ο οπλισμός να μεταφερθεί στις αποθήκες της αστυνομίας και να επιθεωρείται σε τακτά χρονικά διαστήματα από την ΟΥΝΦΙΚΥΠ.

Το Γενάρη του 1972 έγινε η δεύτερη εισαγωγή τσεχοσλοβακικού οπλισμού. Ο κατάλογος ετοιμάστηκε σε συνεργασία του Α/ΓΕΕΦ Χ. Χαραλαμπόπουλου με το Χρ. Βενιαμίν, γενικό διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών, ο οποίος μυστικά είχε προβεί και στη σχετική παραγγελία τον Ιούνιο του 1971. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το βιβλίο του Χαραλαμπόπουλου "Περιμένοντας τον Αττίλα" (σελ. 114).

Ως λόγος προβλήθηκε, όπως και στην περίπτωση του 1966, η ενίσχυση της αστυνομίας, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις των Τουρκοκυπρίων, που αυτή τη φορά εκδηλώνονταν στην περιοχή του χωριού Τζιάος το Μάιο του 1971. Η επιχείρηση στην Κοφίνου δημιούργησε προηγούμενο που δικαιολογούσε τον εξοπλισμό της αστυνομίας, ώστε η όποια επιχείρηση εναντίον τουρκοκυπριακού θύλακα να εμφανίζεται ως προσπάθεια αποκατάστασης της τάξης και όχι ως στρατιωτική επιχείρηση.

Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση θα έπρεπε να είχε πληροφορηθεί και για τις κινήσεις συγκρότησης παράνομων ένοπλων ομάδων, δεδομένου ότι η στρατολόγηση των ανδρών που θα επάνδρωναν στη συνέχεια την ΕΟΚΑ Β' βρισκόταν σε προχωρημένο στάδιο.

Ο Χαραλαμπόπουλος ανέφερε ότι το ΓΕΕΦ είχε συμφωνήσει στην παραγγελία του οπλισμού, γιατί θα αντικαθιστούσε τον πεπαλαιωμένο οπλισμό των Μονάδων Καταδρομών, τον οποίο θα παραλάμβανε η αστυνομία. Δεν αποκλείεται στην πορεία ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος με αφορμή την άφιξη στην Κύπρο του Γ. Γρίβα και την ίδρυση της ΕΟΚΑ Β' να αποφάσισε να διαθέσει τον οπλισμό για ενίσχυση της αστυνομίας προς αντιμετώπιση παράνομων ενεργειών και όχι στην ΕΦ.

Το 2° ΕΓ/ΓΕΕΦ στις 25 Ιανουαρίου 1972 (επικοινωνία Δασκαλόπουλου-Λαλαούνη, στοιχεία ΚΥΠ) ενημερώθηκε για τον απόπλου από λιμάνι της Γιουγκοσλαβίας του πλοίου που θα μετέφερε τον οπλισμό στην Κύπρο. Ο οπλισμός εκφορτώθηκε στο λιμάνι του Ξερού και μεταφέρθηκε στο μεταλλείο Μιτσερού για αποθήκευση από άνδρες της προεδρικής φρουράς. Την εκφόρτωση παρακολουθούσε και η ΕΟΚΑ Β', συζητήθηκε μάλιστα και η οργάνωση επιχείρησης υφαρπαγής του οπλισμού (κατάθεση Μ. Καλογερόπουλου, 3.10.2007, σελ. 67-68).

Το γεγονός ήλθε στη δημοσιότητα από δημοσίευμα της αθηναϊκής εφημερίδας "Εστία" την 1^η Φεβρουαρίου 1972, έπειτα από πληροφορία που δόθηκε στην εφημερίδα από τη Λευκωσία.

Στις 9 Φεβρουαρίου 1972 συγκλήθηκε στην Αθήνα υψηλού επιπέδου σύσκεψη για το θέμα. Την απόφαση μετέφερε στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο πρέσβης της χούντας στη Λευκωσία Κ. Παναγιωτάκος. Αυτή αποτελούσε διακοίνωση και ουσιαστικά απαιτούσε από το Μακάριο την παράδοση του οπλισμού στην ΟΥΝΦΙΚΥΠ για φύλαξη και το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας με τη συμμετοχή αντιπροσώπων από την εθνικόφρονα παράταξη.

Η πρόκληση και η όξυνση τεχνητής κρίσης από την πλευρά της χούντας δεν ήταν τυχαία. Όπως έχει αποδειχθεί, την ίδια περίοδο προγραμματιζόταν η πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου (15.2.1972), αλλά ταυτόχρονα βρισκόταν σε εξέλιξη και η ετοιμασία για εκδήλωση εκκλησιαστικής κρίσης, όπως θα γίνει εκτενής αναφορά παρακάτω.

Η ματαίωση του πραξικοπήματος το Φεβρουάριο του 1972

Της απόφασης για πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προηγήθηκε τον Ιανουάριο του 1972 η απειλητική υπόδειξη της χούντας προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο να αποχωρήσει από την προεδρία της Δημοκρατίας και την ενεργό πολιτική.

Το Φεβρουάριο του 1972 η χούντα των Αθηνών αποφάσισε την ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου χρησιμοποιώντας δυνάμεις της ΕΦ. Πρωταγωνιστές στην εκτέλεση του πραξικοπήματος ήταν ο κουμπάρος του Δ. Ιωαννίδη και τότε διοικητής της ΕΛΔΥΚ Πάυλος Παπαδάκης και ο Ανδρέας Κονδύλης.

Η ενέργεια περιήλθε σε γνώση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και της κυπριακής κυβέρνησης από υποκλοπή τηλεφωνικής συνδιάλεξης μεταξύ της ελληνικής πρεσβείας στη Λευκωσία και του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα. Τις πρωινές ώρες της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1972 ο Κ. Παναγιωτάκος ζήτησε από την Αθήνα το πράσινο φως για διενέργεια του πραξικοπήματος. Το αίτημα επανέλαβε αργότερα και ο διευθυντής του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ Παντελής Λαλαούντης προς την ελληνική ΚΥΠ στην Αθήνα.

Συγκεκριμένα, από το περιεχόμενο των υποκλαπέντων τηλεφωνημάτων (από την ΚΥΠ/Κ) στις 14 Φεβρουαρίου 1972 μεταξύ του πρέσβη Κ. Παναγιωτάκου και των Αλεξανδρή (ζητήθηκε ο Χωραφάς, αλλά απουσίαζε) και Ξένου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών επιβεβαιώνονται τα εξής:

- Στις 13 Φεβρουαρίου 1972 οι ΗΠΑ έδωσαν προφορικά τη συγκατάθεσή τους για διενέργεια του πραξικοπήματος. Ο Αλεξανδρής ανέφερε επί λέξει: *"Ο κ. υπουργός είχε υπ' όψη του και το ότι από την πλευρά της άλλης, της υπέρ του Ατλαντικού είχε δοθεί προφορικά χθες διά του συμβούλου του ΟΚ. Ο Κ. Παναγιωτάκος συμπλήρωσε "το GREEN LIGHT επομένως" ". Δεν έχει επιβεβαιωθεί αν η προφορική συγκατάθεση δόθηκε από αξιωματούχο της αμερικανικής κυβέρνησης ή του Υπουργείου Εξωτερικών ή της CIA.*
- Ο Κ. Παναγιωτάκος επιμένει για την ανάγκη να δοθεί η εντολή διενέργειας του πραξικοπήματος και απευθυνόμενος προς τον Αλεξανδρή αναφέρει: *"Δεν ξέρω, πάντως, αν δε γίνει σήμερα, θα χάσουμε το λεωφορείο".*
- Σε στιχομυθία του με τον Ξένο ο Παναγιωτάκος αναφέρει: *"Πες του (του υπουργού) φοβούμαι, αν δε γίνει, θα έχουμε περιπλοκές". "Εντάξει, κάνετε ό,τι καταλαβαίνετε, αλλά γρήγορα πρέπει να γίνει ό,τι γίνει". "Εφόσον τη στιγμή κατά την οποία εδόθη το GREEN LIGHT από αλλού".*

Κατά τη διάρκεια της τηλεφωνικής συνδιάλεξης του Παναγιωτάκου με τον Ξένο στο γραφείο του στην ελληνική πρεσβεία παρών ήταν και ο τότε Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος.

Την υποκλοπή των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, καθώς και το περιεχόμενο τους επιβεβαίωσε στην κατάθεσή του στην επιτροπή (3.3.2010) ο Μίκης Μιχαηλίδης, υπάλληλος στο ΡΙΚ, ο οποίος εκτελούσε εθελοντικά χρέη τεχνικού υποκλοπών της ΚΥΠ. Ο ίδιος μάρτυρας επιβεβαίωσε και την ενημέρωση που είχε σχετικά με το θέμα ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος (κατάθεση Μίκη Μιχαηλίδη, 3.3.2010, σελ. 72-73).

Για το γεγονός αυτό ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενημέρωσε τον Πρόεδρο της Βουλής Γλαύκο Κληρίδη, από τον οποίο ζήτησε να μεταφέρει την πληροφορία στον Αμερικανό πρέσβη στη Λευκωσία.

Το μεσημέρι της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1972 ο Γλ. Κληρίδης συναντήθηκε με τον Αμερικανό πρέσβη Πόπερ και τον ενημέρωσε για την έγκυρη πληροφορία της κυβέρνησης για το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα. Ο Πόπερ δεσμεύθηκε να μεταφέρει την πληροφορία στην κυβέρνησή του.

Σύμφωνα με στοιχεία από το Αρχείο της ΚΥΠ, την ίδια χρονική περίοδο, παραμονές της εκδήλωσης του σχεδιαζόμενου πραξικοπήματος ανατροπής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ο στρατηγός Γ. Γρίβας είχε πραγματοποιήσει συναντήσεις με τους φερόμενους ως πρωταγωνιστές του πραξικοπήματος.

Στις 10 Φεβρουαρίου 1972 μετέβη στη Λευκωσία, όπου και είχε συνάντηση με τον Έλληνα πρέσβη Κ. Παναγιωτάκο, με στελέχη του κλιμακίου της ΚΥΠ/Ε, το Σωκράτη Ηλιάδη και άλλους παράγοντες, και στη συνέχεια μετέβη στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ.

Την επομένη, 11 Φεβρουαρίου 1972, είχε συνάντηση στο ΓΕΕΦ με τον Αρχηγό της ΕΦ αντιστράτηγο Χαραλαμπίοπουλο, ο οποίος μόλις είχε επιστρέψει στη Λευκωσία από την Αθήνα, όπου είχε μεταβεί για τη λήψη οδηγιών και εντολών. Φαίνεται ότι τόσο η επίσκεψη του Α/ΓΕΕΦ στην Αθήνα όσο και οι ληφθείσες οδηγίες δεν πρέπει να ήταν άσχετες με την εκδήλωση του ήδη προγραμματισθέντος για τις 15 Φεβρουαρίου 1972 πραξικοπήματος. Την επιθυμία του Γρίβα για συνάντηση με τον Α/ΓΕΕΦ μετέφερε στον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ Ραγκούση ο διοικητής της Ι ΑΤΔ (Αμμοχώστου) συνταγματάρχης Γιάννης Ζαχαρίας.

Τελικά το πραξικόπημα ματαιώθηκε. Πιθανοί λόγοι για τη ματαίωσή του ήταν η παρέμβαση των ΗΠΑ προς το στρατιωτικό καθεστώς των Αθηνών μετά τη διαρροή του εγχειρήματος, αλλά και η μαζική κινητοποίηση του λαού, ο οποίος διανυκτέρευσε στην πλατεία της Αρχιεπισκοπής. Στις 15 Φεβρουαρίου 1972 πραγματοποιήθηκε ογκώδης συγκέντρωση υποστήριξης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Όπως αναφέρθηκε στην επιτροπή, για την κινητοποίηση του λαού και την ασφαλή μετάβασή του στη Λευκωσία ένοπλες ομάδες πολιτών προστάτευαν τις κύριες οδικές αρτηρίες από πιθανές ενέργειες της ΕΟΚΑ Β' ή και τμημάτων της ΕΦ.

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, όπως κατέθεσε στην επιτροπή εθνοφρουρός ο οποίος υπηρετούσε στην 33^η ΜΚ, στη μονάδα έγινε αντικατάσταση του ατομικού οπλισμού των καταδρομένων, οι οποίοι χρεώθηκαν αυτόματα όπλα, και στη μοίρα μεταστάθμευσαν οχήματα μεταφοράς προσωπικού από το ΛΓΜ. Η μοίρα είχε τεθεί σε συναγερμό για μερικές ημέρες. Οι καταδρομείς είχαν πληροφορηθεί εκ των υστέρων από τους οικείους τους τα περί διενέργειας πραξικοπήματος (κατάθεση Μιχάλη Ιερείδη, 20.1.2010, σελ. 12-14, 16).

Λόγω ακριβώς της διαρροής, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το 1974 η χούντα εφάρμοσε άλλο τρόπο επικοινωνίας με την πραξικοπηματική ηγεσία της ΕΦ για μεταβίβαση των οδηγιών που αφορούσαν την εκδήλωση του πραξικοπήματος.

Την πληροφορία για διενέργεια πραξικοπήματος με σκοπό την ανατροπή του πρώτος μετέφερε στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο πρέσβης της Σοβιετικής Ένωσης, ο οποίος τον συνάντησε στις 11 Δεκεμβρίου 1971. Χαρακτηριστικά ο Σοβιετικός πρέσβης ανέφερε στο Μακάριο ότι στην τελευταία σύνοδο του ΝΑΤΟ (προφανώς πρόκειται για τη σύνοδο του Ιουνίου του 1971 στη Λισαβόνα), όπου συζητήθηκε και το Κυπριακό, αποφασίσθηκε να δοθεί λύση το γρηγορότερο δυνατό και η λύση αυτή να είναι προς το συμφέρον της συμμαχίας.

Δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο για την επίτευξη του σκοπού του το ΝΑΤΟ να προέβαινε σε ανατροπή του Μακαρίου (Νίτσα Χριστοδούλου, *ΜΑΚΑΡΙΟΣ ένα προσωπικό ημερολόγιο*, σελ. 53).

Την παραπάνω πληροφορία φαίνεται ότι επιβεβαίωσε και ο Γερμανός πρέσβης στην Αθήνα, ο οποίος σε σημείωμα που απέστειλε στο συνάδελφό του στη Λευκωσία τού ανέφερε ότι

η ελληνική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει με την Τουρκία τον παραμερισμό του Μακαρίου από την εξουσία και ότι η Τουρκία απλώς δίνει πίστωση χρόνου στην Ελλάδα. Η πληροφορία αυτή μεταφέρθηκε και στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στις αρχές Μαρτίου του 1972 (Νίτσα Χριστοδούλου, *ΜΑΚΑΡΙΟΣ ένα προσωπικό ημερολόγιο*, σελ. 72).

Η συνάντηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου με το Γεώργιο Γρίβα το Μάρτιο του 1972

Η παρουσία στην Κύπρο του Γ. Γρίβα και η ίδρυση της ΕΟΚΑ Β' ήταν πλέον γεγονός.

Η πρωτοβουλία για την πραγματοποίηση της συνάντησης των δύο ανδρών ανήκε στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Στις 19 Φεβρουαρίου 1972 διεμήνυσε την επιθυμία του προς το Γ. Γρίβα με το Σωκράτη Ηλιάδη. Όπως ο ίδιος ανέφερε, ήθελε να συναντηθεί με το στρατηγό, γιατί πίστευε ότι υπάρχει δυνατότητα να συνεννοηθούν και να σώσουν τον τόπο (Νίτσα Χριστοδούλου, *ΜΑΚΑΡΙΟΣ ένα προσωπικό ημερολόγιο*, σελ. 66).

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος οδηγήθηκε σε αυτή την απόφαση κατά πάσαν πιθανότητα μετά τις σοβαρές εξελίξεις οι οποίες σημειώθηκαν εκείνη την περίοδο, όπως η ματαίωση του πραξικοπήματος, η τροπή που έλαβε η εισαγωγή του τσεχοσλοβακικού οπλισμού, η υποβόσκουσα εκκλησιαστική κρίση, οι κακές σχέσεις με τη χούντα, αλλά και οι πιέσεις που ασκούσε η χούντα και όπως αυτές είχαν εκφραστεί με τη διακοίνωση που προηγήθηκε.

Ο τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος ανέφερε στην κατάθεσή του (κατάθεση τέως βασιλιά των Ελλήνων Κωνσταντίνου, 10.12.2009, σελ. 29) ότι ο ίδιος προέτρεψε τους δύο άνδρες, λόγω των φιλικών σχέσεων που είχε και με τους δύο, να συναντηθούν και να επιλύσουν τις διαφορές τους. Για το σκοπό αυτό, όπως ανέφερε, ζήτησε από το στρατηγό εν αποστρατεία Ανδρέα Σιαπκαρά να αναλάβει ρόλο μεσολαβητή. Είναι γεγονός ότι ο Α. Σιαπκαράς επισκέφθηκε την Κύπρο και συναντήθηκε και με τους δύο χωριστά.

Στις 12 Μαρτίου 1972 ο πρέσβης της Κύπρου στο Παρίσι Πόλυς Μοδινός επικοινωνήσε με τον Αρχιεπίσκοπο, για να του διαβιβάσει την πληροφορία ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επικοινωνήσε με το Γ. Γρίβα διά μέσου αξιωματικού (Α. Σιαπκαράς) και τον συμβούλευσε να συμφιλιωθεί με το Μακάριο. Ο Γρίβας εξέφρασε την προθυμία του για συμφιλίωση, αρκεί ο Μακάριος να τον όριζε αρχηγό του στρατού. Ο βασιλιάς ανέμενε την απάντηση του Μακαρίου, για να τη διαβιβάσει στο Γρίβα και η απάντηση του Μακαρίου ήταν καταρχάς "ναι".

Στις 13 Μαρτίου 1972 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος διαβίβασε με το γιατρό Μάριο Τριτοφτίδη και νέα πρόσκληση προς το στρατηγό Γρίβα για συνάντηση, θεωρώντας την αναγκαία.

Την 21^η Μαρτίου 1972 συναντήθηκαν με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο εκ μέρους του Γ. Γρίβα ο Μάριος Τριτοφτίδης και ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος, για να προετοιμάσουν τη συνάντηση.

Η αρχική εισήγηση από την πλευρά των απεσταλμένων του Γρίβα ήταν η συνάντηση να πραγματοποιηθεί στις 23 Μαρτίου 1972 σε ερημική περιοχή, στην οποία θα μεταφερόταν ο Αρχιεπίσκοπος χωρίς την παρουσία της φρουράς του. Η πρόταση αρχικά έγινε αποδεκτή από τον Αρχιεπίσκοπο, όμως στη συνέχεια μετά από δεύτερες σκέψεις απορρίφθηκε και έτσι η συνάντηση ναυάγησε.

Τελικά συμφωνήθηκε η συνάντηση να πραγματοποιηθεί στο σπίτι της αδελφής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Μαρίας Χατζηκλεάνθους, το οποίο βρισκόταν στην περιοχή του ξενοδοχείου "Χίλτον".

Οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στις 26 Μαρτίου 1972. Η μεταξύ τους συζήτηση έγινε χωρίς την παρουσία των συνεργατών τους. Ως εκ τούτου, το τι διημείφθη κανένας δεν μπορεί να το

επιβεβαιώσει. Ο καθένας γνωρίζει αυτά που μετέφεραν οι δυο άνδρες στο περιβάλλον τους, καθώς και το περιεχόμενο των επιστολών τις οποίες αντάλλαξαν στη συνέχεια διά μέσου του Μ. Τριτοφτίδη.

Η πλευρά του στρατηγού Γρίβα ισχυρίζεται ότι στη συνάντηση συμφωνήθηκε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος να περιορισθεί στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα και την προεδρία της Δημοκρατίας να αναλάβει κοινά αποδεκτός υποψήφιος. Στη συνέχεια κατηγόρησε μάλιστα τον Αρχιεπίσκοπο ότι αθέτησε τη συμφωνία και δικαιολόγησε τη δράση της ΕΟΚΑ Β'.

Από την πλευρά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι ο Μακάριος δεν είχε συμφωνήσει με την εισήγηση του Γρίβα για Πρόεδρο κοινής αποδοχής, αλλά επιφυλάχθηκε να απαντήσει. Την επιφύλαξη για την απάντηση επιβεβαίωσε και ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος, ο οποίος ανέφερε ότι σε αυτό το σημείο της συνάντησης ήταν και ο ίδιος παρών (κατάθεση 17.6.2009, σελ. 113-115). Τελικά η απάντηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ήταν αρνητική και αντιπρότεινε στο Γ. Γρίβα να εγκαταλείψει την παρανομία και να προχωρήσει σε ανοικτή πολιτική δράση.

Σε επιστολή την οποία απέστειλε στις 17 Μαΐου 1972 ο Μ. Τριτοφτίδης προς το Γ. Γρίβα αναφέρει χαρακτηριστικά:

"Προς αποφυγήν οιωνδήποτε παρεξηγήσεων θα επεθύμουν να διευκρινίσω τα λεχθέντα υπ' εμού προς τον σύνδεσμόν σας όσον και προς τον Μακαριώτατον κατά την συνάντησίν μου της 6^{ης} Μαΐου.

Εκ της αναγνώσεως των δύο κειμένων του ιδικού σας ημ. 17 Απριλίου 1972 και του Μακαριωτάτου ημ. 4 Μαΐου 1972, τα οποία είχατε την ευγενή καλωσύνην να μου αποστείλετε, διεπιστώθη ότι εδίδετο διάφορος εξήγησις ως προς τα μεταξύ υμών και του Μακαριωτάτου συζητηθέντα κατά τη συνάντησίν σας της 26^{ης} Μαρτίου 1972.

[...] Ποία θέματα συνεζητήσατε και επί ποίων εκ τούτων συνεφωνήσατε ουδεμίαν γνώσιν είχαν, μέχρι της ημέρας ότε έλαβον γνώσιν των δύο αναφερομένων εγγράφων, ότε και αντελήφθην ότι υπήρχε διαφορά γνώμης".

Επιπρόσθετη επιβεβαίωση των παραπάνω προκύπτει και από επιστολή την οποία απέστειλε ο στρατηγός Α. Σιαπκαράς προς το στρατηγό Γρίβα στις 15 Ιουνίου 1972 και την οποία κοινοποίησε και προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο με την ίδια ημερομηνία, όπου διαπιστώνεται ότι μετά από 3 πολύωρες, όπως αναφέρει, συναντήσεις με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο τελευταίος τον παρακάλεσε να μεταφέρει στο Γρίβα το μήνυμα ότι συμφωνεί με το σκοπό, διαφωνεί όμως ως προς τη μεθόδευση και ότι εμμένει σε ό,τι διατύπωσε εις την επιστολή την οποία είχε αποστείλει στο Γρίβα.

Οι παραπάνω επιστολές βρίσκονται στο αρχείο της επιτροπής.

Χούντα και μέσα μαζικής ενημέρωσης

Είναι φυσικό τα μέσα ενημέρωσης και κυρίως ο έντυπος τύπος της εποχής να μην είχαν εξαιρεθεί από τις προσπάθειες της χούντας για έλεγχο και καθοδήγηση. Η προσπάθεια επικεντρώθηκε κυρίως στις αντιπολιτευόμενες το Μακάριο εφημερίδες, κατά πρώτο λόγο στις εφημερίδες "Πατρίς", "Εθνική", "Πρωινή" και "Μεσημβρινή" και κατά δεύτερο λόγο στις εφημερίδες "Γνώμη" και "Η Μάχη".

Ο έλεγχος και η καθοδήγηση της αρθρογραφίας και της εν γένει πολιτικής αυτών των εφημερίδων στηρίζονταν κατά κύριο λόγο στη χρηματοδότηση, χωρίς ενδεχομένως να αποκλείεται και η χρησιμοποίηση άλλων μέσων.

Κύρια πηγή χρηματοδότησης όλων των προαναφερθεισών εφημερίδων φαίνεται ότι ήταν η ελληνική πρεσβεία στη Λευκωσία.

Κέντρα καθοδήγησης ήταν το κλιμάκιο της ΚΥΠ/Ε στη Λευκωσία και το 2^ο ΕΓ του ΓΕΕΦ.

Κύρια πηγή πληροφόρησης της επιτροπής, καθώς και συγκέντρωσης στοιχείων αποτέλεσε το Αρχείο της ΚΥΠ/Κ, όπως και η αλληλογραφία του Σωκράτη Ηλιάδη με τον Ανδρέα Ποταμιάνο.

Από την υπάρχουσα αλληλογραφία μεταξύ Σ. Ηλιάδη και Α. Ποταμιάνου προκύπτει ότι από το 1964 αντιμακαριακοί κύκλοι συζητούσαν την έκδοση εφημερίδας η οποία να αντιπαρατίθεται και να αντιπολιτεύεται τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, καθώς και να προπαγανδίζει υπέρ της ένωσης. Οι κύκλοι αυτοί επίμονα ζητούσαν από την Αθήνα (μέσω του Α. Ποταμιάνου) τη χρηματοδότηση της έκδοσης της εφημερίδας.

Σε σειρά επιστολών που καλύπτουν την περίοδο Οκτωβρίου 1964 - Ιουνίου 1965 διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

- Η κατάπληξη που προκάλεσε η διακοπή της οικονομικής χορηγίας από την Αθήνα, μέσω της ελληνικής πρεσβείας, προς την εφημερίδα "Πατρίς".
- Η διατύπωση της άποψης ότι η μη οικονομική στήριξη θα οδηγούσε σε κλείσιμο της εφημερίδας και *"αυτό δεν θα είναι ευχάριστο διά την όλην εθνικήν υπόθεσιν"*.
- Η διερεύνηση σε συνεργασία με την Αθήνα της ίδρυσης πρακτορείου τύπου για τη διανομή των εθνικοφρόνων εφημερίδων.
- Η υποβολή αιτήματος προς την Αθήνα για τη διατύπωση εισηγήσεων επί προτάσεων αντιπροπαγάνδας την οποία θα ανέπτυσαν οι συγκεκριμένες εφημερίδες.
- Σημαντικό ρόλο στην αρθρογραφία της εφημερίδας "Πατρίς" την περίοδο 1964-1965 διαδραμάτιζε ο υπεύθυνος του Γραφείου Δημοσίων Σχέσεων της ΑΣΔΑΚ Γεώργιος Ζωτιάδης.

Επιπλέον, παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικά περιπτώσεις που Ελλαδίτες αξιωματικοί έδωσαν συγκεκριμένες κατευθυντήριες οδηγίες προς τις παραπάνω εφημερίδες (στοιχεία ΚΥΠ/Κ):

Τον Οκτώβριο του 1971 ο Παντελής Λαλαούνης του 2^{ου} ΕΓ/ΓΕΕΦ, μετά από συνάντηση με τον Κ. Χατζηνικολάου της "Μεσημβρινής", ζήτησε από τη γενική γραμματεία να μεριμνήσει, ώστε τα χρήματα του ομολογιακού δανείου να σταλούν στην εφημερίδα.

Το Φεβρουάριο του 1972 ο Νίκος Δοντάς του 2^{ου} ΕΓ/ΓΕΕΦ έδωσε γραμμή στη "Μεσημβρινή" για τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να προβάλλει τις μαθητικές διαδηλώσεις.

Στις 18 Φεβρουαρίου 1972 ο Π. Λαλαούνης επέκρινε σε τηλεφωνική επικοινωνία το Ν. Σαμψών για αλλαγή γραμμής της εφημερίδας "Η Μάχη" και διερωτήθηκε αν είχε εξαγορασθεί από το Μακάριο. Ο Σαμψών διασκέδασε την επίκριση προβάλλοντας το πρόβλημα της υγείας του και την επικείμενη επίσκεψή του στις ΗΠΑ για θεραπεία.

Τον Οκτώβριο του 1972 οι εφημερίδες "Μεσημβρινή" και "Πρωινή" αιτήθηκαν αυξημένη επιχορήγηση από την ελληνική πρεσβεία.

Στις 10 Φεβρουαρίου 1973 ο Νίκος Δοντάς του 2^{ου} ΕΓ/ΓΕΕΦ παρενέβη στις εφημερίδες "Γνώμη" και "Μεσημβρινή" για δημοσιεύματά τους.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1973 ο Νίκος Δοντάς υπέδειξε στη "Μεσημβρινή" να γράψει άρθρο με τίτλο "Ποιοι οι νυκτοβάται, Μακαριώτατε;". Το άρθρο θα αποτελούσε απάντηση στις δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και το χαρακτηρισμό που απέδωσε στα μέλη της ΕΟΚΑ Β' που συμμετείχαν στις επιχειρήσεις κατάληψης των αστυνομικών σταθμών.

Τον Απρίλιο του 1973 καθ' υπόδειξη του Νίκου Δοντά η "Μεσημβρινή" προέβαλε δημοσίευμα για δήθεν ρίψη πυροβολισμών εναντίον του στρατοπέδου της ΕΛΔΥΚ από παρακρατικά στοιχεία.

Σημαντικό ρόλο στη χάραξη της πολιτικής του αντιπολιτευόμενου τύπου στην Κύπρο είχε διαδραματίσει και ο δημοσιογράφος της αθηναϊκής εφημερίδας "Εστία" Δημητρώπουλος.

Όμως κάποια στιγμή είχαν προκύψει προβλήματα τόσο με την ελληνική πρεσβεία όσο και μεταξύ των διαφόρων εντύπων της γριβικής παράταξης.

Το πρώτο σοβαρό πρόβλημα είχε προκύψει το φθινόπωρο του 1972, όταν το καθεστώς Γ. Παπαδόπουλου άρχισε να μεταβάλλει τη στάση του έναντι του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Ζητήθηκε από τις εφημερίδες "Μεσημβρινή" και "Πρωινή" να αναπροσαρμόσουν τη γραμμή τους, για να συνεχισθεί η χρηματοδότησή τους. Υποδείχθηκε να συνεχίσουν την υποστήριξη προς το καθεστώς των Αθηνών και τις απόψεις του, να σταματήσουν την υποστήριξη προς το Γρίβα και να κατευθύνουν την πολιτική τους έναντι του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Από τον εκδότη των εφημερίδων υπήρξε άρνηση, η χρηματοδότηση διακόπηκε και ως εκ τούτου η κυκλοφορία των δύο εφημερίδων είχε ανασταλεί λόγω χρεών.

Το δεύτερο πρόβλημα ήταν "ενδοοικογενειακή υπόθεση" της γριβικής παράταξης και αφορούσε την έκδοση της εβδομαδιαίας εφημερίδας "Γνώμη", εκφραστικού οργάνου του ΔΕΚ, σε καθημερινή και πρωινή. Αυτό φαίνεται να προκάλεσε την αντίδραση της ΕΣΕΑ, η οποία προγραμματίζε την έκδοση εφημερίδας με το όνομα "Εθνική". Για την αποτροπή της κρίσης έγιναν διάφορες συναντήσεις. Εμπλοκή στην υπόθεση είχε και ο Γ. Γρίβας. Τελικά φαίνεται ότι οι προσπάθειες δεν ευοδώθηκαν και η "Γνώμη" κυκλοφόρησε το Δεκέμβριο του 1972 ως καθημερινή και πρωινή.

Η εκκλησιαστική κρίση του 1972 - 1973

Για την καταγραφή των στοιχείων που αφορούν την εκκλησιαστική κρίση μελετήθηκαν έγγραφα τα οποία προέρχονται από το Αρχείο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, της ΚΥΠ, τα βρετανικά αρχεία, τον τύπο της εποχής, έγγραφα που προέρχονται από άλλες πηγές, καθώς και η σχετική βιβλιογραφία.

Για πρώτη φορά το Δεκέμβριο του 1967 οι Μητροπολίτες Πάφου Γεννάδιος, Κιτίου Άνθιμος και Κυρηνείας Κυπριανός έθεσαν θέμα διαχωρισμού των καθηκόντων του Αρχιεπισκόπου, με αφορμή τις προεδρικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1968.

Στις 25 Ιανουαρίου 1968 κατά τη συνεδρία της Ιεράς Συνόδου ζήτησαν την παραίτηση του Μακαρίου από το προεδρικό αξίωμα και τον περιορισμό του στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα.

Αφετηρία για την εκδήλωση της εκκλησιαστικής κρίσης αποτέλεσε η συνεδρία της Ιεράς Συνόδου στις 2 Μαρτίου 1972, κατά την οποία οι τρεις μητροπολίτες αξίωσαν την παραίτηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου από το προεδρικό αξίωμα.

Απάντηση στην αξίωση των τριών μητροπολιτών έδωσε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος στις 19 Μαρτίου 1972 με επιστολή στην οποία υπεραμυνόταν των θέσεών του, επικρίνοντάς τους ταυτόχρονα για παραλείψεις και παραβιάσεις του καταστατικού χάρτη της Εκκλησίας της Κύπρου.

Στις 7 Μαρτίου 1973 οι τρεις μητροπολίτες προχώρησαν σε καθαίρεση του Μακαρίου και σε διορισμό του Μητροπολίτη Πάφου Γενναδίου στη θέση του τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου. Η ενέργεια αυτή δεν είχε αναγνωρισθεί από καμία ορθόδοξη εκκλησία. Επικρίθηκε μάλιστα και από μέλη της χουντικής κυβέρνησης των Αθηνών. (Ήταν η εποχή που η χούντα του Γ. Παπαδόπουλου άρχισε σταδιακά να αποστασιοποιείται από τις εξελίξεις στην Κύπρο και να επιδιώκει βελτίωση των σχέσεων με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.)

Αντιδρώντας ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος σε αυτή την ενέργεια, συγκάλεσε Μείζονα και Υπερτελή Σύνοδο, η οποία συνήλθε στη Λευκωσία από τις 5 μέχρι τις 14 Ιουλίου 1973. Στις 6 Ιουλίου 1973 η σύνοδος ακύρωσε την απόφαση για καθαίρεση του Μακαρίου και, αφού οι τρεις μητροπολίτες αρνήθηκαν να επιλύσουν το θέμα ειρηνικά, στις 14 Ιουλίου 1973 προχώρησε στην καθαίρεσή τους.

Της καθαίρεσης ακολούθησε η διαδικασία αποκατάστασης της εκκλησιαστικής τάξης. Αρχικά είχε εκλεγεί Μητροπολίτης Πάφου ο Χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας Χρυσόστομος. Ακολούθως, χειροτονήθηκαν δυο νέοι χωρεπίσκοποι, Λήδρας και Σαλαμίνας. Έτσι η Εκκλησία της Κύπρου απέκτησε και πάλι αυτοδύναμη Ιερά Σύνοδο, η οποία προχώρησε στην αύξηση του αριθμού των μητροπόλεων από τρεις σε πέντε με την ίδρυση δύο νέων, της Λεμεσού και της Μόρφου.

Στις εκλογές που ακολούθησαν εξελέγησαν Μητροπολίτης Λεμεσού ο Χρυσάνθος Χρυσοστόμου, Κιτίου ο Χρυσόστομος Μαχαιριώτης, Κυρηνείας ο Γρηγόριος Κυκκώτης και Μόρφου ο Χρυσάνθος Σαρηγιάννης. Αναφορικά με τους λόγους που οδήγησαν τους τρεις μητροπολίτες στις συγκεκριμένες ενέργειες, από τα στοιχεία τα οποία έχει στη διάθεσή της η επιτροπή προκύπτουν τα ακόλουθα:

Κατά την περίοδο που πρέσβης της Ελλάδας στη Λευκωσία ήταν ο Κ. Παναγιωτάκος αναπτύχθηκε στενή συνεργασία με τους τρεις μητροπολίτες. Όπως αποκαλύπτεται και από σχετικά έγγραφα, ο Κ. Παναγιωτάκος ήταν ο συντονιστής της δραστηριότητας (κατ' εντολή της χούντας) των τριών μητροπολιτών για την καθαίρεση του Μακαρίου.

Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκαν στενές σχέσεις και με το στρατηγό Γρίβα, με τον οποίο συναντιούνταν συχνά, όπως και με την ΕΟΚΑ Β'. Οι δύο από τους τρεις μητροπολίτες (Κιτίου και Κυρηνείας) φέρονταν και ως χρηματοδότες της οργάνωσης. Μετά την καθαίρεση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και υπό το φόβο της πρόκλησης αντιποίνων εναντίον τους από οπαδούς του Αρχιεπισκόπου, ένοπλοι άνδρες της ΕΟΚΑ Β' ανέλαβαν τη φρούρηση και προστασία τους (κατάθεση Π. Ρωσσίδη, 22.9.2010, σελ. 53).

Σε μνημόνιο το οποίο συνέταξε στις 25 Φεβρουαρίου 1972 ο τότε Υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας και τότε πρέσβης στην Κύπρο Κ. Παναγιωτάκος, μετά από συνάντηση την οποία είχε με τον Τούρκο πρέσβη στην Αθήνα Τουρκμέν, αναφέρει μεταξύ άλλων "[...] η Ελληνική Κυβέρνησις είναι σε συνεχή επαφήν μετά των τριών μητροπολιτών. Και του απεκάλυψα ότι, κατά την διάρκειαν της τελευταίας εν Κύπρω παραμονής, είχαν σειρά συναντήσεων μετ' αυτών. Ότι οι μητροπολίται, μετά την εις αυτούς αποκάλυψιν στοιχείων περί των κινδύνων ους συνεπάγεται η μετά των κομμουνιστών πολιτική συνεργασία του Μακαρίου, υπεσχέθησαν ενεργό συμμετοχήν εις τας προσπάθειας ανατροπής του Κυπρίου Προέδρου".

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν και σε συνέντευξη την οποία παρεχώρησε ο Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος το 1975 στο περιοδικό "Ταχυδρόμος". Είχε αναφέρει συγκεκριμένα πως

οι κινήσεις των τριών μητροπολιτών "προέκυψαν κατόπιν εντολής που ήρθε από την Αθήνα μέσω του Παναγιωτάκου".

Την άποψη αυτή ενισχύει και η εκτίμηση του Βρετανού πρέσβη στην Αθήνα. Σε αναφορά του προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 4 Μαρτίου 1972 (TNA, FCO 9/1502, έγγραφο 4, From Athens 040955Z to immediate FCO, Telegram number 146, 4/3/1972) αναφέρει ότι το αίτημα των τριών μητροπολιτών στην Ιερά Σύνοδο στις 2 Μαρτίου 1972 για παραίτηση του Μακαρίου πιθανότατα προωθήθηκε και ίσως μέχρι ενός βαθμού οργανώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση.

Σε άλλο σημείωμα του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, ημερομηνίας 15 Νοεμβρίου 1973, αναφέρεται σχετικά:

"Η άρσις της καθαιρέσεως ασφαλώς θα συνέβαλλεν εις την ημετέραν γενικωτέραν πολιτικήν λήθης και κατευνασμού εν Κύπρω, αλλά και θα απετέλει πράξιν δικαιοσύνης έναντι των τριών αρχιερέων, οίτινες, ως γνωστόν, είχαν ενθαρρυνθή αρχικώς από ελληνικής πλευράς (προ Μαρτίου 1972) εις την λήψιν της αποφάσεως περί καθαιρέσεως του Αρχιεπισκόπου".

Από τα παραπάνω στοιχεία καθίσταται προφανές ότι όλες οι κινήσεις και ενέργειες των τριών μητροπολιτών σε σχέση με την εκκλησιαστική κρίση, η οποία είχε προκληθεί την περίοδο 1972 - 1973, αποτελούσαν μέρος του ευρύτερου σχεδιασμού για αποδυνάμωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και εξαναγκασμό του σε παραίτηση, ώστε η χούντα να μπορέσει να προωθήσει τους σχεδιασμούς της για επίλυση του Κυπριακού στη βάση της απόφασής της για διπλή ένωση.

Κρίση στις σχέσεις χούντας - Γεώργιου Γρίβα

Όπως προκύπτει από διάφορες πηγές και κυρίως από το σημείωμα του Πληρεξούσιου Υπουργού Άγγελου Χωραφά (2.11.1971), το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών όχι μόνο δεν ήταν δυσαρεστημένο με την κάθοδο του Γ. Γρίβα στην Κύπρο, αλλά αντίθετα με διάφορους τρόπους στήριξε τη δράση της ΕΟΚΑ Β' τόσο οικονομικά όσο και σε επίπεδο ανθρώπινης υποστήριξης από Ελλαδίτες αξιωματικούς, καθώς και με υποβοήθηση κλοπής όπλων από στρατόπεδα της ΕΦ για εξοπλισμό των ομάδων της ΕΟΚΑ Β' (κλοπή από το στρατόπεδο του Τρικώμου και του ΚΕΝ Πάφου).

Η αρχή της κρίσης προσδιορίζεται γύρω στην άνοιξη του 1972, μετά τη ματαίωση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Φεβρουαρίου. Το φθινόπωρο του 1973 η υποβόσκουσα κρίση στις σχέσεις του Γ. Γρίβα και του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου κορυφώθηκε.

Η αντιπαράθεση μεταξύ Γ. Γρίβα και Γ. Παπαδόπουλου φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα, από τη μια, της αλλαγής γραμμής της χούντας αναφορικά με τη λύση του Κυπριακού, της στήριξης των ενδοκυπριακών συνομιλιών που βρίσκονταν σε εξέλιξη και της εγκατάλειψης της σκληρής γραμμής για ένωση (στην ουσία διπλή ένωση) και, από την άλλη, της απροθυμίας να στηρίξει υλικά και άλλως πως την ΕΟΚΑ Β'. Όμως και οι προσωπικές σχέσεις των δύο ανδρών δεν ήταν σε καλό επίπεδο.

Εξάλλου, δεν υπάρχει η αμφιβολία ότι τόσο ο Γ. Γρίβας όσο και η δράση της ΕΟΚΑ Β', όπως αποκαλύπτεται από έγγραφα τα οποία παρατίθενται σε άλλα σημεία του κειμένου, χρησιμοποιήθηκαν από τη χούντα για τη δημιουργία κλίματος αποσταθεροποίησης του Μακαρίου και δημιουργίας συνθηκών στρατιωτικής επέμβασης. Με τον ίδιο τρόπο η χούντα είχε προγραμματίσει να ενεργήσει και στις περιπτώσεις του Εθνικού Μετώπου, της δολοφονικής

απόπειρας εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στις 8 Μαρτίου 1970 και της δολοφονίας του Π. Γιωρκάτζη στις 15 Μαρτίου 1970.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται και η έναρξη της σταδιακής βελτίωσης των σχέσεων Αθήνας-Λευκωσίας, η οποία γίνεται πλέον εμφανής το φθινόπωρο του 1972 με την τοποθέτηση του Ευστάθιου Λαγάκου στη θέση του πρέσβη στη Λευκωσία. Οι σχέσεις αυτές είχαν διαταραχθεί σε μεγάλο βαθμό μετά την αποκάλυψη της εμπλοκής του Π. Γιωρκάτζη στη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Γ. Παπαδόπουλου τον Αύγουστο του 1968, την εισαγωγή του τσεχοσλοβακικού σπλιισμού, τη διακοίνωση του Γ. Παπαδόπουλου προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο το Φεβρουάριο του 1972, με την οποία ζητούσε να παραιτηθεί από την προεδρία της Δημοκρατίας, καθώς και την αποκάλυψη του ματαιωθέντος πραξικοπήματος της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1972. Είναι ακόμα γνωστή και η δήλωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ότι δεν έτρεφε συμπάθεια προς τα δικτατορικά καθεστώτα.

Ενδεικτικά δείγματα αυτής της αλλαγής αποτελούν τα παρακάτω:

Στις 29 Νοεμβρίου 1972 ο τότε Υπουργός Εξωτερικών Καβαλιεράτος, αφού επιχείρησε να ματαιώσει επίσκεψη που είχε προγραμματίσει αντιπροσωπία της ΕΣΕΑ στην Αθήνα, δήλωσε ότι κανένας επίσημος δε θα είχε συνάντηση μαζί της.

Στις 15 Μαρτίου 1973 ο Γ. Παπαδόπουλος αρνήθηκε να συναντηθεί με τους Μητροπολίτες Κιτίου και Πάφου, οι οποίοι πραγματοποιούσαν επίσκεψη στην Αθήνα.

Τον Ιούλιο του 1973 η ΕΟΚΑ Β' προέβη στην απαγωγή του Υπουργού Δικαιοσύνης Χρίστου Βάκη προβάλλοντας ως όρους απελευθέρωσης:

- την απόδοση πολιτικών ελευθεριών στον ελληνικό κυπριακό λαό, για να εκφράσει ελεύθερα τη θέλησή του επί του εθνικού θέματος,
- τη διενέργεια γνήσιων και ελεύθερων εκλογών,
- το διαχωρισμό της Εκκλησίας από την πολιτική,
- την παραχώρηση γενικής αμνηστίας,
- την επάνοδο στη θέση τους όλων των παυθέντων αστυνομικών και δημοσίων υπαλλήλων.

Το καθεστώς Γ. Παπαδόπουλου επέκρινε έντονα την ενέργεια απαγωγής του υπουργού και ζήτησε την άμεση απελευθέρωσή του.

Με ανακοίνωσή του το καθεστώς των Αθηνών στις 24 Αυγούστου 1973 κάλεσε το Γ. Γρίβα να διαλύσει την παράνομη οργάνωση ΕΟΚΑ Β' και να επιστρέψει στην Αθήνα. Σταμάτησε ακόμα η χρηματοδότηση της οργάνωσης. Επιπρόσθετα, έπαυσε να έχει υπό την προστασία και καθοδήγησή του τους τρεις έκπτωτους μητροπολίτες.

Σχετικό σημείωμα του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, ημερομηνίας 15 Νοεμβρίου 1973, το οποίο κατέχει η επιτροπή, αναφέρει σχετικά με τα παραπάνω:

"[...] η Ελληνική Κυβέρνησις διεμήνυσε (30.3.1973) εις τον στρατηγόν Γρίβα την πλήρη αντίθεσίν της εις τας δυναμικάς ενέργειας της οργανώσεώς του (ανατινάξεις αστυνομικών σταθμών, βόμβαι κ.λπ.), αίτινες αφ' ενός διετάρασσον επικινδύνως την αναγκαίαν ατμόσφαιραν διά τας ενδοκυπριακάς συνομιλίας και αφ' ετέρου παρείχον προσχήματα εις την Τουρκίαν διά την προβολήν νέων απαράδεκτων απαιτήσεων εις την τράπεζαν των διαπραγματεύσεων.

Διά της επιστολής του ο στρατηγός Γρίβας (15.4.1973) απέρριψεν, ως γνωστόν, διαρρήδην τας συστάσεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Επηκολούθησεν συνέχισις της δυναμικής δράσεως των ομάδων Γρίβα και η απαγωγή του Κυπρίου Υπουργού Δικαιοσύνης [...].

Υπό τας συνθήκας αυτάς και κατόπιν αλληπαλλήλων συσκέψεων του ΑΣΕΑ εν Αθήναις, ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας προέβη εις την γνωστήν επώνυμον καταδίκην των δυναμικών ενεργειών του Γρίβα και απηύθυνε έκκλησιν εις τα πατριωτικά του αισθήματα όπως διαλύση ούτως αμέσως τας υπ' αυτόν ομάδας. Η έκκλησις αυτή προεκάλεσεν τας γνωστάς αντιδράσεις και επικρίσεις της γριβικής παρατάξεως, ήτις εδήλωσεν ότι θα συνέχιζεν τον δυναμικόν αγώνα διά την ένωσιν [...]."

Προ του κινδύνου οι εξελίξεις αυτές (δημόσια αντιπαράθεση και σύγκρουση Γρίβα-χούντας) να προκαλέσουν προβλήματα στις σχέσεις των Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο με την ΕΟΚΑ Β', επιχειρήθηκε η αποτροπή αυτού του ενδεχομένου με συγκεκριμένες ενέργειες αξιωματικών πιστών στην ομάδα Δ. Ιωαννίδη. Με πρωταγωνιστές τους Π. Παπαδάκη, Α. Κονδύλη, Κ. Παπαγιάννη και Ν. Δοντά επιχειρήθηκε η υπονόμηση της βελτίωσης των σχέσεων Αθήνας-Λευκωσίας με υποβολιμαία δημοσιεύματα και την προβολή δήθεν επεισοδίων των μακαριακών σε βάρος των Ελλαδιτών αξιωματικών, αλλά και της σύσφιγξης των σχέσεων του Γ. Γρίβα με το Δ. Ιωαννίδη.

Για αυτή τη δεύτερη πτυχή ρόλο μεσάζοντος είχαν αναλάβει περί το μήνα Ιούνιο του 1973 ο Σ. Ηλιάδης και ο Α. Ποταμιάνος. Την ίδια περίοδο προσδιορίζονται και οι προσπάθειες του Δ. Ιωαννίδη να ανατρέψει το Γ. Παπαδόπουλο. Στα μέσα Αυγούστου 1973 σε συνεδρία του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης στην Αθήνα φαίνεται να προέκυψε και η πρώτη ανοικτή σύγκρουση του Γ. Παπαδόπουλου με το Δ. Ιωαννίδη αναφορικά με το Κυπριακό και τις απόψεις των δύο κορυφαίων στελεχών της χούντας.

Ο Γρίβας στη συνέχεια, στις 23 Σεπτεμβρίου 1973, κατηγόρησε την Αθήνα ότι απέστειλε στην Κύπρο τέσσερις Ελλαδίτες αξιωματικούς (ταγματάρχες), για να τον συλλάβουν ή να τον δολοφονήσουν. Φαίνεται ότι την πληροφορία αυτή μετέφερε στο Γ. Γρίβα ο Κοσμάς Μαστροκόλιας στα πλαίσια της υπονόμησης του Γ. Παπαδόπουλου από την ομάδα του Δ. Ιωαννίδη. Ανάμεσα στα ονόματα των τεσσάρων αξιωματικών αναφέρονται οι Λιάπης (Διαβιβάσεων), Ναπολέων Δαμασκηνός (διοικητής της 31^{ης} ΜΚ) και Κωνσταντίνος Ραφτόπουλος (διοικητής της 32^{ης} ΜΚ). Ο τέταρτος (δεν έχει επιβεβαιωθεί) φέρεται να ήταν απόστρατος αξιωματικός. Οι Ραφτόπουλος και Δαμασκηνός ήσαν της ομάδας Δ. Ιωαννίδη και στενοί συνεργάτες του Κ. Κομπόκη. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την κατάθεση του Κομπόκη στη Βουλή των Ελλήνων στις 9 Ιουλίου 1986, σελ. 149-150. Συμμετείχαν στο σχεδιασμό και την εκτέλεση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 1974. Διαφωνία με τον τρόπο χειρισμού του θέματος από το Γ. Γρίβα είχε εκφράσει και ο Σ. Ηλιάδης, ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι η πληροφορία ήταν λανθασμένη, όπως και άλλες πληροφορίες οι οποίες προέρχονταν από την Αθήνα, καθώς και ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος, ο οποίος ανέφερε χαρακτηριστικά: "*Παραπλανήσανε τον αρχηγό με αυτή την πληροφορία και ήτανε μια πολύ άστοχη ενέργειά του να την υιοθετήσει*" (κατάθεση 17.6.2009, σελ. 103-104).

Σύμφωνα με στοιχεία της ΚΥΠ/Κ, οι τρεις ανωτέρω αξιωματικοί, οι οποίοι είχαν στενές επαφές με κύκλους της ΕΟΚΑ Β', συμμετείχαν στην οργάνωση της απόπειρας δολοφονίας του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στον Άγιο Σέργιο, στις 7 Οκτωβρίου 1973, εν αγνοία του Γρίβα. Την αγνοία του Γρίβα για την απόπειρα επιβεβαίωσε και ο Κίκης Κωνσταντίνου στην κατάθεσή του στην επιτροπή (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 65).

Επιπρόσθετα, ο Γρίβας έδωσε οδηγίες στους ανθρώπους του, καθώς και στα ελεγχόμενα από αυτόν έντυπα να "*εξαπολύσουν επίθεση*" εναντίον του Γ. Παπαδόπουλου. Ζήτησε μάλιστα να σταματήσει η μηνιαία επιχορήγηση προς συγκεκριμένη εφημερίδα, καθότι προέβαλλε

περισσότερο τη χούντα παρά τον ίδιο και την ΕΟΚΑ Β' (Λεωνίδας Φ. Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής, Βιογραφία*, τόμ. 4, εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2008, σελ. 8).

Είναι πρόδηλο ότι οι ενέργειες αυτές αποσκοπούσαν στη διατάραξη των βελτιωμένων σχέσεων της Λευκωσίας με την Αθήνα και ταυτόχρονα στην περαιτέρω όξυνση της αντιπαράθεσης του Γ. Γρίβα με το Γ. Παπαδόπουλο. Κύριος κομιστής των διαφόρων πληροφοριών από την Αθήνα προς το Γ. Γρίβα ήταν ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, οι σχέσεις του οποίου τόσο με το δικτάτορα Ιωαννίδη όσο και με το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου έγιναν γνωστές στη συνέχεια.

Μέσα σε αυτό το κλίμα ο Γ. Γρίβας με επιστολή του προς το Δ. Ιωαννίδη, ημερομηνίας 21^{ης} Οκτωβρίου 1973, αιτείται βοήθειας. Την επιστολή κατέθεσε στην επιτροπή ο στενός του συνεργάτης Σπ. Παπαγεωργίου. Η επιστολή αναφέρει συγκεκριμένα: "*Μας αναγκαιούν οικονομική ενίσχυσις και οπλισμός. Όσον το ταχύτερον τα έχομεν τόσο ενωρίτερον θα είμεθα έτοιμοι, τόσο και η επιτυχία θα είναι εξασφαλισμένη*". Την επιστολή είχε μεταφέρει στον Ιωαννίδη ο Παντελής Δημητρίου, συνεργάτης του Γ. Γρίβα, αλλά και προσωπικός φίλος του δικτάτορα.

Την αναχώρηση για την Αθήνα, την ίδια περίοδο, του Παντελή Δημητρίου και τη συνάντησή του με το Δ. Ιωαννίδη επιβεβαιώνει και ο Σωκράτης Ηλιάδης σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε με τον ευρισκόμενο στην Αθήνα Αρχιμανδρίτη Άνθιμο Ελευθεριάδη.

Από όλα τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ο Γ. Γρίβας και η ΕΟΚΑ Β' είχαν άμεση και στενή σχέση τόσο με Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν στην Κύπρο και ήσαν έμπιστοι στη χούντα όσο και απευθείας με κύκλους του δικτατορικού καθεστώτος στην Αθήνα, κύκλοι οι οποίοι ήσαν είτε στο προσκήνιο είτε στο παρασκήνιο. Οι κατά καιρούς εσωτερικές συγκρούσεις των διαφόρων ομάδων της χούντας είχαν την αντανάκλασή τους και στις σχέσεις τους με την ΕΟΚΑ Β'.

Ο θάνατος του Γεώργιου Γρίβα

Από τις καταθέσεις προσώπων που κλήθηκαν στην επιτροπή αναφέρθηκε ότι ο αρχικός χώρος διαμονής του Γ. Γρίβα μετά τη μυστική άφιξή του στην Κύπρο ήταν το σπίτι της Ντιάνας Μαύρου στη Λεμεσό, στο οποίο για το σκοπό αυτό είχε διαμορφωθεί ειδικός χώρος.

Τις συναντήσεις του με διάφορα πρόσωπα τις πραγματοποιούσε σε διάφορους άλλους χώρους, όπου μεταφερόταν ειδικά για αυτό το σκοπό.

Σύμφωνα με την κατάθεση του Κίκη Κωνσταντίνου, το καλοκαίρι του 1973 (Ιούνιο ή αρχές Ιουλίου) ο Γ. Γρίβας τού ζήτησε να του ετοιμάσει χώρο, για να μετακινηθεί στην περιοχή Αμμοχώστου, επιθυμία η οποία δεν έγινε δυνατό να ικανοποιηθεί, γιατί ήδη, όπως ανέφερε, ήταν καταζητούμενος (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 25).

Το καλοκαίρι του 1973 ο Γ. Γρίβας μετακινήθηκε σε νέα κρυψώνα στο κέντρο της Λεμεσού. Οι συνθήκες διαμονής του δεν ήσαν ιδανικές και σε συνδυασμό με τις υψηλές θερμοκρασίες παρουσίασε υποτροπή το βρογχικό άσθμα από το οποίο υπέφερε. Η κατάσταση αυτή επιδείνωσε τα καρδιολογικά του προβλήματα.

Παρά τη θεραπευτική αγωγή στην οποία είχε υποβληθεί, φαίνεται ότι η κατάσταση της υγείας του δεν παρουσίασε ιδιαίτερη βελτίωση. Αυτό τον υποχρέωσε να μετακινηθεί στο γνωστό κρησφύγετο στον Άγιο Νικόλαο, όπου και απεβίωσε στις 27 Ιανουαρίου 1974 (κατάθεση Κροΐσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 2-3).

Γύρω από τα αίτια του θανάτου του στρατηγού Γρίβα κυκλοφόρησαν κατά καιρούς διάφορες εκδοχές. Η πλέον ενδιαφέρουσα για διερεύνηση είναι αυτή με βάση την οποία ο Γ. Γρίβας δηλητηριάστηκε με στόχο "να φύγει από τη μέση" και να προωθήσουν κάποιοι τους σχεδιασμούς τους, υπονοώντας σαφώς τη χούντα των Αθηνών.

Τόσο ο προσωπικός γιατρός του Γ. Γρίβα, ο οποίος ετύγχανε να είναι συγγενής του, όσο και ο γιατρός ο οποίος είχε κληθεί για νεκροτομή στη σορό του στρατηγού βεβαιώνουν με την κατάθεσή τους στην επιτροπή ότι ο θάνατός του ήταν αποτέλεσμα της ηλικίας του, αλλά και της καρδιοπάθειας από την οποία υπέφερε. Οι δε συνθήκες διαβίωσής του πιθανόν να είχαν επιδεινώσει την κατάσταση της υγείας του (καταθέσεις δόκτορος Χριστόδουλου Λιβέρη, 29.10.2008, σελ. 9-10, και δόκτορος Δώρου Παπαπέτρου, 3.3.2008, σελ. 9, 14).

Η νεκροτομική έκθεση, η οποία έχει κατατεθεί στην επιτροπή, αναφέρει σχετικά:

"Πνεύμονες: Οιδηματώδεις με λίγη υπεραιμία. Συλλογή υγρού περίπου ενός λίτρου στο αριστερό ημιθωράκιο και πολύ λίγο στη βάση του δεξιού πνεύμονος.

Καρδιά: Τεράστια και υπερτροφική. Η αριστερά κοιλία της καρδιάς διατεταμένη. Η αορτική βαλβίδα στενωμένη, το μικρό δάκτυλο του χεριού δεν περνούσε. Σκληρή σαν να είχε δύο γλωχίνες. Μικρές προεξοχές με σκληρία πάνω στην κορυφή των γλωχίνων. Το μυοκάρδιο υπερτροφικό.

Αιτία θανάτου: Κάμψις της αριστεράς καρδιάς λόγω στενώσεων της αορτής από αρτηριοσκλήρωση".

Στο περιβάλλον του Γ. Γρίβα παρουσιάστηκε διχογνωμία όσον αφορά το χώρο ταφής του. Η σύζυγός του ήθελε η σορός να μεταφερθεί στην Αθήνα για ταφή, ενώ οι συνεργάτες του προέκριναν την Κύπρο. Τελικά, με την παρέμβαση του Δ. Ιωαννίδη, απεφασίσθη η ταφή να γίνει στην Κύπρο. Την ευθύνη αλλαγής της αρχικής απόφασης για ταφή στην Αθήνα ανέλαβε ο Κ. Μαστροκόλιας, ο οποίος ήλθε στην Κύπρο στις 28 Ιανουαρίου 1974. Ως χώρος ταφής είχε επιλεγεί ο περίβολος της οικίας όπου βρισκόταν το κρησφύγετό του.

Η μετά το Γρίβα περίοδος

Μετά την εξαγγελία του θανάτου του Γ. Γρίβα ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος παραχώρησε πλήρη αμνηστία σε όλα τα καταζητούμενα στελέχη της ΕΟΚΑ Β' και απέλυσε από τις φυλακές όλους τους κρατούμενους, ως μια χειρονομία καλής θέλησης και τερματισμού της αντιπαράθεσης. Αντίθετα, η ΕΟΚΑ Β' με εγκύκλιό της, ημερομηνίας 6 Φεβρουαρίου 1974, έδωσε οδηγίες για αναδιοργάνωση και συνέχιση των δραστηριοτήτων της.

Αρχικά την αρχηγία ανέλαβε ο υπαρχηγός της οργάνωσης Γ. Καρούσος, ως φυσικός διάδοχος του αρχηγού της, ως αντικαταστάτης, κατέθεσε ο Κροίσος Χριστοδουλίδης (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 35). Εξέδωσε μάλιστα και την πρώτη εγκύκλιο μετά το θάνατο του Γρίβα, στην οποία τόνιζε την ανάγκη πολιτικοποίησης του αγώνα και αποφυγής εμφύλιου σπαραγμού. Διάφοροι μάρτυρες ανέφεραν ότι το τελευταίο διάστημα ο Γ. Καρούσος βρισκόταν σε σχετική δυσμένεια από το Γρίβα λόγω της θέσης του για εγκατάλειψη της ένοπλης δράσης και τη μετατροπή του αγώνα σε πολιτικό, θέση την οποία εξέφρασε και στην πρώτη συγκέντρωση των ηγετικών στελεχών της οργάνωσης μετά το θάνατο του Γρίβα (καταθέσεις Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 31-32, και Λευτέρη Παπαδόπουλου, 2.6.2010, σελ. 85-86).

Ζώντος του Γρίβα, αναφέρθηκε ότι για τους σκοπούς της διαδοχής ορίστηκε ολιγομελές συμβούλιο, πληροφορία η οποία δεν έχει καταστεί δυνατόν να επιβεβαιωθεί. Σε σύντομο

χρονικό διάστημα με οδηγίες της χούντας ο Γ. Καρούσος όχι μόνο απομακρύνθηκε από την ηγεσία της οργάνωσης, αλλά και από την Κύπρο. Η απομάκρυνση φαίνεται να ήταν προσωπική εντολή του δικτάτορα Δ. Ιωαννίδη στα πλαίσια της προσπάθειας για απόλυτο έλεγχο της ΕΟΚΑ Β' και αξιοποίησής της, με στόχο την προώθηση των σχεδιασμών του. Σε επιστολή του ημερομηνίας 14 Μαΐου 1974 προς το δικτάτορα Δ. Ιωαννίδη ο Λ. Παπαδόπουλος του ανέφερε ότι μετά το θάνατο του Γρίβα είχε διαμηνύσει με το Β. Βιντζηλαίο την ανάγκη:

- να διατηρηθεί η ΕΟΚΑ Β',
- να διατηρηθεί η συνοχή και ο έλεγχος και οι καταζητούμενοι να παραμείνουν στις θέσεις τους,
- να φύγει ο Καρούσος.

Στη δεύτερη συγκέντρωση των ηγετικών στελεχών της οργάνωσης, η οποία είχε πραγματοποιηθεί στη Λευκωσία μερικές μέρες μετά την ταφή του Γρίβα, απόντος του Γ. Καρούσου, ο Κοσμάς Μαστροκόλιας ανακοίνωσε την απόφαση η οποία λήφθηκε στην Αθήνα για απομάκρυνσή του από την Κύπρο. Η απόφαση απομάκρυνσης του Γ. Καρούσου δεν ήταν προς συζήτηση (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 85). Κατά την παραμονή του είχε πολλαπλές επαφές με ηγετικά στελέχη της ΕΟΚΑ Β'. Εμπλοκή στην επιχείρηση είχε και ο Αθανάσιος Σκλαβενίτης. Την επιχείρηση απομάκρυνσης του Καρούσου φαίνεται ότι οργάνωσε και χρηματοδότησε ο Α. Ποταμιάνος.

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος στην κατάθεσή του στην επιτροπή ανέφερε ότι η απομάκρυνση του Γ. Καρούσου έγινε με δική του εισήγηση προς το κλιμάκιο των Αθηνών, αρνούμενος όμως να αποκαλύψει τα ονόματα των ατόμων που το συγκροτούσαν (κατάθεση 2.6.2010, σελ. 94).

Ο Γ. Καρούσος ουσιαστικά "συνελήφθη" από άνδρες της ΕΟΚΑ Β' με πρόσχημα ότι θα τον μετέφεραν σε συνεδρία στελεχών της οργάνωσης (κατάθεση Κροΐσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 39). Η απομάκρυνση τελικά πραγματοποιήθηκε το απόγευμα της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1974 με το καΐκι ΙΑΣΩΝ II, το οποίο απέπλευσε από το λιμάνι της Λάρνακας. Αφού τον παρέλαβε από την περιοχή "Βαθιά Γωνιά" της Ξυλοφάγου, κατευθύνθηκε προς τη Ρόδο.

Καπετάνιος του καϊκιού ήταν ο Βασίλης Μούγιος. Το όνομα του Β. Μούγιου αναφέρεται και στην περίπτωση του καϊκιού που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς του γυρίσματος ταινίας με τον Πήτερ Σέλλερς στην Κερύνεια το καλοκαίρι του 1973. Στο καΐκι επέβαιναν ακόμα οι Γεώργιος Χαραλάμπους από την Αγία Νάπα, Απόστολος Ελευθεριάδης από το Παλαιχώρι και Κυριάκος Κουτσόφτας από το Λιοπέτρι (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 87).

Η απομάκρυνση του Καρούσου δεν ήταν οικειοθελής. Πριν από την επιβίβασή του στο καΐκι φαινόταν φοβισμένος και μέχρι εκείνη τη στιγμή δε γνώριζε τον τελικό προορισμό του. Την αναγκαστική φυγάδευσή του παρακολουθούσαν από αέρος οι δυνάμεις ασφαλείας του κράτους, οι οποίες είχαν σχετική πληροφόρηση. Αναφορικά με την παρακολούθηση, υπάρχουν δύο εκδοχές:

- Η πρώτη σύμφωνα με την οποία γνώριζαν τη φυγάδευση και την παρακολουθούσαν για σκοπούς επιβεβαίωσης.
- Η δεύτερη σύμφωνα με την οποία δε γνώριζαν τον επιβάτη που μετέφερε το καΐκι, αλλά πίστευαν ότι θα παραλάμβανε από ελληνικό νησί (πιθανόν τη Ρόδο) το νέο αρχηγό της ΕΟΚΑ Β', για να τον μεταφέρει στην Κύπρο, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα θα ήταν Έλληνας αξιωματικός.

Τελικά ο Γ. Καρούσος αποβιβάστηκε στο Καστελλόριζο και στη συνέχεια με το πλοίο ΜΑΡΙΩ μεταφέρθηκε στη Ρόδο. Και αυτή τη μεταφορά τη διευθέτησε ο Α. Ποταμιάνος. Κατά την αποβίβαση στο Καστελλόριζο το λιμεναρχείο πραγματοποίησε έλεγχο διαβατηρίων. Ο Καρούσος δεν ήταν κάτοχος διαβατηρίου ή άλλου ταξιδιωτικού εγγράφου, άρα εισήλθε στην Ελλάδα παράνομα. Έκανε παρέα με το λιμενάρχη και τελικά τακτοποιήθηκε για τη μεταφορά του στη Ρόδο μετά από συνεννόηση με το Λιμεναρχείο Ρόδου. Όμως δε συνελήφθη από τις ελληνικές αρχές, για να προσαχθεί ενώπιον δικαστηρίου. Η ενέργεια αυτή προκαλεί εύλογες απορίες, δεδομένης της αντίθεσής του προς το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών, τη φυγή και την απόκρυψή του στην Κύπρο. Στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Κροίσος Χριστοδουλίδης ανέφερε ότι, για να γίνει αποδεκτή η σύλληψη και φυγάδευση του Καρούσου από την Κύπρο, τα στελέχη της ΕΟΚΑ Β' είχαν ζητήσει να μην υποστεί οποιεσδήποτε συνέπειες, αίτημα το οποίο η χούντα έκανε αποδεκτό.

Το πλήρωμα του ΙΑΣΩΝ ΙΙ με την επιστροφή του στην Κύπρο συνελήφθη έξω από τις ακτές της Πάφου. Η σύλληψη αυτή πιθανόν να ήταν και η αιτία που το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών δεν απέστειλε νέο αρχηγό από την Ελλάδα. Τα φερόμενα ως υποψήφια ονόματα ήταν του ταξίαρχου Νικόλα Ντερτιλή, γνωστού από την παρουσία του στην Κύπρο το 1964 -1965 και τις μάχες Μανσούρας-Κοκκίνων και από τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το Νοέμβριο του 1973, έμπιστου του Δ. Ιωαννίδη, και του ταγματάρχη Αθανάσιου Σκλαβενίτη, έμπιστου του Δ. Ιωαννίδη, αλλά και του Α. Ποταμιάνου, ο οποίος είχε διατελέσει και υπασπιστής του Γ. Γρίβα. Κατά το Λευτέρη Παπαδόπουλο, το όνομα του Ν. Ντερτιλή δε βρισκόταν στον κατάλογο των υποψηφίων αρχηγών. Σε αυτόν εκτός από το Σκλαβενίτη περιλαμβάνονταν οι Ανδρέας Σιαπκαράς και Παναγιώτης Θανασούλας (κατάθεση Λ. Παπαδόπουλου, 2.6.2010, σελ. 99).

Με την απομάκρυνση του Γ. Καρούσου ξέσπασε διαμάχη ανάμεσα στα κορυφαία στελέχη της οργάνωσης με επίκεντρο τη διαδοχή. Σύμφωνα με τις καταθέσεις που λήφθηκαν από την επιτροπή, αρχικά και μέχρι την άφιξη του νέου αρχηγού από την Αθήνα είχαν ορισθεί ως συναρχηγοί ο Λευτέρης Παπαδόπουλος και ο Κίκης Κωνσταντίνου. Μεταξύ τους δεν υπήρχε συνεργασία και σε πολλές περιπτώσεις, όπως έχει αναφερθεί, υπήρχαν διαξιφισμοί (καταθέσεις Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 90-91, και Κροίσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 41).

Κάποια από τα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης λάμβαναν οδηγίες από την Αθήνα μέσω του κλιμακίου της ΚΥΠ/Ε στη Λευκωσία.

Τελικά, της διαμάχης επικράτησε ο Λευτέρης Παπαδόπουλος. Στις αρχές Μαρτίου σε συνάντηση των Κ. Μαστροκόλια, Α. Σκλαβενίτη, Λ. Παπαδόπουλου και Κ. Κωνσταντίνου ανατέθηκε η κύρια ευθύνη συντονισμού στο Λ. Παπαδόπουλο, ενώ ο Κ. Κωνσταντίνου ουσιαστικά είχε περιθωριοποιηθεί (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 93). Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, γενικός αρχηγός με έδρα την Αθήνα ορίστηκε ο Αθανάσιος Σκλαβενίτης. Η χούντα έβαλε χέρι στην οργάνωση (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 41).

Την περίοδο μετά το θάνατο του Γ. Γρίβα η οργάνωση κατά κύριο λόγο χρησιμοποιήθηκε για την παραπέρα επιδείνωση της εσωτερικής κατάστασης με δολοφονίες πολιτών και άλλες ενέργειες, για να δικαιολογηθεί η πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου.

Η περίοδος Απριλίου - Ιουλίου 1974 σημαδεύτηκε από σοβαρά γεγονότα, όπως τα ακόλουθα:

- Ένταση των δραστηριοτήτων της ΕΟΚΑ Β' με δολοφονίες πολιτών. Εντός του Ιουνίου η Αθήνα έδωσε εντολή στην οργάνωση "να κτυπά στο ψαχνό" (κατάθεση Κροίσου Χριστοδουλίδη, 19.5.2010, σελ. 52).
- Το Μάιο ανέλαβε την αρχηγία της οργάνωσης ο Κροίσος Χριστοδουλίδης (ψευδώνυμο "Ποσειδών") μετά από έγκριση της Αθήνας. Στις 9 Ιουλίου 1974, όπως ανέφερε στην επιτροπή (κατάθεση 19.5.2010, σελ. 53), παραιτήθηκε από την αρχηγία διαφωνώντας με

τις ενέργειες στις οποίες προέβαινε η οργάνωση, η οποία πλέον καθοδηγείτο από την Αθήνα και ως εκ τούτου δεν ήταν δυνατός ο έλεγχός της. Απόρροια της παραίτησης ήταν και η γνωστή χειρόγραφη επιστολή του Λ. Παπαδόπουλου, που τον προέτρεπε να μην προβεί σε καμία ενέργεια μέχρι τις 15 Ιουλίου 1974.

- Συνεχείς συλλήψεις από το Εφεδρικό Σώμα μελών της ΕΟΚΑ Β' με αποκορύφωμα τη σύλληψη του αρχηγού της Λευτέρη Παπαδόπουλου στις 11 Ιουλίου 1974.
- Νέα ένταση και κρίση στις σχέσεις Λευκωσίας-Αθηνών λόγω της απόφασης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου να μην εγκρίνει τον κατάλογο των υποψηφίων εφέδρων αξιωματικών, αλλά και της απόφασής του να μειώσει τη στρατιωτική θητεία στους 14 μήνες, με παράλληλη μείωση του αριθμού των Ελλαδιτών αξιωματικών που στελέχωναν την ΕΦ.
- Η αποστολή της επιστολής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στο Φ. Γκιζίκη (Παράρτημα ΙΧ).

Η επιστολή Μακαρίου προς στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη

Της συγγραφής και αποστολής της γνωστής επιστολής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προς τον Γκιζίκη προηγήθηκε όξυνση της κρίσης ανάμεσα στη Λευκωσία και την Αθήνα. Αφορμή είχε αποτελέσει η άρνηση του Μακαρίου να εγκρίνει τον κατάλογο των υποψηφίων εφέδρων αξιωματικών την άνοιξη του 1974, καθώς και η πρόθεσή του να μειώσει τη θητεία της ΕΦ, με παράλληλη μείωση και του αριθμού των Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στη δύναμή της.

Κατά καιρούς διατυπώθηκε η άποψη ότι η αποστολή της συγκεκριμένης επιστολής προκάλεσε την εκδήλωση του πραξικοπήματος, καθώς και ότι ο συντάκτης της δεν ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αλλά κάποιο άλλο πρόσωπο, φωτογραφίζοντας τον Κ. Καραμανλή.

Μέσα από τη διεξοδική εξέταση των γεγονότων προκύπτουν τα εξής στοιχεία για τα ανωτέρω:

1. Πέρα από την εκπόνηση σχεδίων πραξικοπήματος από την ΕΟΚΑ Β', όπως τα σχέδια ΣΦΕΝΔΟΝΗ, ΑΠΟΛΛΩΝ και ΝΙΚΗ, η χούντα των Αθηνών είχε προβεί στους δικούς της σχεδιασμούς για την πραγματοποίηση πραξικοπήματος, με στόχο την ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Η πραγματοποίηση του πραξικοπήματος είχε σχεδιασθεί προ πολλού. Εκτός από το σχέδιο ΕΡΜΗΣ, που προέβλεπε την πραγματοποίηση πραξικοπήματος μετά από τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου το Μάρτιο του 1970, η επόμενη απόπειρα πραξικοπήματος ήταν το Φεβρουάριο του 1972. Η απόπειρα ματαιώθηκε μετά την αποκάλυψη του σχεδίου, την κινητοποίηση του λαού και τις ενέργειες στις οποίες είχε προβεί η κυβέρνηση όπως αναφέρθηκαν παραπάνω.
2. Η ένταση της δραστηριότητας της ΕΟΚΑ Β' τους μήνες που προηγήθηκαν υποδαυλιζόταν από Ελλαδίτες αξιωματικούς οι οποίοι ασκούσαν επιρροή στην ηγεσία της και αποσκοπούσε στην όξυνση της εμφύλιας σύγκρουσης και την προετοιμασία του κλίματος για την εκδήλωση του πραξικοπήματος. Οι οδηγίες που έφθαναν από την Αθήνα ήταν "να κτυπούν στο ψαχνό". Η πραγματοποίησή του θα εδικαιολογείτο ως αδήριτη ανάγκη επέμβασης του στρατού, προς αποφυγή της περαιτέρω εμφύλιας αιματοχυσίας, κατά τα πρότυπα της δικαιολογίας που είχε προβληθεί και για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 στην Ελλάδα.

Ο πρέσβης Ευστάθιος Λαγάκος στην κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων (9.12.1986, σελ. 61) ανέφερε ότι τον έλεγχο της ΕΟΚΑ Β' μετά το θάνατο του Γρίβα

είχε αναλάβει απευθείας το στρατιωτικό καθεστώς των Αθηνών.

Στην κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων ο υποπτέραρχος Ελευθέριος Λογοθέτης (28.9.1988) ανέφερε ότι αποτελούσε κοινό μυστικό η ανάμειξη της ΕΟΚΑ Β' σε όλες τις απαράδεκτες και εγκληματικές ενέργειες κατά του Μακαρίου, που βέβαια δεν είχαν καμιά σχέση με το αίτημα της ένωσης. Το πιο σημαντικό όμως στη δράση αυτής της οργάνωσης είναι ότι βρισκόταν σε συνεχή συνεργασία με αξιωματικούς και στελέχη της κυπριακής Εθνοφρουράς.

3. Η αίσθηση για την εκδήλωση του πραξικοπήματος ήταν διάχυτη, ακόμα και στους απλούς πολίτες, οι οποίοι μάλιστα το ανέμεναν να εκδηλωθεί από μέρα σε μέρα. Για το σκοπό αυτό το Εφεδρικό Σώμα, καθώς και ομάδες πολιτών πιστές στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τις νυκτερινές ώρες έθεταν υπό την παρακολούθησή τους τα στρατόπεδα της ΕΦ στην ευρύτερη περιοχή της Λευκωσίας.
4. Είναι πρακτικά αδύνατο σε διάστημα 10 ημερών να αποφασισθεί, να προετοιμασθεί η οργάνωση και η εκδήλωση του πραξικοπήματος (ετοιμασία σχεδίου δράσης, επιλογή μονάδων για συμμετοχή, επιλογή του αρχηγού κ.ά.), ώστε να θεωρηθεί ότι η αποστολή της επιστολής από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο προς το Φ. Γκιζίκη ήταν η πραγματική αιτία η οποία προκάλεσε την πραγματοποίησή του.
5. Στην κατάθεσή του ο Αρχηγός Ναυτικού το 1974 Πέτρος Αραπάκης ανέφερε: *"Η επιστολή Μακαρίου προς Γκιζίκη, που είχε ημερομηνία 2 Ιουλίου, σε καμιά περίπτωση δεν συνετέλεσε στη λήψη της τραγικής απόφασης. Όταν έφτασε η επιστολή στην Αθήνα, η εκτέλεση του πραξικοπήματος στην Κύπρο είχε ήδη διαταχθεί [...]"*.
6. Ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος ανέφερε (κατάθεση 17.6.2009, σελ. 46-47) ότι είχε πληροφορηθεί κατά τον Ιούνιο του 1974 για το σχέδιο εκτέλεσης του πραξικοπήματος. Φοβούμενος για τις συνέπειες που αυτό θα είχε ως επακόλουθο, εννοώντας την τουρκική εισβολή, στις 16 Ιουνίου αναχώρησε για την Αθήνα, με σκοπό να συναντηθεί με το Δ. Ιωαννίδη και άλλα ηγετικά στελέχη της χούντας, για να αποτρέψει την πραγματοποίησή του.
7. Ο Μακάριος γνώριζε για τις προθέσεις της χούντας να τον ανατρέψει με πραξικόπημα. Υπήρχε εξάλλου και το προηγούμενο του Φεβρουαρίου του 1972. Η γνωστή επιστολή προς το Φ. Γκιζίκη (Παράρτημα ΙΧ) είχε αποσταλεί σε μια προσπάθεια να κερδίσει χρόνο. Ήλπιζε ότι με τη δημοσιοποίηση του προβλήματος θα συνέτιζε τη χούντα, θα την υποχρέωνε να κάνει δεύτερες σκέψεις και να αναστείλει την πραγματοποίησή του. Η ενέργεια αυτή αποτελούσε ουσιαστικά και απόρριψη της εισήγησης συνεργατών του να προχωρήσει σε αιφνιδιαστική σύλληψη και απέλαση της ηγεσίας της ΕΦ για αποτροπή του πραξικοπήματος. Στα πλαίσια ακριβώς της μείωσης των κινδύνων για πραξικοπηματική ανατροπή του με χρήση τμημάτων της ΕΦ ήταν και η απόφασή του να μειώσει τη στρατιωτική θητεία και τη δύναμή της κατά το ήμισυ και κατ' επέκταση και τον αριθμό των Ελλαδιτών αξιωματικών. Το στοιχείο αυτό το ανέφερε και στην ομιλία του της 19^{ης} Ιουλίου 1974 στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Ανέφερε χαρακτηριστικά: *"[...] Είναι βεβαίως γεγονός ότι από τινός χρόνου ο σκοπός των"* (της χούντας) *"καθίστατο φανερός". Ο κυπριακός λαός είχε επί μακρόν χρόνο το αίσθημα ότι η ελληνική χούντα ωργάνωνε πραξικόπημα και αυτό το αίσθημα κατέστη εντονότερο κατά την διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων, ότε η τρομοκρατική οργάνωσις ΕΟΚΑ Β', κατευθυνόμενη εξ Αθηνών, επανήρχισε τας βιαιοπραγίας"*.
8. Η επιστολή συντάχθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Φαίνεται ότι υπήρξε έντονος προβληματισμός και έγιναν διάφορα προσχέδια πριν από το τελικό κείμενο. Για το περιεχόμενο της επιστολής ενημερώθηκαν με ειδικό απεσταλμένο το Χάρη Βωβίδη και κατά τρόπο μυστικό ο τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος στο Λονδίνο και ο Κ. Καραμανλής στο Παρίσι. Αρχικά ενημερώθηκε ο τέως βασιλιάς, ο οποίος, όπως ανέφερε στην κατάθεσή του στην

επιτροπή, είχε εκφράσει διαφωνία για την αποστολή της. Ο ίδιος προέτρεψε το Χ. Βωβίδη να μεταβεί στο Παρίσι και να ενημερώσει τον Κ. Καραμανλή, όπως και εγένετο (κατάθεση τέως βασιλιά Κωνσταντίνου, 10.12.2009, σελ. 153-154). Τελικά, η επιστολή έφερε ημερομηνία 2 Ιουλίου 1974 και επιδόθηκε στον Γκιζίκη από τον πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτη το πρωί της 3^{ης} Ιουλίου 1974.

9. Η χούντα θα μπορούσε να γνώριζε για την αποστολή της επιστολής και το περιεχόμενό της πριν από τις 3 Ιουλίου 1974, μόνο εάν την ενημέρωνε κάποιος από τους συνεργάτες του Αρχιεπισκόπου που γνώριζε τις προθέσεις του ή ένας εκ δύο παραληπτών του προσχεδίου. Όμως ακόμα και με αυτό το ενδεχόμενο δεν μπορεί να τεκμηριωθεί η άποψη ότι η επιστολή προκάλεσε το πραξικόπημα, δεδομένου του χρόνου της αρχικής απόφασης για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος.

Ο σχεδιασμός και η απόφαση πραγματοποίησης του πραξικοπήματος

Στο πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων αναφέρονται με λεπτομέρεια οι σχεδιασμοί και η απόφαση για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος, όπως αυτά έχουν στοιχειοθετηθεί από τις καταθέσεις των πρωταγωνιστών. Αναφέρονται σχετικά τα παρακάτω:

"Είναι έξω από κάθε αμφιβολία ότι το μοιραίο για την Κύπρο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974 αποφασίστηκε από τους ακόλουθους:

- Φαίδωνα Γκιζίκη, Πρόεδρο της Δημοκρατίας,
- Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο, Πρωθυπουργό,
- Δημήτριο Ιωαννίδη, αρχηγό της χούντας,
- Γρηγόριο Μπονάνο, Αρχηγό Ενόπλων Δυνάμεων,

με ειδικότερη εισήγηση του Δ. Ιωαννίδη, που επίμονα υποστήριζε ότι ο Μακάριος ήταν εθνικά απαράδεκτος και επικίνδυνος".

Είχαν προηγηθεί επανειλημμένες διαβουλεύσεις των τεσσάρων ηγετών της χούντας, που αναφέρονται πιο πάνω, στο σπίτι του Ανδρουτσόπουλου.

Σύμφωνα με την κατάθεση του Γρ. Μπονάνου (Εξεταστική Επιτροπή Βουλής των Ελλήνων, 16, 17.12.1986), οι διαβουλεύσεις των ανωτέρω άρχισαν το Φεβρουάριο του 1974. Επιπλέον, ανέφερε σχετικά:

"Δεν ξέρω τους λόγους που είχε ο Ιωαννίδης. Είναι όμως γεγονός ότι την ανατροπή του Μακαρίου την είχε στο μυαλό του από το Φεβρουάριο του 1974 και το είχε θέσει παρουσία Ανδρουτσόπουλου, Γκιζίκη και εμού".

Την τελική του απόφαση να συμμετάσχει στην ανατροπή του Μακαρίου την έλαβε στις 30 Ιουνίου 1974, όταν έλαβε γνώση της επιστολής του Μακαρίου. Η επιστολή όμως δόθηκε στις 3 Ιουλίου 1974 και η εντολή ανατροπής του Μακαρίου δόθηκε στη σύσκεψη της 2^{ας} Ιουλίου 1974.

Επιπρόσθετα, ο Μπονάνος στο βιβλίο του "Η αλήθεια: 21^η Απριλίου: 25^η Νοεμβρίου: Κυπριακόν", Αθήνα 1986, αναφέρει ότι ο Ιωαννίδης είχε προμελετήσει την πραγματοποίηση της ανατρεπτικής ενέργειας πολύ πριν από την 25^η Νοεμβρίου 1973, διά το Μάιο του 1974, όταν ο Μακάριος θα απουσίαζε σε επίσημη επίσκεψη στην Κίνα.

Σύμφωνα δε με την κατάθεση του Φ. Γκιζίκη, η απόφαση για τη διενέργεια του πραξικοπήματος λήφθηκε το μήνα Απρίλιο του ίδιου χρόνου.

Ο εξ απορρήτων του Ιωαννίδη μάρτυρας Πηλιχός τοποθετεί το χρόνο λήψης της απόφασης για το πραξικόπημα δύο έως τρεις μήνες πριν από τη 15^η Ιουλίου 1974.

Η οριστική απόφαση των τεσσάρων ηγετών της χούντας λήφθηκε το δεύτερο δεκαήμερο του Ιούνη του 1974.

Η διαδικασία εκτέλεσης του πραξικοπήματος άρχισε τις τελευταίες μέρες του Ιούνη του 1974, με προσδιορισμό από τους Ιωαννίδη-Μπονάνο της 15^{ης} Ιουλίου 1974 ως ημέρας εκδήλωσης του πραξικοπήματος και με επιλογή από τους ίδιους των αξιωματικών της ΕΦ Μιχαήλ Γεωργίτση, διοικητή της III ΑΤΔ, και Κωνσταντίνου Κομπόκη, διοικητή των Δυνάμεων Καταδρομών, για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος.

Την 1^η Ιουλίου 1974 με εντολή του ΑΕΔ στρατηγού Γρ. Μπονάνου δόθηκε φύλλο πορείας, για να παρουσιασθούν στην Αθήνα οι Μ. Γεωργίτσης και Παύλος Παπαδάκης, ο οποίος μέχρι και τις αρχές Ιουνίου του 1974 υπηρετούσε στη θέση του επιτελάρχη του ΓΕΕΦ. Η εντολή προς Μ. Γεωργίτση δόθηκε απευθείας στον ίδιο με παράκαμψη του ΓΕΕΦ και του αρχηγού του αντιστράτηγου Γ. Ντενίση.

Ο προγραμματισμός συνεχίστηκε με σύσκεψη η οποία πραγματοποιήθηκε στις 2 Ιουλίου 1974, στις 7.30 μ.μ., στο γραφείο του Γρ. Μπονάνου στο ΑΕΔ, και στην οποία έλαβαν μέρος οι ακόλουθοι:

Δημήτριος Ιωαννίδης, ταξίαρχος,

Γρηγόριος Μπονάνος, στρατηγός, Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων,

Παύλος Παπαδάκης, υποστράτηγος, διοικητής της 10^{ης} Μεραρχίας που έδρευε στον Έβρο, Μιχαήλ Γεωργίτσης, ταξίαρχος, διοικητής της III ΑΤΔ της ΕΦ,

Κωνσταντίνος Κομπόκης, συνταγματάρχης, διοικητής των Δυνάμεων Καταδρομών της ΕΦ.

Η επιλογή του Παύλου Παπαδάκη, για να συμμετάσχει στη σύσκεψη, φέρεται να έγινε, γιατί:

- ήταν άριστος γνώστης των πραγμάτων και έτρεφε απεριόριστο μίσος εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ο οποίος λίγες εβδομάδες προηγουμένως αρνήθηκε να εγκρίνει την παράταση της παραμονής του στην Κύπρο και ζήτησε την άμεση ανάκλησή του,
- είχε διατελέσει επιτελάρχη του ΓΕΕΦ και είχε ισχυρές διασυνδέσεις με τα αντιμακαριακά στοιχεία στην Κύπρο και την ΕΟΚΑ Β',
- το Φεβρουάριο του 1972 ως διοικητής της ΕΛΔΥΚ είχε συνεργασθεί με τον ταξίαρχο Α. Κονδύλη για την εκτέλεση του πραξικοπήματος που είχε αποφασίσει ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος,
- ήταν κουμπάρος του Δ. Ιωαννίδη, με τον οποίο διατηρούσε στενές σχέσεις.

Στη σύσκεψη αυτή ο Μπονάνος ενημέρωσε τους παρευρισκομένους για την απόφαση ανατροπής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου με στρατιωτικό πραξικόπημα, που, όπως τους είπε, πάρθηκε από την κυβέρνηση και τη στρατιωτική ηγεσία.

Παράλληλα, καθόρισε ως χρόνο εκδήλωσης του πραξικοπήματος τη 15^η Ιουλίου 1974 και ώρα 7.30 π.μ. και όρισε το Μ. Γεωργίτση ως αρχηγό και τον Κ. Κομπόκη ως υπαρχηγό.

Στην ίδια σύσκεψη καθορίστηκαν από τον Μπονάνο και οι συνθηματικές εκφράσεις που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν κατά την έναρξη της εκδήλωσης του πραξικοπήματος και κατά την πορεία του:

"Αλέξανδρος εισήχθη νοσοκομείον" ήταν η δηλωτική της έναρξης του πραξικοπήματος φράση (Παράρτημα Χ).

"Αλέξανδρος πάει καλά" ήταν η φράση που σήμαινε καλή εξέλιξη του πραξικοπήματος.

"Αλέξανδρος ασθενεί βαρέως" ήταν η φράση που σήμαινε κακή πορεία του πραξικοπήματος.

Μεταξύ άλλων ο Μπονάνος είπε στους Γεωργίτη και Κομπόκη ότι για κάθε επικοινωνία που θα ήθελαν να έχουν με το ΑΕΔ δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιήσουν κανένα άλλο μέσο (τηλέφωνο κ.λπ.), παρά μόνο αγγελιαφόρο, ως τέτοιον δε επέλεξε τον ταγματάρχη Κ. Κοντώση.

Επιπρόσθετα, τους τόνισε ότι δεν έπρεπε να ανησυχούν, γιατί υπήρχαν διαβεβαιώσεις ότι δεν επρόκειτο να επέμβει κανένας, διότι *"υπήρχε κάλυψη"*. Δεν προσδιοριζόταν από ποιον είχε παρασχεθεί *"η κάλυψη"*, αλλά φαινόταν ότι ήταν από τις ΗΠΑ.

Η σύσκεψη της 2^{ης} Ιουλίου 1974 τέλειωσε με την εντολή των Μπονάνου-Ιωαννίδη προς τους Γεωργίτη και Κομπόκη να έρθουν σε επαφή με τους επιτελείς τους, για να καταρτίσουν το σχέδιο δράσης και να συζητήσουν τις λεπτομέρειες του πραξικοπήματος.

Ακολούθησε νέα σύσκεψη στις 3 Ιουλίου 1974, για να σχεδιασθεί το πραξικόπημα. Τελικά, ο σχεδιασμός δεν έγινε, γιατί δεν ήσαν γνωστές οι δυνάμεις οι οποίες θα λάμβαναν μέρος.

Επέστρεψαν στην Κύπρο ο Γεωργίτης στις 6 Ιουλίου και ο Κομπόκης στις 7 Ιουλίου.

Στο βιβλίο ΗΔ της ΙΙΙ ΑΤΔ στις 2 Ιουλίου 1974 αναφέρεται σχετικά από το Μ. Γεωργίτη:

"Εχορηγήθη σήμεραν εκ του υποφαινομένου 4ήμερος άδεια δι' Αθήνας. Κατά την διάρκειαν της απουσίας μου καθήκοντα Δτού ΙΙΙ ΑΤΔ θα εκτελή ο Σχης Νούσκας Κωνσταντίνος".

Αντίστοιχα, στις 8 Ιουλίου 1974 αναφέρει:

"Επανήλθεν εξ αδείας ο υποφαινομένος και ανέλαβον υπηρεσίαν από 6^η Ιουλίου 1974".

Της επίσκεψης Γεωργίτη και Κομπόκη στην Αθήνα είχε προηγηθεί επίσκεψη του διευθυντή του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ Κώστα Μπούρλου στις 26 Ιουνίου 1974. Ο Κ. Μπούρλος, επιστρέφοντας στην Κύπρο, μετέφερε και ειδικό κώδικα συνθηματικής επικοινωνίας με την Αθήνα.

Τις παραπάνω επισκέψεις δεν είναι γνωστό αν τις είχε πληροφορηθεί η ΚΥΠ και το Εφεδρικό Σώμα. Εάν τις γνώριζαν, τότε φαίνεται ότι αυτές δεν είχαν αξιολογηθεί σωστά.

Τις μέρες που προηγήθηκαν της 7^{ης} Ιουλίου είχαν επισκεφθεί την Κύπρο οι Α. Σκλαβενίτης (αρχηγός της ΕΟΚΑ Β'), Α. Ποταμιάνος και Κ. Μαστροκόλιας. Τους συνάντησε στο αεροδρόμιο Αθηνών κατά την επιστροφή τους στην Αθήνα στις 7 Ιουλίου 1974 η μάρτυρας Ελένη Γεωργιάδου (κατάθεση 12.11.2008, σελ. 18-19). Η συμπερίληψη του ονόματος του Κ. Μαστροκόλια γίνεται με κάθε επιφύλαξη, δεδομένου ότι στις 6 Μαρτίου 1974 είχε απελαθεί από την Κύπρο και είναι αμφίβολο αν του είχε επιτραπεί να πραγματοποιήσει νέα επίσκεψη.

Την Τρίτη 9 Ιουλίου 1974 μετά την άφιξή τους στην Κύπρο κάλεσαν σε σύσκεψη για τον καθορισμό των λεπτομερειών αναφορικά με την υλοποίηση του πραξικοπήματος τους ακόλουθους:

Παναγιώτη Γιαννακοδήμο, ταξίαρχο, επιτελάρχη του ΓΕΕΦ,
Κωνσταντίνο Παπαγιάννη, αντισυνταγματάρχη, υποδιοικητή της ΕΛΔΥΚ,
Γεώργιο Παπαγιάννη, αντιπλοίαρχο, διοικητή Ναυτικής Δύναμης Κύπρου,
Γρηγόρη Λαμπρινό, αντισυνταγματάρχη, διοικητή της 23^{ης} ΕΜΑ,
Περικλή Κορκόντζελο, επίλαρχο, διοικητή της 21^{ης} ΕΑΝ,
Κωνσταντίνο Κοντώση, ταγματάρχη, σύνδεσμο με το ΑΕΔ,
Κωνσταντίνο Ραφτόπουλο, ταγματάρχη, διοικητή της 31^{ης} ΜΚ,
Ναπολέοντα Δαμασκηνό, ταγματάρχη, διοικητή της 32^{ας} ΜΚ,
Παναγιώτη Λάμπρου, ταγματάρχη, διοικητή της 185 ΜΠΠ,
Κωνσταντίνο Ιωαννίδη, ταγματάρχη, διοικητή της 195 ΜΕΑ/ΑΠ,
Ελευθέριο Ζήδρο, ταγματάρχη Διαβιβάσεων.

Στη σύσκεψη αυτή μετά από συζήτηση κρίθηκε ομόφωνα ότι το πραξικόπημα θα έπρεπε να μην πραγματοποιηθεί, γιατί:

- υπήρχε κίνδυνος εσωτερικών ταραχών,
- οι μονάδες ήσαν ουσιαστικά διαλυμένες,
- η προετοιμασία ήταν ελλιπής,
- κυρίως υπήρχε κίνδυνος στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας,
- ο Παπαγιάννης, υποδιοικητής της ΕΛΔΥΚ, πρότεινε να μη συμμετάσχει η ΕΛΔΥΚ για λόγους σκοπιμότητας, επειδή ήταν αμιγής ελληνική στρατιωτική δύναμη. Τελικά, στις 13 Ιουλίου 1974 δόθηκε διαταγή από το ΑΕΔ να χρησιμοποιηθεί και η ΕΛΔΥΚ λόγω έλλειψης δυνάμεων. Τη διαταγή μετέφερε ο επίλαρχος Σταθάκης, απεσταλμένος του Αρχηγού Στρατού Α. Γαλατσάνου.

Στις 10 Ιουλίου ο σύνδεσμος Κ. Κοντώσης μετέφερε στην Αθήνα, στους Ιωαννίδη και Μπονάνο, τους φόβους και τους ενδοιασμούς που εκφράστηκαν στη σύσκεψη, πλην όμως η απάντηση ήταν ότι οι ενδοιασμοί και τα αιτήματά τους για αναβολή του πραξικοπήματος απερρίπτοντο. Ήταν διαταγή του Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων και της κυβέρνησης να προχωρήσουν στην εκτέλεση της απόφασης για την ανατροπή του Μακαρίου με μοναδική τροποποίηση του αρχικού σχεδίου τον περιορισμό της ΕΛΔΥΚ στην κατάληψη του αεροδρομίου Λευκωσίας και τη μετάθεση της ώρας εκδήλωσης από τις 7.15 π.μ. στις 8.30 π.μ. Επιπρόσθετα, ο Κοντώσης είχε αποστηθίσει το διάγγελμα, τα ονόματα των υποψηφίων προέδρων, καθώς και των υπουργών που θα αποτελούσαν την "κυβέρνηση".

Στις 11 Ιουλίου οι Γεωργίτσης και Κομπόκης, αφού ενημερώθηκαν από τον Κοντώση, έδωσαν εντολές και οδηγίες στους επικεφαλής των μονάδων που προσδιόρισαν ότι θα λάβουν μέρος στις επιχειρήσεις για την κατάληψη των προεπιλεγμένων στόχων.

Στις 13 Ιουλίου 1974 υπήρξε συνεργασία των Γεωργίτση, Κομπόκη, Παπαγιάννη (ΕΛΔΥΚ) και Γιαννακοδήμου.

Για σκοπούς διαφύλαξης της μυστικότητας για τη διενέργεια του πραξικοπήματος φαίνεται να υπήρξε διακριτική απομάκρυνση από κρίσιμης σημασίας θέσεις της ΕΦ στρατιωτών, ακόμα και κάποιων που είτε ήσαν προσκεείμενοι είτε ακόμα και μέλη της ΕΟΚΑ Β' (κατάθεση Χάρη Παττίχη, 2.12.2009).

Παράλληλα, η χούντα με σειρά ενεργειών φρόντισε να παραπλανήσει τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.

Στις 6 Ιουλίου, με την επιστροφή του στην Κύπρο, ο Γεωργίσης συναντήθηκε με τον Α/ΓΕΕΦ Γ. Ντενίση, στον οποίο μετέφερε διαταγή να αποκαταστήσει τις σχέσεις του με το Μακάριο, με σκοπό να τον αποκοιμίσει.

Στις 8 Ιουλίου 1974 επισκέφθηκε την Κύπρο και είχε μακρά συνομιλία με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο εκδότης Σάββας Κωνσταντόπουλος, στενός φίλος και κουμπάρος του Ν. Σαμψών. Φαίνεται να ενεργούσε ως απεσταλμένος του Πρωθυπουργού της χούντας Ανδρουτσόπουλου, με στόχο "την εκτόνωση της κρίσης". Με την επιστροφή του στην Αθήνα διεμήνυσε στον Αρχιεπίσκοπο ότι η Αθήνα θα αναλάμβανε πρωτοβουλίες με στόχο την εκτόνωση της κρίσης. Για αυτό το σκοπό είχε αποφασισθεί να πραγματοποιηθεί σύσκεψη στην Αθήνα.

Η ενημέρωση αυτή σε συσχετισμό με την επίσκεψη στην Αθήνα στις 12 Ιουλίου 1974 του πρεσβευτή Ευστάθιου Λαγάκου και του αρχηγού του ΓΕΕΦ Γεώργιου Ντενίση και του διοικητή της ΕΛΔΥΚ Νικολαΐδη και τη σύσκεψη που έλαβε χώρα στις 13 Ιουλίου 1974 δημιούργησαν στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο την εικόνα ότι το πραξικόπημα προσωρινά αναβλήθηκε και δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί τουλάχιστον πριν από την ολοκλήρωση της σύσκεψης στην Αθήνα, η οποία θα συνεχιζόταν τη Δευτέρα 15 Ιουλίου 1974 το πρωί.

Αναφορικά με τη σύσκεψη της 13^{ης} Ιουλίου:

- ο Α/ΓΕΕΦ στρατηγός Γ. Ντενίσης ανέφερε στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων ότι η σύσκεψη της 13^{ης} Ιουλίου 1974 αναμφιβόλως ήταν μπλόφα για συσκότιση των πραγμάτων και κράτησε 20 έως 30 λεπτά,
- στην έκθεση την οποία συνέταξε ο αντισυνταγματάρχης (ΠΒ) Ιωάννης Μπήτος τον Ιούνιο του 1975, μετά από σχετική εντολή, αναφέρει σχετικά:

"Φρονώ ότι η πρόσκλησις των εκ Κύπρου αξιωματικών εγένετο, είτε διότι ούτοι αντετίθεντο εις το πραξικόπημα είτε διά παραπλάνησιν είτε και δι' αμφοτέρους τους ως άνω λόγους.

Προκύπτει εκ της διαδικασίας και του αποτελέσματος της συσκέψεως της 13^{ης} Ιουλίου ότι αυτή εις ουδέν άλλον απέβλεπε, παρά εις την συσκότισιν και την παραπλάνησιν τόσον των συμμετεχόντων εις αυτήν όσον και γενικώτερον επί του σχεδιαζόμενου πραξικοπήματος".

Τόσο ο δικτάτορας Δ. Ιωαννίδης όσο και ο Πρωθυπουργός της χούντας Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος ανέφεραν ότι η διά πραξικοπήματος απομάκρυνση του Μακαρίου είχε καταστεί αναγκαία και επιβεβλημένη λόγω της απόφασής του να μειώσει τη θητεία στην ΕΦ και κατ' επέκταση τη δύναμή της και να απομακρύνει τους Έλληνες αξιωματικούς. Όμως όλα τα στοιχεία παραπέμπουν στο ότι η απόφαση για την πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου είχε ληφθεί πολύ ενωρίτερα, σε χρόνο που ο Αρχιεπίσκοπος δεν είχε εκδηλώσει τις προθέσεις του για την ΕΦ.

Η εκδήλωση του πραξικοπήματος

Η εκδήλωση της πραξικοπηματικής ανατροπής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου δεν ήταν ένα στιγμιαίο γεγονός. Ήταν το αποκορύφωμα της συνωμοτικής δραστηριότητας η οποία εκπορευόταν από διάφορους κύκλους στην Αθήνα και στόχευε στην ενδονατοϊκή επίλυση του Κυπριακού. Ο αρχικός προσδιορισμός αυτών των ενεργειών τοποθετείται στο 1965. Στη συνέχεια, με την ανάληψη της εξουσίας στην Ελλάδα από τη χούντα, προσλαμβάνει πλέον επιθετική μορφή και με την καθοδήγησή της σχεδιάζονται απόπειρες δολοφονίας του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, αλλά και διενέργειας πραξικοπήματος.

Το Μάρτιο του 1970 υπήρξε το σχέδιο ΕΡΜΗΣ, το οποίο θα εφαρμοζόταν μετά τη δολοφονία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Έγινε ήδη αναφορά στο κεφάλαιο για τη δολοφονική απόπειρα της 8^{ης} Μαρτίου 1970.

Για το ματαιωθέν πραξικόπημα του Φεβρουαρίου του 1972 έγινε ήδη εκτενής αναφορά πιο πάνω.

Τον Ιούλιο του 1973 ο Γ. Γρίβας εκπόνησε εκ μέρους της ΕΟΚΑ Β' σχέδιο πραξικοπήματος με την κωδική ονομασία ΝΙΚΗ, το οποίο, όπως ανέφερε, θα μπορούσε να υλοποιηθεί πριν από τις 20 Ιουλίου 1973. Τη γνησιότητα του σχεδίου επιβεβαίωσε στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος (κατάθεση 17.6.2009, σελ. 126-127), ο οποίος μαζί με το Γ. Καρούσο ήταν οι δύο στους οποίους κοινοποιήθηκε για έκφραση απόψεων. Τελικά, για άγνωστους λόγους το σχέδιο ΝΙΚΗ δεν εφαρμόστηκε.

Συνεπεία της κρίσης στις σχέσεις της Αθήνας με το Γ. Γρίβα και την ΕΟΚΑ Β', το φθινόπωρο του 1973 παρατηρήθηκε σημαντική βελτίωση των σχέσεων Αθηνών-Λευκωσίας. Σε ένδειξη ανταπόκρισης ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος επισκέφθηκε την Αθήνα το Νοέμβριο του 1973 και είχε συνάντηση και συνομιλίες με τον Πρωθυπουργό Σπύρο Μαρκεζίνη.

Η αλλαγή στάσης του Γ. Παπαδόπουλου φαίνεται να μην ήταν άσχετη και με την απόφαση ανατροπής του από το σκληρό πυρήνα της χούντας, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Δ. Ιωαννίδης, ο οποίος και ανέλαβε ως νέος παρασκηναϊκός αρχηγός.

Όπως προκύπτει από την απαντητική επιστολή προς το Γ. Γρίβα, η οποία ελήφθη στις 3 Νοεμβρίου 1973, ο Δ. Ιωαννίδης αφήνει κατά τρόπο σαφή τον υπαινιγμό για τη σχεδιαζόμενη αλλαγή αναφέροντας χαρακτηριστικά:

"Προχθές συναντήθην εκ νέου με ΟΤΟΣΟΛ μου είπε ότι έλαβε σημείωμά σας και ότι σύντομα θα έχετε ό,τι θέλετε [...]. Ελπίζω να αντιληφθήτε τα όσα διά των γραμμών αυτών θέλω να σας διαβιβάσω.

Ελπίζω σύντομα, έως 10 Νοεμβρίου και εκ νέου μετά 2 Δεκεμβρίου, να ενισχυθούμε σημαντικά".

Σημειώνεται ότι τόσο η επιστολή Γ. Γρίβα προς το Δ. Ιωαννίδη ημερομηνίας 21^{ης} Οκτωβρίου 1973 όσο και η απαντητική προς το Γ. Γρίβα κατατέθηκαν στην επιτροπή από το Σπύρο Παπαγεωργίου.

Σε έκθεση την οποία συνέταξε ο Π. Αραπάκης με ημερομηνία 17 Απριλίου 1975 προς τον Πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή αναφέρεται σχετικά:

"Μόνη σχετική συζήτησίς μου μετά του ταξιάρχου Ιωαννίδη εις όλως ανύποπτον χρόνο ήτο κατά την επίσκεψιν τούτου εις το γραφείον μου προ ενός μηνός εκ των γεγονότων της 25^{ης} Νοεμβρίου, ότε μοι είπεν ότι οι Αμερικανοί τού συνέστησαν να ανατρέψει τον Γεώργιον Παπαδόπουλον, αλλ' ούτος δεν το έπραξεν".

Στις 5.00 η ώρα το πρωί της 15^{ης} Ιουλίου ο αρχηγός του πραξικοπήματος ταξίαρχος Μ. Γεωργίτσος, ο οποίος αντικαθιστούσε τον αρχηγό του ΓΕΕΦ Γ. Ντενίση, ο οποίος απουσίασε στην Αθήνα για τη γνωστή σύσκεψη, είχε μεταβεί στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, για να συντονίσει την επιχείρηση. Το αρχηγείο για την εκτέλεση του πραξικοπήματος είχε εγκατασταθεί στο συγκεκριμένο χώρο για λόγους ασφάλειας. Η επιτυχία του εγχειρήματος δεν ήταν δεδομένη και το ΓΕΕΦ, το οποίο συστεγαζόταν με το Αρχηγείο Αστυνομίας και γειτνιάζε με το στρατόπεδο του Εφεδρικού Σώματος, δεν πρόσφερε την απαιτούμενη ασφάλεια. Στη σύσκεψη στην αίθουσα επιχειρήσεων της ΕΛΔΥΚ παρευρίσκονταν μεταξύ άλλων ο υποδιοικητής της ΕΛΔΥΚ αντισυνταγματάρχης Κ. Παπαγιάννης (ο διοικητής βρισκόταν στην Αθήνα), ο συνταγματάρχης Σωτήριος Λιανάς, ο οποίος προοριζόταν να αναλάβει τη διοίκηση της III ΑΤΔ. Στην κατάθεσή του ο Μ. Γεωργίτσος ανέφερε χαρακτηριστικά:

"Στις 15/7 ήμουν στην ΕΛΔΥΚ και όχι στο ΓΕΕΦ, γιατί, αν πηγαίναμε όλοι εκεί, θα δημιουργούσαμε υπόνοιες, δεν υπήρχαν δε και μέσα επικοινωνιών, αλλά ούτε και ασφάλεια. Ήταν μια μονοκατοικία και έτσι και μια χειροβομβίδα να έριχναν θα μας σκότωναν όλους".

Ο Μ. Γεωργίτσος μετακινήθηκε στο ΓΕΕΦ γύρω στις 4.30 το απόγευμα, όπως ανέφερε στην κατάθεσή του, μετά την κατάληψη του Αρχηγείου Αστυνομίας, του στρατοπέδου του Εφεδρικού Σώματος και την επικράτηση του πραξικοπήματος.

Άλλοι ανώτεροι αξιωματικοί της ΕΦ είχαν μεταβεί στο ΓΕΕΦ στις 5.30 π.μ. περίπου και συμμετείχαν σε σύσκεψη που είχε πραγματοποιηθεί στην αίθουσα επιχειρήσεων.

Στο ΓΕΕΦ βρίσκονταν ακόμα στρατιώτες που υπηρετούσαν στο 2^ο ΕΓ, καθώς και οι οδηγοί των επιτελών. Σε κάποια στιγμή εξοπλίσθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν για την κατάληψη της πτέρυγας της Αστυνομικής Δύναμης υπό τις διαταγές Ελλαδιτών αξιωματικών.

Στις 8.17 το πρωί με σήμα του προς το Γραφείο του Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΕΔ) και με χαρακτηρισμό "Ακρως Απόρρητον (ΕΧ) και Αστρατιαίο", ο Μ. Γεωργίτσος ενημέρωνε την Αθήνα για την έναρξη του πραξικοπήματος.

Στις 8.20 π.μ. τα άρματα μάχης, τα τεθωρακισμένα και οι καταδρομείς εφορμούσαν εναντίον του Προεδρικού αρχικά από την είσοδο και στη συνέχεια από την έξοδο, που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά επί της λεωφόρου Δημοσθένη Σεβέρη.

Την ίδια στιγμή εκδηλώνονταν και οι επιθέσεις εναντίον του Αρχηγείου Αστυνομίας, του στρατοπέδου του Εφεδρικού και του ΡΙΚ, καθώς και του Διεθνούς Αεροδρομίου Λευκωσίας.

Για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω μονάδες:

Η 31^η ΜΚ, που κινήθηκε από την περιοχή Αθαλάσσιας όπου είχε στρατωνισθεί. Ένα τμήμα της έλαβε μέρος στην κατάληψη του Προεδρικού Μεγάρου. Σε σημείο της διαδρομής προστέθηκαν στη δύναμή της αντιαεροπορικά πολυβόλα (τετράκαννα) και πυροβόλα (Μποφώρ) της 195 ΜΕΑ/ΑΠ (κατάθεση Γιώργου Καλογήρου, 27.8.2009, σελ. 11-12).

Ένα δεύτερο τμήμα της 31^{ης} ΜΚ, που χρησιμοποιήθηκε για την κατάληψη του στρατοπέδου του Εφεδρικού Σώματος. Την ενέργεια υποστήριξαν αρχικά τεθωρακισμένα οχήματα (Marmon Harrington) της 21^{ης} ΕΑΝ και στη συνέχεια τεθωρακισμένα οχήματα (BTR) του 286 ΜΤΠ.

Η 32^α ΜΚ, η οποία στάθμευε στον Άγιο Χρυσόστομο. Το Σάββατο 13 Ιουλίου 1974 μετακινήθηκε στο στρατόπεδο της 31^{ης} ΜΚ στην Τύμπου. Στο χώρο αυτό έγινε αναδιοργάνωση της μοίρας και σχηματίσθηκαν διμοιρίες από άτομα που προέρχονταν από διαφορετικούς λόχους.

Η ενέργεια αναδιοργάνωσης των διμοιριών πιθανόν να αποσκοπούσε αφενός στον αποκλεισμό των φιλομακαριακών στοιχείων και αφετέρου, κατά τη διενέργεια της επιχείρησης του πραξικοπήματος, στο να αποτραπεί τυχόν στάση ή και οργανωμένη αντίδραση, γιατί ακριβώς τα νέα τμήματα αποτελούντο από οπλίτες εν πολλοίς άγνωστους μεταξύ τους. Παρόμοια ενέργεια παρατηρήθηκε και στις μονάδες της 23^{ης} EMA και της 21^{ης} EAN για αντικατάσταση των μελών των πληρωμάτων και αλλαγής της σύνθεσής τους.

Το πρωί της 15^{ης} Ιουλίου μετά την αναφορά της μοίρας οι στρατιώτες με τον ατομικό τους οπλισμό, με πυρομαχικά και από δύο χειροβομβίδες που τους παραχωρήθηκαν εκείνη τη στιγμή επιβιβάστηκαν στα φορτηγά και κινήθηκαν προς τη Λευκωσία. Στο χώρο του ΒΜΗ επιβιβάστηκαν σε τεθωρακισμένα οχήματα. Ένα τμήμα κινήθηκε προς το Προεδρικό Μέγαρο, για να λάβει μέρος στην επιχείρηση κατάληψής του.

Η 33^η ΜΚ, η οποία το Σάββατο το πρωί της 13^{ης} Ιουλίου 1974 μετακινήθηκε από το Μπέλλαπαϊς στην Αθαλάσσα, αφού προηγήθηκε αναδιοργάνωση των διμοιριών, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω. Το πρωί της 15^{ης} Ιουλίου κινήθηκε προς το στρατόπεδο του Εφεδρικού και το ΡΙΚ.

Το 286 ΜΤΠ, το οποίο είχε τεθεί υπό τη διοίκηση της ΕΛΔΥΚ. Τεθωρακισμένα οχήματα του τάγματος έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις κατάληψης του αεροδρομίου Λευκωσίας, των Κεντρικών Φυλακών, του στρατοπέδου του Εφεδρικού Σώματος, καθώς και υποστήριξης της επιχείρησης κατάληψης της Αρχιεπισκοπής το απόγευμα προς βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου. Μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος το τάγμα χρησιμοποιήθηκε για την τήρηση της τάξης στη Λευκωσία.

Η 23^η EMA και η 21^η EAN, που έλαβαν μέρος στην κατάληψη του Προεδρικού Μεγάρου και της Αρχιεπισκοπής.

Τα κεντρικά γραφεία της ΑΤΗΚ κατέλαβε δύναμη της Ναυτικής Διοίκησης με υποστήριξη τεθωρακισμένων. Της επιχείρησης είχε ηγηθεί ο Ε. Ζήδρος, ταγματάρχης Διαβιβάσεων.

Τμήματα της ΕΛΔΥΚ συμμετείχαν στην επιχείρηση κατάληψης του αεροδρομίου Λευκωσίας και των Κεντρικών Φυλακών.

Η επιχείρηση κατάληψης του Προεδρικού Μεγάρου διήρκεσε περίπου μιάμιση ώρα. Τα αποτελέσματα της επίθεσης ήσαν τα εξής:

- Ολοκληρωτική καταστροφή του Προεδρικού Μεγάρου.
- Δεκαπέντε (15) περίπου εθνοφρουροί και αστυνομικοί νεκροί.
- Ο συνολικός αριθμός των νεκρών κατά το πραξικόπημα ήταν 41 στρατιωτικοί (5 Ελλαδίτες και 36 εθνοφρουροί) και 41 αντιστασιακοί (22 μέλη του Εφεδρικού), καθώς και 16 πολίτες θύματα του πραξικοπήματος.
- Άγνωστος αριθμός εθνοφρουρών και αστυνομικών τραυματιών.

Την όλη επιχείρηση κατάληψης του Προεδρικού σχεδίασε και διηύθυνε ο Κ. Κομπόκης, διοικητής των Δυνάμεων Καταδρομών. Επικεφαλής των Δυνάμεων Καταδρομών ήταν ο ταγματάρχης Ν. Δαμασκηνός και των αρμάτων-τεθωρακισμένων ο επίλαρχος Π. Κορκόντζελος, διοικητής της 21^{ης} EAN.

Το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου άρματα μάχης της 23^{ης} EMA με επικεφαλής το διοικητή αντισυνταγματάρχη Γρ. Λαμπρινό, με την υποστήριξη τμημάτων της 21^{ης} EAN, επιτέθηκαν και

κατέλαβαν την Αρχιεπισκοπή. Πριν από την κατάληψη προηγήθηκε κανονιοβολισμός (άρματα της 23^{ης} ΕΜΑ και στοιχεία ΠΑΟ 106 χιλιοστών του 120 ΛΒΟ), με αποτέλεσμα το κτίριο να υποστεί σοβαρές ζημιές.

Από τις Μοίρες Πυροβολικού (195 ΜΕΑ/ΑΠ, 185 ΜΠΠ) οι οποίες έδρευαν σε στρατόπεδα στην περιοχή Αθαλάσσας έλαβαν μέρος με αντιαεροπορικά στοιχεία στην επίθεση κατάληψης του στρατοπέδου του Εφεδρικού, ενώ παρευρίσκοντο χωρίς εμπλοκή στην επίθεση εναντίον του Προεδρικού Μεγάρου.

Για την κατάληψη του Προεδρικού χρησιμοποιήθηκαν και στοιχεία ΠΑΟ 106 χιλιοστών του 120 ΛΒΟ.

Τέλος, τμήματα της ΕΛΔΥΚ συμμετείχαν στην κατάληψη του αεροδρομίου Λευκωσίας και των Κεντρικών Φυλακών. Η ενέργεια αυτή κρίνεται ως πιστοποίηση της επίσημης εμπλοκής της Ελλάδας στην πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και της παράνομης επέμβασης της ελληνικής χούντας για την κατάλυση της συνταγματικής τάξης, γεγονός το οποίο εκμεταλλεύτηκε η Τουρκία, για να εισβάλει μερικές μέρες αργότερα.

Κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος το ΓΕΕΦ ανέφερε ότι φονεύθηκαν 32 αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες της ΕΦ και τραυματίστηκαν 113.

Την εκδήλωση του πραξικοπήματος, σύμφωνα με αναφορά του Π. Αραπάκη, διηύθυναν από ειδική αίθουσα στο ΓΕΣ οι ταξίαρχοι Δ. Ιωαννίδης και Α. Κονδύλης.

Όπως κατέθεσε στην επιτροπή ο τέως Πρόεδρος Τάσος Παπαδόπουλος, μερικές μέρες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος ο τότε ταγματάρχης της ΕΦ Τάσος Μάρκου τον είχε επισκεφθεί και του είχε αποκαλύψει ότι είχε προχωρήσει στην εκπόνηση σχεδίου ανατροπής της πραξικοπηματικής κυβέρνησης. Το σχέδιο δεν τέθηκε σε εφαρμογή πιθανόν λόγω της τουρκικής εισβολής (κατάθεση Χαράλαμπου Λόττα, 11.11.2009, σελ. 23).

Η φυγή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου

Περίπου είκοσι (20) λεπτά μετά την εκδήλωση της επίθεσης εναντίον του Προεδρικού και της συνειδητοποίησης της κατάστασης, ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος με προτροπή των συνεργατών του εγκατέλειψε το Προεδρικό Μέγαρο από τη δυτική πλευρά. Συνοδευόμενος από άνδρες της προεδρικής φρουράς κινήθηκε προς την οδό Προδρόμου διά μέσου της κοίτης του παρακείμενου ποταμού. Επί της Προδρόμου σταμάτησαν διερχόμενο αυτοκίνητο και σε αυτό επιβιβάσθηκαν ο Αρχιεπίσκοπος και οι συνοδοί του Ν. Θρασυβούλου, Α. Ποταμάρης και Α. Νεοφύτου. Το αυτοκίνητο κινήθηκε δυτικά με κατεύθυνση το Μετόχι Κύκκου. Όμως σε μερικές εκατοντάδες μέτρα ακινητοποιήθηκε λόγω έλλειψης καυσίμων. Ο Αρχιεπίσκοπος και η συνοδεία του, αφού διήνυσαν μερικές δεκάδες μέτρα πεζοί, επιβιβάσθηκαν σε αναπηρικό αυτοκίνητο. Σε μικρή απόσταση από το Μετόχι του Κύκκου συναντήθηκαν με το Ν. Παστελλόπουλο, αξιωματικό του Εφεδρικού, ο οποίος προστέθηκε στη συνοδεία με δεύτερο αυτοκίνητο και στη συνέχεια κινήθηκαν προς το χωριό Κλήρου.

Στην Κλήρου, αφού πραγματοποίησαν ολιγόλεπτη στάση στο σπίτι του Νεοκλή Μαλέκου, επιβιβάσθηκαν σε άλλο αυτοκίνητο και κινήθηκαν προς το μοναστήρι του Κύκκου (11.30 π.μ.) και από εκεί κατέληξαν στην Πάφο (4 μ.μ.), όπου το απόγευμα (5.30 μ.μ.) ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος εκφώνησε το γνωστό λόγο από τον Ελεύθερο Ραδιοφωνικό Σταθμό Πάφου (Παράρτημα XI).

Η επιτροπή προσπάθησε να διερευνήσει δύο εκδοχές αναφορικά με τη διαφυγή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου από το Προεδρικό Μέγαρο, κατά τη διάρκεια της επίθεσης των μονάδων της ΕΦ στις 15 Ιουλίου 1974, οι οποίες υποστηρίζονται από διάφορους κύκλους.

Η πρώτη εκδοχή αναφέρει ότι ο Αρχιεπίσκοπος δε βρισκόταν στο Προεδρικό Μέγαρο κατά τη στιγμή της εκδήλωσης της επίθεσης, αλλά βρισκόταν στο Τρόδος. Προς ενίσχυση αυτής της εκδοχής, γίνεται ακόμα επίκληση του γεγονότος ότι κανένας δεν είδε τα παιδιά από την Αίγυπτο που φέρεται να τον είχαν επισκεφθεί εκείνο το πρωί.

Οι αναφορές:

- όλων των συνεργατών του Αρχιεπισκόπου, καθώς και μελών της φρουράς του που προσήλθαν και κατέθεσαν στην επιτροπή,
- του λοχαγού του Εφεδρικού Τ. Τσαγγάρη, που τη στιγμή της διαφυγής ολοκλήρωσε την επιχείρηση κατάληψης του στρατοπέδου του 9^{ου} ΤΣ, που γειτνιάζει με το Προεδρικό από τη δυτική πλευρά,
- του οδηγού του αυτοκινήτου που σταμάτησε στην οδό Προδρόμου, για να επιβιβασθεί ο Αρχιεπίσκοπος και η συνοδεία του,
- του στρατιώτη της 23^{ης} ΕΜΑ ο οποίος ανέφερε ότι, μόλις ο Αρχιεπίσκοπος και η συνοδεία του διήλθαν από την περιοχή του στρατοπέδου της μονάδας στην Κοκκινότριμιθιά, ενημερώθηκε ο διοικητής και αμέσως δόθηκε η διαταγή κινητοποίησης των αρμάτων,
- του ανθυπολοχαγού Σωτήρη Καϊττάνη (κατάθεση 11.8.2010, σελ. 46) και του καταδρομέα της 32^{ης} ΜΚ Θέμη Θεοδοσίου (Σκίτσου), οι οποίοι έλαβαν μέρος στην επίθεση εναντίον του Προεδρικού και επιβεβαιώνουν ότι είδαν τα παιδιά και τους συνοδούς μετά την ολοκλήρωση της μάχης, καθώς και
- του επικεφαλής των τμημάτων κατάληψης του Προεδρικού Κ. Κομπόκη στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων

διαψεύδουν την παραπάνω εκδοχή και επιβεβαιώνουν ακριβώς το αντίθετο.

Η δεύτερη εκδοχή αναφέρει ότι σκόπιμα αφέθηκε αφύλακτη η δυτική πλευρά του Προεδρικού Μεγάρου, για να μπορέσει να διαφύγει ο Μακάριος. Ωστόσο:

- η σφοδρότητα με την οποία εκδηλώθηκε η επίθεση εναντίον του Προεδρικού Μεγάρου,
- η ώρα εκδήλωσης του πραξικοπήματος, για να είναι σίγουροι οι επικεφαλής του πραξικοπήματος ότι ο Αρχιεπίσκοπος θα βρίσκεται στο γραφείο του στο Προεδρικό,
- το γεγονός ότι ο Αρχιεπίσκοπος αναχώρησε από το γραφείο του αμέσως με την εκδήλωση του πραξικοπήματος, καθώς και
- η άφιξη των αρμάτων στη δυτική πλευρά μερικά λεπτά μετά την επιβίβαση του Αρχιεπισκόπου σε αυτοκίνητο και την αναχώρησή του

δε συνηγορούν υπέρ της αποδοχής της παραπάνω εκδοχής.

Εξάλλου, η οδηγία που είχαν οι Γεωργίτσης και Κομπόκης από τους Ιωαννίδη και Μπονόνο ήταν να τους παραδοθεί ο Μακάριος ζωντανός ή νεκρός. Ο Γεωργίτσης στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων (*Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα*, έκδοση "Ελευθεροτυπία")

Αθηνών, Ιούλιος 2010, σελ. 38-39, 50) ανέφερε σχετικά: "Αν σκοτωνόταν ο Μακάριος κατά την εμπλοκή δεν θα υπήρχε θέμα. Εάν συνελαμβάνετο, θα στέλναμε αεροπλάνο, για να τον μεταφέρουν στην Αθήνα".

Σε ερώτηση μάλιστα του βουλευτή Παπαστεφανάκη αν είχε αποδεχθεί και το φόνο, και τη δολοφονία του Μακαρίου, απάντησε: "Κατόπιν εντολής του ΑΕΔ, ΝΑΙ" (Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, έκδοση "Ελευθεροτυπία" Αθηνών, Ιούλιος 2010, σελ. 38).

Τέλος, στην απάντησή του προς ερώτηση του κ. Μπλέτσα ανέφερε: "Εγώ μεταβίβασα την εντολή όπως ακριβώς την είχε διατυπώσει ο κ. Μπονάνος. Είπα δηλαδή στον Κομπόκη, που άλλωστε ήταν παρών και αυτός στη σύσκεψη, "σκοτώστε τον ή πιάστε τον".

Ο Γρ. Μπονάνος στην κατάθεσή του (16, 17.12.1986) ανέφερε σχετικά με την τύχη του Μακαρίου ότι "δεν εδόθη εντολή να σκοτωθεί, αλλά δεν αποκλείεται να φονευθεί", από τη στιγμή κατά την οποία "η ενέργεια ήταν σχεδόν πολεμική" (Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, έκδοση "Ελευθεροτυπία" Αθηνών, Ιούλιος 2010, σελ. 56).

Στη δική του κατάθεση ο Κ. Κομπόκης (9.7.1986, σελ. 135) ανέφερε ότι έδωσε την εξής εντολή στον επικεφαλής των τεθωρακισμένων Π. Κορκόντζελο: "Στην περίπτωση που προβληθεί αντίσταση, όταν θα καταληφθεί το Προεδρικό Μέγαρο, εφόσον ο Μακάριος είναι ζωντανός, πάλι θα μου αναφέρεις να χειριστώ εγώ το θέμα προσωπικά".

Επιπλέον, κατέθεσε ότι κατ' ιδίαν ο Ιωαννίδης τού είπε να εξασφαλίσει τη ζωή του Μακαρίου, αλλά και τη φυγή του από την Κύπρο. Τον παρακάλεσε μάλιστα η οδηγία αυτή να παραμείνει μυστική, γιατί, αν μαθευτεί, ο κόσμος που τον περιβάλλει θα τον καθαιρέσει (Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, έκδοση "Ελευθεροτυπία" Αθηνών, Ιούλιος 2010, σελ. 54).

Τέλος, είναι γνωστή η τηλεφωνική επικοινωνία Ιωαννίδη-Σαμψών κατά την οποία ο πρώτος ζήτησε "την κεφαλή του Μούσκου" και μάλιστα να του τη μεταφέρει ο ίδιος ο Σαμψών.

Η ασφαλής διαφυγή του Μακαρίου έγινε κατορθωτή λόγω απρόβλεπτων γεγονότων και συγκεκριμένα λόγω:

- της καθυστερημένης άφιξης των αρμάτων τα οποία είχαν αποστολή να καλύψουν τη δυτική πλευρά του Προεδρικού, λόγω εμπλοκής σε ολιγόλεπτη μάχη στο Μετόχι του Κύκκου με άνδρες του Εφεδρικού που στάθμευαν εκεί,
- της επίθεσης τμήματος του Εφεδρικού Σώματος με επικεφαλής το λοχαγό Τ. Τσαγγάρη, το οποίο κατέλαβε με ταχύτητα το στρατόπεδο του 9^{ου} ΤΣ και δεν επέτρεψε στις επιτιθέμενες δυνάμεις των καταδρομών να κινηθούν και να αποκλείσουν το Προεδρικό και από τη βορειοδυτική πλευρά,
- της απουσίας συγχρονισμού εκδήλωσης της επίθεσης από τις δυνάμεις που είχαν εντολή να επιτεθούν εναντίον του Προεδρικού Μεγάρου.

Επιπλέον, φαίνεται ότι η ταυτόχρονη ανάπτυξη πεζοπόρων τμημάτων με τη συνοδεία τεθωρακισμένων και αρμάτων από τη δυτική πλευρά, καθώς και τμήματος της νότιας πλευράς δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί με ταχύτητα λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Θα μπορούσε να γίνει εύκολα αντιληπτή και να αποτύχει ο αιφνιδιασμός. Ακόμα υπήρχε σοβαρός κίνδυνος τα τμήματα αυτά να βληθούν από τις βολές των αρμάτων που εισέβαλαν στο Προεδρικό από τη βορειοανατολική πλευρά. Γι' αυτό και την περιμετρική φύλαξη ανέλαβαν τα άρματα μάχης. Επιπλέον, οι δυνάμεις που θα επετίθεντο από τη νότια κατεύθυνση υπήρχε

κίνδυνος να δεχθούν επίθεση από τα μέλη της Αστυνομικής Δύναμης και του Εφεδρικού που στάθμευαν στην Αστυνομική Σχολή, η οποία βρισκόταν στη νοτιοανατολική πλευρά του Προεδρικού Μεγάρου.

Στη δική του εκδοχή, όπως αυτή έχει κατατεθεί στη Βουλή των Ελλήνων (2.7.1986), ο Γεωργίτσας αναφέρει: "Όπως ήταν το Προεδρικό Μέγαρο, ήταν ένα στρατόπεδο που το είχε καταλάβει το επικουρικό σώμα. Από κει βγήκε έξω, πήρε ένα ιδιωτικό όχημα και έφυγε. Δεν είχαμε κλείσει εκείνη τη διέξοδο, γιατί δεν υπήρχαν δυνάμεις" (Φάκελος Κύπρου - Τα Απόρρητα Ντοκουμέντα, έκδοση "Ελευθεροτυπία" Αθηνών, Ιούλιος 2010, σελ. 50).

Τέλος, από τις καταθέσεις δε φαίνεται να υπήρχε στο Προεδρικό Μέγαρο υπόγειος έξοδος διαφυγής, την οποία να χρησιμοποιήσει ο Αρχιεπίσκοπος, όπως κατά καιρούς είχε υποστηριχθεί. Εξάλλου, μια τέτοια έξοδος διαφυγής θα ήταν εύκολο να εντοπισθεί.

Το απόγευμα της 16^{ης} Ιουλίου ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος μεταφέρθηκε με ελικόπτερο των βρετανικών βάσεων στο Ακρωτήρι και από εκεί διαμέσου Μάλτας στο Λονδίνο. Προηγήθηκε σύσκεψη στη Μητρόπολη Πάφου, στην οποία έλαβαν μέρος μεταξύ άλλων ο τότε Μητροπολίτης Χρυσόστομος και ο Έπαρχος Πάφου Στεφανίδης. Κατά τη διάρκειά της οι παρευρισκόμενοι είχαν παροτρύνει τον Αρχιεπίσκοπο να εγκαταλείψει την Κύπρο για λόγους ασφάλειας. Έγινε επαφή με το διοικητή της ειρηνευτικής δύναμης στην Πάφο και διευθετήθηκε η αναχώρηση με ελικόπτερο.

Η επιτροπή εκτιμά ότι η διαφυγή διάσωσης του Αρχιεπισκόπου στο εξωτερικό αξιοποιήθηκε για την ολοκλήρωση των σχεδιασμών που οδήγησαν στην ανατροπή του. Με την απομάκρυνσή του από την Κύπρο και την ανάληψη της προεδρίας από το Ν. Σαμψών συνιστούσε συνταγματική εκτροπή και η Τουρκία μπορούσε να δικαιολογήσει την εισβολή. Όπως επίσης αναφέρεται σε έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, το 1964 και το 1967 υπήρξε αποτελεσματική παρέμβαση των ΗΠΑ για αποτροπή της εισβολής, γιατί στην Κύπρο υπήρχε ένας νόμιμος Πρόεδρος, ενώ το 1974 ένας πρόεδρος φονιάς. Ακόμα η συνδρομή των Βρετανών δε θα πρέπει να εκληφθεί απλά ως βοήθεια προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, αντίθετα θα πρέπει να θεωρηθεί και ως υποβοηθητική της εφαρμογής των σχεδίων διαίρεσης της Κύπρου.

Η απομάκρυνση του Μακαρίου από την Κύπρο επιβεβαίωνε κατά απόλυτο τρόπο τη συνταγματική εκτροπή που επέφερε το πραξικόπημα και έδινε τη δικαιολογία στην Τουρκία για εισβολή. Ακόμα στις κρίσιμες συνομιλίες της Γενεύης απουσίαζε από αυτές. Έτσι δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί η διεθνής αποδοχή της οποίας ετύγχανε για την αποτροπή της εισβολής ή τουλάχιστον του ΑΤΤΙΛΑ II. Στοιχείο προβληματισμού θα πρέπει να είναι και ο χρόνος επιστροφής του Αρχιεπισκόπου στην Κύπρο. Ο Κ. Καραμανλής μετά από έντεκα (11) χρόνια αυτοεξορίας επέστρεψε στην Ελλάδα στις 24 Ιουλίου 1974, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος στις 7 Δεκεμβρίου 1974, όταν πια όλα είχαν ολοκληρωθεί.

Το Εφεδρικό Σώμα της Αστυνομικής Δύναμης Κύπρου

Το Εφεδρικό, όπως συνήθως αποκαλείται το συγκεκριμένο τμήμα της Αστυνομικής Δύναμης, συστάθηκε με απόφαση της κυβέρνησης τον Απρίλιο του 1973, με κύρια αποστολή την καταστολή της παράνομης δραστηριότητας της ΕΟΚΑ Β'.

Συγκροτήθηκε κατά τα πρότυπα στρατιωτικής μονάδας και στελεχώθηκε με Κυπρίους αξιωματικούς οι οποίοι υπηρετούσαν στην ΕΦ και αποσπάζθηκαν σε αυτό. Επικεφαλής ήταν ο ταγματάρχης (ΠΖ) Παντελάκης Πανταζής.

Αριθμούσε περί τους 300-330 άνδρες, τοποθετημένους σε λόχους των 55-60 ανδρών ο καθένας. Ήσαν εξοπλισμένοι με σύγχρονα αυτόματα όπλα, καθώς και με ελαφρά ατομικά αντιαρματικά.

Στον ενάμιση χρόνο ζωής του το Εφεδρικό κατέγραψε σημαντικές επιτυχίες στην πάταξη της παράνομης δράσης της ΕΟΚΑ Β'. Τις μέρες πριν από την εκδήλωση του πραξικοπήματος κατά τρόπο αναίμακτο είχε ουσιαστικά συλλάβει το μεγαλύτερο μέρος της ηγεσίας της οργάνωσης.

Μέσα από τη μελέτη των γεγονότων, αλλά και των μαρτυριών η επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ενδεχόμενη εκδήλωση πραξικοπήματος θα προερχόταν από τις δυνάμεις της ΕΦ και η συνεισφορά της ΕΟΚΑ Β' θα ήταν επικουρική.

Με βάση τις εμπειρίες του Μαρτίου του 1970 (σχέδιο ΕΡΜΗΣ) και του Φεβρουαρίου του 1972, ήταν προφανές ότι το πραξικόπημα θα διενεργείτο από τμήματα της ΕΦ και όχι από την ΕΟΚΑ Β', παρά την ύπαρξη σχεδίων πραξικοπήματος τα οποία η ηγεσία της οργάνωσης είχε εκπονήσει, όπως τα σχέδια ΣΦΕΝΔΟΝΗ, ΑΠΟΛΛΩΝ και ΝΙΚΗ. Οι δυνατότητες της ΕΟΚΑ Β' για τη διενέργεια τέτοιου εγχειρήματος ήταν περιορισμένες. Η ΕΟΚΑ Β' θα μπορούσε να παράσχει επικουρική συνδρομή, αλλά σε καμιά περίπτωση δε θα μπορούσε να αποτελέσει την κύρια δύναμη εκτέλεσης του πραξικοπήματος.

Στη βάση αυτού του ενδεχομένου η δράση του Εφεδρικού ήταν απόλυτα επιτυχής όσον αφορά την αντιμετώπιση της δράσης της ΕΟΚΑ Β', αλλά οι επιχειρησιακοί σχεδιασμοί αντιμετώπισης ή και αντίδρασης σε ενδεχόμενη εκδήλωση πραξικοπήματος από δυνάμεις της ΕΦ απουσίαζαν. Στην επιτροπή δεν έχει κατατεθεί οποιοδήποτε σχέδιο αντιμετώπισης πραξικοπήματος, παρά τις προσπάθειες διερεύνησης αυτού του ενδεχομένου.

Επιπλέον, ο βαθμός διάβρωσης που είχε υποστεί το αστυνομικό σώμα δυσκόλευε τις επιχειρησιακές ικανότητες του Εφεδρικού και καθιστούσε προβληματική την άμεση και αποτελεσματική αντιμετώπιση του πραξικοπήματος.

Οι δυνάμεις οι οποίες θα εχρησιμοποιούντο σε τέτοια επιχείρηση θα ήταν κυρίως οι καταδρομείς, οι Μονάδες Τεθωρακισμένων (286 ΜΤΠ) και Αρμάτων (21 ΕΑΝ, 23 ΕΜΑ). Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι των εβδομάδων που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος άνδρες του Εφεδρικού, καθώς και ένοπλοι και άοπλοι πολίτες, πιστοί στην κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, κατά τις νυκτερινές μέχρι και τις πρωινές ώρες έλεγχαν τις κινήσεις στην περίμετρο των παραπάνω στρατοπέδων.

Από τα στοιχεία και τις πληροφορίες που συγκέντρωσε η επιτροπή εκτιμά ότι από την πλευρά της ηγεσίας του Εφεδρικού Σώματος τις κρίσιμες μέρες που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος δεν υπήρξε ορθολογιστική αξιολόγηση της κατάστασης, ώστε μια σειρά από ενέργειες στις οποίες είχε προβεί ή και είχε αποδεχθεί να μη δικαιολογείται από την κρισιμότητα της κατάστασης.

Η εκδήλωση του πραξικοπήματος θα γινόταν, όπως είναι φυσικό, στη Λευκωσία. Αναμενόταν μάλιστα από μέρα σε μέρα. Τα χρονικά περιθώρια στένευαν λόγω της εξαγγελθείσης μείωσης της θητείας, της επικείμενης απόλυσης των στρατιωτών στις 20 Ιουλίου και κατ' επέκταση της απομάκρυνσης αριθμού Ελλαδιτών αξιωματικών. Επιπλέον, η ηγεσία της ΚΥΠ, αλλά και του Εφεδρικού είχαν ακριβείς πληροφορίες για την αλλαγή πληρωμάτων στα άρματα. Παρ' όλα αυτά:

- όχι μόνο δεν υπήρξε πρόσθετη ενίσχυση του Εφεδρικού, αλλά αντίθετα σημαντικές δυνάμεις του βρισκόταν εκτός Λευκωσίας. Ένας λόχος βρισκόταν στην Αμμόχωστο-Λάρνακα και μία διμοιρία στη Λεμεσό,
- στα μέσα Ιουνίου ένας λόχος του Εφεδρικού είχε αποσπασθεί στην Αστυνομική Ακαδημία, για να τύχει εκπαίδευσης σε αστυνομικά καθήκοντα,

- στο Προεδρικό Μέγαρο, την Αρχιεπισκοπή και άλλους κρίσιμους στόχους, όπως ΡΙΚ, ΑΤΗΚ, Αρχηγείο Αστυνομίας, δε λήφθηκαν πρόσθετα μέτρα ασφάλειας,
- απουσίαζε κέντρο συντονισμού των νόμιμων δυνάμεων οι οποίες θα αντιδρούσαν σε ενδεχόμενη εκδήλωση πραξικοπήματος, καθώς και αξιοποίησής τους κατά την εκδήλωσή του,
- οι καταδρομείς που υπηρετούσαν στο Προεδρικό Μέγαρο και λάμβαναν οδηγίες από τη Διοίκηση Καταδρομών δεν απομακρύνθηκαν, όπως λογικά θα αναμενόταν,
- δεν υπήρχε σχέδιο ανταπόδοσης σε περίπτωση αιφνιδιαστικής ενέργειας της ΕΟΚΑ Β' ή της ΕΦ,
- παρά το γεγονός ότι το βράδυ της 14^{ης} προς 15^η Ιουλίου τα στρατόπεδα της ΕΦ της περιοχής Λευκωσίας βρίσκονταν υπό παρακολούθηση, φαίνεται ότι σε αυτά δεν είχε συμπεριληφθεί το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, με αποτέλεσμα να μη γίνει αντιληπτή η επίσκεψη σε αυτό του ταξίαρχου Γεωργίτση και του επιτελείου του στις 5 το πρωί της 15^{ης} Ιουλίου,
- δεν κίνησε υποψίες και δεν αξιολογήθηκε η παρουσία στο ΓΕΕΦ σε ασυνήθιστη ώρα (5.30 το πρωί) της 15^{ης} Ιουλίου των ανώτατων αξιωματικών της ΕΦ, παρά το γεγονός ότι στην είσοδο του ΓΕΕΦ υπήρχε επανδρωμένο φυλάκιο του Εφεδρικού,
- για λόγους ασφάλειας δε θα έπρεπε να είχε επιτραπεί στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο να μεταβεί στην εξοχική προεδρική κατοικία στο Τρόδος το Σαββατοκύριακο πριν από την εκδήλωση του πραξικοπήματος. Τέτοιες μετακινήσεις εξέθεταν τον Αρχιεπίσκοπο σε πρόσθετους κινδύνους, αλλά και διασπούσαν τις ήδη μειωμένες δυνάμεις του Εφεδρικού.

Φαίνεται ότι η εκτίμηση και ο σεβασμός προς το πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου επέφεραν αδυναμία υιοθέτησης και επιβολής συγκεκριμένων μέτρων ασφάλειας, τα οποία θα έπρεπε να είχαν εφαρμοσθεί χωρίς παρεκκλίσεις, ανεξάρτητα από τις απόψεις του Προέδρου. Σε τέτοιες περιπτώσεις τον πρώτο λόγο θα έπρεπε να τον είχαν όσοι είχαν επιφορτισθεί με την ασφάλεια του Προέδρου και την αποτροπή του πραξικοπήματος.

Φυσικά, σε καμιά περίπτωση με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω δεν υποβαθμίζεται ο ηρωισμός τον οποίο επέδειξαν οι άνδρες του Εφεδρικού τόσο κατά τις επιχειρήσεις εναντίον της ΕΟΚΑ Β' όσο και κατά την εκδήλωση του πραξικοπήματος, στην υπεράσπιση του Προεδρικού Μεγάρου και υποβοήθηση της διαφυγής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, την προστασία του κατά τη μετάβαση από την Κλήρου στον Κύκκο και στη συνέχεια στην Πάφο, καθώς και στο στρατόπεδο του Εφεδρικού. Όλα τα σχετικά στοιχεία είναι κατατεθειμένα στο αρχείο της επιτροπής.

Η καταδίωξη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στην Πάφο

Γεγονός άξιο αναφοράς κρίνεται και η απόφαση της ηγεσίας του πραξικοπήματος (Μ. Γεωργίτσης) να σταλεί στην Πάφο για σύλληψη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και καταστολή της αντίστασης το 281 ΤΠ, το οποίο έδρευε στο χωριό Διόριος, που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της επαρχίας Κερύνειας.

Η ώρα 1.30 π.μ. της 1^{ης} Ιουλίου 1974 με κατεπείγον σήμα από το ΓΕΕΦ/3^{ου} ΕΓ δόθηκε η παρακάτω διαταγή:

"Συγκροτείται απόσπασμα εκ 281 ΤΠ, 184 ΜΠΠ, Διμοιρίας ΠΑΟ 106 χιλιοστών (4 στοιχεία) 120 ΛΒΟ, ίλης Μάρμον (15 οχήματα), Λόχος 12^{ου} ΤΣ ΥΔ από 160300-7-74. Τμήμα 60 εφέδρων

ΥΔ από τούδε, Λόχος 399 από ύψους Σκαρίνου. Διοικητής συγκροτήματος συνταγματάρχης Νούσκας Μιχάλης, επιτελάρχης αντισυνταγματάρχης Φατσέας Νικόλαος, επιτελής ταγματάρχης Δελούκος Πέτρος. Αποστολή, Εκκαθάρισις υφισταμένων αντιστάσεων Λεμεσού-Πάφου".

Το 281 ΤΠ, το οποίο αποτελούσε τάγμα δευτέρου κύκλου εκπαίδευσης πολυβολητών. Μέχρι το 1972 βρισκόταν στη ζώνη ευθύνης της II ΑΤΔ, που είχε έδρα τη Μόρφου, οπότε και μεταφέρθηκε στη ζώνη ευθύνης της III ΑΤΔ, που είχε έδρα τη Λευκωσία. Το τάγμα είχε ως επιχειρησιακή αποστολή την επάνδρωση των πολυβολείων στην ακτογραμμή της Κερύνειας από την περιοχή Κορμακίτη μέχρι και τη Λάπηθο.

Το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου (3.30 μ.μ.), μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος, το τάγμα έλαβε διαταγή να μετακινηθεί στη Λευκωσία. Για τη μετακίνησή του χρησιμοποίησε τα μεταφορικά μέσα (ρυμουλκά) της 183 ΜΠΠ, η οποία γειτνίαζε με το 281 ΤΠ. Η ενέργεια αυτή είναι προφανές ότι καθιστούσε την 183 ΜΠΠ από πλευράς επιχειρησιακής δυνατότητας αδρανής, δεδομένου ότι σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή συναγερμού η μονάδα θα αδυνατούσε να κινητοποιηθεί, τα δε πυροβόλα θα παρέμεναν ακινητοποιημένα στο στρατόπεδο.

Αφού το βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου διανυκτέρευσε στη Λευκωσία, την επομένη το πρωί έλαβε εντολή να κατευθυνθεί στην Πάφο διά μέσου της οροσειράς του Τροόδου. Το βράδυ της 16^{ης} Ιουλίου κατέλυσε στο ΚΕΝ Πάφου, στο οποίο παρέμεινε μέχρι και την Παρασκευή 19 Ιουλίου το απόγευμα.

Κατά την παραμονή του στην Πάφο εκτέλεσε διάφορες αποστολές, κυρίως έλεγχο της διακίνησης πολιτών με την επάνδρωση σημείων ελέγχου σε διάφορα σημεία της πόλης.

Η συγκεκριμένη ενέργεια, δηλαδή της αποστολής του 281 ΤΠ στην Πάφο, σε συνδυασμό με σειρά άλλων ενεργειών που θα αναφερθούν στη συνέχεια, δημιουργεί σειρά ερωτηματικών για τις πραγματικές προθέσεις της ηγεσίας του πραξικοπήματος σε Αθήνα και Λευκωσία, καθώς και για τους στόχους που αυτή είχε.

Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι βασικός στόχος της ηγεσίας του πραξικοπήματος ήταν η αποδυνάμωση της αμυντικής ικανότητας της ΕΦ στην επαρχία Κερύνειας, τόσο με την απομάκρυνση δυνάμεων όσο και με την αποφυγή αποστολής ενισχύσεων, καθώς και με την απαγόρευση της μετακίνησης δυνάμεων που είχαν ως επιχειρησιακή ζώνη την επαρχία Κερύνειας.

Στην καταδίωξη του Μακαρίου στην Πάφο χρησιμοποιήθηκαν και άλλα τμήματα της ΕΦ, όπως καταδρομείς, στοιχεία ΠΑΟ (106 χιλιοστών) του 120^{ου} Λόχου Βαρέων Όπλων (ΛΒΟ), καθώς και η ακταιωρός ΛΕΒΕΝΤΗΣ, η οποία κανονιοβόλησε τη Μητρόπολη Πάφου και τον Ελεύθερο Ραδιοφωνικό Σταθμό Πάφου, από τον οποίο είχε μεταδοθεί το διάγγελμα του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου (Παράρτημα XI).

Με νέο κατεπείγον σήμα του ΓΕΕΦ/3^{ον} ΕΓ στις 160515-7-74 "συγκροτήθηκε στρατιωτικό απόσπασμα εκ 33 ΜΚ (1 λόχος), δυνάμεις εξ 180 εφεδρων, 185 ΜΠΠ (8 πυροβόλα 25 lbr+2 τετράδυμα Α/Α), 2 Α/Α πολυβόλα 195 ΜΕΑ/ΑΠ, Διμοιρία ΠΑΟ 106 χιλιοστών (6 στοιχεία) 120 ΛΒΟ. Διοικητής αποσπάσματος ο διοικητής της 185 ΜΠΠ, χώρος συγκροτήσεως μεταξύ ΓΕΕΦ και ΡΙΚ. Αποστολή κινούμενη επί δρομολογίου Λευκωσία-Αστρομερίτης-Καρβουνάς-Πεδουλάς- Μονή Κύκκου-Παναγιά-Πάφος να συμβάλει εις εκκαθάρισιν αντιστάσεων Πάφου. Εκκίνησης 0600-7-196".

Σημειώνεται ότι οι δυνάμεις της ΕΦ οι οποίες είχαν σταλεί για την καταδίωξη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στην Πάφο ήταν αριθμητικά υπέρτερες από αυτές που είχαν σταλεί στις 20 Ιουλίου 1974 για αντιμετώπιση του τουρκικού προγεφυρώματος στο χώρο της εισβολής.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΕ Η ΕΘΝΙΚΗ ΦΡΟΥΡΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΔΙΩΞΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ 1^η ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ ΣΤΟ ΠΡΟΓΕΦΥΡΩΜΑ

ΕΙΔΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΝ	ΚΑΤΑΔΙΩΞΗ ΜΑΚΑΡΙΟΥ	ΠΡΟΓΕΦΥΡΩΜΑ
Καταδρομείς	1 λόχος	0
Πεζικό	2 τάγματα (+)	2 τάγματα (-)
Τεθωρακισμένα	15 Μάρμον Χάρινγκτον	4 BTR (+50 άνδρες)
Πυροβολικό	14 στοιχεία 25 λιβρών	12 στοιχεία 25 λιβρών
Βαρέα Όπλα Πεζικού	10 ΠΑΟ 106 χιλιοστών	12 ΠΑΟ 106 χιλιοστών
Άρματα Μάχης	0	8Τ - 34

Ακόμα και μετά την εκδήλωση της τουρκικής εισβολής ο Μ. Γεωργίτσης σε έγγραφο (ΑΦ 100/22/41368/ΓΕΕΦ/2^{ον} ΕΓ/1/25.7.1974) που κοινοποίησε στις μονάδες της ΕΦ με θέμα "Ασφάλεια" ανέφερε σχετικά:

"Απαντες οι οπλοφορούντες πολίται εντός της ΖΕ εκάστης μονάδος να αποπλίζονται. Του αποπλισμού εξαιρούνται οι ανήκοντες εις τας εθνικάς οργανώσεις και οι εθνικόφρονες κάτοικοι οίτινες συνεπολέμησαν με τα στρατιωτικά τμήματα και νυν υποβοηθούν την ΕΦ να διατηρήση τας θέσεις της έναντι του εχθρού αφ' ενός και αφ' ετέρου να επιβάλει την τάξιν και τον νόμον εις την νήσον".

Είναι προφανές ότι με το παραπάνω αποσκοπούσε στη διατήρηση των ένοπλων ομάδων της ΕΟΚΑ Β' σε επιχειρησιακή δράση εναντίον και των νομιμόφρονων πολιτών.

Το πόρισμα της Βουλής των Ελλήνων (σελ. 116) αναφέρει σχετικά με τις ευθύνες για τον προγραμματισμό και την εκτέλεση του πραξικοπήματος:

"Οι Ιωαννίδης, Μπονάνος, Γαλατσάνος, καθώς και Ανδρουτσόπουλος παρέμειναν αμετάπειστοι. Για όλους αυτούς πρώτος εχθρός ήταν ο Μακάριος και έπρεπε με κάθε τρόπο να εξοντωθεί ή έστω να ανατραπεί.

Έτσι όμως, αποφασίζοντας και διατάσσοντας, ενεργούσαν με πλήρη και σαφή γνώση ότι έδιναν στους Τούρκους την ευκαιρία να πραγματοποιήσουν τις απειλές τους και να δημιουργήσουν πολεμική σύρραξη με τη σύμμαχο χώρα, καθώς και κατάσταση επικείμενου πολέμου με τη δική μας χώρα.

Και ήξεραν ακόμη όλοι αυτοί, αλλά και όσοι ανέλαβαν να εκτελέσουν και εξετέλεσαν το πραξικόπημα ότι με την εκτέλεση αυτού του εγκληματικού εγχειρήματος θα προκαλούσαν αποδυνάμωση των αμυντικών δυνατοτήτων της συμμαχου χώρας και μεγάλη βλάβη στις πολεμικές δυνάμεις αυτής της χώρας, όπως και της δικής μας χώρας.

Είναι κατά συνέπεια υπεύθυνοι όλοι, γενικά όλοι όσοι αναμίχθηκαν στο πραξικόπημα είτε ως διατάκτες του (Ιωαννίδης, Μπονάνος, Γκιζίκης, Ανδρουτσόπουλος, Γαλατσάνος κ.λπ.) είτε ως εκτελεστές του (Γεωργίτσης, Κομπόκης, Κορκόντζελος, Παπαγιάννης, υποδ/τής ΕΛΔΥΚ, πλοίαρχος Παπαγιάννης, υποπλοίαρχος Ταβλαρίδης, Γιαννακοδήμος, Κοκοράκης κ.λπ.) είτε ως συνεργοί του (Κοντώσης, Σκλαβενίτης, Πηλιχός, Παλαΐνης, Ματάτσης κ.λπ.) και πρέπει να λογοδοτήσουν για την εγκληματική τους αυτή πράξη".

Το εν λόγω απόσπασμα αφορά μόνο τους Ελλαδίτες αξιωματικούς και όχι τους Κυπρίους που συνέργησαν σε αυτή την πράξη.

Η ορκωμοσία του Νίκου Σαμψών

Η αδυναμία εξεύρεσης Προέδρου για ορκωμοσία μέχρι και το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου είναι γνωστή. Γνωστά είναι και τα ονόματα των ατόμων που προσεγγίσθηκαν να αναλάβουν την προεδρία και αρνήθηκαν. Ο κατάλογος των ονομάτων των "υποψηφίων προέδρων" ετοιμάσθηκε στην Αθήνα. Αποστηθίστηκε από τον Κ. Κοντώση και μεταφέρθηκε στη Λευκωσία. Κομιστής της επιθυμίας της πραξικοπηματικής ηγεσίας του ΓΕΕΦ προς τους "προεπιλεγμένους υποψηφίους προέδρους" ήταν ο Ν. Σαμψών, ο οποίος, προτού ακόμα να επιβληθεί το πραξικόπημα πριν από το μεσημέρι της 15^{ης} Ιουλίου, θεάθηκε να κυκλοφορεί στους διαδρόμους του ΓΕΕΦ.

Σύμφωνα με το πόρισμα της Βουλής των Ελλήνων, αλλά και την κατάθεση της συζύγου του Ν. Σαμψών, μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν τα ονόματα των Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη, Ζήνωνα Σεβέρη, Τάσου Χατζηαναστασίου. Πρόταση φαίνεται να έγινε και στον καθαιρεμένο Μητροπολίτη Πάφου Γεννάδιο. Από αυτούς κάποιοι δεν ανευρέθησαν και κάποιοι αρνήθηκαν.

Η αδυναμία αυτή οδήγησε τελικά την ηγεσία του πραξικοπήματος να επιλέξει για "Πρόεδρο" το Ν. Σαμψών.

Στην κατάθεσή του (9.7.1986, σελ. 125-126) στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων ο Κ. Κομπόκης απάντησε ως εξής σε σχετική ερώτηση που του είχε υποβληθεί:

"Ο Σαμψών, όταν τέλειωσε η επιχείρηση του Προεδρικού Μεγάρου και κανά δύο άλλων στόχων, έκανε εμφάνιση στο ΓΕΕΦ, ρώτησε αν θέλουμε να τον χρησιμοποιήσουμε κάπου".

Συμπληρωματικά σε άλλο σημείο της κατάθεσής του ανέφερε: "Μετά το μεσημέρι είδα σε κάποιο γραφείο του ΓΕΕΦ να περιφέρεται ο Σαμψών, όπως περιφέρονταν και άλλοι αντιμακαριακοί. Πιεζόμενος από την ανάγκη να ορκισθεί Πρόεδρος το συντομότερο δυνατό, χωρίς προηγουμένως να συνεννοηθεί με την Αθήνα, του είπε: "Πήγαινε, βάλε μια γραβάτα και έλα να σε ορκίσουμε Πρόεδρο".

Ο δε Γεωργίτσος στην κατάθεσή του (2.7.1986) στη Βουλή των Ελλήνων ανέφερε:

"Τον Σαμψών τον όρκισαν χωρίς να με ρωτήσουν. Αυτοί (Κομπόκης κ.λπ.) ευρίσκοντο στο ΓΕΕΦ και, επειδή δεν βρήκαν τα πρόσωπα τα οποία είχαν ορισθεί, όρκισαν τον Σαμψών χωρίς να με ρωτήσουν".

Ο Μπονάνος στο βιβλίο του "Η Αλήθεια: 21^η Απριλίου: 25^η Νοεμβρίου: Κυπριακόν", Αθήνα 1986, αναφέρει ότι σε εισήγησή του στον Ιωαννίδη να αντικατασταθεί ο Σαμψών με τον Κληρίδη αυτός αρνήθηκε κατηγορηματικά. Σημειώνεται ότι τα αναγραφόμενα στο βιβλίο του Μπονάνου η επιτροπή τα παραθέτει με κάθε επιφύλαξη, αναφορικά με την αντικειμενικότητα, αλλά και την αξιοπιστία τους.

Τελικά ο Ν. Σαμψών ορκίσθηκε από τον καθαιρεμένο Μητροπολίτη Πάφου Γεννάδιο το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου. Το διάγγελμα το οποίο εκφώνησε ήταν αυτό το οποίο είχε ετοιμασθεί από τη χούντα των Αθηνών. Το πλήρες κείμενο του διαγγέλματος επισυνάπτεται (Παράρτημα XII).

Η πραξικοπηματική ηγεσία του ΓΕΕΦ σχημάτισε "κυβέρνηση", την οποία ανακοίνωσε ο Ν. Σαμψών. Η σύνθεσή της ήταν η παρακάτω:

Πρόεδρος	Νίκος Σαμψών
Υπουργός Εξωτερικών	Ντίμης Δημητρίου
Υπουργός Εσωτερικών και Αμύνης	Παντελής Δημητρίου
Υπουργός Παιδείας	Παναγιώτης Δημητρίου
Υπουργός Εμπορίου και Βιομηχανίας	Άρης Χατζηγεωργίου
Υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων	Ανδρέας Νεοκλέους
Υπουργός Συγκοινωνιών και Έργων	Κυριάκος Σαβεριιάδης
Υπουργός Δικαιοσύνης	Κώστας Αδαμίδης
Υπουργός Εργασίας	Γιαννάκης Δρουσιώτης
Υπουργός Υγείας	Οδυσσέας Ιωαννίδης
Υφυπουργός παρά τω Προέδρω	Ανδρέας Παρισσινός
Κυβερνητικός Εκπρόσωπος	Σπύρος Παπαγεωργίου

Επίμαχα θέματα συζητήσεων όλα αυτά τα χρόνια τα οποία αφορούσαν την ανάληψη της "προεδρίας" από το Ν. Σαμψών και τη συνεργασία του με την πραξικοπηματική ηγεσία είναι δύο:

Πρώτον: Ο Ν. Σαμψών ήταν οργανικό στέλεχος της ΕΟΚΑ Β';

Δεύτερον: Ήταν στον κατάλογο των υποψηφίων για την "προεδρία";

Για μεν το πρώτο ερώτημα παρατίθενται τα εξής:

Τόσο από τις καταθέσεις που έχουν ληφθεί όσο και από άλλα στοιχεία τα οποία έχουν περιέλθει σε γνώση ή κατοχή της επιτροπής, σε καμία περίπτωση δεν έχει προκύψει οποιαδήποτε οργανική σύνδεσή του με την παράνομη οργάνωση ΕΟΚΑ Β'.

Η αρθρογραφία της εφημερίδας "Η Μάχη", της οποίας ήταν ιδιοκτήτης, είχε σαφή πολιτικό προσανατολισμό υποστήριξης των αντιπάλων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, καθώς και επίκρισης της κυβερνητικής πολιτικής ειδικότερα κατά τη χρονική περίοδο που προηγήθηκε του πραξικοπήματος.

Από την υποκλοπή τηλεφωνημάτων στην οποία προέβαινε η ΚΥΠ προκύπτει ότι το Νοέμβριο του 1973 έδινε οδηγίες στο Ν. Σαμψών για τη γραμμή που θα ακολουθούσε η εφημερίδα του ο ίδιος ο Δ. Ιωαννίδης. Συγκεκριμένα, σε τηλεφωνική επικοινωνία του Κ. Μαστροκόλια με τον τότε γενικό γραμματέα της ΕΣΕΑ Στ. Χρηστίδη στις 28 Νοεμβρίου 1973 του ανέφερε σχετικά με τη στάση της εφημερίδας "Η Μάχη" έναντι του νέου καθεστώτος ότι θα είναι υπέρ και γνωρίζει το γιατί και προσέθεσε: *"Η Μάχη" είναι του Σαμψών και έχει πάρει οδηγίες απευθείας από τον Ιωαννίδη*".

Η εμφάνιση του Ν. Σαμψών στο χώρο του κρησφυγέτου με την αγγελία του θανάτου του Γ. Γρίβα τον Ιανουάριο του 1974, η ομιλία την οποία είχε εκφωνήσει στους συγκεντρωμένους από τη στέγη της κατοικίας, η παρουσία του στην κηδεία, καθώς και η ενέργειά του να τοποθετήσει στο φέρετρο του στρατηγού την εφημερίδα του σηματοδοτούν συγκεκριμένη πολιτική επιλογή και στάση.

Για δε το δεύτερο ερώτημα παρατίθενται τα εξής:

Φαίνεται από τα γεγονότα ότι αποτέλεσε επιλογή ανάγκης. Όσοι είχαν προσεγγισθεί αρνήθηκαν, είτε γιατί ποτέ δεν ήσαν συνεργάτες της χούντας είτε γιατί ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος επέζησε.

Η επιλογή του φαίνεται ότι τελικά δεν ήταν τυχαία, παρά το γεγονός ότι ήταν επιλογή ανάγκης. Διατηρούσε στενές σχέσεις με τους Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν στην Κύπρο. Ιδιαίτερες σχέσεις είχε με το Νίκο Δοντά του 2^{ου} ΕΓ/ΓΕΕΦ, το διοικητή της ΚΥΠ/Ε στην Κύπρο Κώστα Δουζίνα κ.ά.

Από την παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων Ελλαδιτών αξιωματικών (κυρίως αυτών που υπηρετούσαν στο 2^ο ΕΓ του ΓΕΕΦ) προκύπτει ότι είχε συχνή επικοινωνία μαζί τους, από τους οποίους μάλιστα λάμβανε οδηγίες και δεχόταν υποδείξεις για τη γραμμή που θα ακολουθούσε η εφημερίδα.

Σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε με τον Παντελή Λαλαούνη, διευθυντή του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΕΦ, στις 18 Φεβρουαρίου 1972 δέχθηκε επίπληξη για άρθρο που έγραψε "Η Μάχη" και επιπρόσθετα του μίλησε σχετικά με τις φήμες που κυκλοφορούσαν για τη στάση της εφημερίδας. Ακολουθεί δε η παρακάτω στιχομυθία:

"Λαλαούνης: Οι φήμες λέγουν και παίρνουν.

Σαμψών: Τι λέγουν;

Λαλαούνης: Άλλοι ότι πληρώθηκες, άλλοι ότι φοβήθηκες, είδαν την αλλαγή δυο μέρες και λέγουν, γράφεις και αυτό εκεί πέρα.

Σαμψών: Ποια αλλαγή;

Λαλαούνης: Την αλλαγή στη "Μάχη" που είναι χωρίς ρόδια τώρα".

Κλείνοντας η συζήτηση, διευθετήθηκε συνάντηση στο ΓΕΕΦ την επαύριον.

Ιδιαίτερες σχέσεις φαίνεται να είχε και με τον αρχηγό της χούντας Δ. Ιωαννίδη, σχέσεις οι οποίες είχαν διαμορφωθεί κατά την περίοδο που ο μετέπειτα δικτάτορας υπηρετούσε στην Κύπρο το 1964 ως διευθυντής του 3^{ου} ΕΓ της ΕΛΔΥΚ.

Σε σημείωμα της ελληνικής ΚΥΠ το οποίο έχει κατατεθεί στην επιτροπή και το οποίο αφορά τις προετοιμασίες οι οποίες έλαβαν χώρα για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος αναφέρει σχετικά:

"Η τελευταία των συσκέψεων εγένετο τρεις ημέρας προ του εγχειρήματος και μετέσχον εις αυτήν άπαντες", εννοεί τους Χρ. Λαμπράκη, Ι. Σωσίδη, Α. Ποταμιάνο κ.ά., "με συμμετοχή του αφιχθέντος εν συνεχεία Προέδρου Σαμψών. Αύτη επραγματοποιήθη εις την εν Πόρω πολυτελή έπαυλιν του κ. Χ. Λαμπράκη, εις την οποίαν αρκετάς φορές εφιλοξενείτο ο ταξίαρχος Δ. Ιωαννίδης".

Η σύζυγος του Ν. Σαμψών ανέφερε στην επιτροπή ότι τις μέρες προ του πραξικοπήματος είχε ενδεχομένως πραγματοποιήσει για άγνωστους σε αυτή λόγους ταξίδι στην Ελλάδα (κατάθεση Βέρας Σαμψών, 7.4.2010, σελ. 73-80).

Επιπρόσθετα, ο μάρτυρας Μ. Φραγκάκης ανέφερε στην επιτροπή ότι περίπου πέντε μέρες πριν από το πραξικόπημα είχε συναντηθεί στην Αθήνα για επιχειρηματικούς λόγους με το Ν. Σαμψών, ο οποίος αναμενόταν να φθάσει στον Πειραιά από κάποιο νησί όπου βρισκόταν. Μάλιστα, όπως ανέφερε ο μάρτυρας, μετά από τηλεφώνημα που δέχτηκε ανέφερε ότι την επομένη το πρωί θα έπρεπε να επιστρέψει στην Κύπρο (κατάθεση Μιχάλη Φραγκάκη, 13.12.2010, σελ. 10-13).

Την Παρασκευή 12 Ιουλίου 1974 παρευρέθηκε στο αεροδρόμιο Λευκωσίας μαζί με άλλους αξιωματικούς της ΕΦ, κατά την αναχώρηση των Ντενίση (Α/ΓΕΕΦ), Λαγάκου (πρέσβη στη Λευκωσία) και Νικολαΐδη (διοικητή της ΕΛΔΥΚ), για να λάβουν μέρος στη γνωστή παραπλανητική σύσκεψη των Αθηνών της 13^{ης} Ιουλίου 1974.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με μαρτυρία που κατατέθηκε στην επιτροπή, το Σάββατο 13 Ιουλίου το πρωί είχε πολύωρη συνάντηση με Ελλαδίτες αξιωματικούς της ΕΛΔΥΚ στο γραφείο της συζύγου του στην πολυκατοικία Καραντώκη στη Λευκωσία, το περιεχόμενο της οποίας δεν είναι γνωστό. Ακόμα δεν είναι γνωστό ποιοι αξιωματικοί είχαν λάβει μέρος στη συνάντηση (κατάθεση Τάκη Χαραλάμπους, 3.2.2010, σελ. 6). Η σύζυγος του Ν. Σαμψών στην κατάθεσή της στην επιτροπή δήλωσε πως δεν ενθυμείται για αυτό το γεγονός. Η επιτροπή δεν αποδέχεται τη συγκεκριμένη αναφορά, δεδομένου ότι άλλα γεγονότα ήσσονος σημασίας τα οποία έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο τα περιέγραψε με μεγάλη λεπτομέρεια.

Δεν ήταν εξάλλου τυχαία ή συμπτωματική η μετάβασή του στο ΓΕΕΦ πριν από το μεσημέρι της 15^{ης} Ιουλίου, για να συναντήσει την ηγεσία του πραξικοπήματος, και ενώ ακόμα το πραξικόπημα βρισκόταν σε εξέλιξη, καθώς και η προσφορά του για αξιοποίηση.

Σε συνέντευξή του στον τηλεοπτικό σταθμό ANT1 και στο δημοσιογράφο Π. Παύλου στις 14 και την 21^η Ιουλίου 1998 ανέφερε μεταξύ άλλων και τα εξής:

- Στις 10.30 π.μ. ήταν ακόμα στα γραφεία της εφημερίδας "Η Μάχη" και είχε συνεργασία με συντάκτες και λοιπό προσωπικό.
- Αμέσως μετά αναχώρησε για το σπίτι του, το οποίο βρισκόταν μεταξύ Τσερίου και Κάτω Λακατάμιας.
- Στη λεωφόρο Τσερίου περιμάζεψε 4 στρατιώτες, για να τους προστατεύσει από ενδεχόμενα αντίποινα από τους οπαδούς του Μακαρίου.
- Στις 12.00 αναχώρησε, για να μεταφέρει τους στρατιώτες στην Αθαλάσσα, όπου ήταν η μονάδα στην οποία υπηρετούσαν και συνελήφθησαν στα φώτα Καλησπέρα, απ' όπου και μεταφέρθηκαν στο ΓΕΕΦ (Πάυλος Παύλου, *Δημόσια Κατάθεση*, εκδόσεις Κυπρόεπεια, σελ. 235).

Τα ίδια περίπου ανέφερε και η σύζυγός του στην κατάθεσή της στην επιτροπή (κατάθεση Βέρας Σαμψών, 7.4.2010, σελ. 129-134).

Στο πολεμικό ημερολόγιο της Μ-ΣΕΠ (Καντάρα) της Αεροπορικής Διοίκησης Κύπρου (ΑΔΚ) αναφέρονται τα εξής που αφορούν το Ν. Σαμψών και τα οποία έλαβαν χώρα στις 15 Ιουλίου 1974:

- "0850: Ελήφθη εντολή από ΛΑΚΑΤΑΜΙΑ (83) ίνα διαβιβασθή εις ΑΚΕ ότι ο κ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΜΨΩΝ ευρίσκεται εις ΛΑΚΑΤΑΜΙΑ".
- "0925: Ελήφθη υπό ΑΚΕ (55) εντολή να διαβιβασθή εις ΛΑΚΑΤΑΜΙΑ όπως ο κ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΜΨΩΝ δύναται να μεταβή εις ΓΕΕΦ".
- "1015: Η ΛΑΚΑΤΑΜΙΑ ανέφερε ότι ο κ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΜΨΩΝ μετέβη με στρατιωτικό όχημα και συνοδεία τριών ατόμων εις ΓΕΕΦ".

Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι την ώρα της δυστοκίας επιλέχθηκε από τον Κομπόκη να αναλάβει την ηγεσία της πραξικοπηματικής κυβέρνησης, εάν δεν έχαιρε της απόλυτης εμπιστοσύνης της ηγεσίας του πραξικοπήματος και οπωσδήποτε του Ιωαννίδη.

Σε ιδιόχειρη έκθεση γεγονότων αξιωματικού της Αεροπορίας ο οποίος το 1977 τοποθετήθηκε στη Διεύθυνση Κυπριακού (ΔΙΚ) του ΑΕΔ (σελ. 9-10) αναφέρονται τα εξής:

"Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι στο γραφείο του διευθυντού υπήρχε ιδιαίτερη ντουλάπα όπου εφυλάσσοντο σχέδια, κώδικες επικοινωνίας, ως και οι προσωπικές αναφορές των αξιωματικών που έλαβαν μέρος στα γεγονότα του Κυπριακού και που περιείγραφαν τις λεπτομέρειες.

Τέτοιου είδους επικοινωνία είχε γίνει μεταξύ Γκιζίκη-Σαμψών, διότι στο αρχείο υπήρχαν 3 TELEX του Σαμψών που έλεγαν ότι έλαβε εντολή από τον Κίσιινγκερ να παραδώσει την κυβέρνηση στο Γλαύκο Κληρίδη και ερωτούσε τον Γκιζίκη αν έπρεπε να υπακούσει, διότι είχαν συνεννοηθεί να υπακούει μόνο σε εντολές από την Ελλάδα. Ένα δεύτερο TELEX του Σαμψών υπενθύμιζε το πρώτο και του ζητούσε να διατηρήσει το Υπουργείο Αμύνης και Εσωτερικών. Όμως στο αρχείο δεν υπήρχε απαντητικό σήμα του Γκιζίκη. Έτσι ένα τρίτο TELEX με το οποίο ο Σαμψών ζήτησε να διατεθεί ένα αεροπλάνο και κατά τη διάρκεια της νύκτας να συνεννοηθούν και να επιστρέψει στη Λευκωσία. Ουδμία απάντηση υπήρχε στο φάκελο, αλλά υπήρχε TELEX που ανέφερε ότι, κατόπιν εντολής Προέδρου ΗΠΑ και συμφώνου γνώμης Προέδρου Γαλλίας, η κυβέρνηση στην Ελλάδα να παραδοθεί στον Καραμανλή και στην Κύπρο στον Γλαύκο Κληρίδη".

Λόγοι και αίτια που οδήγησαν στο πραξικόπημα

Η χρονική στιγμή κατά την οποία η Κύπρος απέκτησε την ανεξαρτησία της σηματοδοτείται από τις ακόλουθες τρεις σημαντικές παραμέτρους:

1. Την ένταση του Ψυχρού Πολέμου και την αντιπαράθεση ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις σε διάφορες περιοχές του πλανήτη (Ινδοκίνα, Κούβα), μεταξύ των οποίων και η Μέση Ανατολή.
2. Την επιθυμία της Μεγάλης Βρετανίας να διατηρήσει και να διασφαλίσει τη στρατιωτική της παρουσία στην ευαίσθητη περιοχή της Μέσης Ανατολής μετά την απομάκρυνσή της από την Ιορδανία, το Ιράκ και τη διώρυγα του Σουέζ. Η Κύπρος παρέμεινε η τελευταία αποικία της στην περιοχή και είχε κάθε λόγο να επιθυμεί τη διατήρηση τουλάχιστον στρατιωτικών εγκαταστάσεων.
3. Τη συνέχιση του μετεμφυλιοπολεμικού διχαστικού κλίματος στην Ελλάδα και την αυξημένη επιρροή των ΗΠΑ στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν να αγνοείται ο εξ Ανατολών κίνδυνος (από την Τουρκία) και να υπερπροβάλλεται ο κομμουνιστικός κίνδυνος από το βορρά (από τη Βουλγαρία), καλλιεργώντας συνάμα κλίμα έντονης αντικομμουνιστικής υστερίας.

Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί και η σταθερή επιθυμία της Τουρκίας για ανακατάληψη της Κύπρου στη βάση σχεδιασμού που εκπονήθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 από την κυβέρνηση των Μεντερές και Ζορλού και με πρωταγωνιστές του σχεδιασμού τους Νιχάτ Ερίμ, συνταγματολόγο, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, μετέπειτα Πρωθυπουργό, και το λοχαγό Ισμαήλ Τάνσου, που υπηρετούσε στο Γραφείο Ειδικού Πολέμου.

Η ανεξάρτητη πολιτική που ακολουθούσε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος φαίνεται να ενοχλούσε τις ΗΠΑ, οι οποίες ήθελαν να αποτρέψουν οποιαδήποτε περαιτέρω προσέγγιση της Κύπρου προς την ΕΣΣΔ. Η ενόχληση αυτή πρέπει να έγινε εντονότερη μετά τη δολοφονία του Προέδρου Τζων Κέννεντυ και την ανάληψη της προεδρίας από τον Τζόνσον.

Η κάθοδος της Ελληνικής Μεραρχίας το 1964 στην Κύπρο ήταν εν γνώσει των ΗΠΑ. Εάν δεν είχε την έγκρισή τους, τύγχανε τουλάχιστον της ανοχής τους. Ανεξάρτητα από τις προθέσεις

του Πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου, οι ΗΠΑ επεχείρησαν να αξιοποιήσουν την παρουσία της στην Κύπρο, για να προωθήσουν τους δικούς τους σχεδιασμούς, αξιοποιώντας τη συνδρομή Ελλαδιτών αξιωματικών που τη στελέχωναν και οι οποίοι είχαν στενή συνεργασία μαζί της.

Οι αμερικανονατοϊκοί σχεδιασμοί αποσκοπούσαν:

- στην αποτροπή περαιτέρω διείσδυσης της ΕΣΣΔ στην περιοχή,
- στην επιβολή νατοϊκής λύσης που να ικανοποιεί τόσο την Ελλάδα όσο και την Τουρκία,
- στον τερματισμό της αντιπαράθεσης Ελλάδας-Τουρκίας, η οποία ίσως να οδηγούσε σε στρατιωτική σύρραξη και αποδυνάμωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας της συμμαχίας.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο υπηρετούσαν στην Κύπρο σε νευραλγικές θέσεις αξιωματικοί οι οποίοι στη συνέχεια διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, όπως οι Δ. Ιωαννίδης (3^ο ΕΓ ΕΛΔΥΚ), Π. Αραπάκης, Ν. Ντερτιλής, Λάσκαρης, Ι. Ντάβος (3^ο ΕΓ ΑΣΔΑΚ), Λ. Σταθόπουλος (2^ο ΕΓ ΑΣΔΑΚ), Κ. Καρύδας (επιτελάρχης ΑΣΔΑΚ), Γρ. Μπονάνος (επιτελάρχης ΓΕΕΦ την περίοδο 1967 - 1969), Α. Κονδύλης, Κ. Ράδος, Π. Παπαδάκης κ.ά.

Κατά την παραμονή της στην Κύπρο η Ελληνική Μεραρχία απέφυγε επιμελώς να εμπλακεί σε οποιοσδήποτε πολεμικές επιχειρήσεις, όπως στην περίπτωση που το 501 ΤΠ είχε αναλάβει την ευθύνη για την τελική επίθεση εκκαθάρισης του θύλακα των Κοκκίνων τον Αύγουστο του 1964, αλλά την τελευταία στιγμή ματαιώθηκε η συμμετοχή του, με αποτέλεσμα να ματαιωθεί και η επιχείρηση. Για την εκτέλεση μάλιστα της επιχείρησης είχε ζητηθεί από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο να ζητήσει εικοσιτετράωρη αναβολή της συνεδρίας του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, ώστε της συνεδρίας να προηγηθεί η επιχείρηση (κατάθεση Κώστα Αχιλλείδη, 24.9.2008, σελ. 32-33).

Η προσπάθεια ενδονατοϊκής ρύθμισης του Κυπριακού ήταν έκδηλη κατά τις συζητήσεις Τζόνσον-Γ. Παπανδρέου (Ιούνιος 1964), καθώς και στις συνομιλίες Ελλάδας-Τουρκίας στη Γενεύη που ακολούθησαν και κατέληξαν στο Σχέδιο Άτσεσον και στις πρόνοιες που αυτό προέβλεπε, συμπεριλαμβανομένης της παραχώρησης στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία έκτασης 4,5% του συνολικού εδάφους της Κύπρου.

Η σθεναρή στάση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και τελικά η απόρριψή του από τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου ματαίωσε αυτούς τους σχεδιασμούς, όμως επιδείνωσε την εχθρική συμπεριφορά των νατοϊκών κύκλων, συμπεριλαμβανομένων των ελληνικών φιλονατοϊκών, εναντίον της Κύπρου, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος άρχισε να κατηγορείται ως "ο Κάστρο της Μεσογείου".

Το 1965 απορρίπτεται από την ηγεσία της ΑΣΔΑΚ η παραλαβή μέρους σοβιετικού οπλισμού ο οποίος αφορούσε 8 πολεμικά αεροπλάνα και αριθμό αντιαεροπορικών πυραύλων. Τελικά, στα πλαίσια λύσης ανάγκης, μέρος του πολεμικού υλικού μεταφέρθηκε στο Σινά, όπου και περιήλθε στην κατοχή των Ισραηλινών κατά τη διάρκεια του αραβοϊσραηλινού πολέμου του 1967.

Σε απόρρητη αναφορά, ημερομηνίας 28 Σεπτεμβρίου 1964, προς τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης Πέτρο Γαρουφαλιά ο Γ. Γρίβας απορρίπτει τη σοβιετική προσφορά οπλισμού και κυρίως των 8 αεροπλάνων και των αντιαεροπορικών πυραύλων εδάφους-αέρος. Είναι προφανές ότι ο λόγος της απόρριψης δεν ήταν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων οπλικών συστημάτων αλλά η προέλευσή τους και η αποτροπή περαιτέρω σύσφιγξης των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση και της εξοπλιστικής ενίσχυσης.

Στις παρακάτω περιπτώσεις αναφέρονται πληροφορίες ότι κατά την ίδια περίοδο σχεδιάστηκε η εκτέλεση πραξικοπηματικής ανατροπής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου:

1. Σε έκθεση Αμερικανού διπλωμάτη στην Αθήνα ημερομηνίας 28 Ιουνίου 1965 αναφέρεται ότι σε συνάντηση που είχε με τον Κ. Μητσοτάκη τού ανέφερε ότι για την επιβολή του Σχεδίου Άτσεσον θα έπρεπε εν ανάγκη ο Μακάριος να ανατραπεί διά πραξικοπήματος (εφημερίδα Αθηνών "Τα Νέα", 11.7.2009).
2. Σε κατάθεσή του στην επιτροπή ο Ανδρέας Μάτσης ανέφερε ότι κατά τη διάρκεια της νοσηλείας του στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών, τον Ιούνιο του 1965, τον επισκέφθηκε ο Σκαρλάτος, αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, και του επέδωσε σημείωμα, για να το μεταφέρει στον Υπουργό Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη, αναφέροντάς του ταυτόχρονα και το περιεχόμενό του. Το σημείωμα ανέφερε ότι η Αθήνα ετοιμάζει πραξικόπημα για διαμελισμό της Κύπρου (κατάθεση 13.1.2010, σελ. 8).
3. Στην κατάθεσή του στην επιτροπή ο Κώστας Αχιλλείδης (κατάθεση 24.9.2008, σελ. 26-27) ανέφερε ότι σε συνάντηση που είχε με το Γ. Γρίβα τού ανέφερε ότι το 1965 έλαβε από την Αθήνα εντολή για ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, αλλά δίστασε να την πραγματοποιήσει. Σε επιστολή την οποία ο Γ. Γρίβας απέστειλε στον Ι. Σωσίδη, διευθυντή του Διπλωματικού Γραφείου του Πρωθυπουργού Στ. Στεφανόπουλου, στις 25 Ιανουαρίου 1966, πριν από τις συνομιλίες που θα είχε στην Αθήνα ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος (28.1.1966), ανέφερε σχετικά τα εξής (αφήνοντας υπονοούμενα): "[...] Εάν η εκεί παρουσία μου είναι αναγκαία, ειδοποιήστε με και θα έλθω αμέσως, εάν εγείρουν ζητήματα ίδια στρατιωτικά, διά να τους αποστομώσω. Έχουν τόσα πολλά εις βάρος των. Πιστεύω ότι αι συνομιλίες των Αθηνών θα λύσουν όλα τα προβλήματα. Άλλως, να προχωρήσωμε σύντομα".

Σχολιάζοντας το παραπάνω απόσπασμα, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος σε επιστολή του προς τον Πρωθυπουργό Στ. Στεφανόπουλο, ημερομηνίας 16 Μαρτίου 1966, ανέφερε τα εξής: "Πολλά ερωτηματικά γεννώνται εκ του περιεχομένου της επιστολής και ιδιαίτερος της φράσεως "άλλως, να προχωρήσωμε σύντομα". Δεν αποκρύπτω όμως τους φόβους μου ότι μίαν ημέραν ο Στρατηγός Γρίβας πιθανώς να δημιουργήσει εις την Κύπρον, όπου ήλθεν διά να προσφέρει και την ιδικήν του βοήθειαν εις τον ενωτικόν αγώνα της, συνθήκας εμφυλίου πολέμου. Δεν θα είναι δε άμοιρος ευθυνών και η Ελληνική Κυβέρνησις".

4. Κατά τη διάρκεια της δίκης για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ στην Αθήνα (φθινόπωρο 1966) καταγγέλθηκε από το δικηγόρο υπεράσπισης των κατηγορουμένων Νικηφόρο Μανδηλαρά ότι είχε συνταχθεί από τον αντισυνταγματάρχη Λ. Σταθόπουλο σχέδιο ανατροπής του Μακαρίου. Δήλωσε μάλιστα την ετοιμότητά του να το αποδείξει με αξιωματικό ο οποίος είχε βολιδοσκοπηθεί για συμμετοχή του σε αυτό (Α. Παυλίδης, *Φάκελος Κύπρου - Άκρωις Απόρρητον*, τόμ. 1, σελ. 85-86) και ο οποίος αξιωματικός βρισκόταν στην αίθουσα του στρατοδικείου.
5. Σε συνέντευξή του στην εκπομπή του ΡΙΚ "Προεκτάσεις", στις 15 Ιουλίου 2004, ο στρατηγός Πανουργιάς Πανουργιάς ανέφερε ότι το 1966 ως διευθυντής του 2^{ου} ΕΓ του ΓΕΣ κατέβηκε στην Κύπρο, συνοδευόμενος από τον υποστράτηγο Παπαλουκά, για να ματαιώσει πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου. Σχεδιαστής και οργανωτής του πραξικοπήματος ανέφερε ότι ήταν ο πρέσβης Ι. Σωσίδης, ο οποίος ήταν υπεύθυνος του Διπλωματικού Γραφείου του Πρωθυπουργού (ο Ι. Σωσίδης φαίνεται ότι είχε επίσης ενεργή εμπλοκή στο σχεδιασμό και την εκτέλεση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 1974). Η συνέντευξη του στρατηγού Πανουργιά είναι δημοσιευμένη στο βιβλίο του Γ. Καρεκλά "Κυπριακό 1950 -1974. Ανατομία της κρίσης", τόμ. Α', σελ. 348.

Στοιχεία και λεπτομέρειες για το σχεδιαζόμενο εκείνη την περίοδο πραξικόπημα σε βάρος του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου αναφέρει ο Α. Παυλίδης στο βιβλίο του "Φάκελος Κύπρου - Άκρωις Απόρρητον", τόμ. 1, σελ. 59.

Η τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου 1974

Η Τουρκία, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, προετοίμαζε το σχέδιο κατάληψης ή επανάκτησης της Κύπρου από τη δεκαετία του 1950, προωθώντας τους στόχους της στη βάση συγκεκριμένου σχεδιασμού και κατά τρόπο συστηματικό.

Αρχικά με την Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου, το Σεπτέμβριο του 1955, επανήλθε ως ενδιαφερόμενο μέρος στο Κυπριακό.

Παράλληλα, στα πλαίσια στρατηγικής αξιοποίησης της τουρκοκυπριακής κοινότητας, ίδρυσε και εξόπλισε την τρομοκρατική οργάνωση ΤΜΤ, με στόχο την παρεμπόδιση της ειρηνικής συνύπαρξης των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων, αλλά και τη δημιουργία των προϋποθέσεων για μελλοντική αξιοποίηση της τουρκοκυπριακής κοινότητας ως στρατηγικού προγεφυρώματος.

Στη συνέχεια με τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου επανήλθε και επίσημα στην Κύπρο με τη στάθμευση στρατιωτικού αγήματος. Παράλληλα, θεσμοθετήθηκε ως εγγυήτρια δύναμη με δικαίωμα επέμβασης σε περίπτωση ανατροπής της συνταγματικής τάξης. Ήταν η πρώτη φορά που η Τουρκία μετά τη Συνθήκη των Σεβρών, το 1920, επέστρεψε σε έδαφος της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το οποίο είχε εγκαταλείψει.

Στις 30 Νοεμβρίου 1963 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος υπέβαλε προς το Φ. Κουτσιούκ έγγραφο με 13 σημεία για τροποποίηση του συντάγματος. Την υποβολή της πρότασης φαίνεται ότι είχε εγκρίνει τόσο ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τζων Κέννεντυ όσο και η Μεγάλη Βρετανία. Στις 6 Δεκεμβρίου, προτού απαντήσουν οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία απέρριψε την πρόταση και απείλησε ότι, σε περίπτωση κατά την οποία οι Ελληνοκύπριοι θα προχωρούσαν σε μονομερή τροποποίηση του συντάγματος, θα επενέβαινε στρατιωτικά στην Κύπρο.

Το Δεκέμβριο του 1963 η Τουρκία υποκίνησε τις ένοπλες συγκρούσεις και προχώρησε στη διά της βίας συγκέντρωση των Τουρκοκυπρίων σε αμιγείς θύλακες με στόχο τον απόλυτο έλεγχό τους, αλλά και στη δημιουργία συνθηκών πλήρους διαχωρισμού.

Σταδιακά προώθησε στην Κύπρο πέραν των 1 000 αξιωματικών και στρατιωτών για την ενίσχυση των θυλάκων, καθώς και σημαντικές ποσότητες οπλισμού, για να καλύψει και τις ανάγκες των Τουρκοκυπρίων.

Η ΤΟΥΡΔΥΚ εγκατέλειψε το στρατόπεδό της και μετακινήθηκε στον τουρκοκυπριακό θύλακα Λευκωσίας-Κιόνελλι για ενίσχυση της άμυνάς του.

Παράλληλα, οι Τουρκοκύπριοι κάτω από την καθοδήγηση της Τουρκίας προχώρησαν στην ανακήρυξη ξεχωριστής διοίκησης. Επικεφαλής τέθηκε ο Αντιπρόεδρος Φ. Κουτσιούκ.

Η Κύπρος, παρά τις παραπάνω ενέργειες της Τουρκίας, απέκτησε πολιτικά και στρατιωτικά συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Μετά την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την κυβέρνηση, το 1964, όχι μόνο δεν υπήρξαν επιπτώσεις στη διεθνή αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά αντίθετα ο ΟΗΕ με το Ψήφισμα 186/4 του Συμβουλίου Ασφαλείας του Μαρτίου του 1964 την αναγνώρισε όπως αυτή εκφραζόταν από τον Πρόεδρο Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και την κυβέρνησή του και την ενίσχυσε.

Η παρουσία της Ελληνικής Μεραρχίας επέφερε σημαντική αμυντική ενίσχυση και θα λειτουργούσε ως δύναμη αποτροπής σε ενδεχόμενη τουρκική εισβολή, εάν και εφόσον θα εχρησιμοποιείτο ως μηχανισμός προστασίας.

Η Τουρκία επιχείρησε σταδιακά να ανατρέψει τα παραπάνω πλεονεκτήματα τα οποία απέκτησε η Κύπρος, αξιοποιώντας τις ακατανόητες, προδοτικές και εθνικά μειοδοτικές ενέργειες των κυβερνήσεων των αποστατών στην Ελλάδα και ιδιαίτερα της χούντας, που ακολούθησε. Οι ενέργειες αφορούσαν τα ακόλουθα:

- Την προσπάθεια κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας και την προώθηση νατοϊκής λύσης στη βάση της διπλής ένωσης, με την παραχώρηση τεράστιας έκτασης στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία, μέσα από τις διμερείς συνομιλίες που είχαν πραγματοποιηθεί.
- Την απομάκρυνση της Μεραρχίας μετά τα γεγονότα της Κοφίνου.
- Τη συστηματική υπονόμευση της κυπριακής κυβέρνησης και του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.
- Τους συνεχείς σχεδιασμούς δολοφονίας ή πραξικοπηματικής ανατροπής του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.
- Την υπόθαλψη της εκκλησιαστικής κρίσης για την καθαίρεση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και την πρόκληση εκκλησιαστικού σχίσματος.
- Τη δημιουργία κλίματος διχόνοιας στο εσωτερικό μέτωπο της Κύπρου, στη βάση της αντικομμουνιστικής υστερίας που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα την περίοδο μετά τον εμφύλιο, με την υποστήριξη παράνομων δραστηριοτήτων από οργανώσεις όπως το Εθνικό Μέτωπο και την ΕΟΚΑ Β'.
- Την εμπλοκή της χούντας σε διάλογο (με την Τουρκία) για επίτευξη συμφωνίας συνεργασίας με στόχο την ανατροπή του Μακαρίου (μνημόνιο Κ. Παναγιωτάκου, 25.2.1972).
- Τον αποπροσανατολισμό της ΕΦ από την κύρια της αποστολή, που θα έπρεπε να ήταν η οργάνωση απόκρουσης τουρκικής αποβατικής ενέργειας, και την εμπλοκή της σε σχεδιασμούς πραξικοπηματικής ανατροπής της νόμιμης κυβέρνησης.

Ανέπτυξε στρατιωτικές δυνάμεις στα παράλια απέναντι από την Κύπρο (39^η Μεραρχία) και ενίσχυσε μεθοδικά και συστηματικά τον αποβατικό της στόλο. Για σκοπούς αποφυγής στρατιωτικού ελέγχου την 39^η Μεραρχία την έθεσε εκτός ΝΑΤΟ.

Ενίσχυσε σημαντικά το δίκτυο κατασκοπίας σε βάρος της ΕΦ, ιδιαίτερα στις επαρχίες Λευκωσίας, Αμμοχώστου και Κερύνειας. Τούρκοι πράκτορες, κυρίως αξιωματικοί του Τουρκικού Στρατού, με διάφορες ιδιότητες, εισέρχονταν στα στρατόπεδα της ΕΦ, παρακολουθούσαν στρατιωτικές εγκαταστάσεις και οργάνωναν μεθοδικά την επικείμενη στρατιωτική ενέργεια. Από τα μέσα Ιουνίου του 1974 είχε αποσταλεί μεγάλος αριθμός Τούρκων αξιωματικών, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Κερύνειας, με προφανή στόχο τη συγκέντρωση πληροφοριών, καθώς και την καθοδήγηση των τουρκικών δυνάμεων κατά το στάδιο της απόβασης. Κάποιοι από αυτούς συνελήφθησαν μετά την έναρξη της εισβολής. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την κατάθεση του Μ. Γεωργίτη στη Βουλή των Ελλήνων, αλλά και από καταθέσεις αριθμού μαρτύρων οι οποίοι προσήλθαν στην επιτροπή. Επιπλέον, την ίδια περίοδο αυξήθηκε σημαντικά και ο αριθμός των μυστικών πρακτόρων που διέθεταν οι ΗΠΑ στην Κύπρο (κατάθεση Χρ. Φύσα, 13.12.2010).

Ακόμα, πιθανολογείται ότι το καλοκαίρι του 1973, με πρόσχημα το γύρισμα κινηματογραφικής ταινίας με πρωταγωνιστή τον Αμερικανό ηθοποιό Πήτερ Σέλλερς, οι τουρκικές μυστικές υπηρεσίες προέβησαν στην κινηματογράφηση των ακτών τόσο ανατολικά όσο και δυτικά της πόλης της Κερύνειας. Προέβησαν επίσης σε βυθοσκοπήσεις της θαλάσσιας περιοχής και έλεγχο των ναυτικών δυνάμεων που στάθμευαν στο Κάστρο της Κερύνειας. Η συγκεκριμένη ταινία, παρά το μεγάλο ποσό που δαπανήθηκε, ποτέ δεν προβλήθηκε στις κινηματογραφικές αίθουσες.

Δυστυχώς, η κυπριακή πολιτική και στρατιωτική ηγεσία δεν έλαβαν οποιαδήποτε μέτρα αποτροπής των ενεργειών κατασκοπίας. Η στρατιωτική ηγεσία ενδιαφερόταν για την ανατροπή του Μακαρίου, ενώ η ΚΥΠ ήταν υποχρεωμένη να διαθέτει σημαντικές δυνάμεις για την παρακολούθηση των ενεργειών της ΕΟΚΑ Β' και της ΕΦ.

Στην κατάθεσή του στην επιτροπή (22.11.2010) ο τότε λοχαγός του Ελληνικού Στρατού Αλέξανδρος Σημαιοφορίδης, ο οποίος ήταν επικεφαλής του κλιμακίου της ΚΥΠ/Ε στην Κερύνεια την περίοδο 1969 - 1974, ανέφερε μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα:

Από τον Απρίλιο του 1974 το κλιμάκιο της ΚΥΠ/Ε στην Κερύνεια ενημέρωνε αρμοδίως όλες τις προϊστάμενες υπηρεσίες (ΓΕΕΦ, ελληνική πρεσβεία, ΑΕΔ, ΚΥΠ/Ε στην Αθήνα) για ασυνήθιστες δραστηριότητες του Τουρκικού Στρατού στα παράλια απέναντι από την Κύπρο. Οι δραστηριότητες περιλάμβαναν αποβατικές ασκήσεις όλων των συνταγμάτων της 39^{ης} Μεραρχίας, μετακίνηση δυνάμεων στην περιοχή Μερσίνας, απαγόρευση μετακίνησης των αξιωματικών χωρίς έγκριση, εφοδιασμό των μονάδων με υλικά εκστρατείας κ.ά. Όμως κανένας δεν ανησυχούσε και κανένας δε ζήτησε περαιτέρω διερεύνηση.

Παρά το γεγονός ότι οι πληροφορίες διαβιβάζονταν στα ανώτερα κλιμάκια, τόσο στο ΓΕΕΦ όσο και στο ΑΕΔ, δεν υπήρχε η ανάλογη αντίδραση. Σε καμία περίπτωση δε ζήτησαν πρόσθετες διευκρινίσεις, όπως έπρατταν στο παρελθόν σε περιπτώσεις ασκήσεων μικρότερης έκτασης και διάρκειας.

Μετά το πραξικόπημα δεν έδωσαν πρόσθετες οδηγίες ή εντολές για εντατικοποίηση των παρακολουθήσεων, παρά τις έκδηλες προετοιμασίες της Τουρκίας για εισβολή.

Την Τετάρτη, 17 Ιουλίου 1974, πραγματοποιήθηκε στη Μερσίνα σύσκεψη ανωτάτου επιπέδου, στην οποία έλαβαν μέρος, μεταξύ άλλων, οι διοικητές του 6^{ου} Σώματος Στρατού και της 39^{ης} Μεραρχίας, ενώ αμέσως μετά άρχισαν οι προετοιμασίες για την απόβαση με τη συγκρότηση της αποβατικής δύναμης.

Ο διοικητής του 230^{ου} Συντάγματος Πεζικού συνταγματάρχης Νεζίχ Σιράλ αναφέρει στις αναμνήσεις του για το 1974 τα εξής: "Τελικά, στις 25 Μαΐου 1974 οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις τέθηκαν σε επιφυλακή. Ανακλήθηκαν οι άδειες. Στο σύνταγμα και στη μεραρχία και σε κάποιες μονάδες κλήθηκαν πίσω οι στρατιώτες οι οποίοι υπηρετούσαν στη διοίκηση. Πήραμε μέτρα κατά της κατασκοπείας και για την ασφάλεια. Περιορίσαμε τις επισκέψεις για τους στρατιώτες. Στις 18 Ιουνίου του 1974 κάναμε ασκήσεις με το Τάγμα Ελικοπτέρων του 2^{ου} Σώματος Στρατού. Στις 19 και 20 Ιουνίου κάναμε όλη μέρα ασκήσεις για τη φόρτωση εφοδίων και βαρέος εξοπλισμού".

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι η Άγκυρα ανέμενε ή καλύτερα ήταν ενήμερη για τις επερχόμενες εξελίξεις και προέβαινε σε ενέργειες προετοιμασίας, λαμβάνοντας όλα τα αναγκαία μέτρα για την εκδήλωση της εισβολής.

Παρ' όλα αυτά, για την ηγεσία της ΕΦ, όπως προκύπτει από τα δελτία πληροφοριών που κυκλοφορούσαν, πρώτος στόχος ήταν "ο εσωτερικός εχθρός", δηλαδή κάθε Κύπριος που δεν ήταν συνοδοιπόρος, και όχι ο τουρκικός κίνδυνος, τον οποίο συστηματικά υποβάθμιζαν. Είχε αναπτυχθεί ένα μεγάλο δίκτυο πληροφοριών για παρακολουθήσεις πολιτών σε ολόκληρη την επικράτεια. Υπάρχει σωρεία από απόρρητα στρατιωτικά έγγραφα στα οποία καταγράφονται και αναφέρονται όχι μόνο ενέργειες πολιτών, αλλά ακόμα και απλές κουβέντες που αντάλλαζαν στα καφενεία των πόλεων και των χωριών.

Στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων (3.7.1986) ο τότε Α/ΓΕΕΦ στρατηγός Γ. Ντενίσης ανέφερε ότι από τις αρχές Ιουλίου τόσο το ΓΕΕΦ όσο και το ΑΕΔ και η ελληνική κυβέρνηση γνώριζαν για τις απειλές της Τουρκίας για εισβολή στην Κύπρο.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα χρόνια πριν από το 1974 δεν έγιναν ασκήσεις επιστράτευσης και δεν πραγματοποιήθηκαν ασκήσεις απόκρουσης εχθρικής αποβατικής ενέργειας. Η συντήρηση των πολυβολείων και πυροβολείων στην ακτογραμμή της Κερύνειας ήταν ελλιπής και υποτυπώδης. Δεν πραγματοποιήθηκαν ασκήσεις συνεργασίας των διάφορων τμημάτων της ΕΦ. Το πρόβλημα αυτό έγινε ιδιαίτερα αισθητό κατά τη διάρκεια της τουρκικής εισβολής.

Στην αναφορά του ο υπολοχαγός (ΠΒ) Νικόλαος Σκαρλάτος, διοικητής της Γ' Πυρ/ρχίας της 183 ΜΠΠ, αναφέρει χαρακτηριστικά: "Οι Δόκιμοι έφεδροι αξιωματικοί δεν ηδύναντο να ανταποκριθούν επαρκώς εις τα καθήκοντα του αξ/κού παρατηρητού. Δεν επετεύχθη η συνεργασία μεταξύ Πεζικού-Πυροβολικού".

Ενώ η πραξικοπηματική ηγεσία της ΕΦ καταγινόταν με την επιβολή του πραξικοπήματος και την καταστολή των επιμέρους εστιών αντίστασης, η Τουρκία βρισκόταν στο τελικό στάδιο προετοιμασίας της εκδήλωσης αποβατικής ενέργειας στην Κύπρο.

Η ηγεσία της ΕΦ και το ΑΕΔ στο διάστημα από τις 17 Ιουλίου και μετά τύγχαναν συνεχούς και λεπτομερούς ενημέρωσης για τις κινήσεις του εχθρού και συγκεκριμένα για τα ακόλουθα:

- Την αυξημένη και ασυνήθιστη κίνηση σκαφών (πιθανόν πολεμικών) στο ναύσταθμο της Μερσίνας.
- Την επιστράτευση που έγινε στους τουρκοκυπριακούς θύλακες.
- Το διπλασιασμό του αριθμού των Τουρκοκυπρίων σκοπών στα φυλάκια που επάνδρωναν.
- Την ετοιμασία νέων και βελτίωση υφισταμένων αμυντικών θέσεων στην περίμετρο των τουρκοκυπριακών θυλάκων.
- Την εκκένωση του στρατοπέδου της ΤΟΥΡΔΥΚ και τη μετακίνηση της δύναμης εντός του τουρκοκυπριακού θύλακα Λευκωσίας.
- Την ανησυχία Τουρκοκυπρίων του θύλακα Λευκωσίας λόγω αναμενόμενης τουρκικής εισβολής και τη μετακίνηση των Τουρκοκυπρίων κατοίκων της Κερύνειας προς το θύλακα Λευκωσίας (ΑΣ 16/III ΑΤΔ/191800-7-74).
- Την πτήση 2-3 πολεμικών Α/Φ υπεράνω της Καρπασίας (ΑΣ 2063/Ι ΑΤΔ/3^{ον} ΕΓ-181800-7- 74). Η Μ-ΣΕΠ Καντάρας της ΑΔΚ στις 09.15/18-7-74 αναφέρει στο ΑΚΕ πτήση ζεύγους Α/Φ Ε-104 στις βόρειες-βορειοανατολικές περιοχές της Κύπρου. Ομοίως στις 22.15/18-7-74 αναφέρει την παρουσία ελικοπτερού στο χωριό Γαλάτεια της Καρπασίας. Τέλος, στις 20.00/19-7-74 αναφέρει τον εντοπισμό 14-15 πλοίων πλησίον της Μερσίνας να κινούνται με κατεύθυνση νότιο-νοτιοδυτική.

Στις 17 Ιουλίου 1974 και ώρα 20.30 η ΙΙ ΑΤΔ με απόρρητο σήμα, με αριθμό Φ.100/21, προς το ΓΕΕΦ/2^{ον} ΕΓ-3 αναφέρει, μεταξύ άλλων, τα εξής: "Συλληφθέντες σήμερα αναρχικοί Ε/Κ οίτινες κατέφυγον αρχικώς εις θύλακα Λεύκας ανέφερον ότι Τ/Κ ποιμήν πληροφόρησεν αυτούς περί επεμβάσεως της Τουρκίας εντός 24ώρου. Περί 11.00 ώραν σήμερα Τ/Κ πρόσφυγες επανεγκατασταθέντες εις μικτόν χωρίον Περιστερώννα Μόρφου μετεκόμισαν εις αμιγή Τ/Κ χωρία".

Η παραπάνω πληροφορία διαβιβάστηκε με άκρως απόρρητο (ΕΧ) σήμα του ΓΕΕΦ προς το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων στις 17 Ιουλίου 1974 και ώρα 23.45.

Με άκρως απόρρητο (ΕΧ) σήμα στις 19 Ιουλίου 1974 και ώρα 23.10 η ελληνική πρεσβεία στη Λευκωσία ενημερώνει το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας για τα εξής: "Κλιμάκιον ΚΥΠ

γνωρίζει ημίν εξής. Κατά πληροφορίας παρασχεθείσας αυτώ υπό ΓΕΕΦ, 5 τουρκικά πλοία πλέουν εις απόστασιν 12 μιλίων βορείως ακρωτηρίου Αποστόλου Ανδρέου. Ταύτα ακολουθούνται υπό 10 σκαφών αποβατικής δυνάμεως άτινα πλέουν 28 έως 30 μιλίων βορείως αυτού ακρωτηρίου. ΓΕΕΦ δεν ανησυχεί".

Τα τουρκικά πολεμικά σκάφη που αποτελούσαν τη συγκεκριμένη νηοπομπή είχαν αρχίσει να αποπλέουν από τη Μερσίνα με κατεύθυνση την Κύπρο στις 12.55 της 19^{ης} Ιουλίου 1974. Ο απόπλους ολοκληρώθηκε στις 2.00 μ.μ. και, όπως αναφέρει στις αναμνήσεις του από την εισβολή ο Τούρκος διοικητής του 1^{ου} Αμφίβιου Τάγματος Πεζοναυτών πλωτάρχης Ιλχάν Άλογλου, μετά τον απόπλου είχαν δεκαέξι ώρες στη διάθεσή τους, για να σχεδιάσουν τις ενέργειες στις οποίες θα προέβαιναν.

Αντίθετα, όπως δήλωσε στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων ο ΑΕΔ Γρ. Μπονάνος, ούτε αυτός ανησύχησε μέχρι τις 6.10 το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου, όταν ενημερώθηκε για την τουρκική εισβολή. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι στις 18 Ιουλίου 1974 δεν υπήρχε τεταμένη κατάσταση με την Τουρκία, γιατί "δεν είχαμε λόγους να έχουμε τεταμένη κατάσταση". Ακόμα, ότι το βράδυ της 18^{ης} Ιουλίου Έλληνας αξιωματικός επιτελής που υπηρετούσε στο στρατηγείο του ΝΑΤΟ στη Σμύρνη τού μετέφερε ορισμένες σφυγμομετρήσεις μετά από συναντήσεις που είχε με Τούρκους αξιωματικούς. Όλα αυτά, σε συνάρτηση με την επίσκεψη στην Αθήνα του Αμερικανού Υφυπουργού Εξωτερικών Σίσκο, δεν προκάλεσαν ανησυχία στον Αρχηγό Ενόπλων Δυνάμεων για την ανάγκη λήψης έστω προληπτικών μέτρων.

Δεδομένων των απειλών που στο παρελθόν (1963, 1964, 1967) είχε εκτοξεύσει, καθώς και των βομβαρδισμών που είχε διενεργήσει στην περιοχή Τηλλυρίας τον Αύγουστο του 1964, η Τουρκία καθιστούσε κατά τρόπο σαφή και αναμφισβήτητο τις προθέσεις της για στρατιωτική εισβολή και κατάληψη εδαφών της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Από το Μάρτιο του 1973 ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος στη Βρετανική Υπάτη Αρμοστεία της Λευκωσίας Στόκερ, από πληροφορίες που είχε συλλέξει από συναδέλφους του που υπηρετούσαν στην Άγκυρα, είχε ενημερώσει την ηγεσία του ΓΕΕΦ με κάθε λεπτομέρεια για τους τουρκικούς σχεδιασμούς, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο θα ενεργούσε ο Τουρκικός Στρατός σε περίπτωση εισβολής. Οι πληροφορίες είχαν διαβιβασθεί στο ΑΕΔ για διασταύρωση, αλλά σε καμιά περίπτωση δε φαίνεται να είχαν αξιολογηθεί σοβαρά και ορθολογιστικά.

Συγκεκριμένα, το ΓΕΕΦ/2^ο ΕΓ/ΙΙΙ, με έγγραφό του ημερομηνίας 28 Μαρτίου 1973 προς ΑΕΔ/2^ο ΜΕΟ, αναφέρει σχετικά με την επίσκεψη Στόκερ στο ΓΕΕΦ στις 27 Μαρτίου 1973 τα ακόλουθα:

"Εν αρχή ανέφερεν ότι βάσει της παλαιάς εκτιμήσεως η Τουρκία ανεμένετο να ενεργήση αποβατικήν ενέργειαν εις τας βορείας ακτάς της νήσου, να κινηθή εκ Βορρά προς Νότον, συνενουμένη μετά του Τ/Κ θύλακος Λευκωσίας, συγχρόνως δε να ανακόψη την κυρίαν αρτηρίαν Αμμοχώστου-Λευκωσίας.

Η απειλή έναντι της Νήσου αυξάνει συνεχώς.

Μία ενδεχόμενη εισβολή της Τουρκίας εις την νήσο φρονεί ότι θα πραγματοποιηθή βασικώς διά αερομεταφερομένων τμημάτων και αλεξιπτωτιστών, τα δε πλοία θα χρησιμοποιηθούν διά την μεταφοράν των όπλων υποστηρίξεως και Μονάδων, και άτινα θα αφιχθούν μετά τινας ημέρας από της πραγματοποιήσεως της εισβολής.

Ο χρόνος αποβιβάσεως των ανωτέρω μέσων εις την ακτήν (Λιμένα) κυμαίνεται μεταξύ 5-7 ημερών μετά την εισβολήν.

Με βάση τα ανωτέρω στοιχεία εκτιμάται ότι εις μίαν διαδρομήν δύναται να μεταφερθούν από αέρος 2 200 άνδρες εντός δε οκτώ ωρών ο αριθμός ανέρχεται εις 12 000 άνδρες. Οι ανωτέρω αριθμοί δυνατόν να ελαττωθούν κατά το 1/3, εφ' όσον τα τμήματα φέρουν μεθ' εαυτών ελαφρά μέσα υποστηρίξεως.

Ως προς την κλιμάκωσιν ενεργειών διά την εκπλήρωσιν φρονεί ότι αύτη διακρίνεται εις τρία στάδια:

- (1) Άμεσος επέμβασις αεροσκαφών και ελικοπτέρων.
- (2) Κατάληψις τοποθεσιών υπό τμημάτων επί μικρόν χρόνον.
- (3) Πραγματοποιήσις της διχοτομήσεως εν ευθέτω χρόνω.

Προτείνεται όπως τα ανωτέρω εκτιμηθώσι υπό του ΑΕΔ".

Παρ' όλες τις πληροφορίες, οι οποίες ήσαν ακριβείς και συγκεκριμένες, κανένα μέτρο δε λήφθηκε στην περίμετρο του τουρκοκυπριακού θύλακα Κιόνελι-Αγύρτας. Δεν ενισχύθηκαν οι δυνάμεις της ΕΦ, δεν ενισχύθηκε και δεν εκσυγχρονίσθηκε ο οπλισμός ούτε βελτιώθηκε το σύστημα επικοινωνίας των φυλακίων με τη διοίκηση των λόχων ή των μονάδων.

Η όποια λοιπόν πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου συνιστούσε πρόκληση-πρόσκληση προς την Τουρκία. Θα έπρεπε λοιπόν να είχαν ληφθεί πρόσθετα και επαρκή μέτρα αποτροπής αυτού του ενδεχομένου, όπως η ενίσχυση των θέσεων της ΕΦ στις ακτές της Κερύνειας κατά προτεραιότητα και της Αμμοχώστου δευτερευόντως, η δημιουργία ισχυρής αντιαεροπορικής άμυνας, καθώς και η μεταφορά πρόσθετων ενισχύσεων από την Ελλάδα.

Εκ των γεγονότων, αντίθετα, προκύπτει ότι όλες οι ενέργειες στις οποίες προέβησαν τόσο η χούντα όσο και η πραξικοπηματική ηγεσία της ΕΦ αποσκοπούσαν στην επιβεβαίωση της ελληνικής άμεσης εμπλοκής στο πραξικόπημα, καθώς και στην αποδυνάμωση των θέσεων της ΕΦ στην περιοχή της Κερύνειας. Αναφέρονται ενδεικτικά τα ακόλουθα:

- Η εμφανής ανάμειξη της ΕΛΔΥΚ για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος με την κατάληψη του αεροδρομίου Λευκωσίας και των Κεντρικών Φυλακών.
- Η εμφανής καθοδήγηση και ο συντονισμός των ενεργειών από την Αθήνα.
- Η έγκριση του Ν. Σαμψών ως "Προέδρου" της πραξικοπηματικής κυβέρνησης και η άμεση αναγνώρισή της από το καθεστώς των Αθηνών.

Τα πιο πάνω ήσαν μόνο μέρος αυτών των ενεργειών. Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι η διενέργεια του πραξικοπήματος και η ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ήταν όχι μόνο σε γνώση της Τουρκίας, αλλά, όπως αποκαλύπτει και σχετικό μνημόνιο του Υφυπουργού Εξωτερικών της χούντας Κ. Παναγιωτάκου, μετά από συνάντηση που είχε με τον Τούρκο πρέσβη στην Αθήνα Τουρκμέν, υπήρχε συνομολογημένη συμφωνία συνεργασίας ανάμεσα στην Αθήνα και την Άγκυρα.

Στο σχετικό μνημόνιο, ημερομηνίας 25 Φεβρουαρίου 1972, μεταξύ άλλων, αναφέρεται ότι ο Κ. Παναγιωτάκος υπέδειξε στο συνομιλητή του το εξής: "Πάντα τα ανωτέρω οδήγησαν την ελληνικήν κυβέρνησιν εις το συμπέρασμα ότι βασική προϋπόθεσις διά διαρκή και δικαία εν Κύπρω λύσιν είναι η απομάκρυνσις του Μακαρίου από της πολιτικής σκηνής".

Ανταπαντώντας ο Τουρκμέν ανέφερε τα εξής: "Αποψις των τουρκικών κυβερνήσεων ήτο ανέκαθεν ότι ο Μακάριος ήτο εναντίον πάσης λογικής και παραδεκτής υπό των δύο χωρών μας λύσεως του Κυπριακού. Αλλ' ότι η μέχρι τούδε πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων δεν επέτρεπε την απομάκρυνση του Μακαρίου. Τώρα όμως, ότε από κοινού κατεστρώθη μακροπρόθεσμος πολιτική των χωρών μας, υφίσταται υπαλλακτική λύσις και διάφοροι δυνατότητες. Ιδία δε διότι αι λύσεις αύται χαίρουν και της υποστηρίξεως των συμμάχων μας". Προφανώς, θα αναφέρεται στις συνομιλίες της Λισαβόνας τον Ιούνιο του 1971 κατά τη σύνοδο των Υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ. Σε αυτές είχαν λάβει μέρος ο Αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών Ξανθόπουλος-Παλαμάς και ο Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Ολτζάου (ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας εκείνη την περίοδο ήταν ο Νιχάτ Ερίμ).

Καταλήγοντας στο σχετικό μνημόνιο ο Κ. Παναγιωτάκος αναφέρει τα εξής: "Ως ήτο φυσικόν, δεν ήτο εις θέσιν", εννοεί τον Τουρκμέν, "να μου απαντήσει κατά πόσον η χώρα του θα ήτο διατεθειμένη να συμβάλη εις την διά δελεασμού παγίδευσιν του Μακαρίου. Νομίζει όμως ότι η απάντησις θα είναι θετική".

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, το γεγονός ότι όχι μόνο δε λήφθηκαν προληπτικά μέτρα αλλά, αντίθετα, η πραξικοπηματική ηγεσία της ΕΦ προέβη σε ενέργειες οι οποίες από στρατιωτικής άποψης δεν μπορεί να δικαιολογηθούν επιβεβαιώνει τα περί ύπαρξης συμφωνίας και συνεννόησης.

Την 1^η Ιουνίου 1974 ο ΑΕΔ Γρ. Μπονάνος εξέδωσε άκρως απόρρητο (ΕΧ) έγγραφο με το οποίο εντέλλονταν οι αρχηγοί των επιτελείων όπως αποφεύγουν προκλήσεις κατά της Τουρκίας και στο οποίο σημειωνόταν ότι κάθε ενέργεια ή εκδήλωση κατά της Τουρκίας θα ανελαμβάνετο μόνο κατόπιν εγκρίσεως του ΑΕΔ.

Το πρωί της 19^{ης} Ιουλίου πραγματοποιήθηκε στο Γραφείο του Πρωθυπουργού Α. Ανδρουτσόπουλου σύσκεψη στην οποία παρευρέθηκαν εκ μέρους των ΗΠΑ ο Υφυπουργός Εξωτερικών Σίσκο, ο Υφυπουργός Άμυνας Ελσγουόρθ, ο πρέσβης στην Αθήνα Τάσκα και ο συνταγματάρχης Μάρνερ, από δε ελληνικής πλευράς οι Ανδρουτσόπουλος, Κυπραίος, Μπονάνος κ.ά. Στόχος της σύσκεψης η εξεύρεση λύσης και η αποφυγή πολεμικής εμπλοκής της Ελλάδας με την Τουρκία για το Κυπριακό.

Η ίδια αμερικανική αντιπροσωπία επισκέφθηκε και στις 20 Ιουλίου, στις 8.00 π.μ., το ΓΕΕΘΑ κατά τη διάρκεια της σύσκεψης του Πολεμικού Συμβουλίου. Η επιδίωξή της, σύμφωνα με τις αναφορές του Π. Αραπάκη, ήταν φανερή. Ήθελε να παρεμποδίσει την κήρυξη πολέμου κατά της Τουρκίας, υποστηρίζοντας ότι η σύρραξη θα είναι καταστροφική για όλους. Ζήτησε δε να επιδειχθεί σύνεση και να της δοθεί χρόνος να ενεργήσει προς αποτροπή της σύρραξης.

Την Παρασκευή, 19 Ιουλίου, είχαν κορυφωθεί οι φήμες για ενδεχόμενη τουρκική εισβολή. Τα ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία αναφέρονταν στις προετοιμασίες που λάμβαναν χώρα στη Μερσίνα και στον επικείμενο απόπλου του τουρκικού στόλου. Η χούντα στην Αθήνα, αλλά και η πραξικοπηματική ηγεσία στη Λευκωσία δεν ανησυχούσαν και δε λάμβαναν μέτρα αντιμετώπισης μιας τέτοιας ενδεχόμενης ενέργειας.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, της Παρασκευής, στην οικία του Σωκράτη Ηλιάδη επί της λεωφόρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στη Λευκωσία πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στην οποία έλαβαν μέρος, μεταξύ άλλων, ο οικοδεσπότης και οι εξ Ελλάδος αφιχθέντες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος:

Αθανάσιος Σκλαβενίτης, ταγματάρχης (αρχηγός της ΕΟΚΑ Β', ο οποίος στις 16 Ιουλίου ανέλαβε καθήκοντα στο 2^ο ΕΓ του ΓΕΕΦ),
Ανδρέας Ποταμιάνος, εφοπλιστής, και
Κοσμάς Μαστροκόλιας,

οι οποίοι διαβεβαίωσαν τους λοιπούς Κυπρίους παρευρισκομένους ότι δεν πρόκειται να υπάρξει οποιαδήποτε αποβατική στρατιωτική επιχείρηση από την Τουρκία (κατάθεση Σπύρου Παπαγεωργίου). Περί τη 10^η νυκτερινή της ίδιας ημέρας στην ίδια οικία με τα ίδια πιο πάνω αναφερόμενα πρόσωπα πρωταγωνιστές πραγματοποιήθηκε δεύτερη συνάντηση στην οποία κλήθηκαν και παρευρέθηκαν τομεάρχες της ΕΟΚΑ Β', προς τους οποίους δόθηκαν οι ίδιες διαβεβαιώσεις. Επιπλέον, έγινε βολιδοσκόπηση για ενδεχόμενη αντικατάσταση του Σαμψών και κάποιων υπουργών του (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 106).

Ενώ το ΓΕΕΦ είχε ενημερωθεί για τις προετοιμασίες οι οποίες λάμβαναν χώρα στο ναύσταθμο της Μερσίνας, καθώς και για τον απόπλου του τουρκικού αποβατικού στόλου με κατεύθυνση την Κύπρο, δόθηκαν οι ακόλουθες εντολές (ευρίσκονται στα έγγραφα τα οποία παρέδωσε στην επιτροπή η ΔΙΕΦ), υπογεγραμμένες από τον ταξίαρχο Μ. Γεωργίτη, ηγέτη του πραξικοπήματος:

- Κλήθηκε η Ι ΑΤΔ (Αμμοχώστου) το απόγευμα της 19^{ης} Ιουλίου να εξασφαλίσει την ασφαλή αναχώρηση της ΕΛΔΥΚ στα πλαίσια της συνήθους αντικατάστασής της (ΑΣ 37/181000-7-74). Τελικά, το άγημα της ΕΛΔΥΚ αναχώρησε με το αρματαγωγό ΛΕΣΒΟΣ στις 5.30 μ.μ. Στις 20 Ιουλίου 1974, στις 2.00 μ.μ., το πλοίο έπλευσε στην Πάφο και αποβίβασε το άγημα. Εκτέλεσε δε βολές πυροβολικού εναντίον στόχων στον τουρκοκυπριακό θύλακα της Πάφου.
- Ζητήθηκε η αποχώρηση των δυνάμεων της ΕΦ που βρίσκονταν στην Πύλη Πάφου και η παραμονή δύναμης από 1 αξιωματικό και 8 οπλίτες (ΑΣ 38/181130-7-74).
- Με κατεπείγον σήμα (ΑΣ 40/181430-7-74) απαγορεύθηκε σε όλες τις μονάδες η ρίψη πυροβολισμών εναντίον ελικοπτέρων άνευ διαταγής του ΓΕΕΦ.
- *Με άλλο κατεπείγον σήμα (ΑΣ 45/191400-7-74) τροποποιήθηκε η διάταξη των δυνάμεων ως εξής: "Να αποσυρθεί ο λόχος του 241 από την περιοχή ΣΟΠΑΖ. 23 ΕΜΑ να παραμείνουν 2 Τ-34 στο αεροδρόμιο, 2 Τ-34 στις Κεντρικές Φυλακές, η υπόλοιπη ΕΜΑ να συγκεντρωθεί στην περιοχή Χίλτον. 286 ΜΤΠ να παραμείνει στο ΓΣΠ. 21 ΕΑΝ να παραμείνουν 5 Μάρμον και 2 ερπυστριοφόρα στο Προεδρικό, 4 Μάρμον στο ΓΕΕΦ, 2 ΒΤΡ στο αεροδρόμιο, η υπόλοιπη μονάδα στο Στρατόπεδο Καποτά (ΒΜΗ)".*
- Με το ΑΣ 49/19****-7-74 καθορίσθηκε η διάταξη των τριών Μοιρών Καταδρομών με έναρξη εφαρμογής το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου. Η νέα διάταξη καθόριζε οι ΜΚ να ευρίσκονται τοποθετημένες στο ΓΕΕΦ, ΡΙΚ, Προεδρικό, Κεντρικές Φυλακές, κυβερνητικά κτίρια, Στρατόπεδο 31 ΜΚ στην Αθαλάσσα, αεροδρόμιο και δύναμη 50 ανδρών της 33 ΜΚ στο Μπέλλαπαϊς.
- Το 281 ΤΠ κλήθηκε την Παρασκευή το μεσημέρι (12.45) να επιστρέψει από την Πάφο στη Λευκωσία. Αναχώρησε από την Πάφο στις 17.15 και περί τη 10^η νυκτερινή έφθασε στην Αθαλάσσα, όπου και στρατοπέδευσε. Οι στρατιώτες και το πολεμικό υλικό αποβιβάσθηκαν από τα φορτηγά, για να διανυκτερεύσουν, ενώ τα οχήματα, κενά, αναχώρησαν με προορισμό το στρατόπεδο της 183 ΜΠΠ. Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί να μη μεταφερθούν και οι στρατιώτες του 281 ΤΠ, αφού το στρατόπεδό τους γειτνιάζε με την 183 ΜΠΠ (τα δύο στρατόπεδα τα χώριζε συρματοπλέγμα). Το 281 ΤΠ τελικά μετακινήθηκε προς την Κερύνεια το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου και δέχθηκε την επίθεση των τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών στο χωριό Κοντεμένος. Παρ' όλα αυτά, το βράδυ της επιστροφής στην Αθαλάσσα, στις 10.30, δόθηκε εντολή (ΑΣ 57/192230-7-74) ένας λόχος του 281 ΤΠ να μετακινηθεί προς την περιοχή Αμμοχώστου (τοποθεσία "Μοναρχά").
- Με το ΑΣ 58/191929-7-74 το ΓΕΕΦ ζήτησε ετοιμότητα εφαρμογής του σχεδίου ΣΑΚ "Αφροδίτη" 1973, με κύρια προσπάθεια Ι ΑΤΔ (Αμμοχώστος) και δευτερεύουσα προσπάθεια ΙΙΙ ΑΤΔ (Κερύνεια).

Όμως:

- τόσο η I ΑΤΔ Αμμοχώστου όσο και οι μονάδες που στάθμευαν στην περιοχή της Αμμοχώστου δεν ήσαν ενήμερες για αυτές τις ενέργειες,
- η 173 ΜΕΑΤ/ΠΒ δεν έλαβε εντολή να τοποθετήσει τα αντιαρματικά πυροβόλα (6 λιβρών) στα παράκτια πυροβολεία της περιοχής,
- η εκδήλωση της εισβολής το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου βρήκε το διοικητή της I ΑΤΔ Αμμοχώστου να κοιμάται, καθώς και τον αξιωματικό υπηρεσίας να μην έχει πληροφόρηση από το ΓΕΕΦ για την ευρισκόμενη σε εξέλιξη τουρκική εισβολή (κατάθεση Κίκη Κωνσταντίνου, 4.9.2008, σελ. 106),
- παρά την επιλεκτική επιστράτευση πυρήνων το βράδυ της Παρασκευής, 19 Ιουλίου, δεν κηρύχθηκε επιστράτευση και δε μετακινήθηκαν στρατιωτικές δυνάμεις προς την περιοχή της Κερύνειας, που ήταν η πιθανότερη περιοχή εκδήλωσης αποβατικής ενέργειας.

Οι σταθμοί ραδιοεπισήμανσης (ραντάρ) του Ναυτικού και της Αεροπορίας κατέγραφαν την πορεία των δύο νηοπομπών του τουρκικού στόλου και στην αίθουσα επιχειρήσεων της Διοίκησης Ναυτικού στο ΓΕΕΦ διαμορφώθηκε ξεκάθαρη άποψη ότι ο χώρος απόβασης ήταν οι ακτές της Κερύνειας (κατάθεση Κρίστη Ασημένου, 27.8.2009, σελ. 44).

Το 251 ΤΠ, το οποίο στρατοπέδευε σε μικρή απόσταση από το σημείο της απόβασης (περίπου 5 χιλιόμετρα), δεν τέθηκε σε επιφυλακή, ακόμα και όταν οι σκοποί του τάγματος τις πρώτες πρωινές ώρες της 20^{ης} Ιουλίου διαπίστωσαν ύποπτες κινήσεις στην ακτή (πιθανόν να επρόκειτο για Τούρκους βατραχανθρώπους, οι οποίοι αποβιβάστηκαν στην ακτή με στόχο την προετοιμασία της απόβασης) και πυροβόλησαν εναντίον τους (κατάθεση Γ. Αποστολίδη, 6.8.2009).

Σύμφωνα με την κατάθεση του οπλίτη του 251 ΤΠ Μ. Έλληνα, οδηγού του διοικητή, μερικές βδομάδες πριν από το πραξικόπημα συνόδευσε αξιωματικό του τάγματος μαζί με άνδρες του ΟΗΕ σε επιθεώρηση των φυλακίων και πολυβολείων στη ζώνη ευθύνης του τάγματος και στη συνέχεια κατέληξαν σε στρατόπεδο Τουρκοκυπρίων στο χωριό Τέμπλος, όπου είχε πολύωρη συνάντηση (στην απουσία του) με Τούρκους αξιωματικούς (κατάθεση 14.4.2010, σελ. 7-9).

Δε λήφθηκε πρόνοια ναρκοθέτησης των πιθανών περιοχών διενέργειας αποβατικής ενέργειας. Οι νάρκες παρέμειναν αποθηκευμένες στις εγκαταστάσεις του III Τακτικού Συγκροτήματος. Ακόμα, δε ναρκοθετήθηκαν οι θαλάσσιες περιοχές σε σημεία πιθανής απόβασης.

Τα πυροβολεία και τα πολυβολεία στην ακτογραμμή της Κερύνειας δεν επανδρώθηκαν.

Το 286 ΜΤΠ συγκεντρώθηκε στο χώρο του παλαιού σταδίου ΓΣΠ έναντι της III ΑΤΔ στη Λευκωσία. Νωρίς το βράδυ της 19^{ης} Ιουλίου ετοιμάσθηκε για μετακίνηση στο χώρο διασποράς της μονάδας στην περιοχή Κερύνειας (Μύρτου-Πάναγρα), τελικά όμως η μετακίνηση ακυρώθηκε. Έλαβε χώρα την επομένη το πρωί στις 5.30, ακολουθώντας την πορεία του 281 ΤΠ, όπου επίσης δέχθηκε την επίθεση της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στο χωριό Κοντεμένος γύρω στις 7.00 π.μ. (κατάθεση Χρίστου Τουφεξή, 18.11.2009, σελ. 39-46). Είχε ήδη προηγηθεί στις 5.20 το πρωί ο βομβαρδισμός του στρατοπέδου της ΕΛΔΥΚ και λογικά η φάλαγγα του 286 ΜΤΠ έπρεπε να είχε λάβει μέτρα αντιαεροπορικής προστασίας, κάτι το οποίο δεν έπραξε. Κατά τη διέλευση της φάλαγγας από το χωριό Γερόλακκος τουρκικά μεταγωγικά αεροσκάφη ίπταντο σε χαμηλό ύψος και προέβαιναν σε ρίψη αλεξιπτωτιστών στο θύλακα Κιόνελι-Λευκωσίας.

Οι δυο Μονάδες Πυροβολικού, η 182 ΜΠΠ, η οποία στάθμευε ανατολικά της Κερύνειας (Βόσπορος), και η 183 ΜΠΠ, η οποία στάθμευε δυτικά (Διόριος), δε μετακινήθηκαν στους χώρους τάξης. Η 183 ΜΠΠ την πρώτη μέρα της εισβολής μετακινήθηκε στο χώρο διασποράς χωρίς να λάβει μέρος σε οποιαδήποτε επιχειρησιακή δραστηριότητα. Οι δύο μοίρες διέθεταν από 12 πυροβόλα 25 λιβρών.

Ακόμα, η 190 ΜΕΑ/ΤΠΒ (Μοίρα Ελαφρού Αντιαρματικού Πυροβολικού), που διέθετε 18 πυροβόλα 6 λιβρών, η οποία στρατοπέδευε στην περιοχή Καραβά (Μοναστήρι Αχεροποιήτου), δεν επάνδρωσε τα πυροβόλα της περιοχής, αλλά ούτε και μετακινήθηκε στο χώρο διασποράς. Η κίνηση πραγματοποιήθηκε το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου μετά το βομβαρδισμό του στρατοπέδου από την τουρκική αεροπορία (κατάθεση Σοφοκλή Νεοφύτου, 8.4.2010, σελ. 14-15, 32).

Οι δύο τορπιλάκατοι της ΕΦ οι οποίες βρίσκονταν ελλιμενισμένες στο λιμανάκι της Κερύνειας παρά το κάστρο δεν αξιοποιήθηκαν στην αντιμετώπιση της απόβασης. Σύμφωνα με την κατάθεση του Κρίστη Ασημένου, ανθυποπλοιάρχου, που υπηρετούσε στην αίθουσα επιχειρήσεων του ΓΕΕΦ, οι εντολές που δόθηκαν ήταν να εξέλθουν για αναγνώριση της τουρκικής νηοπομπής, παρά την αντίθετη άποψη του επικεφαλής της δύναμης να ενεργήσουν με διαφορετικό τρόπο. Δυστυχώς, η υλοποίηση της διαταγής είχε ως αποτέλεσμα μετά την έξοδο από το λιμανάκι να υποστούν την επίθεση της τουρκικής αεροπορίας και να καταστραφούν και οι δύο με σημαντικές απώλειες στο πλήρωμά τους (κατάθεση Κρίστη Ασημένου, 27.8.2009, σελ. 56-58).

Η κατάρριψη του ελληνικού πολεμικού αεροσκάφους NORATLAS, που μετέφερε τους Έλληνες καταδρομείς, από φίλια πυρά ήταν αποτέλεσμα της ανευθυνότητας και ολιγωρίας που επέδειξε η ηγεσία της ΕΦ και της απαράδεκτης παράλειψης να ενημερωθούν τα αντιαεροπορικά πολυβόλα και πυροβόλα στην περιοχή της Λευκωσίας για την αναμενόμενη προσέγγιση και προσγείωση των ελληνικών αεροπλάνων στο αεροδρόμιο Λευκωσίας (κατάθεση Γιώργου Καλογήρου, 27.8.2009, σελ. 54, 57-58).

Ακόμα και όταν είχε πια εκδηλωθεί η τουρκική απόβαση, η πραξικοπηματική ηγεσία του ΓΕΕΦ καθυσήχαζε τους επικεφαλής των διαφόρων τμημάτων και μονάδων της ΕΦ πως πρόκειται για ασκήσεις εκφοβισμού και εντυπώσεων. Και όμως νωρίς το πρωί του Σαββάτου, 20 Ιουλίου:

- Ο Κοσμάδόπουλος, πρέσβης της Ελλάδας στην Άγκυρα, κλήθηκε στις 5.45 το πρωί στο Υπουργείο Εξωτερικών και ενημερώθηκε από τον Γκιουνές για την έναρξη της τουρκικής αποβατικής επιχείρησης. Ο Κοσμάδόπουλος ενημέρωσε αμέσως με κρυπτογραφημένο επειγόν σήμα στις 6.15 το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών.
- Το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ δέχθηκε σφοδρό βομβαρδισμό από την τουρκική αεροπορία, όπως και άλλοι στρατιωτικοί στόχοι.

Ο ΑΕΔ Γρ. Μπονάνος γνώριζε από τις 6.10 το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου για την έναρξη της τουρκικής αποβατικής ενέργειας, όμως, σύμφωνα με την κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων:

- μέχρι και τις 8.00 π.μ., που συγκλήθηκε το Πολεμικό Συμβούλιο, επιτελούσε άλλα καθήκοντα,
- μετά τις 10.00 το πρωί δόθηκαν τελικές διαταγές εφαρμογής σχεδίων απόκρουσης της στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας,
- ολόκληρη τη μέρα δεν επικοινωνήσε με το ΓΕΕΦ, γιατί δεν ήταν δικό του έργο να επικοινωνήσει,
- είχε ιεραρχήσει άλλα να κάνει.

Ανέφερε τα εξής χαρακτηριστικά στην κατάθεσή του: "Πηγαίνοντας στο ΑΕΔ το πρωί της εισβολής δεν επικοινωνήσα με την Κύπρο. Δεν ήταν έργο δικό μου να επικοινωνήσω με το ΓΕΕΦ. Είχα άλλα ιεραρχήσει να κάμω. Δεν πήρα όλη τη μέρα της 20^{ης} Ιουλίου 1974 το ΓΕΕΦ. Με πήραν όμως αυτοί".

Ακόμα, ανέφερε τα εξής:

- Είχε αποφασισθεί να σταλεί το πλοίο ΡΕΘΥΜΝΟ, το οποίο θα μετέφερε το 513 ΤΠ, μία ίλη αρμάτων και μερικά ερπυστριοφόρα μεταφοράς προσωπικού, όμως διέταξε την επιστροφή του στη Ρόδο, όταν ενημερώθηκε ότι έξω από τη Λεμεσό περιπολούν τρία αντιτορπιλικά.
- Την 21^η Ιουλίου διετάχθη μία Μοίρα Καταδρομών να μεταφερθεί με αεροσκάφη της Ολυμπιακής, αλλά επικαλέστηκαν μηχανικά προβλήματα και παρέμειναν καθηλωμένα στο Καστέλι της Κρήτης. Τελικά, διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχε μηχανική βλάβη, αλλά η καθήλωση ήταν αποτέλεσμα της απροθυμίας των αξιωματικών της μοίρας να συνεχίσουν το ταξίδι προς την Κύπρο. Παρ' όλα αυτά, δε λήφθηκε κανένα μέτρο εναντίον των αξιωματικών.

Ο Αρχηγός Ναυτικού Πέτρος Αραπάκης στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων, αλλά και στο βιβλίο που κυκλοφόρησε με τίτλο "Το τέλος της σιωπής" (εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2000), μεταξύ άλλων, αναφέρει τα εξής:

"Διετάχθησαν να μετασταθμεύσουν στην Κρήτη σύγχρονα βομβαρδιστικά Α/Φ τύπου Φάντομ F-4E. Το πρώτο σμήνος προσγειώθηκε στο Ηράκλειο στις 11.00 π.μ. της 22^{ας} Ιουλίου και το δεύτερο σμήνος τρεις ώρες αργότερα. Τα Α/Φ ήταν επανδρωμένα από ικανούς πιλότους οι οποίοι είχαν εκπαιδευτεί για 6 μήνες στην Αμερική και ήταν εξοπλισμένα με καταστροφικά όπλα του 6^{ου} Αμερικανικού Στόλου, τα οποία είχαν αφαιρεθεί αυθαίρετα από τις αποθήκες του ΝΑΤΟ στη Σούδα και είχαν παραδοθεί στην αεροπορία. Τα Α/Φ ήταν πανέτοιμα και τα πληρώματα δεμένα μέσα στα αεροσκάφη εν αναμονή διαταγών απογείωσης και προσβολής. Δεν το επιθυμούσε όμως ο ΑΕΔ, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις επιχειρήσεις στην περιοχή της Κύπρου.

Τα δύο σύγχρονα υποβρύχια ΓΛΑΥΚΟΣ και ΝΗΡΕΥΣ, τα οποία έπλεαν στις 19 Ιουλίου στην περιοχή της Ρόδου, με εντολή του Αρχηγού Ναυτικού να προσβάλουν τον τουρκικό αποβατικό στόλο σε περίπτωση εισβολής στην Κύπρο, κλήθηκαν με εντολή του ΑΕΔ Γρ. Μπονάνου να επιστρέψουν στη βάση τους". Αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής ο Π. Αραπάκης: "Η επιμονή του Μπονάνου να επιστρέψουν τα υποβρύχια βασίστηκε ακριβώς στο γεγονός ότι δεν είχε εκδώσει διαταγή να κατευθυνθούν στην Κύπρο, διότι δεν επιθυμούσε την αποστολή τους. Επιθυμούσε και απαιτούσε να γυρίσουν και τα γύρισε.

Γίνεται αντιληπτό ότι μια συνδυσασμένη επίθεση όλων αυτών των σύγχρονων όπλων το μεσημέρι της 22^{ας} Ιουλίου θα σήμαινε την ολοκληρωτική καταστροφή της τουρκικής αποβατικής δύναμης πριν από την κατάπαυση του πυρός. Αν είχε γίνει η επίθεση, η εξέλιξη των πραγμάτων θα ήταν τελείως διαφορετική, και στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Και κάτι πολύ πιο σημαντικό: διαφορετικό θα ήταν το παρόν και το μέλλον της Κύπρου".

Τα περισσότερα από όσα ανέφερε ο Π. Αραπάκης επιβεβαιώνονται από την έκθεση ημερομηνίας 10 Φεβρουαρίου 1975 του αναθεωρητού Μπέλκα, ο οποίος την επίμαχη περίοδο του Ιουλίου του 1974 τύγγανε επιστολεύς του Στολίσκου Υποβρυχίων (ΣΥΒ).

Μεταξύ άλλων, ανέφερε τα εξής στην έκθεσή του:

"Ούτω και στη συγκεκριμένη περίπτωση κατόπιν τηλεφωνικής εντολής εκ του Α. Ν. (Αρχηγού Ναυτικού) εγκαταστάθηκα μετά του Διοικητή μου (πλοίαρχου Βαφειάδη Α.) εις τον θάλαμο επιχειρήσεων Α. Ν.

[...] τις απογευματινές ώρες της 19^{ης} Ιουλίου 1974 κατόπιν Δ/γής του Α.Ν. είχαν αποπλεύσει κατ' αρχήν διά τον ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ ΧΩΡΟΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ δύο Υ/Β (ΓΛΑΥΚΟΣ, ΝΗΡΕΥΣ), τας εσπερινός ώρας της αυτής ημερομηνίας το τρίτο υποβρύχιον", επρόκειτο για το Υ/Β ΤΡΙΤΩΝ, "διά τον ίδιον χώρον και την πρωίαν της επομένης το τέταρτον διά το Βόρειον Αιγαίον.

Τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες της ίδιας μέρας (20.7.1974) διατάχθηκαν τα Υ/Β ΓΛΑΥΚΟΣ και ΝΗΡΕΥΣ να συνεχίσουν τον πλουν των στην Κύπρο και να εγκαταστήσουν πολεμικήν περιπολίαν μεταξύ Κύπρου και Τουρκίας.

Την επομένην (και περί την μεσημβρίαν) διετάχθησαν τα εν λόγω Υ/Β να επαναπλεύσουν εις θαλασσίαν περιοχὴν Ρόδου.

Προσθέτω ὅτι αι προς τα Υ/Β διαταγαί του Α. Ν. δεν διελάμβαναν επίθεσιν κατά Τουρκικῶν μονάδων, πλην της περιπτώσεως αμύνης, τυχόν δε πολεμική δράση αυτών θα διετάσσετο διά νεωτέρας".

Ακόμα φέρεται ὅτι κατά την ανάκριση ο συλληφθείς την 31^η Ιουλίου 1974 Τούρκος ταγματάρχης Μουσταφά Τσεντινέλ, διοικητής του τάγματος αρμάτων της 28^{ης} Μεραρχίας, ανέφερε ὅτι η μονάδα του δε διέθετε αντιαεροπορικά, γιατί οι διαβεβαιώσεις που είχε από τη διοίκηση της μεραρχίας ήταν πως δε θα υπήρχε προσβολή από εχθρικά αεροσκάφη.

Ο Μ. Γεωργίτης στην κατάθεσή του στη Βουλή των Ελλήνων (2.7.1986) ανέφερε τα εξής: "Όταν στις 13 Αυγούστου επέστρεψα στην Αθήνα, πληροφορήθηκα από επιτελείς ὅτι ο Μπονάνος τούς είχε πει: "Να τους αφήσουμε τους Τούρκους για λόγους τιμής-γοήτρου να ακουμπήσουν κάπου στην περιοχή της Κερύνειας". Ιδίαν ὁμως αντίληψη αυτού δεν έχω".

Το Ελληνικό Αρχηγείο Ναυτικού/2^ον ΕΓ ετοίμασε ἄκρως ἀπόρρητη (ΕΧ) πληροφοριακή μελέτη, ημερομηνίας 21^{ης} Οκτωβρίου 1974, η οποία αφορούσε την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η πενήνταεξασέλιδη μελέτη στηρίχθηκε κυρίως στις πληροφορίες οι οποίες ἔφθαναν στο Αρχηγείο Ναυτικού. Μεταξύ ἄλλων, αναφέρονται και τα εξής ενδιαφέροντα:

"Στις 23 Μαΐου 1974 τετραμελής ομάδα Τούρκων αξιωματικῶν ἔφθασε στη Λευκωσία, για να μελετήσει τις ανάγκες του τουρκικού αποσπάσματος.

Την 29^η Μαΐου 1974 ἀπό υποκλοπές είχε διαπιστωθεί η ἀπόσπαση ανώτερου και κατώτερου προσωπικού στα πλοία.

Από την 1^η μέχρι την 7^η Ιουνίου με πρόσχημα την Αμερικανοτουρκική άσκηση DOUBLE EFFECT τμήμα του τουρκικού στόλου πραγματοποίησε ασκήσεις στη Ν. Τουρκία, ενώ στις 5 Ιουνίου 1974 ο τουρκικός στόλος είχε προβεί σε αποβατική άσκηση στη Ν. Τουρκία.

Συγκροτήθηκε ἀπό τμήματα της 39^{ης} Μ.Π. η 39^η Ταξιαρχία Πεζικού.

Πραγματοποιήθηκε συνεργασία αξιωματικῶν Στρατού και Ναυτικού των αποβατικῶν δυνάμεων της Μερσίνας.

Παρατηρήθηκαν κινήσεις πλοίων στην περιοχή Αλεξανδρέττας-Μερσίνας.

Η 39^η Μ.Π. διέταξε τις μονάδες της να φορτώσουν τα υλικά βάσει σχεδίου και να υποβάλουν μέχρι τις 18 Ιουλίου 1974 τις καταστάσεις προσωπικού και υλικῶν, για να μεταφερθούν στην Κύπρο βάσει του σχεδίου YILDIZ.

Στις 16 Ιουλίου 1974 η 39^η Μ.Π., που αποτελούσε την κύρια αποβατική δύναμη του τουρκικού στρατού, είχε τεθεί σε επιφυλακή.

Στις 17 Ιουλίου 1974 συγκροτήθηκε Τακτικό Συγκρότημα Αποβατικού Συντάγματος (ΣΑΣ), το οποίο αποτελείτο από το 50^ο Σύνταγμα Πεζικού, 2 ίλες αρμάτων και 2 διμοιρίες "Κόμπρα", συνολικής δύναμης 3 000 ανδρών, το οποίο είχε μετακινηθεί στη Μερσίνα.

Πρωθώθηκαν προς τις αποβατικές δυνάμεις της Μερσίνας 50 τόνοι πυρομαχικών.

Την 18^η Ιουλίου 1974 διατάχθηκε το 50^ο ΣΑΣ να ολοκληρώσει τη φόρτωση προσωπικού και υλικού μέχρι τις 190700 Ιουλίου. Την ίδια ημερομηνία καταβαλλόταν προσπάθεια μεταξύ των Τ/Κυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων και της 39^{ης} Μ.Π. να αποκατασταθεί επικοινωνία.

Η διαταγή πραγματοποίησης της σχεδιασθείσας αποβατικής ενέργειας στην Κύπρο δόθηκε στις 19 Ιουλίου 1974 στις 10.20 το πρωί.

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση που προηγήθηκε, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι ειδικό τμήμα από 300 περίπου Τούρκους, που ομιλούσαν άπταιστα ελληνικά, βρισκόταν στην Κύπρο πριν από την απόβαση με σκοπό την προετοιμασία της εισβολής, την υποδοχή και την καθοδήγηση των στρατευμάτων τα οποία θα πραγματοποιούσαν την απόβαση".

Παρά την αδράνεια και τη μη συντονισμένη προσπάθεια απόκρουσης της απόβασης, οι τουρκικές δυνάμεις δεν κατόρθωσαν τα πρώτα εικοσιτετράωρα να σημειώσουν σημαντικές επιτυχίες. Η κατάπαυση του πυρός, η οποία τηρήθηκε μόνο από την ΕΦ, έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να αποβιβάσει ενισχύσεις, καθώς και άρματα μάχης και άλλα βαρέα όπλα και να προετοιμάσει αρχικά την επίθεση εναντίον των κωμοπόλεων Καραβά και Λαπήθου και στη συνέχεια τη δεύτερη φάση της εισβολής.

Πληθώρα πληροφοριών που έχουν προέλθει από τους μάρτυρες που κλήθηκαν στην επιτροπή αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της κατάπαυσης του πυρός και του ελέγχου που γινόταν από τα ΗΕ για τον καθορισμό των θέσεων της ΕΦ στη γραμμή αντιπαράταξης γίνονταν βομβαρδισμοί των θέσεων από τις τουρκικές δυνάμεις, ένδειξη απουσίας σεβασμού στη συμφωνία, σε αντίθεση με την ΕΦ, που την τήρησε σχολαστικά και απαρέγκλιτα.

Σοβαρά ερωτηματικά προκαλεί και ο τρόπος αξιοποίησης της ΕΛΔΥΚ. Επισημαίνονται τα ακόλουθα:

- Η δύναμη δεν αξιοποιήθηκε για την αντιμετώπιση του τουρκικού προγεφυρώματος.
- Παρά το βομβαρδισμό που δέχθηκε το στρατόπεδο της δύναμης από την τουρκική αεροπορία, δεν υπήρξε μετακίνησή της σε χώρους διασποράς.
- Κατά την επίθεση εναντίον του θύλακα Κιόνελλι-Αγύρτας το μεσημέρι της 20^{ης} Ιουλίου, η οποία εξελισσόταν θετικά, αδικαιολόγητα δόθηκε διαταγή αναστολής και επιστροφής στο στρατόπεδο, για να επιχειρηθεί νέα νυκτερινή επίθεση, η οποία όμως συνάντησε την οργανωμένη άμυνα των τουρκικών δυνάμεων, οι οποίες εν τω μεταξύ είχαν ενισχυθεί από τις αερομεταφερόμενες δυνάμεις των αλεξιπτωτιστών. Το αποτέλεσμα της επίθεσης τελικά ήταν αρνητικό.

Κατά την περίοδο κατάπαυσης του πυρός αδικαιολόγητα είχε επιτραπεί στις τουρκικές δυνάμεις να προωθήσουν και να οργανώσουν θέσεις άμυνας στην περίμετρο της Λευκωσίας, κυρίως στην περιοχή του Αγίου Δομετίου-ΕΛΔΥΚ, ώστε κατά την εκδήλωση της επίθεσης στη δεύτερη φάση της εισβολής να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση έναντι των ημετέρων δυνάμεων.

Οι διαβάσεις από την Κέρυνεια προς τη Λευκωσία, ήτοι Μπογαζίου, Πανάγρων, Κλεπίνης και Βασιλείας-Λάρνακα Λαπήθου, δε ναρκοθετήθηκαν και δεν καταστράφηκαν ούτε λήφθηκαν, ως θα έπρεπε, μέτρα άμυνας για αποτροπή μεταφοράς στρατιωτικών δυνάμεων και αρμάτων

μάχης από την περιοχή της απόβασης προς τη Λευκωσία, ώστε να αποτραπεί η εκδήλωση της δεύτερης φάσης.

Κατά τη δεύτερη φάση δε λήφθηκαν μέτρα άμυνας της Αμμοχώστου, με αποτέλεσμα να παραδοθεί αδικαιολόγητα στις τουρκικές δυνάμεις. Οι οπισθοχωρούσες δυνάμεις της ΕΦ είχαν οδηγίες να συγκεντρωθούν στην περιοχή των Αγγλισίδων και όχι της Αμμοχώστου.

Πολλά έχουν λεχθεί για την ομιλία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ στις 19 Ιουλίου 1974 και για το ότι αυτή αποτέλεσε ανοικτή πρόσκληση προς την Τουρκία, για να εισβάλει στην Κύπρο. Από προσεκτική μελέτη της ομιλίας του Μακαριοτάτου σε καμία περίπτωση δεν επιβεβαιώνεται αυτός ο ισχυρισμός. Εξάλλου, η τουρκική νηοπομπή είχε αποπλεύσει από τη Μερσίνα με κατεύθυνση την Κύπρο το μεσημέρι της 19^{ης} Ιουλίου, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος εκφώνησε την ομιλία του το βράδυ της ίδιας μέρας, όταν η επιχείρηση της απόβασης βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη, δεδομένης και της διαφοράς ώρας μεταξύ Νέας Υόρκης και Κύπρου (η Κύπρος βρίσκεται επτά ώρες μπροστά). Στη σύνταξη της ομιλίας είχαν συμβουλευτικό ρόλο ο εκπρόσωπος της Κύπρου στα ΗΕ Ζ. Ρωσίδης, ο πρέσβης στην Ουάσινγκτον Ν. Δημητρίου και ο Ευ. Ρωσίδης, στέλεχος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Η ομιλία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου επισυνάπτεται (Παράρτημα XIII).

Ακόμα, δεν ευσταθεί η πληροφορία ότι πριν από την εισβολή ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε γευματίσει στο Λονδίνο με τον Τούρκο Πρωθυπουργό Μπ. Ετζεβίτ. Αυτό έχει επιβεβαιωθεί από τις καταθέσεις μαρτύρων που προσκλήθηκαν στην επιτροπή, από το προσωπικό ημερολόγιο του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, στο οποίο διαπιστώνεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε ήδη αναχωρήσει για τις ΗΠΑ και μετά έφθασε ο Μπ. Ετζεβίτ στο Λονδίνο, καθώς και από σχετικές εκθέσεις του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Κατά μία έγκυρη πληροφορία, η "είδηση" αυτή χαλκεύτηκε στο ΡΙΚ από το συνταγματάρχη Α. Λιασκώνη, ο οποίος είχε διοριστεί "διοικητής" του ΡΙΚ κατά την περίοδο του πραξικοπήματος μέχρι και πριν από τη δεύτερη φάση της εισβολής.

Αποτίμηση της επιχειρησιακής αντίδρασης της Εθνικής Φρουράς

Η επιτροπή, στα πλαίσια της διερεύνησης των λόγων επιτυχίας της απόβασης, κάλεσε επιπρόσθετα για κατάθεση εν ενεργεία και εν αποστρατεία ευρισκόμενους αξιωματικούς της ΕΦ, για να σχολιάσουν τον τρόπο με τον οποίο η ΕΦ ενήργησε για την απόκρουση της τουρκικής εισβολής.

Ο υποστράτηγος ε.α. Στέλιος Χατζηχαράλαμπος, ο οποίος είχε υπηρετήσει σε Μονάδες Αρμάτων και Τεθωρακισμένων, ανέφερε τα ακόλουθα:

Για την επιτυχία μιας αποβατικής ενέργειας οι επιτιθέμενες δυνάμεις πρέπει να ικανοποιούν τέσσερις προϋποθέσεις:

- Οι αποβατικές δυνάμεις να διαθέτουν επταπλάσιο αριθμό ανδρών απ' ό,τι οι αμυνόμενες δυνάμεις,
- να τους εξασφαλίζεται η δυνατότητα απρόσκοπτης προώθησης νέων δυνάμεων για διεύρυνση του προγεφυρώματος,
- να αξιοποιήσουν το στοιχείο του αιφνιδιασμού,
- να διαθέτουν υπεροχή στον αέρα και τη θάλασσα.

Με βάση τη διάταξη δυνάμεων και τα δεδομένα του 1974, η επιτυχία της απόβασης δε στηρίχθηκε στην ικανοποίηση των προϋποθέσεων αλλά σε σοβαρά λάθη τα οποία διέπραξε η ηγεσία της ΕΦ, τόσο σε επίπεδο επιτελείου όσο και σε επίπεδο διοίκησης μονάδων:

1. Δεν πραγματοποιήθηκε έγκαιρη επιστράτευση ούτε και μετακίνηση των μονάδων στους χώρους της επιχειρησιακής αποστολής τους. Η επιστράτευση κηρύχθηκε στις 6.30 το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου, ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη η εισβολή, η αποβατική ενέργεια στην Κερύνεια και η αερομεταφορά τμημάτων στο θύλακα Κιόνελι.
2. Η κίνηση των μονάδων έγινε σε φάλαγγες κατά τη διάρκεια της ημέρας χωρίς επαρκή αντιαεροπορική προστασία και σε κανονικό δρομολόγιο, με αποτέλεσμα οι περισσότερες από αυτές να αποδεκατισθούν από την τουρκική αεροπορία.
3. Το βράδυ της 20^{ης} Ιουλίου δεν πραγματοποιήθηκε συνδυασμένη και ισχυρή αντεπίθεση για την εξάλειψη του προγεφυρώματος, με αποτέλεσμα αυτό να παρουσιάσει σταδιακή σταθεροποίηση. Ο ΟΥΜΑ των αρμάτων T-34 (5 άρματα), που βρισκόταν πλησίον του σημείου απόβασης, δεν αξιοποιήθηκε.
4. Η εκχειρία της 22^{ας} Ιουλίου έδωσε τη δυνατότητα να αποβιβασθεί το δεύτερο κύμα των αποβατικών δυνάμεων και ο αντίπαλος να επιτύχει αριθμητική και οπλική υπεροχή, να διευρύνει το προγεφύρωμα και να κινηθεί προς την Κερύνεια, την οποία και κατέλαβε μετά την εκχειρία.

Ανέφερε ακόμα ότι η καταστροφή των προσβάσεων από την Κερύνεια προς τη Λευκωσία μέσω του Πενταδακτύλου θα καθιστούσε δυσχερή, αν όχι αδύνατη, τη μεταφορά των αρμάτων στην πεδιάδα της Λευκωσίας και την εκδήλωση της δεύτερης φάσης της εισβολής με τις γνωστές συνέπειες. Λόγω της μορφολογίας του εδάφους και της αδυναμίας ανάπτυξης σε έκταση έστω και ενός ΟΥΜΑ, η παρεμπόδιση θα μπορούσε να γίνει ακόμα και με πέτρες, τόνισε χαρακτηριστικά.

Ο πλοίαρχος Ανδρέας Ιωαννίδης, διοικητής της Ναυτικής Διοίκησης Κύπρου, σε σχέση με τον τρόπο που είχε ενεργήσει το Ναυτικό της ΕΦ το 1974, ανέφερε τα ακόλουθα:

Οι σταθμοί επισήμανσης του Ναυτικού οι οποίοι ήσαν εγκατεστημένοι στον Κορμακίτη και τον Απόστολο Ανδρέα είχαν επισημάνει από τις πρώτες ώρες την κίνηση του τουρκικού στόλου προς την Κύπρο. Ο χρόνος ήταν αρκετός, για να σχεδιασθεί και να οργανωθεί η αντιμετώπιση εντός της θάλασσας. Η διαταγή για απόπλυν των τορπιλακάτων για αναγνώριση του τουρκικού στόλου το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου, υπό το φως της μέρας, ήταν λανθασμένη.

Οι τορπιλάκατοι θα έπρεπε να προβούν σε νυκτερινή επίθεση εναντίον της τουρκικής νηοπομπής και μάλιστα με τη χρήση παραπλανητικής τακτικής. Η επίθεση θα έπρεπε να εκδηλωθεί είτε το πρώτο είτε το δεύτερο βράδυ. Στην επίθεση θα έπρεπε να είχαν χρησιμοποιηθεί και οι 5 τορπιλάκατοι που διέθετε η ΕΦ.

Η βύθιση έστω και ενός τουρκικού πολεμικού πλοίου θα οδηγούσε σε αποδιοργάνωση την επιχείρηση και ενδεχομένως σε αποτυχία.

Τα δύο ελληνικά υποβρύχια ΝΗΡΕΥΣ και ΓΛΑΥΚΟΣ, εάν συνέχιζαν την πορεία προς την Κύπρο, θα μπορούσαν να πλησιάσουν τον τουρκικό στόλο στις 22 Ιουλίου και, λόγω των δυνατοτήτων που είχαν, θα μπορούσαν να επιφέρουν καίριο πλήγμα.

Το κυπριακό Ναυτικό διέθετε νάρκες θαλάσσης και θα μπορούσε σε σύντομο χρόνο και με σχετική ευκολία να προβεί σε ναρκοθέτηση της θαλάσσιας περιοχής στο Πέντε Μίλι.

Ο ταξίαρχος ε.α. Κυριάκος Παπακυριάκου, ο οποίος είχε υπηρετήσει σε Μονάδες Πυροβολικού, κατά την κατάθεσή του στην επιτροπή, στις 12 Ιανουαρίου 2011, ανέφερε σχετικά με τον τρόπο που έδρασαν οι Μονάδες ΠΒ τα εξής:

Σύμφωνα με το σχέδιο ΣΑΚ "Αφροδίτη" 1973, θα έπρεπε, σε περίπτωση εκδήλωσης αποβατικής ενέργειας στις ακτές της Κερύνειας, να καλύψουν τα φίλια τμήματα προς εξουδετέρωση του προγεφυρώματος οι εξής Μονάδες Πυροβολικού:

- Η 182 ΜΠΠ, η οποία εστρατωνίζετο ανατολικά της Κερύνειας (Βόσπορος) και η οποία διέθετε 12 πυροβόλα 25 λιβρών (δραστικό βεληνεκές 10 χιλιόμετρα).
- Η 183 ΜΠΠ, η οποία εστρατωνίζετο δυτικά της Κερύνειας (Διόριος) και η οποία διέθετε 12 πυροβόλα 25 λιβρών και ο χώρος τάξης για εκτέλεση βολών είχε καθορισθεί το χωριό Μπέλλαπαίς.
- Η 185 ΜΠΠ, η οποία εστρατωνίζετο στην Αθαλάσσα και η οποία διέθετε 12 πυροβόλα 25 λιβρών και ο χώρος τάξης για εκτέλεση βολών είχε καθορισθεί η Λάπηθος.
- Η 190 ΜΕΑ/ΤΠΒ, η οποία εστρατωνίζετο στον Καραβά (Αχεροποιήτου) και η οποία διέθετε 18 πυροβόλα 6 λιβρών και η αποστολή της ήταν η επάνδρωση των παράκτιων πυροβολείων της ακτογραμμής της Κερύνειας, από τη Λάπηθο μέχρι την Κερύνεια, για την εκτέλεση βολών εναντίον αποβατικών σκαφών, τεθωρακισμένων και αρμάτων μάχης.
- Οι 187 ΜΠΠ και 189 ΜΠΠ, οι οποίες εστρατωνίζοντο στην Αθαλάσσα και διέθεταν από 12 πυροβόλα 100 χιλιοστών (δραστικό βεληνεκές 20 χιλιόμετρα) και είχαν χώρο τάξης για εκτέλεση βολών το χωριό Αγία Μαρίνα Σκυλλούρας.

Οι παραπάνω μοίρες είχαν τη δυνατότητα να πλήττουν την περιοχή της απόβασης με περίπου 300 βλήματα το λεπτό, η οποία συνιστά μεγάλη δύναμη πυρός, ικανή να αναχαιτίσει την αποβατική ενέργεια. Παρά το γεγονός ότι από τις 19 Ιουλίου 1974 το απόγευμα ήταν γνωστός ο απόπλους του τουρκικού αποβατικού στόλου, η Διοίκηση Πυροβολικού δεν επέτρεψε στις μοίρες να μετακινηθούν στους χώρους τάξης και να ετοιμασθούν για εκτέλεση βολών.

Με εξαίρεση την 182 ΜΠΠ, η οποία με πρωτοβουλία του διοικητή της εξήλθε του στρατοπέδου, όλες οι υπόλοιπες το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου βρίσκονταν εντός των στρατοπέδων, με αποτέλεσμα να προσβληθούν από την τουρκική αεροπορία. Η 185 ΜΠΠ απώλεσε συνεπεία της επίθεσης τα 5 από τα 12 πυροβόλα.

Η μετακίνησή τους κατά τη διάρκεια της μέρας και με δεδομένη την εχθρική αεροπορική υπεροχή ήταν αρκετά δυσχερής και επικίνδυνη.

Σύμφωνα με τον προβλεπόμενο σχεδιασμό, ο απαιτούμενος χρόνος για τη μετακίνηση των μοιρών στους χώρους τάξης και προετοιμασία εκτέλεσης βολής ανήρχετο στις δύο ώρες. Ως εκ τούτου, υπήρχε σημαντικό χρονικό περιθώριο κινητοποίησης των μοιρών κατά τη διάρκεια της νύκτας της 19^{ης} προς την 20^η Ιουλίου, έτσι ώστε να αποφευχθεί η προσβολή από την τουρκική αεροπορία.

Την πρώτη ημέρα της εισβολής, με εξαίρεση την 182 ΜΠΠ, η οποία πραγματοποίησε περιορισμένης έκτασης βολές εναντίον του προγεφυρώματος, καμία από τις υπόλοιπες μοίρες δεν έδρασε σύμφωνα με το προκαθορισμένο σχέδιο.

Ακόμα και το βράδυ της 20^{ης} προς την 21^η Ιουλίου δεν προηγήθηκε της νυκτερινής επίθεσης εναντίον του προγεφυρώματος προετοιμασία της επιχείρησης με βολές Πυροβολικού.

Επιπρόσθετα, δεν υπήρξε ανάπτυξη αντιαεροπορικών πολυβόλων στην περίμετρο του τουρκοκυπριακού θύλακα Λευκωσίας-Κιόνελλι για την αντιμετώπιση των αερομεταφερόμενων αγημάτων, καθώς και της ρίψης αλεξιπτωτιστών εντός του θύλακα, το εύρος του οποίου βρισκόταν εντός του δραστικού βεληνεκούς των πολυβόλων.

Σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία έχει στη διάθεσή της η επιτροπή, καθίσταται σαφές ότι ο τρόπος με τον οποίο ενήργησε ή και απέφυγε να ενεργήσει τόσο η ηγεσία του ΑΕΔ όσο και της ΕΦ υποβόηθη στην υλοποίηση της συγκατάθεσης της χούντας για κατάληψη κυπριακών εδαφών από την Τουρκία προς ικανοποίηση του γοήτρου της λόγω της πραγματοποίησης του πραξικοπήματος.

E. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Η στάση των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και του ΟΗΕ

ΗΠΑ

Από όσα έχουν αναφερθεί στα κεφάλαια που έχουν προηγηθεί, ο αμερικανικός ρόλος εμπλοκής στο Κυπριακό γίνεται ξεκάθαρα πρωταγωνιστικός από το 1964, όταν επεδίωξαν να προωθήσουν τη λύση του Κυπριακού στα πλαίσια μυστικών συνομιλιών Ελλάδας-Τουρκίας στο Καμπ Νταϊνβιντ υπό την εποπτεία τους. Τελικά, η προσπάθεια κατέληξε στις συνομιλίες της Γενεύης και στα Σχέδια Άτσεσον. Βασικός στόχος των επιλογών τους η νατοϊκή λύση ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, ώστε από τη μια να αποφευχθεί η όποια σοβιετική διείσδυση στην Κύπρο και από την άλλη να αποφευχθεί η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο χώρες μέλη του ΝΑΤΟ σε περίοδο κατά την οποία οι εξελίξεις στη Μέση Ανατολή ήταν ιδιαίτερα κρίσιμες για τα αμερικανικά συμφέροντα.

Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη δήλωση του Υφυπουργού Άμυνας των ΗΠΑ Ρ. Ελσγουόρθ στη σύσκεψη της 19^{ης} Ιουλίου 1974 στην Αθήνα με την ηγεσία της χούντας: *"Η παρούσα κυπριακή κρίσις, αν δεν τύχη επιδεξίου και πολιτικώς σώφρονος χειρισμού, θα ηδύνατο να φέρη τους Σοβιετικούς εις Α. Μεσόγειον, με μεγάλας επιζημίους συνεπείας δι' όλους"* (απόσπασμα από τα πρακτικά της σύσκεψης, σελ. 3).

Η καθοδήγηση των εξελίξεων μέσα από τον άμεσο έλεγχο των κυβερνήσεων των αποστατών στην Ελλάδα και της χούντας είναι εμφανής.

Η εμπλοκή τους στο πραξικόπημα του Φεβρουαρίου του 1972 αποκαλύπτεται από το υποκλαπέν τηλεφώνημα του τότε πρέσβη της Ελλάδας στη Λευκωσία Κ. Παναγιωτάκου για το πράσινο φως που δόθηκε για την εκδήλωσή του.

Ακόμα, το μνημόνιο Κ. Παναγιωτάκου αποκαλύπτει ότι οι Αμερικανοί είχαν αναλάβει και ρόλο συντονιστή της συνεργασίας χούντας-Τουρκίας για την ανατροπή του Μακαρίου και την επιβολή λύσης αρεστής και στους συμμάχους.

Σε άκρως απόρρητο τηλεγράφημα (6374) του Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Χ. Κίσσινγκερ, ημερομηνίας 4 Ιουνίου 1974, προς την υπηρεσία CAZ στη Μέση Ανατολή ζητά συνθηματικά *"να καθαρίσουν το τραπέζι στον Αμερικανό πρέσβη στην Κύπρο, γιατί είναι απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας"*. Η υπηρεσία εντέλλεται μάλιστα να ακολουθήσει το πρόγραμμα χωρίς παρεκκλίσεις.

Σε άκρως απόρρητο έγγραφο του Γενικού Γραμματέα του NATO Γιόζεφ Λουνς (5G/5D/WASHDC-12/526-D48), ημερομηνίας 12 Ιουλίου 1974, αναφέρεται η συμφωνία του στην απόφαση του Υφυπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Σίσκο για υποστήριξη των τουρκικών στρατευμάτων κατά την αποβίβασή τους (στην Κύπρο), κατά τη βίαιη ανατροπή του Μακαρίου.

Το πρωί της 19^{ης} Ιουλίου πραγματοποιήθηκε στο Γραφείο του Πρωθυπουργού Ανδρουτσόπουλου σύσκεψη στην οποία παρευρέθηκαν, μεταξύ άλλων, οι Σίσκο, Τάσκα και Υφυπουργός Άμυνας των ΗΠΑ Ρ. Ελσγουόρθ, όπου, σύμφωνα με την κατάθεση του Μπονάνου, ο Σίσκο ανέφερε ότι η κατάσταση ήταν πολύ κρίσιμη και κατά την επίσκεψή του στη συνέχεια στην Άγκυρα κάτι έπρεπε να δώσει στους Τούρκους. Διευκρίνισε περαιτέρω ότι αυτό αφορούσε την παραχώρηση στους Τουρκοκυπρίους διεξόδου προς τη θάλασσα. Τα ανωτέρω επιβεβαιώνονται και από τα πρακτικά τα οποία τήρησε η ελληνική αντιπροσωπία.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για το ρόλο τον οποίο διαδραμάτισε ο τότε υπουργός Χ. Κίσιγγκερ τόσο στο πραξικόπημα όσο και στην εισβολή. Σύμφωνα με τον πρέσβη Α. Νικολαΐδη (σελ. 64 της κατάθεσης), σε συνάντηση με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στην οποία παρευρισκόταν και ο ίδιος, το Νοέμβριο του 1974, προσπάθησε να τον αποτρέψει από το να επιστρέψει στην Κύπρο, για να μη διακινδυνεύσει το σχέδιο λύσης το οποίο είχε ετοιμάσει και το οποίο ανέμενε ότι θα το αποδέχονταν οι Καραμανλής, Ετζεβίτ και Κληρίδης. Σύμφωνα με τον ίδιο μάρτυρα (σελ. 66-67), την πρόταση για μη επιστροφή του Μακαρίου στην Κύπρο την είχε αποδεχθεί και ο Κ. Καραμανλής.

Σε άκρως απόρρητη έκθεση προς το Χ. Κίσιγγκερ ο Α. Χάρτμαν αναφέρει ότι από τα τέλη Ιουνίου του 1974 οι ΗΠΑ γνώριζαν από σύνδεσμο της CIA ότι ο Ιωαννίδης σχεδίαζε τη βίαιη ανατροπή του Μακαρίου.

Οι βασικές θέσεις, καθώς και η στάση την οποία τήρησαν οι ΗΠΑ καταγράφονται στα πρακτικά σύσκεψης που πραγματοποιήθηκε τη Δευτέρα, 5 Αυγούστου 1974, στις 10.50 π.μ. (ώρα ΗΠΑ), στην αίθουσα διασκέψεων του υπουργού υπό την προεδρία του Χ. Κίσιγγκερ.

Ανέφερε συγκεκριμένα τα ακόλουθα κατά την ενημέρωση ο Χ. Κίσιγγκερ:

- "1. Υπήρχαν πληροφορίες για το επικείμενο πραξικόπημα της χούντας εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, αλλά δεν εδόθη σε αυτές ιδιαίτερη σημασία. Δεν θεωρείτο όμως το θέμα ζωτικό.*
- 2. Η προτεραιότητα των ΗΠΑ να διαχειρισθούν την κρίση διασφαλίζοντας τα δικά τους στρατηγικά και εθνικά συμφέροντα, αποτρέποντας τη διείσδυση των Σοβιετικών, θα επιτυγχανόταν με τα ακόλουθα:*
  - α. Την αποφυγή διεθνοποίησης και συζήτησης του θέματος στο Σ.Α. του ΟΗΕ, για να μην λάβουν μέρος οι Σοβιετικοί.*
  - β. Να μην υποστηριχθεί ο Μακάριος, γιατί το ενδεχόμενο της αποκατάστασής του θα του έδινε την δυνατότητα να στηριχθεί στην αριστερά στην Κύπρο και, εφόσον οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να τον αποκαταστήσουν, να απευθυνθεί στη Σοβ. Ένωση. Και όλα αυτά, παρά το γεγονός ότι οι ΗΠΑ δεν θεωρούσαν τον Μακάριο αντιαμερικανό ούτε και "Κάστρο της Μεσογείου". Αντίθετα, όπως αναφέρθηκε, τα τελευταία χρόνια είχαν καλή συνεργασία μαζί του. Το μειονέκτημά του είναι πως το ταλέντο του είναι πολύ μεγάλο για το νησί του και συνεπώς έμπαινε στον πειρασμό να παίζει σε μια κλίμακα η οποία είναι ανησυχητική, όχι για εμάς αλλά για τα άλλα μέρη που ενδιαφέρονται για το Κυπριακό. Άρα πήραμε μια επιφυλακτική θέση έναντι του Μακαρίου, η οποία δεν εξέφραζε την αντίθεσή μας σε αυτόν, αλλά στόχευε στο να μην καταστήσει την επιστροφή του έναν από τους όρους της ρύθμισης.*

3. Κρίναμε πως, εάν εμποδίζαμε την επιτυχία του πραξικοπήματος, ήταν εξαιρετικά πιθανή μια αλλαγή στην Ελλάδα. Ωστόσο, η πεποίθησή μας ήταν πως μια αλλαγή στην Ελλάδα θα έπρεπε να επέλθει όχι σαν αποτέλεσμα της αμερικανικής συνέργειας με την Τουρκία κατά τη διάρκεια μιας ελληνοτουρκικής κρίσης αλλά σαν αποτέλεσμα της ανικανότητας της κυβέρνησης, που είχε με δική της υπαιτιότητα μπει σε κρίση.
4. Το 1964 και 1967 στερήθηκαν (οι Τούρκοι) την ευκαιρία να παρέμβουν λόγω της μεγάλης Αμερικανικής πίεσης. Εκείνη την εποχή η μεγάλη Αμερικανική πίεση ήταν αποδοτική, διότι υπήρχε μια νόμιμη κυβέρνηση στην Κύπρο που μπορούσε να κάνει έκκληση στην παγκόσμια κοινότητα και υπήρχε μια κυβέρνηση στην Ελλάδα που είχε διεθνή υποστήριξη. Το 1974, χάρη στη βλακεία της ελληνικής χούντας, στους Τούρκους έπεσε ο πρώτος αριθμός του λαχείου. Δεν υπήρχε κυβέρνηση στην Κύπρο που να αναγνωρίζεται από οποιονδήποτε, έτσι δεν έκαναν επίθεση σε νόμιμη κυβέρνηση, αλλά ένας άνδρας που εθεωρείτο, διεθνώς, φονιάς, και υπήρχε μια κυβέρνηση στην Ελλάδα που ήταν, διεθνώς, απόβλητη, που κανένας δεν την υποστήριζε. Υπ' αυτές τις συνθήκες, κανείς δεν μπορούσε να σταματήσει την τουρκική επέμβαση. Και αυτή ακριβώς ήταν η ευκαιρία.
5. Αλλά εκείνο που κανείς έπρεπε να εμποδίσει ήταν η κλιμάκωση του πολέμου, της σύγκρουσης σε έναν πόλεμο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Και, βεβαίως, θα έπρεπε να επιβάλει στους Σοβιετικούς μια μη επεμβατική συμπεριφορά, τόσο στο διεθνές επίπεδο όσο και στην Κύπρο".

Στις 5 Αυγούστου 1974 ο Υφυπουργός Εξωτερικών Τζ. Σίσκο σε συνάντησή του με τον Τούρκο πρέσβη στις ΗΠΑ Μεχίλ Ενενμπέλ, μεταξύ άλλων, ανέφερε τα ακόλουθα:

"Οι ΗΠΑ είχαν υιοθετήσει μια ισορροπημένη προσέγγιση που λάμβανε υπόψη τα κοινά συμφέροντα που έχουν οι ΗΠΑ και η Τουρκία με τη Νατοϊκή Συμμαχία και τη σταθερότητα στην Ανατολική Μεσόγειο [...].

Ο μακροπρόθεσμος στόχος των ΗΠΑ είναι να βοηθήσουν τα μέρη στην εξεύρεση λύσης που θα είναι συμβατή με όλα μας τα συμφέροντα [...].

[...] Η στάση των ΗΠΑ (προς την Άγκυρα) είναι στάση συμπάθειας και κατανόησης, δηλαδή ότι είμαστε έτοιμοι να βοηθήσουμε καταλλήλως με οποιοδήποτε τρόπο μπορούμε".

Στην ίδια συνάντηση ο Τούρκος πρέσβης απάντησε ότι η θέση των ΗΠΑ ήταν θετική και πίστευε ότι αυτή οφειλόταν σε αξιοσημείωτο βαθμό σε αμφοτέρους, και στον Κίσιγγκερ και στο Σίσκο.

Σε απόρρητο έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ που συντάχθηκε στις 13 ή 14 Αυγούστου 1974 αναφέρονται τα βασικά σημεία μιας συμφωνίας στη Γενεύη και επιπρόσθετα και τα ακόλουθα προς επιβεβαίωση των ανωτέρω: "Είναι επιθυμητό να κινήσουμε αυτή τη διαδικασία όσο το δυνατό ταχύτερα, για να εμποδιστεί η περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασης ασφαλείας στο νησί, να μειωθεί η πιθανότητα εισόδου του Μακαρίου ή των Σοβιετικών στη διαδικασία και να υπάρξει πλεονέκτημα της διοίκησης Κληρίδη στη Λευκωσία. Αυτή η ώθηση είναι αναγκαία, διότι, ενώ ο Κληρίδης επιδιώκει γρήγορη πρόοδο και είναι πρόθυμος να κάνει μεγάλες παραχωρήσεις, δεν υπάρχει σημάδι ότι η Αθήνα ή η Άγκυρα βιάζονται και πολύ".

Ο Σίσκο σε συνάντηση με το Δανό πρέσβη Μπάρτελς στις 16 Αυγούστου 1974 ανέφερε τα ακόλουθα: "[...] αλλά είχαμε επίσης παρατηρήσει ότι οι Τούρκοι στην πραγματικότητα δεν ήθελαν τον Μακάριο και ότι ο Κληρίδης ήταν ένας αποδεκτός συμβιβασμός για την Άγκυρα. Η εκτίμησή μας ήταν ότι η επιστροφή Μακαρίου δεν μπορεί να αποτελέσει λύση του προβλήματος".

Σε άκρως απόρρητο έγγραφο του NATO (5G/SD/WASHDC-12/S26-D-48/JULE 74), το οποίο υπογράφει ο Γενικός Γραμματέας Γιόζεφ Λουνς, αναφέρεται χαρακτηριστικά το εξής: "Συμφωνούμε με τον κ. Σίσκο για υποστήριξη των τουρκικών στρατευμάτων κατά την αποβίβαση στην Κύπρο, κατά την βίαιη ανατροπή του Μακαρίου".

Το ρόλο των ΗΠΑ και την εμπλοκή τους στα γεγονότα του 1974 αποκαλύπτουν και τα παρακάτω αποσπάσματα από καταθέσεις ανώτατων στελεχών της χούντας:

Κατάθεση Γεωργίτση: "Όταν ρωτήσαμε ποιοι το γνωρίζουν (το πραξικόπημα) και αν υπάρχει κάλυψη μας είπαν έχει δοθεί "οκέι". Αυτό βγαίνει τότε, ποιοι ήταν οι άλλοι, οι Αμερικανοί".

Κατάθεση Μπονάνου: "Πολλάκις ο Ιωαννίδης με διαβεβαίωσε ότι οι Τούρκοι δεν πρόκειται να αναμειχθούν, διότι και οι Αμερικανοί είναι υπέρ της ανατροπής του Μακαρίου και θα σταθούν δίπλα μας εις πάσαν περίπτωση".

Στο βιβλίο του "Η αλήθεια", που κυκλοφόρησε το 1986, ο Μπονάνος αναφέρει ότι ο διοικητής της ΚΥΠ Σταθόπουλος του είχε μεταφέρει τις εξής πληροφορίες σχετικά με τη στάση των Αμερικανών:

- A.** Ο εις Αθήνας αρχηγός του κλιμακίου της CIA, που δεν γνωρίζω ποίος ήτο, είπε στον Σταθόπουλον ότι τώρα είναι η κατάλληλη ευκαιρία διά να επέμβωμεν στην Κύπρον, ότι οι Αμερικανοί δεν θέλουν τον Μακάριον στην εξουσία και είναι μαζί μας.
- B.** Ότι τον επεσκέφθη -τον Σταθόπουλον- ο Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας Τομ Πάπας, ο οποίος του είπεν ότι η κατάσταση με τον Μακάριον πρέπει να εκκαθαρισθή και ότι τώρα είναι η κατάλληλος ευκαιρία. Επίσης του είπε ότι η Αμερική είναι μαζί μας".

Ο δικτάτορας Δ. Ιωαννίδης, σε γραπτή δήλωση την οποία κατέθεσε στη Βουλή των Ελλήνων, ανέφερε τα εξής: "Σε κατάθεσή του ο Τάσκα σε επιτροπή της Αμερικανικής Γερουσίας στις 25 Σεπτεμβρίου 1975 δήλωσε ότι την 21^η Ιουλίου είχε συναντηθεί με τους ηγέτες των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και τους προειδοποίησε να μην επιτεθούν. Ακόμα ότι αργότερα η CIA τον είχε ενημερώσει ότι η προειδοποίηση Τάσκα είχε ληφθεί σοβαρά υπόψη από τους επιτελάρχες και έτσι η Ελλάδα απέφυγε τον πόλεμο με την Τουρκία".

Ο Πέτρος Αραπάκης ανέφερε στην κατάθεσή του:

- "Οι σχεδιασμοί ξένων κέντρων αποφάσεων απέβλεπαν στην εξυπηρέτηση συμμαχικών συμφερόντων σε βάρος, στην περίπτωση αυτή, της Ελλάδας και της Κύπρου και υπέρ της Τουρκίας. Η εξόντωση του Μακαρίου απέβλεπε, πέρα από την αποτροπή του κινδύνου "κουβανοποίησης" της Κύπρου και της πρόληψης τριτοκοσμικών ενεργειών του, που θα μπορούσαν να αποβούν σε βάρος του Ισραήλ και των Δυτικών συμμάχων, στη διαμόρφωση συνθηκών ικανών να δικαιολογήσουν τη δημιουργία τουρκικής βάσης στη βόρεια Κύπρο, σύμφωνα με συμμαχική επιδίωξη".
- "Για να μη γίνουν όμως αποκαλύψεις για το ρόλο της CIA στο Κυπριακό, δεν επιτράπη να πραγματοποιηθεί η έρευνα αυτή στην Αμερική ή και την Ελλάδα. Ο Ιωαννίδης δε δικάστηκε ποτέ για το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου".

Στην έκθεσή του ο πλοίαρχος Ε. Χανδρινός (23.12.1974), κυβερνήτης του Α/Γ ΛΕΣΒΟΣ, αναφέρει τα εξής: "Την 210430 ογδοήκοντα περίπου μίλια νοτιοδυτικώς της Πάφου ενετοπίσθη και ανεφέρθη Αμερικανική δύναμις κρούσεως αποτελούμενη εξ ενός (1) Αεροπλανοφόρου, δύο (2) αντιτορπιλικών και ενός (1) βοηθητικού".

Ο Χένρυ Τάσκα, πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα το 1974, έχασε τη ζωή του, αφού έπεσε θύμα "μυστηριώδους ατυχήματος" στις Άλπεις, μετά που είχε εκφράσει την πρόθεση να μιλήσει για τα γεγονότα του 1974.

Ο Ρότζερ Νταϊνβις, πρέσβης των ΗΠΑ στη Λευκωσία, δολοφονήθηκε στις 20 Αυγούστου 1974.

Στην έγγραφη κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου (2.7.1987) ο Γεώργιος Μαύρος, Αντιπρόεδρος και Υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης εθνικής ενότητας το 1974, αναφέρει στους σημαντικότερους λόγους για την αποτυχία της Διάσκεψης της Γενεύης τους εξής: "Η στρατιωτική ανισορροπία στην Κύπρο, η ουδέτερη και απαθής στάση της Μεγάλης Βρετανίας και η φιλοτουρκική στάση του Κίσινγκερ, ο οποίος υπήρξε -την περίοδο εκείνη της κατάρρευσης της προεδρίας Νίξον- ο απόλυτος κυρίαρχος της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Θυμάμαι σχετικά ότι ο Κάλλαχαν, την παραμονή του Αττίλα II, μου είπε ότι ο Κίσινγκερ ήτο απρόθυμος να ασκήσει πίεση επί της Τουρκίας, προκειμένου να παρεμποδίσει την προέλαση των στρατευμάτων της στην Κύπρο. Η στάση αυτή του Κίσινγκερ έδινε στον Κάλλαχαν, ο οποίος ισχυριζέτο ότι η χώρα του αδυνατούσε να ενεργήσει μονομερώς χωρίς την υποστήριξη των ΗΠΑ ή των Ηνωμένων Εθνών, το αναγκαίο πρόσχημα, για να αποφύγει να αναλάβει τις ευθύνες που απέρρεαν από το γεγονός ότι η Μεγάλη Βρετανία ήταν -και είναι- εγγυήτρια δύναμη της Κυπριακής Δημοκρατίας".

Κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα στις 20 Νοεμβρίου 1999 ο Αμερικανός Πρόεδρος Μπιλ Κλίντον έκανε αυτοκριτική σε σχέση με την πολιτική των ΗΠΑ κατά την περίοδο της χούντας, σημειώνοντας ότι οι ΗΠΑ έδωσαν προτεραιότητα στα συμφέροντά τους κατά την εποχή του Ψυχρού Πολέμου αντί να στηρίξουν τη δημοκρατία στην Ελλάδα.

Μεγάλη Βρετανία

Τις προθέσεις της Τουρκίας για εισβολή στην Κύπρο γνώριζε η Μεγάλη Βρετανία για αρκετό χρονικό διάστημα πριν από την εκδήλωσή της. Στις 5 Ιουνίου ο γραμματέας της Βρετανικής Υπάτης Αρμοστείας στη Λευκωσία είχε ενημερώσει Έλληνα συνάδελφό του ότι οι Τουρκοκύπριοι επρόκειτο να ανακηρύξουν ανεξάρτητο τουρκοκυπριακό κράτος.

Κατάθεση Γεωργίτση: "Οι εγκαταστάσεις των Βρετανικών Βάσεων χρησιμοποιήθηκαν για την επισκευή τουρκικών αεροπλάνων που είχαν βληθεί από τα αντιαεροπορικά πυρά της ΕΦ".

Τα παραπάνω δεν έχουν επιβεβαιωθεί από άλλη πηγή. Επίσης, δεν έχει καταστεί δυνατή η επιβεβαίωση πληροφορίας, η όποια έντονα κυκλοφορούσε την περίοδο μετά την εισβολή, για κατάρριψη τουρκικού Α/Φ ο πιλότος του οποίου ήταν Βρετανός.

Αναφορικά με την παρουσία του Ε/Π ΕΡΜΗΣ πλησίον του σημείου απόβασης σημειώνονται τα εξής: Τη 19^η Ιουλίου ο σταθμός ραδιοεπισήμανσης της ΕΦ στην Καντάρρα εντόπισε και ανέφερε στην αίθουσα επιχειρήσεων της Διοίκησης Αεροπορίας την παρουσία στις ακτές της Κερύνειας του συγκεκριμένου σκάφους. Ο κατάπλους είχε σχέση με την επικείμενη απόβαση των Τούρκων, την οποία οι Βρετανοί γνώριζαν, για να απομακρύνει τους Βρετανούς υπηκόους. Δεν είναι εξακριβωμένο αν είχε παράσχει οποιαδήποτε βοήθεια στις τουρκικές δυνάμεις. Το σίγουρο είναι ότι, για να φτάσει στην Κύπρο, ταξίδεψε τουλάχιστον δύο μέρες. Άρα, η Βρετανία γνώριζε για την απόβαση το αργότερο από τις 17 Ιουλίου. Ουδέν έπραξε για την αποτροπή της.

Σε τηλεγράφημα, ημερομηνίας 21^{ης} Ιουλίου 1974, το οποίο απεστάλη στο Υπουργείο Εξωτερικών της Αυστραλίας αναφέρεται ότι επίσημος Βρετανός αξιωματούχος δήλωσε "η Βρετανία δεν θα αρνηθεί, εάν τα τουρκικά στρατεύματα καταλάβουν περίπου το 1/3 του νησιού πριν από την συμφωνία κατάπαυσης του πυρός" (Ο.ΛΗ13267 2130 21/.7.74 CLA).

Σε απόρρητο σήμα (Z 220405Z JUL 74) του Διοικητή των Βρετανικών Δυνάμεων Εγγύς Ανατολής, ημερομηνίας 22 Ιουλίου 1974, αναφέρεται: "Ελληνικά μεταφορικά αεροσκάφη ίπτανται προς και από Λευκωσία υπεράνω εναερίου Βρετανικού χώρου εντός της Κύπρου, άνευ ημετέρας άδειας. Από του Π.Φ. θα απογειούνται προς αναχαίτιση τα ημέτερα μαχητικά αεροσκάφη εναερίου άμυνας σύμφωνα προς τους κανόνες μας εμπλοκής".

Τους μήνες που προηγήθηκαν της εισβολής βρετανικά πολεμικά Α/Φ πραγματοποιούσαν στα πλαίσια περιπολιών συχνές πτήσεις σε χαμηλό ύψος κατά μήκος των ακτών της Κερύνειας. Οι πτήσεις αυτές δεν εδικαιολογούντο σε σχέση με την πολεμική σύρραξη στη Μέση Ανατολή τον Οκτώβριο του 1973.

Το βρετανικό απόσπασμα των ΗΕ το οποίο βρισκόταν στην περιοχή Λευκωσίας ουδέν έπραξε για τον περιορισμό ή την αποτροπή προώθησης των τουρκικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια της εκχειρίας στην περιοχή Αγίου Δομετίου-ΕΛΔΥΚ-Γερολάκκου, με αποτέλεσμα κατά την έναρξη της δεύτερης φάσης της εισβολής, στις 14 Αυγούστου, να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση.

ΟΗΕ

Οι δυνάμεις του ΟΗΕ, ανεξάρτητα από το μικρό αριθμό ανδρών που διέθεταν, σε καμιά περίπτωση πριν από την εκδήλωση της τουρκικής εισβολής δεν παρεμπόδισαν τους Τουρκοκυπρίους να ενισχύσουν τις αμυντικές τους θέσεις στην περίμετρο των θυλάκων, να ετοιμάσουν νέες και να προβούν στη διάνοιξη ορυγμάτων και σηράγγων επικοινωνίας.

Δε φρόντισαν να τηρηθεί η κατάπαυση του πυρός.

Δεν παρεμπόδισαν τις τουρκικές δυνάμεις να προωθηθούν σε νέες θέσεις κατά τη διάρκεια της εκχειρίας.

Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως έχει αναφερθεί στην επιτροπή, όχι μόνο δε διασφάλισαν την προστασία εγκλωβισμένων στρατιωτών, αλλά πιθανόν και να ενημέρωσαν τις τουρκικές δυνάμεις για την παρουσία τους.

ΣΤ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιτροπή εκτιμά ότι οι λόγοι της αποτυχίας απόκρουσης της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, το 1974, διακρίνονται σε πολιτικούς και στρατιωτικούς. Έχουν σχέση τόσο με τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου όσο και με αποφάσεις οι οποίες ελαμβάνοντο κατά κύριο λόγο στην Αθήνα.

Οι σοβαρές εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, η προσπάθεια ελέγχου των πετρελαϊκών πηγών της περιοχής και η αραβοϊσραηλινή διένεξη προσέδιδαν στην Κύπρο αναβαθμισμένο γεωστρατηγικό ρόλο. Δεν ήταν τυχαίος ο χαρακτηρισμός ότι η Κύπρος αποτελεί αβύθιστο αεροπλανοφόρο. Επιπρόσθετα με αυτά εμπλέκονταν αφενός οι βρετανικοί σχεδιασμοί για μονιμοποίηση και νομιμοποίηση των στρατιωτικών βάσεων και αφετέρου οι αντίστοιχοι τουρκικοί για ενίσχυση του ρόλου της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή με τη μερική ή ολική κατάληψη της Κύπρου.

Την περίοδο 1965 - 1974 η Ελλάδα, λόγω των συχνών κυβερνητικών αλλαγών, της εσωτερικής ασταθούς πολιτικής κατάστασης, του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967, αλλά και της εξάρτησης από τους ατλαντικούς συμμάχους και κυρίως τις ΗΠΑ, δεν είχε διαμορφώσει ενιαία και σταθερή γραμμή διαχείρισης του Κυπριακού. Ο επηρεασμός των αποφάσεων από εξωγενείς

παράγοντες (ΗΠΑ, NATO) είναι εμφανής. Όσοι ασκούσαν την εξουσία εκινούντο περισσότερο στη λογική της προώθησης της πολιτικής των νατοϊκών κύκλων, στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου εκείνης της περιόδου, παρά της προάσπισης των εθνικών συμφερόντων. Η στάση αυτή επηρεαζόταν σημαντικά και από το αντικομμουνιστικό κλίμα, που συστηματικά εκαλλιεργείτο στην Ελλάδα την περίοδο μετά τον εμφύλιο πόλεμο.

Επιπλέον, οι σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας από την ανεξαρτησία της Κύπρου ταλανίζονταν από το ζήτημα του προβαδίσματος, ποιος δηλαδή θα είχε τον τελευταίο και καθοριστικό λόγο κάθε φορά που υπήρχε διαφωνία. Η Αθήνα, προβάλλοντας το ότι είναι το εθνικό κέντρο, διεκδικούσε για τον εαυτό της αυτό το ρόλο. Αντίθετα, η Λευκωσία, προβάλλοντας το επιχείρημα του ανεξάρτητου κράτους, αποδεχόταν τη συνεννόηση και ενίοτε την επιζητούσε, καθώς και το συντονισμό με την Αθήνα, αλλά διεκδικούσε τη δυνατότητα να έχει αυτή τον τελευταίο λόγο. Λόγω αυτής της αντιπαράθεσης, η Αθήνα επεδίωκε τον έλεγχο της ΕΦ, για να ασκεί πίεση και να επιβάλλεται στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, ο οποίος αντίστοιχα επεδίωκε αποδέσμευση με την ενίσχυση της αστυνομίας.

Βασική πολιτική επιλογή σε διάφορους κύκλους στην Αθήνα ήταν η αποτροπή οποιασδήποτε σοβιετικής επιρροής στην Κύπρο. Αυτό θα επιτυγχανόταν με την επιβολή λύσης που θα διασφάλιζε τα νατοϊκά συμφέροντα στη βάση της διπλής ένωσης, αγνοώντας τις ευρύτερες στρατηγικές επιδιώξεις της Τουρκίας. Για την υλοποίηση του στόχου θα έπρεπε να απομακρυνθεί από την εξουσία ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο οποίος αποτελούσε εμπόδιο στην προώθησή της. Η απομάκρυνση θα επιτυγχανόταν είτε διά εθελούσιας αποχώρησής του από την προεδρία (μετά φυσικά από άσκηση πιέσεων) είτε διά βίαιης ανατροπής.

Βασικό και αναπάντητο ερώτημα παραμένει γιατί αυτοί οι κύκλοι, τη στιγμή που ο ελληνισμός διέθετε:

- πλήρη στρατιωτική υπεροχή στην Κύπρο, με την παρουσία της Ελληνικής Μεραρχίας, η οποία αποτελείτο από 8 500 άνδρες με δύναμη πυρός Σώματος Στρατού, την ΕΛΔΥΚ, που αριθμούσε 950 άνδρες, και την ΕΦ, που αποτελείτο από περίπου 14 000 άνδρες και επιπλέον τις εφεδρείες,
- την πολιτική υπεροχή λόγω της διεθνούς αναγνώρισης της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά την απομάκρυνση των Τουρκοκυπρίων από την κυβέρνηση, αλλά και των διεθνών συνθηκών (Σεβρών και Λωζάνης), με τις οποίες η Τουρκία εστερείτο κάθε δικαιώματος στην Κύπρο,

επεδίωκαν διμερή διάλογο με την Τουρκία για επίλυση του Κυπριακού στη βάση της διπλής ένωσης.

Το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου δεν ήταν ούτε στιγμιαίο γεγονός ούτε αυθόρμητη ενέργεια που αποτελούσε μορφή αντίδρασης, όπως κάποιοι ισχυρίζονται, στην απόφαση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου να μειώσει τη δύναμη της ΕΦ και τον αριθμό των Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο ή στη γνωστή επιστολή προς τον Γκιζίκη. Ήταν το αποκορύφωμα μιας σειράς γεγονότων και ενεργειών που στόχευαν στην απομάκρυνση από την προεδρία ή στην ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Οι πρώτες ενέργειες αποδυνάμωσης και αποσταθεροποίησής του έχουν χρονικά προσδιορισθεί στο 1965.

Η χούντα από την πρώτη στιγμή της ανάληψης της εξουσίας στην Ελλάδα επεδίωξε την αποδυνάμωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου με την πρόκληση αντιπαράθεσης και τη δημιουργία εσωτερικής κρίσης. Στόχος η δημιουργία έκρυθμης κατάστασης η οποία να δικαιολογεί την εκδήλωση πραξικοπήματος και την ανατροπή του Μακαρίου. Προς το σκοπό αυτό χρησιμοποίησε διάφορους μηχανισμούς, μεταξύ των οποίων αριθμό Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο και οι οποίοι διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Αιχμή αυτής της πολιτικής ήταν το κλιμάκιο της ελληνικής ΚΥΠ στη Λευκωσία και το 2^ο ΕΓ του ΓΕΕΦ. Μεταξύ άλλων, επισημαίνονται τα ακόλουθα:

- Απέσυρε τη Μεραρχία από την Κύπρο, αποδυναμώνοντας ουσιαστικά την άμυνα έναντι της τουρκικής επιβουλής (εάν όντως ο αντικειμενικός σκοπός της αποστολής της ήταν η άμυνα της Κύπρου).
- Επεδίωξε τη διαίρεση του λαού σε ενωτικούς και ανθενωτικούς, σε εθνικόφρονες και κομμουνιστές-συνοδοιπόρους.
- Στήριξε τη δράση της παράνομης οργάνωσης "Εθνικό Μέτωπο".
- Οργάνωσε τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου το Μάρτιο του 1970 στα πλαίσια πραγματοποίησης πραξικοπήματος (σχέδιο ΕΡΜΗΣ).
- Οργάνωσε και εκτέλεσε τη δολοφονία του Π. Γιωρκάτζη.
- Στήριξε την ίδρυση και τη δράση της ΕΟΚΑ Β', την οποία χρησιμοποίησε για την πρόκληση αστάθειας και αποδυνάμωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ώστε να δικαιολογηθεί η διενέργεια του πραξικοπήματος. Απέτρεψε την πολιτικοποίηση της οργάνωσης και κατά την περίοδο πριν από το πραξικόπημα την εξώθησε σε έξαρση της εμφύλιας διαμάχης.
- Αξιοποίησε τον πόθο των Κυπρίων για ένωση, ενώ η επιλογή της ήταν η διπλή ένωση, κάτι που και επιμελώς απέκρυπτε.
- Χρηματοδότησε και καθοδήγησε μερίδα του κυπριακού τύπου σε μια πρωτοφανή προπαγάνδα εναντίον του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και υπέρ των επιλογών της.
- Παρακίνησε τους τρεις μητροπολίτες να προχωρήσουν σε αντικαταστατική καθαίρεση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, προκαλώντας μείζονα εκκλησιαστική κρίση και περαιτέρω διχασμό του λαού.
- Προέβη σε απειλητική υπόδειξη προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο (Ιανουάριος 1972) να αποχωρήσει από την προεδρία της Δημοκρατίας και από την ενεργό πολιτική.
- Σχεδίασε την πραγματοποίηση το Φεβρουάριο του 1972 πραξικοπήματος σε βάρος του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, το οποίο ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή λόγω αποκάλυψης του σχεδίου στις αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας.
- Προχώρησε σε άτυπη συμφωνία συνεργασίας με την Τουρκία για ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και επιβολή λύσης αρεστής στις δύο χώρες και τους συμμάχους τους. Από επίσημο έγγραφο του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών επιβεβαιώνεται ότι Ελλάδα και Τουρκία, με τη σύμφωνη γνώμη, ίσως και την υποστήριξη και προτροπή, των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, είχαν συζητήσει το ενδεχόμενο συνεργασίας τους, με στόχο την ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και την επιβολή νατοϊκής λύσης στο Κυπριακό. Η σύνοδος των Υπουργών Εξωτερικών της συμμαχίας στη Λισαβόνα τον Ιούνιο του 1971 φαίνεται ότι απετέλεσε κρίσιμης σημασίας γεγονός για τα όσα επακολούθησαν στο Κυπριακό.
- Προχώρησε σε σταδιακή αλλαγή το βασικού προσανατολισμού της ΕΦ. Από μηχανισμό άμυνας της Κύπρου έναντι τουρκικής επιβολής τη μετέτρεψε σε μηχανισμό εσωτερικού ελέγχου της Δημοκρατίας.

Η απόφαση για την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 1974 είχε ληφθεί αρκετούς μήνες πριν από την εκδήλωσή του από την τότε ηγεσία της χούντας (Ιωαννίδης, Γκιζίκης, Ανδρουτσόπουλος, Μπονάνος, Γαλατσάνος). Χρονικά προσδιορίζεται στο φθινόπωρο του 1973, ενώ από το Φεβρουάριο του 1974 άρχισε η συστηματική προπαρασκευή του.

Τελικός στόχος του πραξικοπήματος ήταν είτε η εξόντωση του Μακαρίου είτε η βίαιη απομάκρυνσή του όχι μόνο από την εξουσία, αλλά και από την Κύπρο.

Τον Απρίλιο του 1974 ελήφθη η απόφαση για τον προσδιορισμό του χρόνου πραγματοποίησης του πραξικοπήματος και δόθηκε η εντολή στην ΕΟΚΑ Β' "να κτυπά στο ψαχνό", με στόχο τη δημιουργία συνθηκών που να δικαιολογούν την πραγματοποίησή του. Την ίδια χρονική στιγμή οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις στην περιοχή της Μερσίνας άρχισαν τις προετοιμασίες για την εισβολή. Τα τρία συντάγματα της 39^{ης} Μεραρχίας πραγματοποίησαν εκ περιτροπής αποβατικές ασκήσεις στον Κόλπο της Μερσίνας, μετακινήθηκαν μονάδες, πραγματοποιήθηκαν ασκήσεις αερομεταφοράς δυνάμεων και όλες οι μονάδες εφοδιάστηκαν με υλικό εκστρατείας.

Περί τα τέλη Μαΐου του 1974 οι τουρκικές δυνάμεις οι οποίες θα λάμβαναν μέρος στην εισβολή τέθηκαν σε κατάσταση επιφυλακής με λήψη πρόσθετων μέτρων εναντίον της κατασκοπίας.

Η πραξικοπηματική ηγεσία της ΕΦ αντιμετώπισε πλημμελώς τις διασταυρωμένες πληροφορίες τις οποίες ελάμβανε για την επικείμενη τουρκική εισβολή. Αλλά και κατά την έναρξη της εισβολής η αντιμετώπιση ήταν χλιαρή έως απαθής. Οι δυνάμεις της ΕΦ που χρησιμοποιήθηκαν για την καταδίωξη στην Πάφο του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ήσαν αριθμητικά και οπτικά υπέρτερες από τις αντίστοιχες που απέστειλε για την αντιμετώπιση του τουρκικού προγεφυρώματος στο χώρο της αποβίβασης την πρώτη μέρα της εισβολής (βλέπε πίνακα σελ. 102).

Την ίδια στάση τήρησε και το ΑΕΔ στην Ελλάδα. Δεν προχώρησε σε καμιά ενέργεια αποστολής ενισχύσεων, κυρίως αεροπορικής και ναυτικής κάλυψης, ώστε να προσβληθεί το αποβατικό εχθρικό άγημα πριν από τη σταθεροποίησή του.

Από τα μέτρα τα οποία είχε υποδείξει στην έκθεσή του ο στρατηγός Δ. Γεωργιάδης, το 1964, ως ενέργειες άμεσης δράσης σε περίπτωση εχθρικής απόβασης σχεδόν κανένα δεν υλοποιήθηκε. Συγκεκριμένα, αναφέρονται τα ακόλουθα:

- 1. Σύστημα ραντάρ, το οποίο να χειρίζεται έμπειρο προσωπικό.**
Οι σταθμοί των ραντάρ ενημέρωσαν την ηγεσία του ΓΕΕΦ έγκαιρα τόσο για τις κινήσεις των τουρκικών πλοίων στο ναύσταθμο της Μερσίνας όσο και για τον απόπλου με κατεύθυνση τα παράλια της Κερύνειας. Η ενημέρωση αγνοήθηκε, ουδέν μέτρο ελήφθη.
- 2. Μηχανοκίνητα εξοπλισμένα μέσα, τα οποία να ελέγχουν διά νυκτερινών περιπολιών σε ικανό βάθος το θαλάσσιο χώρο.**
Πέραν της ακταιωρού ΛΕΒΕΝΤΗΣ, δεν υπήρχαν άλλα μέσα, για να περιπολούν στα βόρεια παράλια.
- 3. Τορπιλάκατοι και άλλα ευέλικτα μαχητικά σκάφη επιφανείας, υποβρύχια και άλλα μέσα.**
Υπήρχαν μόνο οι δύο τορπιλάκατοι οι οποίες στάθμευαν στο Κάστρο της Κερύνειας. Καταστράφηκαν από την τουρκική αεροπορία, προτού προλάβουν να προβούν σε οποιαδήποτε ενέργεια. Τόσο οι παραπάνω δύο τορπιλάκατοι όσο και οι τρεις που βρίσκονταν στη ναυτική βάση Μπογαζίου είχαν το χρόνο για ανάπτυξη στα βόρεια παράλια της Κύπρου, ώστε το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου να βρίσκονται σε ετοιμότητα εκδήλωσης επιχείρησης εναντίον του αποβατικού στόλου. Καμία όμως διαταγή δε δόθηκε προς το σκοπό αυτό. Τα δύο ελληνικά υποβρύχια ΓΛΑΥΚΟΣ και ΝΗΡΕΥΣ, ενώ έπλεαν μεταξύ Ρόδου και Κύπρου, πήραν διαταγή να επιστρέψουν στην περιοχή της Ρόδου και να μην προβούν σε επίθεση εναντίον του τουρκικού αποβατικού στόλου.

4. *Ναρκοθέτηση του θαλάσσιου χώρου για προσβολή και αποδιοργάνωση των αποβατικών σχηματισμών.*
Ουδεμία ναρκοθέτηση έγινε στη θαλάσσια περιοχή της Κερύνειας.
5. *Έγκαιρη επέμβαση της Αεροπορίας για διάλυση του αποβατικού σχηματισμού.*
Παρά τη μεταστάθμευση αριθμού πολεμικών Α/Φ (Φάντομ F-4E) στην Κρήτη, με αποστολή να πλήξουν τις δυνάμεις απόβασης, ποτέ δε δόθηκε η διαταγή πραγματοποίησης της επιχείρησης.
6. *Άμεση ναρκοθέτηση επικίνδυνων αρματικών ακτών διά ναρκοζωνών, βαλλομένων διά Α/Τ όπλων, πολυβόλων και πυροβόλων, διά την πρόκληση σοβαρών ζημιών σε άρματα του εχθρού τα οποία θα αποβιβασθούν από τα μεταφέροντα αυτά αποβατικά σκάφη.*
Δεν υπήρξε ναρκοθέτηση των επικίνδυνων αρματικών ακτών ούτε και τα Α/Τ πυροβόλα τοποθετήθηκαν στα πυροβολεία. Ακόμα, δεν υπήρξε έγκαιρη και αποτελεσματική προσβολή της περιοχής της απόβασης από το Πυροβολικό της ΕΦ, το οποίο ήταν σε θέση να την πλήξει.
7. *Ανάπτυξη λογικού ποσοστού ημετέρων αρμάτων τύπου "M47" για την τελική συντριβή των εχθρικών αρμάτων.*
Τα άρματα M47 απομακρύνθηκαν από την Κύπρο με την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας το 1967, ενώ η ΟΥΜΑ της 23^{ης} ΕΜΑ, η οποία στάθμευε στο 251 ΤΠ, δεν αξιοποιήθηκε για προσβολή των εχθρικών δυνάμεων στο σημείο αποβίβασης.

Συνοψίζοντας, οι στρατιωτικοί λόγοι που επέδρασαν αρνητικά στην επιτυχή αντιμετώπιση της τουρκικής εισβολής ανάγονται σε γεγονότα και παραλείψεις προ και κατά τη διάρκεια της εισβολής.

Γεγονότα και παραλείψεις προ της εισβολής

1. Ελλείψεις σε:
  - οπλισμό,
  - στελέχωση,
  - εκπαίδευση της ΕΦ,
  - ναυτική και αεροπορική υποστήριξη.
2. Λανθασμένη εκτίμηση για τις πραγματικές προθέσεις και τις δυνατότητες της Τουρκίας.
3. Το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου επέδρασε δυσμενώς στη μαχητική ικανότητα και στο ηθικό των μονάδων της ΕΦ.
4. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρήθηκε έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα σε Ε/Ε και Ε/Κ αξιωματικούς της ΕΦ.
5. Ο αποπροσανατολισμός της ΕΦ από τον πραγματικό στόχο, που θα έπρεπε να ήταν η ετοιμασία για απόκρουση τουρκικής εισβολής, και η χρησιμοποίησή της για αποδυνάμωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και αποσταθεροποίηση της Κυπριακής Δημοκρατίας.
6. Δεν υπήρχαν επαρκείς πληροφορίες για την οργάνωση και τις δυνατότητες των Τουρκοκυπρίων.

Γεγονότα και εγκληματικές παραλείψεις κατά τη διάρκεια της εισβολής

- 1.** Παρά τις συνεχείς και επιβεβαιωμένες πληροφορίες για την προετοιμασία των τουρκικών στρατευμάτων και τον απόπλου του στόλου από τη Μερσίνα με κατεύθυνση την Κύπρο, τόσο το ΓΕΕΦ όσο και το ΑΕΔ καλλιεργούσαν την ιδέα ότι επρόκειτο για προγραμματισμένη άσκηση, συμβάλλοντας έτσι στον αιφνιδιασμό των φίλιων δυνάμεων. Οι μονάδες δε μετακινήθηκαν έγκαιρα στις πολεμικές τους θέσεις, με αποτέλεσμα αρκετές από αυτές να προσβληθούν από την τουρκική αεροπορία και να υποστούν σοβαρές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και σε στρατιωτικό υλικό.
- 2.** Σκόπιμα δεν αντιμετωπίστηκε κατά προτεραιότητα το προγεφύρωμα στο χώρο της εισβολής, όπως προνοούσαν τα σχέδια άμυνας της Κύπρου, και δόθηκε βαρύτητα πρώτα στην εξουδετέρωση των τουρκοκυπριακών θυλάκων.
- 3.** Η επιστράτευση, λόγω του τρόπου και της ώρας που κηρύχθηκε, απέτυχε παταγωδώς.
- 4.** Η αργοπορημένη έκδοση διαταγής για την εφαρμογή των σχεδίων άμυνας από το ΑΕΔ, καθώς και η δέσμευση των πυροβόλων και των αντιαεροπορικών πολυβόλων τις πρώτες ώρες της εισβολής υποβοήθησαν στην αερομεταφορά στρατευμάτων στο θύλακα Κιόνελλι-Αγύρτας, καθώς και στην ενίσχυση του προγεφυρώματος.
- 5.** Η απουσία ναυτικής και αεροπορικής στήριξης από την Ελλάδα και η μη ορθολογιστική αξιοποίηση του Ναυτικού της ΕΦ μείωσαν σημαντικά την επιχειρησιακή ικανότητα της ΕΦ.
- 6.** Δεν υπήρξε επικέντρωση της κύριας προσπάθειας των ημετέρων δυνάμεων στην εξάλειψη του προγεφυρώματος. Η ΕΛΔΥΚ δεν αξιοποιήθηκε σύμφωνα με το σχέδιο αμύνης για αντιμετώπιση του προγεφυρώματος.
- 7.** Οι Μοίρες Καταδρομών και Τεθωρακισμένων δε χρησιμοποιήθηκαν σύμφωνα με τις δυνατότητές τους.
- 8.** Οι Μοίρες Πυροβολικού δεν αξιοποιήθηκαν και δεν έδρασαν σύμφωνα με το σχέδιο αμύνης για την αντιμετώπιση του προγεφυρώματος.
- 9.** Η μη κατάληψη ή καταστροφή της διάβασης Μπογαζίου επέτρεψε τη συνένωση του προγεφυρώματος με το θύλακα Κιόνελλι-Αγύρτας και τη μετακίνηση μεγάλου αριθμού αρμάτων κατά τη διάρκεια της κατάπαυσης του πυρός, γεγονός το οποίο έκρινε και την έκβαση της επιχείρησης κατάληψης του 36,7% των εδαφών της Κύπρου.
- 10.** Η Τουρκία εκμεταλλεύθηκε την κατάπαυση του πυρός της 22^{ας} Ιουλίου, για να μπορέσει να αποβιβάσει πρόσθετα στρατεύματα και βαρύ οπλισμό και να προβεί σε σταδιακή κατάληψη εδαφών, υπό την απαθή στάση των ΗΠΑ, Μεγάλης Βρετανίας, αλλά και των Ηνωμένων Εθνών.
- 11.** Δεν υπήρξε ουσιαστικός συντονισμός και διεύθυνση των επιχειρήσεων από το ΓΕΕΦ. Από τα πρακτικά της σύσκεψης της συνάντησης της ηγεσίας της χούντας με το Σίσκο και τη λοιπή αμερικανική αντιπροσωπία στην Αθήνα, στις 19 Ιουλίου 1974, προκύπτει έμμεσα αλλά με σαφήνεια η συναίνεσή της για παραχώρηση στους Τουρκοκυπρίους εξόδου προς τη θάλασσα. Αυτό ουσιαστικά υποδηλώνει συγκατάθεση για κατάληψη από την Τουρκία εδαφών στις ακτές της Κερύνειας και συνένωσή τους με τον τουρκοκυπριακό θύλακα Κιόνελλι-Αγύρτας.

Η Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου, καταλήγοντας, εκτιμά ότι:

- η απουσία ξεκάθαρων στόχων για την πορεία την οποία θα έπρεπε να είχε η εθνική μας υπόθεση,
- η απουσία ενότητας στο εσωτερικό μέτωπο,
- η απουσία ουσιαστικής και συντονισμένης συνεννόησης μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, καθώς και η απουσία δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης στην Ελλάδα,
- η σημαντική εξάρτηση που είχαν από τους νατοϊκούς κύκλους οι κυβερνήσεις των αποστατών και η χούντα στην Ελλάδα,
- η υποτίμηση των κινδύνων οι οποίοι προέρχονταν από την Τουρκία,
- η ένταση του Ψυχρού Πολέμου ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις της εποχής, καθώς και οι σοβαρές εξελίξεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής,
- η αδικαιολόγητη σύσταση και δραστηριοποίηση παράνομων ένοπλων οργανώσεων στην Κύπρο, οι οποίες αποσταθεροποιούσαν το εσωτερικό μέτωπο και έδιναν το πρόσχημα σε ξένες παρεμβάσεις,
- η εμφάνιση τυχαίων και απρόβλεπτων γεγονότων (π.χ. υπόθεση Παναγούλη)

ήσαν μερικοί από τους παράγοντες που οδήγησαν και συνέθεσαν την προδοσία κατά της Κύπρου.

